

Quot capita, tot sententiae

A Batthyány Lajos Szakkollégium Tanulmánykötete

QUOT CAPITA, TOT SENTENTIAE
A BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUM
TANULMÁNYKÖTETE
I.

Győr, 2010

A szerzők:

Aradi Csilla, Bodor Bálint, Farkas Ádám, Horváth Livia, Katona Krisztina, Kálmán János, Kemenesi Attila, Keserű Barna Arnold, Lángi Izabella Diána, Lipovics Réka, Lőrinczi László, Magyar Áron, Nogel Mónika, Palatinus Diána, Pataki Anita, Pákozdi Alexandra, Pölöskei Ildikó, Roncz Diána, Szigeti Judit, Szili-Kis Ádám, Takács Liliána, Török–Darái Richárd, Zsrai Bernadett.

A kézirat lezárva:

2010. április

© Batthyány Lajos Szakkollégium, 2010.

© A szerzők, 2010.

TARTALOM

LECTORI SALUTEM!	7
KONSZENZUÁLIS ELJÁRÁSOK A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN.....	9
A JOGOS VÉDELEM PROBLEMATIKÁJA A MAGYAR BÜNTETŐJOGBAN.....	45
AZ APAI JOGÁLLÁS	82
A FORMÁLÓDÓ VILÁGREND ÉS MAGYARORSZÁG	128
FÓKUSZBAN A SOROS ELNÖKSÉG KÉRDÉSKÖRE	195
ADALÉKOK A KATONAI TEVÉKENYSÉG KISZERVEZÉSÉNEK MEGÍTÉLÉSÉHEZ.....	220
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	243

LECTORI SALUTEM!

Egy tehetségműhely egész éves munkájának eredményét tartja kezében a kedves Olvasó: a Batthyány Lajos Szakkollégium tagjainak írásait tartalmazza ez a kötet.

A tömegképzéssé váló felsőoktatásban, és az ezzel párhuzamosan egyre élesebbé váló hazai és nemzetközi versenyhelyzetben minden eddiginél nagyobb jelentőséget kap a tehetséggondozás, vagyis az ígéretes fiatalok kiválasztása, felkarolása, támogatása, és a tehetségükhöz méltó pályán való elindítása. A tehetséges fiatal kutatók és gyakorlati szakemberek ötletei, munkája, és az általuk elért eredmények viszik előre az országot, és általuk tudjuk megőrizni küzdelmek árán kivívott helyünket a nemzetközi tudományos és szakmai életben. Ha csak egyetlenegy zseniális tudóst, iskolateremtő gondolkodót, újító szakembert tudunk is adni a világnak, már megérte minden fáradozásunk, amit a jövő ígéretes tehetségeinek felkutatására, tehetségük kibontakoztatására szántunk.

A tehetség fogalma azonban az élet minden aspektusát a közgazdaságtan nyers logikájával szemlélő világunkban igencsak kemény diónak, szinte rendszeridegen elemnek bizonyul. A tehetség ugyanis nem fejezhető ki számokban, nem mérhető súlyra, hosszra, úrtartalomra vagy sebességre. A tehetségnek nincsen ára sem, csak értéke. A tehetség nem mutatható ki műszerekkel, ám a figyelmes szemlélő mégis észreveszi. Kezdetben lehet, hogy csak egy alig észrevehető kis szikraként bújlik meg valakinek a pillantásában, vagy vibráló feszültségként egy fiatalember hanghordozásában, amikor választott hivatásának rejtelseiről beszél. A tehetség maga azonban ekkor még csak ígéretet hordoz magában. A tehetséget gondozni és táplálni kell, fejlődéséhez pedig biztosítani számára a legjobb körülményeket, és munkánk nyomán egyszer csak szárba szökken, majd virágba borul. A tehetséggondozó munka gyümölcsét csak ezután élvezhetjük: amikor a tehetség a társadalom hasznára válik. A tehetség kibontakozásához azonban elsősorban idő kell – van, akinél több, van, akinél kevesebb.

A tehetségsegítésre fordított idő, energia és anyagi áldozat nem térül meg azonnal, közvetlen gazdasági hozamot pedig mi magunk nem fogunk realizálni belőle később sem. Mégis, biztosak lehetünk benne, hogy a tehetség a legjobb befektetés, ami több ezerszeres hasznot hoz. A kimagasló tehetségek ugyanis nem csak hazánk, hanem az egész emberiség fejlődésének mozgatórugói voltak és lesznek mindig is. A tehetségek támogatása tehát befektetés a jövőbe, a bölcs ember – és a bölcs nemzet – pedig a ne-

héz pillanatokban is a jövőt tartja szem előtt. A tehetséget, mint a jövő ígéretét saját fogalomrendszerében nem tudja kezelni a rideg gazdasági racionalitás. Azt csak a figyelmes, gondolkodó, érzékeny és előrelátó ember képes felfogni.

A Batthyány Lajos Szakkollégium egy évtizede tűzte zászlajára a tehetséggondozás jelszavát, és azóta a tehetségsegítés valódi műhelye lett Győrben. Sok munka, küzdelem, és befektetett energia kellett ahhoz, hogy ide eljussunk. Fáradozásunk sikerét szakkollégiumunk növendékeinek elért sikerei mutatják nekünk.

Munkánk legújabb gyümölcse ez a kötet, amelyben a közreadott írások a szakkollégisták tudományos kutatásainak és sikeres csoportmunkájának eredményeit jelzik. Büszkén nyújtjuk át ezt a művet a nagyközönségnek, mert tudjuk, hogy nem csak az egyes asztaltársaságok – szakkollégiumi munkacsoportok – egész éves munkáját tükrözik a benne foglalt írások, hanem minden szakkollégista egyéniségének, önálló karakterének nyomait is magukon viselik. A kötet tanulmányait hallgatóink saját kutatásaik nyomán írták, és sajtó alá is szakkollégistáink maguk rendezték.

Izgalmas utazásra invitálom most az Olvasót, számos különböző tudományterület berkeibe kalandozhatunk el a következő lapokon. Kellemes időtöltést kívánok!

Dr. G. Karácsony Gergely
programigazgató

KONSZENZUÁLIS ELJÁRÁSOK A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

**KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BÍRÓSÁG ELÉ ÁLLÍTÁSRA, A TÁRGYALÁSRÓL
VALÓ LEMONDÁSRA ÉS A TÁRGYALÁS MELLŐZÉSÉRE**

A 2009/2010-es tanév első félévében megalakult asztaltársaságunk kutatási területe a büntetőjog, ezen belül is a büntetőjog alaki része.

Dolgozatunk témájául a konszenzuális eljárásokat választottuk. Tudományos munkánk célja a Be.-ben szereplő egyes egyszerűsítő külön eljárások - így a bíróság elé állítás, a lemondás a tárgyalásról és a tárgyalás mellőzése - szabályozásának, gyakorlatban való megvalósulásuknak közelebbi megvilágítása. Témaválasztásunkat elsődlegesen ezen eljárások jelenkori aktualitása, a büntetőjogban betöltendő sajátos helyzetük és céljuk indokolja.

Tanulmányunkban a - teljesség igénye nélkül - bemutatásra kerül a konszenzuális eljárások büntetőeljárásban való elhelyezkedése, szerepe, az eljárások csoportosítása, a fentebb már említett eljárások részletes bemutatása - kitekintve az eljárások történeti kialakulására, fejlődésére is, és végül pedig egy rövid összeggel, konklúzióval zárjuk munkánkat.

1. FEJEZET

ELMÉLETI ALAPOK

1.1. Bevezetés

Egy büntetőeljárási törvényben minél több speciális eljárásra vonatkozó szabályt találunk, annál inkább megvalósul a büntetőeljárás differenciálása.¹ Ennek hiányában viszont a büntetőeljárás egységességéről beszélhetünk. A büntetőeljárás egységesítése és differenciálása ezek alapján nem más, mint ugyanannak a folyamatnak egymást kölcsönösen feltételező és kizáró oldala.

A továbbiakban az ötvenes évektől kezdve mutatjuk be ezt a folyamatot. A büntetőeljárás differenciálódására alapvető hatással van az anyagi

¹ FENYVESI CSABA – HERKE CSONGOR – TREMMEL FLÓRIÁN: Új magyar büntetőeljárás, 2004, Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 588. o.

jogi szabályozás egységes, vagy éppen differenciált volta.² Ezt az összefüggést nevezzük külső differenciálásnak, a tisztán eljárásjogi egyszerűsítést pedig belső differenciálásnak.³

Külső differenciálás

Az ötvenes években egységessé vált az anyagi és alaki büntetőjog. Főszabály szerint csak büntettek (a korábbi kihágások egy része is a büntettek közé került) és homogén bűnügyek voltak.⁴

Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején megindult a büntetőeljárás külső differenciálása. A bűnügyek szabálysértési útra történő elterelése mellett, ezzel párhuzamosan nagymértékűvé vált a kisebb súlyú bűnügyek fegyelmi útra, avagy a társadalmi bírósági eljárásra történő elterelése is.⁵

Belső differenciálás: külön eljárások kialakulása

A hatvanas években bevezették az ún. egyszerűsített nyomozást, visszaállították a volt „büntetőparancs” intézményét tárgyalás mellőzésével (pénzbüntetés kiszabása elnevezéssel) valamint bevezették „a bíróság elé állítás vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül” intézményét.⁶

1.2. A Büntetőeljárásról szóló törvényben szereplő eljárások meghatározása

Hatályos törvényünk – azaz az 1998. évi XIX. törvény a Büntetőeljárásról (a továbbiakban Be.) – három eljárásból áll, melyek a következők: általános, külön és különleges eljárásokból.⁷ Főszabály szerint az általános eljárásra vonatkozó szabályok alkalmazandóak az előbbieken említett egyéb eljárásokban is, hisz az ezekről szóló fejezetek csupán az eltérő, valamint a kiegészítő rendelkezéseket tartalmazzák.

Az általános eljárás célja a terhelt büntetőjogi felelősségének megállapítása. (Be. V. részig). A külön eljárás az előző eljárással megegyezően a büntetőjogi főkérdés eldöntésére irányul, de ahhoz képest speciális szabályok szerint folyik. (Be. V. rész). A különleges eljárásnak két fő jellemzővel mutatható be, mégpedig csak jogerős határozat után következhet be és csupán valamely részkérdésre vonatkozik. (Be. VI. rész)

² FENYVESI – HERKE – TREMMEL: i. m. 588. o.

³ Uo. 588. o.

⁴ Uo. 588. o.

⁵ Uo. 589. o.

⁶ Uo. 589. o.

⁷ TÓTH MIHÁLY (szerk.): Büntető eljárásjog, 2006, HVG–ORAC, Budapest, 498. o.

1.3. Külön eljárások (fogalom meghatározás)

„A külön eljárások, azok az eljárások, amelyek a nyomozás és a bírósági eljárás szabályai tekintetében eltérnek az általános szabályoktól.”⁸ Ezeket az eltéréseket különböző tényezők indokolják.

Az első nem más, mint az eljárások hatálya alá eső **személyek köre**.⁹ Ide vonhatóak a fiatakorúak, katonák elleni eljárás rendelkezései. Míg az előbbinél az e korosztályt jellemző sajátos biológiai, pszichés sajátosságok teszik indokolttá az eltérő szabályozást, az utóbbiaknál a katonai szervezeti és függelmi viszonyok védelme a „megkülönböztetés” oka.

A második tényező az **opportunitás** elvéhez kapcsolódik, melynek értelmében az állam lemond büntetőjogi igényének érvényesítéséről a sértett javára és lehetővé teszi számára, hogy magánvádlóként járjon el a magánvádas eljárásban.¹⁰

A harmadik tényező az eljárás **gyorsítása, egyszerűsítése**. (Ezen körbe vonható az általunk későbbiekben tárgyalandó eljárások).

Hatályos törvényünk nyolc külön eljárást szabályoz:

- a fiatakorúak elleni eljárást,
- a katonai büntetőeljárást,
- a magánvádas eljárást,
- a bíróság elé állítást,
- a tárgyalásmellőzéses eljárást,
- a tárgyalásról lemondást,
- a távol lévő terhelttel szembeni eljárást valamint
- a mentességi eljárást.

Mint arra a dolgozat legelején már utaltunk, főszabály szerint az általános rendelkezések irányadóak ezen eljárásokban is a külön eljárásokra vonatkozó fejezetekben foglalt eltérésekkel. Erre utal a következő törvényi megfogalmazás is: „E törvény rendelkezéseit (a szóban forgó külön eljárásban) az e fejezetben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni.”¹¹

A külön eljárások alapvető feladata megegyezik az általános eljárásával, azaz a büntetőjogi felelősség eldöntése, a büntető igazságszolgáltatás

⁸ FARKAS ÁKOS – RÓTH ERIKA: A büntetőeljárás, 2004, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest, 341. o.

⁹ Uo. 341. o.

¹⁰ Uo. 341. o.

¹¹ FENYVESI – HERKE – TREMMEL: i. m. 591-592. o.

realizálása. Ez az általános cél azonban, eltérő szervezeti és eljárási rendelkezések segítségével valósul meg.¹²

Stanislaw Waltos szerint a külön eljárások viszonya az általános eljáráshoz lényegében háromféle lehet:

- más jellegű, de egyenértékű változat — *procédure équivalente*
- több biztosítékkal körülövezett változata — *procédure enrichie*
- egyszerűsített és gyorsított változata — *procédure réduite*.¹³

Fontos megemlíteni, hogy előfordulhat ún. áttérés az általános eljárásra a külön eljárásokról, melynek során (ha az egyes külön eljárások feltételei már nem állnak fenn) a bíróság a rendes eljárás szabályai alapján folytatja le azt. Ez az áttérés azonban fordítva is megvalósulhat, azaz amennyiben a hatóság az eljárás későbbi szakaszában észleli, hogy valamely külön eljárás alkalmazásának lenne helye.¹⁴

A külön eljárások egymáshoz való viszonya, csoportosítása is szót érdemel. Így tehát beszélhetünk **egyszerűsítő külön eljárásokról** (bíróság elé állítás, lemondás a tárgyalásról, tárgyalás mellőzése, eljárás távollévő terhelttel szemben) és a **vádlott speciális személyével kapcsolatos külön eljárásokról** (fiatalkorúak elleni büntetőeljárás, katonai büntetőeljárás, eljárás mentességet élvező személyek ügyében).

Tanulmányunk témája az (egyes) egyszerűsítő eljárások.

1.4. Egyszerűsítő eljárások

Az egyszerűsítő eljárások azt a régi dilemmát hordozzák magukban, hogy meddig lehet elmenni az egyszerűsítés és gyorsítás útján¹⁵ úgy, hogy az alapvető büntetőjogi garanciák, célok még érvényesülni tudjanak. Ezek biztosítása érdekében a törvényhozó szigorúan lefekteti és korlátozza az egyszerűsítés feltételeit.

Az Emberi Jogok Európai Egyezményében részes államoknak – így hazánknak is – kötelezettsége megteremteni azon eljárási formákat, amelyek biztosítják az általános eljárás keretén és szabályain is túlmenően az eljárások mielőbbi lezárását.¹⁶ Ezen intézmények biztosítják azon alapelvek hatékony érvényesülését miszerint a vádlottnak joga van a vele szemben

¹² FENYVESI – HERKE – TREMMEL: i. m 592. o.

¹³ Uo. 593. o.

¹⁴ HERKE CSONGOR: Büntetőeljárásjog, 2007, Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 313. o.

¹⁵ TÓTH (szerk.): i. m. 499. o.

¹⁶ Uo. 499. o.

folyó eljárás ésszerű időn belüli befejezéséhez illetve a tisztességesség követelményéhez.

Ezen gyorsítást szolgáló eljárások alkalmasak lehetnek az általános bírósági eljárás késedelmének kiküszöbölésére is.¹⁷ Egyes, jellegüknél fogva csekélyebb súlyú cselekmények, vagy a terhelt által beismert illetve tettenérés miatt könnyen bizonyítható bűncselekmények rendelkezhetnek olyan ténybeli valamint személyi körülményekkel, amelyek nem indokolják a törvény szerinti hosszadalmas általános eljárás lefolytatását, ugyanakkor lehetőséget adnak az elkövető beismerésére, személyiségére, az elkövetés körülményeire, a kiszabható büntetésre, a bűnösség fokára, az okozott kár mértékére tekintettel az egyszerűsített eljárás lefolytatására.¹⁸

A külön eljárás legfőbb jellemzői, előnyei a gyorsaság, az egyszerűség, ugyanakkor magukban hordoznak bizonyos veszélyeket is, így például az anyagi igazság felderítése egyes esetekben csorbát szenvedhet.

2. FEJEZET

A BÍRÓSÁG ELÉ ÁLLÍTÁS

2.1. A bíróság elé állítás jogintézményének történeti formái, kialakulásának mérföldkövei

A bíróság elé állítás francia gyökerű jogintézmény, mely először az 1808. évi *Code d'instruction criminelle*-ben jelent meg *citation directe* elnevezéssel. Alkalmazásának lehetősége már ebben az időben is többszintű feltételrendszer teljesüléséhez volt kötve, nevezetesen az öt évet meg nem haladó fogházbüntetéssel fenyegetett vétségek esetén nyílt lehetőség az alkalmazására, feltéve, ha az ügyész vizsgálat lefolytatása nélkül, a feljelentés, illetve a nyomozás adatai alapján az ügyet tárgyalásra alkalmasnak találta. Ebben az esetben az ügyész, a terhelt és a tanúk nevének megjelölésével a törvényszék elnökénél a tárgyalás kitűzését indítványozta. Ennek alapján a törvényszék elnöke oly módon tűzte ki a tárgyalást, hogy az idézés és a tárgyalás között legalább három nap álljon rendelkezésre. Ha a vádlott vagy képviselője az idézés ellenére nem jelent meg, a bíróság a távollétében is hozhatott ítéletet, ami ellen a kézhezvételtől számított öt napon belül kifogással lehetett élni. Ezt az eljárást 1863-ban kiegészítették a tettenérés esetén lefolytatott gyorsított eljárás lehetőségével. E szabály szerint a tetten ért elkövetőt kihallgatása céljából az ügyész elé állították. Ha megállapítást

¹⁷ TÓTH (szerk.): i. m. 499. o.

¹⁸ Uo. 499. o.

nyert, hogy bűncselekmény történt, az ügyész elrendelhetette a letartóztatást, és azt, hogy azonnal, vagy ha ez akadályba ütközött, a tettenérést követő nap az elkövetőt a törvényszék elé állítsák. Erre az ügyész idézte meg a terheltet és a tanúkat.

Az előzőekben felvázolt közvetlen idézés intézménye a magyar büntetőeljárásban az 1872. évi Ideiglenes bűnvádi eljárás szabályaiban, az úgynevezett Sárga Könyvben jelent meg. Ennek szabályai szerint a királyi ügyész, az öt évnél rövidebb tartamú börtönbüntetéssel fenyegetett bűncselekmény esetén a vádlottnak közvetlenül a végtárgyalásra idézését indítványozhatta a törvényszéknél. További szükséges feltétel volt, hogy a nyomozás során a bűncselekmény elkövetését már felderítették és a terhelt a bűncselekmény elkövetését beismerte, vagy a bűncselekmény elkövetése során „rajta kapott”, azaz tetten érték.

A közvetlen idézés intézményét az 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról (Bp.) is átvette, azzal a módosítással, hogy az idézés kibocsátása nem függhetett kizárólagosan csak az ügyésztől, mint ahogyan láttuk ezt a francia eljárásnál, hanem a bíróságnak is biztosította azt a jogot, hogy döntsön a közvetlen idézés elrendeléséről, vagy mellőzéséről. A Bp. részletszabályai szerint, közvetlen idézésnek a királyi ügyész vagy a pótmagánvádló indítványára, az öt évet meg nem haladó szabadságvesztéssel büntetendő bűntettek és vétségek esetén volt helye, ha a terheltet tetten érték vagy a bűncselekmény elkövetését beismerte.

Az 1951. évi III. törvény (II. Bp.) szabályai a tárgyalat jogintézményt nem tartalmazták. Ismételten csak mintegy tizenöt évvel később, az 1966. évi 16. törvényerejű rendelet soraiban bukkant fel, más elnevezéssel: „bíróság elé állítás vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül”. Ezt a jogintézményt a régi Be. is megtartotta

Az évek során a jogintézmény eredeti elnevezése és eljárásjogi elhelyezése megváltozott, külön eljárássá vált, de szerkezete alig módosult. Megfigyelhető, hogy az alkalmazási feltételek közül az eljárás hatálya alá tartozó bűncselekmények szabadságvesztéssel fenyegetettsége növekedett, valamint megjelent és szintén növekedett a bűncselekmény elkövetése és a bíróság elé állítás ideje között eltelt idő is.¹⁹

¹⁹ FARKAS – RÓTH: i. m. 363-364. o.

2.2. A bíróság elé állítás fogalma, a jogintézmény lényege

A bíróság elé állítás a konszenzuális külön eljárások egyik típusa, melynek célja az eljárás egyszerűsítése révén az eljárás lefolytatásának gyorsítása. Azon egyszerű megítélésű ügyek esetében alkalmazható, melyeknél mind a speciális, mind a generális prevenció hatékonyan érvényesíthető. Továbbá ez a jogintézmény hivatott biztosítani azt a közérdek oldaláról jelentkező igényt, miszerint minél gyorsabban követi a felelősségre vonás a bűncselekmény elkövetését, az annál hatékonyabb lehet.²⁰ A gyors elbírálás az eljárás valamennyi alanya számára előnyökkel jár. A terhelt szempontjából biztosítja az eljárás ésszerű időn belüli lefolytatásának alapvető követelményét. A sértett számára is előnyös, hiszen a felmerülő kártérítési igényét előbb tudja érvényesíteni. Végül, azonban semmiképpen sem elhanyagolható pozitívuma, hogy az elkövetéshez közel eső eljárásban a bizonyítékok feltárása, a bizonyítási eljárás lefolytatása is könnyebb, és ezáltal előnyt jelent a hatóságok számára is.

Ugyanakkor a jogszabály megfelelő garanciákat tartalmaz arra nézve, hogy a gyorsítás következtében a vádlott jogai ne sérüljenek.²¹

2.3. A bíróság elé állítás törvényi feltételrendszere

Be. 517. § (1) Az ügyész a terheltet a bűncselekmény elkövetésétől számított harminc napon belül bíróság elé állíthatja, ha

- a) a bűncselekményre a törvény nyolc évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetést rendel,*
- b) az ügy megítélése egyszerű,*
- c) a bizonyítékok rendelkezésre állnak,*
- d) a terheltet tetten érték, vagy a bűncselekmény elkövetését beismer-
te.*

(2) Ha a bíróság elé állítás (1) bekezdés a)- c) pontjában meghatározott feltételei fennállnak, tettenérés esetén az ügyész a terheltet a bűncselekmény elkövetésétől számított harminc napon belül bíróság elé állítja.

*(3) A magánvádló, illetőleg a pótmagánvádló a terhelt bíróság elé állítását nem indítványozhatja.*²²

A továbbiakban a fent felsorolt, egyes törvényi feltételeket mutatjuk be részletesen.

²⁰ TÓTH (szerk.): i. m. 500. o.

²¹ VARGA ZOLTÁN (szerk.): A büntetőjog nagy kézikönyve, 2007, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 1513. o.

²² Be. 517.§ (1)-(3) bekezdés.

A szabadságvesztés felső határa a Btk. Különös Részének egyes törvényi tényállásainak büntetési tételkeretéhez igazodik. Ennek értékelésénél a bűnhalmazatra vonatkozó előírás, továbbá a különös és a többszörös visszaesőkre vonatkozó megemelt büntetési felsőhatár bíróság elé állítás esetén nem alkalmazható. Ugyanakkor halmazati büntetésként a szabadságvesztés tartama a nyolc évet meghaladhatja, azonban bűnhalmazat esetén, az elbírálás tárgyát képező valamennyi bűncselekmény kapcsán fenn kell állnia a tárgyalta jogintézmény alkalmazási feltételeinek.

Értelmezést igényel, az ügy megítélésének egyszerűsége. Az egyszerűség törvényi feltétele akkor értelmezhető, ha a bűncselekmény mind ténybeli, mind jogi értelemben ilyennek tekinthető. Általában egyszerű az ügy megítélése, ha a bűncselekmény nem szerteágazó, nem összetett, és a bizonyítás elsősorban közvetlen bizonyítékokon alapszik, valamint a rendelkezésre álló bizonyítékok nem ellentmondásosak. A jogi értelemben vett egyszerűség pedig azt jelenti, hogy a büntetőjogi főkérdés nem igényel hosszas bizonyítást, a bűnösség, illetve a jogi minősítés gyorsan és helyesen eldönthető.

A bizonyítékokról akkor mondható el, hogy rendelkezésre állnak, ha a tárgyalás megkezdésekor valamennyi, az ügy szempontjából releváns bizonyíték a bíróság előtt van. Önmagában az a tény, hogy a bizonyítási eszközök könnyen beszerezhetők nem elegendő. Következésképpen a részben felderítetlen, hiányosan bizonyított ügyben ez az eljárási forma nem alkalmazható.

A tettenérés esete akkor áll fenn, ha a terhelt a bűncselekményt részben, vagy egészben szemtanú, vagy szemtanúk jelenlétében hajtja végre, tehát vannak az ügyben olyan kihallgatható személyek, akik közvetlen tanúk voltak a terhelt cselekményénél. Ezen túlmenően a joggyakorlat tettenérésnek tekinti azt az esetet is, amikor az elkövetőt üldözés közben, vagy a helyszínről való távozás közben fogják el. Megállapítható a tettenérés abban az esetben is, ha az elkövetőt nem a bűnüldöző hatóságok valamelyike, hanem bármely más állampolgár fogja el.

A bűncselekmény beismerése, akként értelmezhető, hogy a terhelt a bűncselekményt megvalósító valamennyi releváns tényt elismeri a hatóságok előtt, ez természetesen nem jelenti, és nem terjed ki a bűnösség elismerésére is.²³

A bemutatott feltételek alapján megállapítható, hogy a bíróság elé állítás nem kizárólag a helyi bíróság hatáskörébe, hanem a megyei bíróság

²³ TÓTH (szerk.): i. m. 502-503. o.

hatáskörébe tartozó ügyek esetében is alkalmazást nyer, a törvény hatásköri korlátokat nem állít fel.

2.4. A nyomozás lefolytatása és az ügyész feladatai az eljárás során

Be. 518. § (1) Ha a bíróság elé állítás feltételei fennállnak, és az ügyész a gyanúsítottat bíróság elé kívánja állítani, közli a gyanúsítottal, hogy mely bűncselekmény miatt, milyen bizonyítékok alapján állítja bíróság elé.

(2) Az ügyész haladéktalanul gondoskodik arról, hogy a gyanúsított védőt hatalmazhasson meg, ha a gyanúsítottnak nincs védője, védőt rendel ki. Ha a terhelt őrizetben van, gondoskodik arról, hogy a védő a terhelttel a tárgyalás előtt beszélhessen.

519. § (1) Az ügyész haladéktalanul értesíti a bíróságot, ha a vádlottat bíróság elé kívánja állítani, ebben az esetben a bíróság nyomban kitűzi a tárgyalás határnapját.

(2) A bíróság elé állítás előtt elrendelt személyi szabadságot elvonó vagy korlátozó kényszerintézkedés a bíróság elé állítás napján tartott tárgyalás befejezéséig tart. Ha az 517. § (1) bekezdésében meghatározott feltételek is fennállnak, az őrizetbe vétel bíróság elé állítás céljából is elrendelhető. Az őrizet legfeljebb hetvenkét óráig tarthat. Ha a bíróság az iratokat az ügyészhez visszaküldi, az ügyész indítványára az általános szabályok szerint határoz a személyi szabadságot elvonó vagy korlátozó kényszerintézkedésekről.

520. § Az ügyész a vádlottat a nyomozó hatóság közreműködésével vagy egyéb módon a bíróság elé állítja, a védőt rövid úton megidézi, és biztosítja, hogy a bizonyítási eszközök a tárgyaláson rendelkezésre álljanak. Gondoskodik továbbá arról, hogy a tárgyalásom jelen legyenek, akiknek a részvétele kötelező, illetve jelen lehessenek, akiknek a részvétele nem kötelező.

Az eljárás jellegére és jogpolitikai céljára tekintettel a nyomozást gyorsan és egyszerűen kell lefolytatni. Ennek következtében a nyomozó hatóság feladata, hogy megteremtse azokat a feltételeket, amelyek segítségével az ügyész, a bíróság elé állítást megelőző feladatait el tudja végezni.

Az ügyész közvádlói minőségéből fakadóan egyedül jogosult az ismertetett jogintézmény megválasztására. A törvény ezáltal kettős kötelezettséget ró az ügyészre. Egyfelől, a nyomozati szakban az ő feladata a törvény által megkövetelt garanciális feltételek biztosítása, másfelől az ő kötelessége, a bíróság haladéktalan értesítése és a tárgyalás előkészítése is.

Az ügyész értesítését követően a bíróságnak nyomban ki kell tűznie a tárgyalás határnapját.

A Be. az ügyész feladatává teszi, hogy a gyanúsítottal közölje, mely bűncselekmény miatt, illetve milyen bizonyítékok alapján állítja bíróság elé. Ennek a közlésnek rendkívüli jelentősége van, hiszen valójában a vádirat általános szabályok szerint kötelező kézbesítésének a helyettesítését hivatott biztosítani.

Az ügyész további kötelezettsége, hogy gondoskodjon a terhelt megfelelő védelméről. A tárgyaláson ugyanis az ügyész mellett a védő részvétele is kötelező. Ennek megfelelően biztosítani kell, hogy a gyanúsított védőt hatalmazhasson meg, ha a gyanúsítottnak nincs védője, részére védőt kell kirendelni. A védelemhez való jog további aspektusa, hogy a terhelt őrizete esetén gondoskodni kell arról is, hogy a védő a gyanúsítottal a tárgyalás előtt beszélhessen, az érdemi tárgyalásra való felkészülés céljából.²⁴

A bíróság elé állítás jellegéből adódóan, tekintettel arra, hogy hiányzik az eljárási láncolatból a tárgyalás bírói előkészítése, illetve azt az ügyész végzi, speciálisan alakul a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedések helyzete.

Be. 519. § (2) A bíróság elé állítás előtt elrendelt személyi szabadságot elvonó vagy korlátozó kényszerintézkedés a bíróság elé állítás napján tartott tárgyalás befejezéséig tart...

Ez a rendelkezés nem módosítja az őrizet általános 72 órás időtartamát, azonban tekintettel van arra, hogy adott esetben szükség lehet a gyanúsított személyi szabadságának további elvonására, és ennek a helyzetnek a fennállása esetén az előzetes letartóztatás tartamára vonatkozó egyéb általános szabályok nem alkalmazhatók.²⁵

Ha a bíróság elé állítás során a bíróság a tárgyaláson az iratokat az ügyésznek visszaküldi, az ügy a vádemelést megelőző szakba kerül vissza.²⁶ Ebben az esetben a bíróságnak kell határozni a kényszerintézkedés tárgyában az általános szabályok szerint.

Ha a tárgyalás elnapolására kerül sor, az ügy bírósági szakban marad, és a kényszerintézkedés tárgyában is a vádemelés utáni szabályok szerint kerül sor a döntésre.

A szabadságot elvonó kényszerintézkedések közül is sajátos, az ideiglenes kényszergyógykezelés megítélése. A törvény értelmezése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy bíróság elé állítás esetén az ideiglenes

²⁴ VARGA (szerk.): i. m. 1513-1514. o.

²⁵ FARKAS – RÓTH: i. m. 365. o.

²⁶ Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 58/2007 véleménye.

kényszergyógykezelés nem jöhet szóba, hiszen a kóros elmeállapot kérdése bonyolultabbá teheti az ügy megítélését, valamint lényegesen hosszabb bizonyítási eljárást eredményezhet.

A törvény kimondja, hogy a Be.-nek a tárgyalás előkészítésére vonatkozó rendelkezései bíróság elé állítás esetén nem alkalmazhatók. Ebből az következik, hogy a tárgyalás előkészítésének feladata az ügyészre hárul, neki kell gondoskodni arról, hogy a vádlottat bíróság elé állítsák, továbbá, hogy a bizonyítási eszközök a tárgyaláson rendelkezésre álljanak. Az ügyész felelőssége, annak biztosítása, hogy a tárgyaláson jelen legyenek azok, akiknek a részvétele kötelező, illetve jelen lehessenek, akiknek a jelenléte nem kötelező, de a törvény ezt lehetővé teszi számukra.²⁷

2.5. Az első fokú bírósági tárgyalás menete bíróság elé állítás esetén

Be. 522. § (1) A tárgyaláson az ügyész és a védő részvétele kötelező.

(2) Az ügyész a tárgyalás megkezdése előtt - ha ez korábban nem történt meg - az iratokat és a tárgyi bizonyítási eszközöket a bíróságnak átadja, ezt követően a vádat szóban terjeszti elő.

(3) A vád előterjesztése után a bíróság az iratokat az ügyésznek visszaküldi, ha a bűncselekmény elkövetésétől a bíróság elé állításig több mint harminc nap telt el, a bűncselekményre a törvény nyolcévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést rendel, vagy a bizonyítási eszközök nem állnak rendelkezésre.

523. § (1) A vádlottat és a tanút a tanács elnöke hallgatja ki.

(2) A bíróság a tárgyalást egy alkalommal, legfeljebb nyolc napra elnapolhatja. Ha a tárgyaláson felvett bizonyítás eredményének megfelelően - további bizonyítási eszközök felkutatása érdekében - az ügyész megkeresése szükséges, és ezért a tárgyalás nyolc napon belül nem folytatható, illetőleg újabb elnapolás szükséges, a bíróság az iratokat visszaküldi az ügyésznek.

524. § A vád kiterjesztésének akkor van helye, ha a bíróság elé állítás feltételei a kiterjesztett vád szerinti bűncselekményre is fennállnak. Egyébként a bíróság az iratokat visszaküldi az ügyésznek.

525. § Az iratoknak az ügyészhez való visszaküldése miatt fellebbezésnek nincs helye.

²⁷ TÓTH (szerk.): i. m. 503-505. o.

A tanulmány e részének célja, hogy rávilágítson az általános első fokú bírósági eljárás, és a bíróság elé állítás, mint külön eljárás közötti azonos, illetőleg eltérő szabályokra.

Bíróság elé állítás keretében tartott tárgyaláson akkor is kötelező a védő részvétele, ha az általános szabályok szerint nem lenne kötelező, vagy a vádlott nem tart arra igényt.

Az iratok és a bizonyítási eszközök átadása a tárgyalás megkezdése előtt történik, majd ezt követően az ügyész szóban terjeszti elő a vádat. A szóbeli vádelőterjesztés ellenére az ügyész a gyanúsított bíróság elé állításáról rövid feljegyzést készít, amely tartalmazza a gyanúsított nevét, a bűncselekményre vonatkozó történeti tényállást, illetve a cselekmény jogi minősítését.²⁸ Ez a feljegyzés helyettesíti a vádiratot, melynek egy példányát az ügyész a vád előterjesztésekor mind a bíróságnak, mind a védőnek átadja. A vád tárgyává tett tényállás ügyész általi minősítése ebben az eljárásban sem köti a bíróságot, éppen ellenkezőleg, a bíróságnak törvényi kötelessége vizsgálni, hogy a cselekmény miként minősülhet.

Az eljárás jellegére tekintettel természetszerű, hogy a tárgyalást a terhelt távollétében nem lehet megtartani, hiszen ennek a külön eljárásnak az a lényegi eleme, hogy a terhelt - akár akarásával ellentétesen is - a bíróság előtt megjelenjen.²⁹ Amennyiben az eljárás törvényi feltételei fennállnak, a tanács elnöke kihallgatja a vádlottat és a tanúkat, kereszkérdezésre nincs lehetőség. Erre a korlátozásra azért van szükség, mert a rövid határidők miatt a védelemnek nincs elegendő ideje az iratok áttanulmányozására, így ennek következtében az ügyész a kereszkérdezés lehetőségével túlzott előnybe kerülhetne.³⁰

A kihallgatás során, amennyiben a vádlott a vallomástételt megtagadja, nem mellőzhető korábbi vallomásának felolvasása, illetve bizonyítási eszközként történő felhasználása. A bíróság nem tekinthet el a sértett és az egyéb tanúk tárgyaláson történő kihallgatásától sem, valamint a tárgyalás anyagává kell tennie, és értékelnie kell az okirati bizonyítékokat is. Ugyanis a bíróság a tárgyalta külön eljárás során csak a bizonyítás teljes lefolytatása után kerül abba a helyzetbe, hogy a törvénynek megfelelő döntést hozzon a terhelt büntetőjogi felelősségének kérdésében.

Az eljárási törvény nem korlátozza az ügyész váddal való rendelkezésének törvényes lehetőségeit, ennek köszönhetően az ügyésznek joga van a vád elejtésére, annak módosítására, illetve a vád kiterjesztésére. A vád ki-

²⁸ 2/1999. (ÜK.2.) Legfőbb Ügyész utasítása 70.§.

²⁹ TÓTH (szerk.): i. m. 505-506. o.

³⁰ HERKE CSONGOR: A bíróság elé állítás, in Jura, 2000/1-2. szám, 96. o.

terjesztésére csak abban a korlátozott esetben van lehetőség, ha a kiterjesztett vád szerinti bűncselekményre is fennállnak a bíróság elé állítás feltételei, egyébként a bíróság kötelessége, hogy az iratokat az ügyésznek visszaküldje.

A bíróságra háruló feladat az eljárás feltételeinek meglétét vizsgálni mind a tárgyalás megkezdése előtt, mind pedig azt követően az egész eljárás során. A bíróság e kötelessége szempontjából, a tárgyalás megkezdésének azt az időpontot tekintjük, amikor a tanács elnöke megállapítja, hogy a tárgyalás bíróság elé állításban történő megtartásának nincs akadálya, és ezért a vádlott kihallgatását megkezdi.³¹ Amennyiben a bíróság elé állítás törvényi feltételei hiányoznak, a bíróság az iratokat az ügyésznek visszaküldi. A törvényben megfogalmazott feltételek közül, erre azonban csak akkor van lehetőség, ha a bűncselekmény elkövetésétől a bíróság elé állításig több mint harminc nap telt el, vagy a bűncselekményre a törvény nyolc évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést rendel, vagy a bizonyítási eszközök nem állnak rendelkezésre. Ebből következően nincs helye az iratok visszaküldésének azért, mert a terheltet nem érték tetten, vagy a bűncselekmény elkövetését nem ismerte be, de abba az esetben sem, ha a bíróság álláspontja szerint az ügy nem egyszerű megítélésű. Ezekben az esetekben a bíróság deklarálhatja az eljárási feltételek hiányát, de azokhoz jogkövetkezményt nem fűzhet.³²

A tárgyalás megkezdését követően is előfordulhat, hogy olyan körülményre derül fény, amelynek alapján maga az eljárás folytatása nem ütközik akadályba, azonban az első tárgyaláson nem lehet ügydöntő határozatot hozni. Ilyenkor merülhet fel a tárgyalás elnapolásának szükségessége. Annak érdekében azonban, hogy a külön eljárás gyorsítását szolgáló jellege, célja ne szenvedjen sérelmet, a törvény korlátot állít fel, annak kimondásával, hogy a bíróság a tárgyalást egy alkalommal, és legfeljebb nyolc napra napolhatja el. Amennyiben a kijelölt időtartamban, illetve a következő második tárgyaláson nem lehet ügydöntő határozatot hozni, elkerülhetetlenné válik az iratok ügyészhez történő visszaküldése. Abban az esetben, ha a tárgyaláson felvett bizonyítás alapján további bizonyítási eszközök beszerzése válik szükségessé, ennek teljesítése érdekében az ügyészt kell megkeresni. Ennek alapján, ha a megkeresésben foglaltak teljesítésére a nyolc nap nem elegendő, és így az nem teljesíthető, a tárgyalás nem folytatható, tehát az iratokat szintén vissza kell küldeni az ügyésznek és ettől kezdve az eljárás az általános szabályok szerint a nyomozati szaktól folytatódik. Ha

³¹ BJD 10. 447.

³² VARGA (szerk.): i. m. 1516. o.

ugyanis a bizonyítási eszközök nem állnak rendelkezésre, a külön eljárás lefolytatásának egyik feltétele hiányzik, és az eljárást fémjelző, gyors elbírálás sem valósulhat meg.

Összességében tehát elmondható, hogy a bíróság elé állítás csak abban az esetben zárulhat eredménnyel, azaz ügydöntő határozat meghozatalával, ha valamennyi, az ügy szempontjából szükséges és releváns bizonyítási eszköz rendelkezésre áll, illetve azok egyszeri elnapolás útján beszerezhetők.³³

Az általános büntetőeljárás és a bíróság elé állítás között meglévő eljárási különbségek ellenére, a legfontosabb vizsgálati szempont alapján, mely nem más, mint a büntetőjogi főkérdések eldöntése, nem állapítható meg különbség. Mind az általános, mind a külön eljárás célja a vádlott büntetőjogi felelősségének, bűnösségének kérdésében való, törvénynek megfelelő, helyes és igazságos döntés meghozatala.

3. FEJEZET

LEMONDÁS A TÁRGYALÁSRÓL

(Be. 533.-542. §)

A magyar vádalkunak nevezett eljárási forma jelenléte a büntetőeljárási jogunkban kétséget kizáróan üdvöztendő. Bevezetésének alapja, az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R(87) 18. számú, 1987-ben elfogadott Ajánlása, mely a büntető bíraskodás egyszerűsítését szorgalmazza a tagállamokban.³⁴ További nemzetközi jogforrás az Európai Emberi Jogi Egyezmény 6. cikke, mely az ésszerű időn belüli tárgyalás lefolytatását teszi kötelezővé a részes felek számára.

A vádalku fogalmi meghatározása meglehetősen nehézkes, ha ennek ellenére definiálni akarnánk, akkor a következőképp tehetjük ezt meg, Stephen Saltzburg szavaival élve: „a terhelt beegyezik abba, hogy bűnösnek vallja magát az ellene felhozott vád tekintetében, bízva abban, hogy mindezért cserébe valamit kap az államtól.” Újabbban azonban az ügyész, vádlott és védő közötti megegyezésnek tartják³⁵

Ez az egyszerűsítés a magyar jogrendszerben akként valósult meg, hogy törvényi keretek között lehetőség nyílt a legalitás elvének áttörésére,

³³ TÓTH (szerk.): i. m. 507. o.

³⁴ SZILVÁGYI ATTILA: Vádalku jellegű jogintézmények a büntetőeljárásban, in Büntetőjogi Tanulmányok IV., 2004, 77. o.

³⁵ NAGY ANITA: A vádalkuról, in Ügyészek Lapja, 2008/5. szám, 19. o.

tehát ez az eljárási forma az opportunitás elvének egy újabb megnyilvánulása. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez merőben eltér a klasszikus, angolszász típusú, pontosabban az Egyesült Államokban honos vádalku intézményétől. A továbbiakban először az USA-beli vádalku lényeges ismérveit mutatjuk be, megteremtve ezzel az alapot a magyar szabályozással való összehasonlításhoz. Ezt követően röviden ismertetjük a vádalku jellegű jogintézmények megjelenési formáit hazánkban, majd a tárgyalásról lemondás eljárási szabályait tekintjük át részletesen.

3. 1. Plea bargaining

Az USA-ban a büntetőügyek elintézésének mindennapos formája a vádalku, esküdtszéki tárgyalásra csak egészen kivételes esetben kerül sor. (Egy 1994-es statisztikai adat: az összes szövetségi ítélet 91%-a végződött a bűnösség beismerésével, vagy a vád nem vitatásával ideértve a legsúlyosabb bűncselekményeket is.) A kontinentális jogrendszerrel ellentétben, az USA-ban a vádemelés már közvetlenül az elkövető őrizetbe vétele, tehát az eljárás megindítása után megtörténik.³⁶ Így egy meglehetősen tág időintervallum áll a vád és védelem rendelkezésére az alkudozásra. Ez az időintervallum az őrizetbe vételtől a főtárgyalásig tart.³⁷ További sajátossága a vádemelésnek az, hogy annak alapelve az opportunitás. Ez alapján teljes mértékben az ügyész diszkrecionális jogkörébe tartozik az erről való döntés, ellentétben a kontinentális jogrendszerrel, ami alapvetően a legalitás talaján áll.³⁸

Az Egyesült Államokban a vádalku először mindennemű szabályozás nélkül, a gyakorlatban alakult ki. Ez a prohibíció idejére tehető, hiszen az alkoholtilalom idején ugrásszerűen nőtt a bűnelkövetések gyakorisága, így hamar jelentkeztek a túlterheltség jelei mind a nyomozhatóságok, mind a bíróságok oldalán. A kezdeti titkos vádalkut követően az USA elnökének Büntetőjogi Tanácsadó Testülete 1967-es jelentésében fenntartásokkal ugyan, de elismerte a *plea bargaining*-ot. Pár évvel később a Legfelsőbb Bíróság 1971-es Santobello ügy kapcsán jogszerűnek ismerte el ezt az eljárást, jogi szabályozására pedig 1975-ben került sor.

A vádalku tulajdonképpen két részre tagolható: először a vád-védelem közötti kevésbé formalizált alkudozás zajlik, majd formális keretek között a bíró előtti szakasz, azaz az egyezség jóváhagyása történik.³⁹ Nagyon fontos

³⁶ FARKAS – RÓTH: i. m. 371. o.

³⁷ NAGY: i. m. 26. o.

³⁸ SZILVÁGYI: i. m. 88. o.

³⁹ NAGY: i. m. 24-25. o.

szabály, hogy a vádnak a vádesküdtszékhez való benyújtása előtt nincs mód az alkudozásra. A gyakorlatban ez azért nem jelent problémát, mivel a vád megfogalmazására az amerikai eljárási szabályok szerint nagyon korán kerül sor. Az USA-ban, némely tagállamban az egyezség létrejöttében a bíró szerepe aktív, míg a többi tagállamban a bíró nem vesz részt érdemben annak létrejöttében.⁴⁰ Arra a kérdésre, hogy miért áll érdekében a feleknek az egyezség létrejötte, több válasz is adható. Az ügyész érdeke abban áll, hogy a bíróság általa is elfogadható büntetést szabjon ki, minél kevesebb energia-ráfordítással ítéljék el a terheltet, továbbá a felmentés és eljárás megszüntetés esélye a minimumra korlátozódik. Nem mellékesen politikai indíttatásból is érdekében áll a konszenzus az ügyésznek, hisz hazánkkal ellentétben, az USA-ban az ügyészeket közvetlenül választják, a vádalku révén pedig a váderedményességi mutatójuk meglehetősen jó lehet. Az egyezkedés a vád és védő között zajlik, abban tehát a terhelt nem vesz részt. Az alkutárgyalás során az ügyész van alkupozícióban, mivel az amerikai büntetőszabályok egy bűncselekmény számos fokozatát ismerik. Az előbb említettekből kifolyólag tehát az ügyész célja nem az, hogy a lehető legsúlyosabb minősítést vagy a legsúlyosabb büntetést érje el, hanem az, hogy a számára is elfogadható büntetés kerüljön kiszabásra. A védők is szívesen élnek a vádalku lehetőségével, mivel számukra is egyszerűbb egy ügy elintézése ekként, mintha hosszas bizonyítást kéne lefolytatni. Kedvelt számukra, hisz így mentesülnek a magánnyomozás költségei alól –mivel az USA-ban nincs a védőnek iratbetekintési joga, így az ügyről információhoz csak magánnyomozás révén juthat. Másrészt az esküdtszéki eljárásban, amennyiben bűnösnek találtatik ügyfele, jóval súlyosabb büntetésre számíthat, mint az alku révén.⁴¹ Az egyezkedés pedig a büntetés mértékére, nagyságára vonatkozik, míg Magyarországon ez a terhelt egy kérelme arra vonatkozóan, hogy az ügyész indítványozza a bíróságnál az ügy nyilvános ülésre való kitézését.

Az eljárás második szakasza a bíróság előtt zajlik. Ennek során a bíró egyesbíróként az előkészítő tárgyaláson dönt a jóváhagyásról. Előtte köteles tájékoztatni a vádlottat arról, hogy a beismeréssel több alkotmányos jogáról lemond, továbbá a bíró az egyezséget megvizsgálja formai és tartalmi szempontból is (a beismerés önkéntes és tudatos-e, továbbá megalapozott-e a beismert vád).⁴² A következő három legfontosabb alkotmányos jogáról mond le a vádlott beismerő vallomása következtében:

⁴⁰ SZILVÁGYI: i. m. 85. o.

⁴¹ FARKAS – RÓTH: i. m. 372-373. o.

⁴² NAGY: i. m. 28. o.

- a vallomástételt megtagadhatja, ha önmagát bűncselekményt elkövetésével vádolná;
- jog az esküdtszéki tárgyaláshoz;
- jog az ellene vallókkal való szembesítéshez.⁴³

Ha a bíróság nem hagyja jóvá az egyezséget, a terhelt visszavonhatja beismerését és kezdeményezheti az ügy esküdtszéki tárgyalását. Azonban vannak államok, ahol a bűnösség beismerésének visszavonása kizárt, vagy feltételhez kötött.⁴⁴ A jóváhagyást vagy az elutasítást követően a bíróság kitűzi a főtárgyalást.

Az Egyesült Államokban ezt az egyezséget egyfajta szerződésnek tekintik az ügyész és a védelem között. Mindkét felet kötelezi, így ha bármelyik fél megszegi a benne foglaltakat, a másik fél mentesül a vállalt kötelezettség alól. A gyakorlatban ez úgy néz ki, hogy amennyiben a terhelt nem teljesíti a vállalt kötelezettséget, akkor az ügyész visszatérhet az eredeti vádhoz, ha pedig az ügyész szegi meg a megállapodást, akkor a terhelt visszavonhatja a vallomását, amit ezt követően nem lehet figyelembe venni.⁴⁵

Rövid áttekintés arról, hogy milyen típusú alkuk léteznek az Egyesült Államokban. Egyrészt beszélhetünk az előzetes eljárás során megkötött vádalkuról (*charge bargaining*). Ez lényegében az eddig tárgyalt eset, ami az őrizetbe vételtől a főtárgyalásig tarthat, és a büntetés mértéke a bizonytalan pont az egyezségben. Ennek során vagy felmentő megegyezés, vagy enyhébb vádban való megegyezés születik. Másrészt létezik ún. ítéleti alku (*sentence bargaining*). Ami vagy úgy jön létre, hogy bevonják a bírót az alkufolyamatba, és az ügyész megegyezik egy konkrét szankcióban a bíróval, vagy a bíró mérlegelési jogáról lemondva elfogadja a felek által előterjesztett büntetési indítványt. Továbbá létezik egy köztes forma is, amikor a felek egyezségüket a bíró elé tárják, és amennyiben azt nem fogadja el a bíró, akkor a terhelt beismerő vallomásának visszavonásával egyidejűleg esküdtszéki tárgyalást kérhet.⁴⁶

Az ismertetett klasszikus vádalku a kontinentális jogrendszerben soha nem honosodott meg az eredeti formájában. Európa-szerte vettek át a büntetőeljárás kódexek különböző eljárás gyorsítását, egyszerűsítését biztosító rendelkezéseket. De e reformok egyesek szerint előnyei mellett számos

⁴³ SZILVÁGYI: i. m. p. 89.

⁴⁴ Uo. 92. o.

⁴⁵ NAGY: i. m. 29. o.

⁴⁶ FARKAS – RÓTH: i. m. 372. o.

hátránnyal is járnak. Ellenzői a következő pontokon támadják létjogosultságukat:

- devalválja az anyagi jog szabályait;
- ügyésznek quasi bírói funkciót ad a büntetéskiszabás terén;
- sérti a kontradiktórius eljárás elvét, illetve ebből kifolyólag nagyobb lehetőséget ad ártatlan emberek elítélésére;
- az ügyész és terhelt közti egyenlőtlenséget teremti;
- sérül a büntetéskiszabás során az arányosság elve.⁴⁷

Herrmann Joachim szerint viszont a vádalku európai változatai a rendszer túlterheltségének enyhítése mellett felfoghatók a „liberális büntető igazságszolgáltatási modell irányába tett jelentős lépésnek, mely... az igazság hatósági kutatását a bíró, a vádló, a védő és a vádlott együttműködésével pótolja.”⁴⁸

3.2. Vádalku jellegű jogintézmények a magyar büntetőeljárásban

Először nézzük meg összefoglaló jelleggel a magyar szabályozási megoldások és a klasszikus értelemben vett vádalku közötti hasonlóságokat, különbségeket.

Különbségek:

- magyar „vádalku” rövidebb és kevésbé üzletszerű az USA-ban az ügyész és a védő között folyó egyezkedésnél;
- hazánkban az ügyész nem általános diszkrecionális jogkörében eljárva dönt az alku megkötéséről, azaz az ügy nyilvános ülésen való elbírálásának kezdeményezéséről, hanem szigorú törvényi keretek közt a legalitás elve alóli kivételként;
- amerikai vádalku elsősorban az ügy gyorsítását, egyszerűsítését tartja szem előtt, míg itthoni szabályozásunkban a magasabb bűnüldözési érdek az irányadó amellet, hogy ugyan megjelentek perökonómiai szempontok is a jogintézmény melletti érvek közt;
- vádemelés, vádelejtés ügyészi privilégium, ez nem tárgya a szabályozásnak;
- az amerikai vádalkuval ellentétben van egy megszorító rendelkezés: nem köthető megállapodás olyan személlyel, aki más életét szándékosan kioltotta.

Hasonlóságok:

⁴⁷ FARKAS – RÓTH: i. m. 376. o.

⁴⁸ SZILVÁGYI: i. m. 95-96. o.

- ügyész hangsúlyos szerepe;
- eljárás gyorsítása, egyszerűsítése körében betöltött funkció;
- mindegyik köthető az elkövető több büntetőjogilag releváns cselekményére vonatkozóan.⁴⁹

SzilvÁgyi Attila tanulmánya alapján kijelenthető, hogy vádalku a magyar jogban nincs, csupán ahhoz hasonló jogintézmények. A hatósággal való megegyezés mindenképpen még a bíróság előtti szakaszban történik. Hatóság alatt értjük a rendőrséget, illetve az ügyészt. Mindkét esetben azonban az ügyész a kulcsfigura, ugyanis az Rtv. szerinti együttműködés esetén is az ügyész előzetes jóváhagyására van szükség. A rendőrségi törvény szabályait csak pár mondat erejéig ismertetjük, a hangsúlyt a lemondás a tárgyalásról nevű eljárás szabályaira helyezzük.

Az Rtv. 67. §-a szerinti lehetőség SzilvÁgyi Attila szerint még távolabb áll a vádalku intézményétől, mint a tárgyalásról lemondásos eljárás. Ennek oka az, hogy míg utóbbit általánosságban bármely elkövetőnél (kivéve fiatalok) indítványozhatja az ügyész, amennyiben 8 évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekményt követ el és nem szándékos emberölés, addig az Rtv. szerinti megállapodás információszolgáltatásra vonatkozik. Ez tehát az együttműködő terhelt esete, aki az ügy későbbi szakaszában (amennyiben az információszolgáltatás ellenére ügyben a feljelentést nem utasították el, vagy nem szüntették meg vele szemben a nyomozást) 8 évi szabadságvesztésnél súlyosabban büntetendő bűncselekmény elkövetése esetén is kérheti az ügyésztől ügyének nyilvános ülésen való elbírálására vonatkozó indítvány megtételét.

Az említett 67. § (1) bekezdése a következőképp hangzik: „A Rendőrség az ügyész hozzájárulásával a nyomozás megtagadásának vagy megszüntetésének kilátásba helyezésével információszolgáltatásban állapodhat meg a bűncselekmény elkövetőjével, ha a megállapodással elérhető bűnüldözési célhoz fűződő érdek jelentősebb, mint az állam büntetőjogi igényének érvényesítéséhez fűződő érdek.” A (2) bekezdésben foglaltak szerint pedig ez esetben a Rendőrség az elkövető által a sértettnek okozott kárt megtéríti. Azzal a személlyel nem köthető ilyen megállapodás, aki más életét szándékosan kioltotta. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy ilyen megállapodás megkötését a rendőrség forráshiánya is hátráltathatja, gondolunk itt a (2) bekezdésben foglaltakra. A megállapodás megkötésekor gondosan vizsgálandó, hogy milyen esetben jelentős annyira a bűnüldözési célhoz fűződő érdek, hogy cserébe az állam büntetőjogi igényének érvé-

⁴⁹ SZILVÁGYI: i. m. 103. o.

nyesítéséről lemond. Az (1) bekezdés szerint ezen megállapodás megkötésére kizárólag a Rendőrség jogosult, így nem lehet azt kiterjesztően értelmezni valamennyi nyomozóhatóságra. Ezen az állásponton van Dr. Vincze István is, aki szerint amennyiben ügyészi kihallgatáson merülne fel az alku lehetősége, azt nem kötheti meg az ügyész, mint nyomozóhatóság. Ez esetben pótnyomozásra kell visszaadni az ügyet, aminek eredményeképp a törvényi rendelkezéseknek megfelelően kerülhet sor az egyezség megkötésére.⁵⁰

Az Rtv. említett rendelkezéseit egészíti ki a Be. 175. § (1) bekezdése, miszerint: „A bűncselekmény elkövetésének megalapozott gyanúja esetén az ügyész, illetőleg a nyomozóhatóság az ügyész engedélyével a feljelentést elutasíthatja, ha a bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személy az ügy, illetőleg más büntetőügy felderítéséhez, bizonyításhoz hozzájárulva olyan mértékben együttműködik, hogy az együttműködéshez fűződő nemzetbiztonsági vagy bűnüldözési érdek jelentősebb, mint az, amely az állam büntetőjogi igényének érvényesítéséhez fűződik.” A Be. ismertetett szakaszát nem elemezzük, mert nem képezi szűkebb értelemben véve a dolgozat tárgyát.⁵¹

3. 3. Lemondás a tárgyalásról

Hasonlóan az amerikai típusú vádalkuhoz, ez is egy garanciákkal gazdagított eljárás, mivel a vádlott lemond az Alkotmány 57. § (1) bekezdésben, továbbá a Be. 3 § (1) bekezdésben biztosított azon jogáról, hogy az ellene emelt vádról bíróság döntsön nyilvános tárgyaláson, valamint vállalja, hogy fellebbezési jogát meghatározott esetekben korlátozza a Be. Cserébe egy egyszerűbb, gyorsabb eljárást kap, valamint azt hogy a kiszabható törvényi büntetési tételkeretek csökkennek. Maga az, hogy a terhelt kezdeményezheti az ügyésznél ilyen típusú eljárás indítványozását, a terhelt ügy előbbreviteli jogait bővíti, hiszen ennek révén lehetősége nyílik az eljárási forma megválasztásához.

Ellenben a valódi, klasszikus értelemben vett vádalkutól tehát a magyar „vádalku” esetén az ügyész és a terhelt közötti megállapodás kizárólag arra vonatkozhat, hogy az ügyész indítványozza a nevezett egyszerűsített eljárás lefolytatását a bíróságnál. A büntetési tétel, kiszabható szankcióra vonatkozóan nem születik egyezség, az arról való döntés továbbra is bírói

⁵⁰ SZILVÁGYI: i. m. 98-99. o.

⁵¹ Uo. 100-102. o.

kompetencia maradt, de számára a büntetési tételkeretekkel kapcsolatban a Be. korlátokat állít fel.

Az amerikai típusú és a magyar „vádalku” a következő pontokon tér el lényegesen egymástól, így ezek figyelembevételével volt szükséges a magyar szabályokat megfogalmazni:

- mivel a magyar szankciórendszer relatíve határozott, ezért a büntetési tételkeretek meglehetősen szűk határok közé vannak szorítva az amerikaihoz képest;
- a vádlott beismerő vallomása csak akkor értékelhető, ha az bűncselekmény részletes ténybeli feltárását segíti elő, azaz mivel a beismerés a magyar jogrendszer szerint nem a bizonyítékok királynője, így megkövetelt, hogy azt más bizonyítékokkal is támasszák alá;
- az ügyész manőverezési lehetősége adott a tekintetben, hogy a vádemelést követően a vád a törvényi keretek között módosítható;
- nem képezheti megegyezés tárgyát a tényállás illetve a minősítés, ennek meghatározása kizárólag az ügyész joga;
- végül pedig a bíróság nem kötelezhető a Btk. enyhítő rendelkezéseinek alkalmazására, így erre vonatkozóan más szabályokat kellett kialakítani.⁵²

3.4. Mik a tárgyalásról lemondás konjunktív feltételei?

- A terhelt bűnösségére is kiterjedő, ténybeli feltáró jellegű beismerő vallomása, továbbá azon nyilatkozata, hogy a tárgyalásról lemond;
- nem alkalmazható az eljárás minden bűncselekményre vonatkozóan. Kizárt abban az esetben, ha valaki szándékosan embert ölt, továbbá főszabályként (később ld: együttműködő terhelt) csak a nyolc évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmények esetén van mód az ügy nyilvános ülésen való elbírálására;
- fiatalkorú terhelt esetén kizárt ez az eljárási forma;
- ügyész arra vonatkozó indítványa, hogy kéri az ügy nyilvános ülésre való kitűzését;
- csak közvédas eljárásban van helye, mivel ebben tehető ügyészi indítvány.⁵³

Teljesen az ügyész mérlegelési körébe tartozik, hogy tesz-e ilyen indítványt. Két féle módon kerülhet sor ennek kezdeményezésére attól függően, hogy a vádirat benyújtása előtt van-e beismerő vallomás, vagy nincs.

⁵² FARKAS – RÓTH: i. m. 376. o.

⁵³ TÓTH (szerk.): i. m. 509. o.

Amennyiben van, és a nevezett egyéb feltételek is fennállnak, ha az ügyész úgy gondolja, még a vádirat benyújtása előtt tájékoztatja a terheltet, hogy amennyiben lemond tárgyaláshoz való jogáról, ő indítványozza az ügy nyilvános ülésen való elbírálását. Másik eset, amikor a vádirat benyújtásakor ugyan még nincs beismerés, de a terhelt a vádirat részére történő kézbesítéstől számított 15 napon belül jelzi az ügyésznek, hogy az ügyész indítványa fejében vállalja a beismerést illetve a tárgyalásról lemondást. Ezt a terhelti kezdeményezést az ügyésznek nem kötelessége elfogadni, diszkrecionális jogkörében eljárva dönt felőle. Azonban amennyiben nem tesz indítványt, akkor a bíróságot nem tájékoztathatja, hogy a bíróságot a beismerés ne befolyásolja. Az ügyésznek jól át kell gondolnia, hogy indítványozza-e a tárgyalásról lemondásos eljárást, mivel ez az indítvány főszbályként nem vonható vissza. Két kivétel van ez alól: egyrészt ha utóbb felmerülő körülményeknél fogva súlyosabb bűncselekmény miatt, vagy más bűncselekmény miatt is vádat kell emelni.⁵⁴

Ha az egyéb eljárási szabályokat nézzük, látható, hogy a bíróság büntetéskiszabási mozgásterét szűkíti a Be., amikor kimondja, hogy a büntetést a Btk. 87/C. §-ban foglalt keretek között kell kiszabni. Ezen egyszerűsített eljárás keretében több vádlott egy vagy több bűncselekménye, továbbá egy vádlott több bűncselekménye is elbírálható, ha valamennyi általános feltétel fennáll mind a terhelt(ek), mind a bűncselekmény(ek) vonatkozásában. Ha tehát több bűncselekményt bírál el a bíróság, halmazati büntetést a Btk. 85/A. § alapján a büntetési tételek közül a legsúlyosabb alapulvételel szabja ki. Az egyszerűsítés a nyilvános ülésen van, ezért a tárgyalás előkészítése során az általános szabályokat kell alkalmazni. További eltérés, hogy a Be. kizárja a vádlott fellebbezési jogát, ha a váddal megegyező tényállásban mondják ki bűnösségét.

Visszatérve a nyolcévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény feltételére. Alapvetően két esetben kerülhet sor tárgyalásról lemondásos eljárásra: vagy a már említett nyolc évinél nem súlyosabban büntetendő bármely bűncselekmény esetén, vagy együttműködő terhelt esetén, amikor ugyan nyolc évinél súlyosabb büntetési tétellel fenyegetett bűncselekmény esetén is sor kerülhet az egyszerűsített eljárásra. Ebben az esetben viszont további feltétel, hogy bűnszervezetben követte el a cselekményt, jelentős mértékben együttműködött a hatóságokkal, továbbá az, hogy vele szemben a nyomozás megszüntetésére nem került sor. Együttműködő terheltnek az minősül, aki a bűncselekményt bűnszervezet-

⁵⁴ FARKAS – RÓTH: i. m. 377. o.

ben⁵⁵ követte el, és a nyomozás során a nyomozó hatósággal illetve az ügyésszel oly mértékben működött együtt, mely tevékenysége a büntetőügy vagy más bűnügy bizonyítását jelentős mértékben elősegítette.⁵⁶ Az eljárás kedvezménye előbbi esetben abban áll, hogy a büntetési tételkeretek csökkennek azáltal, hogy a bíróságnak azt a Btk. 87/C § keretein belül kell kiszabnia. Utóbbi esetben a kedvezmény az, hogy nem alkalmazhatók a terhelttel szemben a bünszervezetben való elkövetésre vonatkozó szigorúbb szabályok, hanem az adott bűncselekmény Btk. Különös Részében meghatározott büntetési tételkeretei alkalmazandók.

Melyek azok a szigorúbb szabályok, amiknek alkalmazása alól mentesül a bünszervezetben bűncselekményt elkövető együttműködő terhelt?

- bünszervezetben elkövetés okán nincs helye vele szemben kitiltásnak, a büntetési tétel felső határa nem emelkedik a kétszeresére;
- a szabadságvesztés leghosszabb tartama nem emelkedik húsz évre;
- nem kell a feltételes szabadságra bocsátás kedvezményéből kizárni;
- lehetőség van a büntetés próbaidőre való felfüggesztésére;
- végleges hatályú foglalkozástól eltiltás esetén a mentesítés lehetősége megmarad;
- a szabadságvesztés végrehajtási fokozatát nem kell emiatt fegyház-fokozatban megállapítani;
- méltányosságból mellőzhető az elkobzás alkalmazása, illetve nem kötelező a vagyoneklobzás a bünszervezetben való részvétele alatt szerzett valamennyi vagyontárgyra.⁵⁷ (A vagyon bünszervezetben szerzésének vétele, itt ennek ellenkezőjét a terheltnek kell bizonyítania.)

3. 5. Tárgyalásról lemondásos eljárás menete

A bíróság egyesbíróként nyilvános ülésen jár el, ahol a bíró, jegyzőkönyvvezető, ügyész, vádlott és védője van jelen. A nyilvános ülés nem tartható meg az ügyész és a védő távollétében. Miután a bíró megnyitotta a nyilvános ülést, az ügyész az általános szabályok szerint ismerteti a vádat, ezentúl az ügy nyilvános ülésen való elbírálására tett indítványát. A vádlott személyazonosságának megállapítása után tájékoztatja őt a bíróság arról, hogy a beismerő vallomása, a tárgyalásról lemondás milyen következményekkel jár. Ezt követően lehetősége van a vádlottnak védőjével tanácskozni, majd

⁵⁵ Btk. 137. §.

⁵⁶ VARGA (szerk.): i. m. 1521. o.

⁵⁷ Uo. 1521. o.

nyilatkoztatni kell a vádlottat arra vonatkozóan, hogy ezek ismeretében lemond-e a tárgyalásról. Az általános szabályoktól eltérően alakul a nyilvános ülés megkezdésének időpontja, akkor kerül sor rá, amikor a vádlott nyilatkozik a bíróság előtt arról, hogy a tárgyaláshoz való jogáról lemond.⁵⁸ A bíróság ezt követően az ügy iratai, valamint amennyiben szükségesnek tartja az ügyészhez és védelemhez intézett kérdések alapján megvizsgálja, hogy fennállnak-e a tárgyalásról lemondás törvényi feltételei. Amennyiben nem, az ügyet tárgyalásra utalja, ha igen, akkor a vádlott tárgyalásról lemondó nyilatkozatát követően az ő kihallgatásával folytatódik az eljárás. Ez kiterjed a büntetés kiszabásánál értékelendő körülményekre is. Ha megtagadja a vallomástételt, akkor a bíróság az ügy elbírálását végzéssel tárgyalásra utalja, mely végzés ellen fellebbezéssel élni nem lehet. Ezt ezen túlmenően a következő esetekben teheti meg:

- bármikor az eljárás folytán úgy ítéli meg, hogy nem állnak fenn a tárgyalásról lemondás feltételei;
- a vádlott kihallgatását követően a bíróság úgy ítéli meg, hogy a vádlott beszámítási képessége, beismerésének önkéntessége vagy hitelt érdemlősége iránt ésszerű kétely mutatkozik;
- a vádlott kihallgatását követően a bíróság arra a következtetésre jut, hogy a vádtól eltérően súlyosabb minősítés látszik megállapíthatónak;
- a vádlott vallomása a nyomozás során tett vallomásától lényegesen eltér.⁵⁹ Ez utóbbi rendelkezés nem értelmezhető akkor, ha a terhelt a vádemelést követően kezdeményezi az ügyésznél a külön eljárás indítványozását.⁶⁰

A kihallgatást követően az ügyész és a védő felszólalhat, majd a bíróság amennyiben a vádlott bűnös, azt ítéletében állapítja meg. A bűnösségről a beismerő vallomás és a nyomozati iratok alapján dönt a bíróság, mivel a nyilvános ülésen a vádlott kihallgatásán túlmenően bizonyítás nem zajlik. Az ítélet rendelkező része az általános szabályoknál írtakkal megegyezik, viszont indokolása attól eltérően a következőket tartalmazza: vádra történő utalás, vádirati minősítés, vádirati tényállás lényegének ismertetése, vádlott személyi körülményeire vonatkozó tények, vádlott korábbi büntetéseire vonatkozó adatok, bíróság által megállapított tényállás, büntetés kiszabási

⁵⁸ TÓTH (szerk.): i. m. 516. o.

⁵⁹ VARGA (szerk.): i. m. 1523. o.

⁶⁰ TÓTH (szerk.): i. m. 517. o.

⁶⁰ VARGA (szerk.): i. m. 1523. o.

körülmények, alkalmazott jogszabályok megjelölése és a tárgyalásról lemondás tényére való utalás.⁶¹ Ezt követően másodfokú eljárásra kerülhet sor, amennyiben joghatályos fellebbezés érkezik. A fellebbezés kizárt mind az ügyész, mind a védelem oldaláról, a bűnösség megállapítása, a váddal egyező tényállás megállapítása, valamint a vádirati minősítéssel megegyező minősítés miatt.⁶² Mivel azonban a cselekmény minősítése nem köti a bíróságot, ezért ha a bíróság által megállapított minősítés eltér a vádirati minősítéstől, ezért ebben a tekintetben az általános szabályok szerint van helye fellebbezésnek. Továbbá a büntetés illetve egyéb jogkövetkezmények tekintetében van helye fellebbezésnek a vádlott javára és terhére szintűgy. Viszont csak a fellebbezés folyamán kizárólag ennek keretei között lehet új tényt állítani, új bizonyítéokra hivatkozni.⁶³

Másodfokú eljárásban az általános szabályoknak megfelelően a teljes revízió elve érvényesül, tehát hivatalból vizsgálnia kell a másodfokú bíróságnak azt, hogy a külön eljárás lefolytatásához szükséges törvényi feltételek fennállnak-e, továbbá az elsőfokú ítélet tényállásának megalapozottságát, a bűnösség megállapítását illetve a cselekmény minősítését, valamint az eljárási szabályok betartását. A súlyosítási tilalom ugyanúgy érvényesül másodfokon, viszont az ügyészi fellebbezés nem terjeszkedhet túl a Btk. általános részében meghatározott csökkentett büntetési tételkereteken túl, azaz a másodfokú bíróság a Btk. 87/C. § illetve a 85/A. § alapulvételével súlyosíthat.

A Be. 352. § (1) a) pontja alapján a másodfokú bíróság kiegészítheti, illetve helyesbítheti az ítéleti tényállást. Viszont reformatórius döntés csak akkor hozható, ha a vádlott felmentésének, az eljárás vele szemben történő megszüntetésének lenne helye, vagy ha a másodfokú bíróság lényegesen enyhébb szankciót alkalmaz. Tehát nincs lehetősége megváltoztatni az ítéletet váddal egyező tényállás, valamint a vádirati minősítéssel egyező minősítés esetén. További, a bizonyítás felvételére vonatkozó megszorító szabály a Be.-ben, hogy a másodfokú bíróság bizonyítást csak az elsőfokú bíróság számára megengedett keretek közt vehet fel.

A másodfokú bíróság a következő határozatokat hozhatja: amennyiben érdemben felülbírálja, helybenhagy, megváltoztat vagy hatályon kívül helyez. Hatályon kívül kell helyeznie az ítéletet, ha a tárgyalásról lemondásos eljárást az elsőfokú bíróság a törvényi feltételek hiányában folytatta le. Ilyenkor a megismételt eljárás szabályai szerint kell lefolytatnia az eljárást

⁶¹ VARGA (szerk.): i. m. 1524. o.

⁶² TÓTH (szerk.): i. m. 519. o.

⁶³ FARKAS – RÓTH: i. m. 380. o.

az elsőfokú bíróságnak. Abszolút eljárási szabálysértés észlelése esetén szintén így jár el a másodfokú bíróság, azaz hatályon kívül helyez, és új eljárásra utasít. Továbbá lehetősége van mérlegelési jogkörében eljárva az ítélet hatályon kívül helyezésére, ha relatív eljárási szabálysértést észlel, és megállapítja, hogy ez lényeges hatással volt az eljárás lefolytatására, vagy a büntetőjogi főkérdések eldöntésére.⁶⁴

4. FEJEZET

TÁRGYALÁS MELLŐZÉSE

A Be. XXVII. fejezete tartalmazza a tárgyalás mellőzésére vonatkozó szabályokat:

543. § E törvény rendelkezéseit a tárgyalás mellőzésével végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés, pénzbüntetés kiszabása, illetőleg mellékbüntetés önálló büntetésként való alkalmazása vagy próbára bocsátás esetén az e fejezetben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni.

544. § (1) A bíróság a szabadlábon lévő vádlottal szemben tárgyalás mellőzésével végzésben végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztést, közérdekű munkát, pénzbüntetést, illetőleg önálló büntetésként foglalkozástól eltiltást, járművezetéstől eltiltást, kiutasítást - katonával szemben lefokozást, szolgálati viszony megszüntetését is -, továbbá intézkedésként próbára bocsátást, megrovást alkalmaz a három évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetendő bűncselekmény esetén, ha

a) a törvény a szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztését, közérdekű munka, pénzbüntetés kiszabását, a próbára bocsátást, illetőleg a mellékbüntetés önálló büntetésként alkalmazását lehetővé teszi,

b) a tényállás egyszerű,

c) a vádlott a bűncselekmény elkövetését beismerte,

d) a büntetés célja tárgyalás nélkül is elérhető.

(2) Tárgyalás mellőzésével egy évet meghaladó szabadságvesztés nem szabható ki.

(3) A tárgyalás mellőzésével meghozott végzésre - ha e törvény másképp nem rendelkezik - az ítéletre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.

⁶⁴ TÓTH (szerk.): i. m. 521. o.

545. § (1) Az 544. § (1) bekezdésében meghatározott végzés meghozatalának az ügynek a bíróságra érkezésétől számított harminc napon belül van helye.

(2) Magánvádas ügyben az (1) bekezdésben meghatározott határidőt a személyes meghallgatás napjától kell számítani.

546. §

547. § (1) A bíróság a végzésben

a) végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés vagy pénzbüntetés kiszabása esetén mellékbüntetésként foglalkozástól eltiltást, járművezetéstől eltiltást vagy kiutasítást - katonával szemben lefokozást, a szolgálati viszony megszüntetését, rendfokozatban visszavetést és a várakozási idő meghosszabbítását is -, végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés kiszabása esetén pénzmellékbüntetést alkalmazhat,

b) végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés kiszabása vagy ,

c) elkobzást, illetőleg vagyoneklobzást is kimondhat, illetőleg a polgári jogi igénynek helyt adhat, vagy a polgári jogi igény érvényesítését egyéb törvényes útra utasíthatja,

d) a próbára bocsátást kimondó rendelkezést hatályon kívül helyezheti,

e) az ügyek egyesítéséről, elkülönítéséről, az eljárás felfüggesztéséről és az eljárás megszüntetéséről rendelkezhet.

(2) A bűnügyi költség viselésére a 338-340. § rendelkezéseit kell alkalmazni.

(3) A tárgyalás mellőzésével hozott végzés rendelkező részének tartalmaznia kell

a) a bűncselekmény megjelölését,

b) a kiszabott szabadságvesztést, pénzbüntetést, illetőleg önálló büntetésként alkalmazott mellékbüntetést, próbára bocsátást vagy megrovást,

c) a jogszabályon alapuló egyéb rendelkezéseket,

d) az 548. és az 550. §-ban foglaltakra való figyelmeztetést.

(4) A végzés indokolása a megállapított tényállást, a végzés meghozatala törvényi előfeltételeinek fennállására való utalást, valamint az alkalmazott jogszabályok megjelölését tartalmazza.

(5) A végzést bírósági titkár is meghozhatja.

548. § (1) A tárgyalás mellőzésével hozott végzés ellen fellebbezésnek nincs helye; az ügyész, a magánvádló, a vádlott, a védő, a magánfél és az egyéb érdekelt a kézbesítésétől számított nyolc napon belül tárgyalás tartását kérheti. A kérelem alapján a bíróság tárgyalást tart.

(2) Az ügyész nem kérheti tárgyalás tartását azon a címen, hogy a bíróság az 544. § (1) bekezdése alapján járt el.

(3) A magánfél kizárólag a polgári jogi igényt elbíráló rendelkezéssel, az egyéb érdekelt csak az elkobzással és a vagyonelkobzással kapcsolatban kérheti tárgyalás tartását. Ha a tárgyalás tartását kizárólag a magánfél kérte, a bíróság a tárgyaláson a polgári jogi igényre vonatkozó rendelkezést hatályon kívül helyezi, és az igény érvényesítését egyéb törvényes útra utasítja.

(4) A tárgyalás tartására irányuló kérelemnek a végzés végrehajtására - az 549. § (2) bekezdésének esetét kivéve - halasztó hatálya van.

(5) Ha a vádlott részére a tárgyalás mellőzésével hozott végzést nem lehetett kézbesíteni a bíróság az ügy tárgyalásának kitűzése iránt intézkedik.

549. § (1) A tárgyalás megkezdése után a bíróság ismerteti a tárgyalás mellőzésével hozott végzést és a tárgyalás tartására irányuló kérelmet.

(2) A tárgyalás tartása iránti kérelemnek az 548. § (3) bekezdésében meghatározott esetében, továbbá ha az ügyész, a vádlott vagy a védő kizárólag az elkobzásra, illetőleg vagyonelkobzásra, a polgári jogi igényre vagy a büntügyi költségre vonatkozó rendelkezést sérelmezte, a bíróság a tárgyaláson csak ebben a kérdésben határoz.

(3) A bíróság - a (2) bekezdés kivételével - a tárgyalás mellőzésével hozott végzését hatályon kívül helyezi, ezt követően a tárgyalást a XIII. Fejezet rendelkezései szerint folytatja le.

(4) A bíróság a vádlott terhére szóló kérelem hiányában akkor szabhat ki súlyosabb büntetést, illetve alkalmazhat súlyosabb büntetés helyett alkalmazott intézkedést, ha a tárgyaláson új bizonyíték merül fel, és ennek alapján a bíróság olyan új tényt állapít meg, amelynek folytán súlyosabb minősítést kell alkalmazni, vagy jelentős mértékben súlyosabb büntetést kell kiszabni, illetőleg súlyosabb büntetés helyett alkalmazott intézkedést kell alkalmazni.

(5) A (3) bekezdés alapján hozott végzés ellen nincs helye fellebbezésnek.

550. § (1) A tárgyalás tartására irányuló kérelmet a kérelmező a tárgyalás megkezdéséig visszavonhatja.

(2) A tárgyalást kérő személynek a tárgyaláson való részvétele kötelező. Ha a tárgyaláson nem jelenik meg, és magát alapos okkal, előzetesen, haladéktalanul nem menti ki, úgy kell tekinteni, mint aki a kérelmét visszavonta. Ez a rendelkezés az ügyészre nem vonatkozik.

A tárgyalás mellőzése (az 1896. évi Bp.-ben büntetőparancs) azon külön eljárások egyike, melynek célja az eljárás egyszerűsítése, gyorsítása, s ezzel a bíróságok munkaterhének csökkentése. Ebben az esetben a bíróság az iratok alapján dönt, nem folytat le bizonyítást, s így jelentős időmegtakarítás érhető el. A tárgyalás mellőzése az opportunitás elvét juttatja érvényre.⁶⁵

Az 1896. évi Bp. honosította meg ezt a jogintézményt, büntetőparancs elnevezéssel, s csak kihágás, illetve pénzbüntetéssel büntetendő vétség esetén volt alkalmazható a járásbíró előtti eljárásban. A jogintézmény életképességét mutatja, hogy azt az 1951. évi II. Bp. is átvette.⁶⁶ Alkalmazható volt bármely kihágás, valamint főmagánvádra üldözendő büntett esetén. Összességében hasonló súlyú cselekmények esetén kerülhetett alkalmazásra, mint napjainkban: ha pénzbüntetés vagy háromévi börtönbüntetésnél nem súlyosabb büntetés kiszabását tette lehetővé a törvény. A II. Bp. novelláris módosítását jelentő 1954. évi V. törvény megszüntette a büntetőparancs kiszabásának lehetőségét. A jogintézményt az 1962. évi 8. tvr. vezette be ismét „Tárgyalás mellőzése pénzbüntetés kiszabása esetén” címmel. Nem vitatva a tárgyaláson kívül való elbírálás veszélyeit, de elismerve a *volenti non fit iniuria*⁶⁷ elve alapján, hogy ha a terhelt beismerő vallomást tett és nem kérte tárgyalás tartását, belenyugodott a büntetésbe, akkor mindezt nem tekintette jogtalannak. Bár a külön eljárás címe jó ideig, még az 1973. évi Be.-ben is változatlan volt, az alkalmazható szankciók köre folyamatosan bővült. Ezt a megnevezést vette át az 1998. évi XIX. tv. XXVI. fejezetének megnevezése. A törvény módosításáról rendelkező 2002. évi I. törvény 267. §-ának (1) bekezdése azonban az archaikus elnevezést elhagyva a hatályos törvény szóhasználatára szerint módosította a jogintézmény megnevezését.

Ahogy már említettük, a tárgyalás mellőzése az eljárás jelentős gyorsítását és egyszerűsítését szolgálja, a bíróság tárgyalás tartása nélkül, végzésben határoz a terhelt büntetőjogi felelősségéről és alkalmaz vele szemben tényleges szabadságelvonással nem járó büntetőjogi joghátrányokat. Az egyszerűsítés és gyorsítás ára azonban egyes alapelvek sérülése. A jogintézmény sajátos jellegéből adódóan nem érvényesül a közvetlenség, a nyilvánosság, a szóbeliség, miként a kontradiktórius eljárás elve sem. A jogal-

⁶⁵ FARKAS – RÓTH: i. m. 381. o.

⁶⁶ Uo. 381. o.

⁶⁷ A *volenti non fit iniuria* (Ulpianus) jelentése: Akivel olyasmi esik meg, amit maga is akart, azzal nem történt igazságtalanság.

http://bsstudio.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=46315, 2010.04.09.

kotó azonban e hátrányokat megfelelő garanciákat magában foglaló szabályozással ellensúlyozza:

- jogintézmény csak a terhelt beismerése esetén alkalmazható;
- a törvény taxatív meghatározza az alkalmazható joghátrányokat;
- végül a legfontosabb garanciális elem az, ha a terhelt a tárgyalás mellőzésével meghozott végzéssel szemben tárgyalás tartását kérheti, s ezzel elérheti, hogy a bíróság az általános eljárási szabályok szerint lefolytatott tárgyalás eredményeként fog dönteni büntetőjogi felelősségéről.⁶⁸

4.1. A tárgyalás mellőzésének törvényi feltételei (544. § (1) bekezdés)

- a vádlott szabadról van;
- a bűncselekmény törvényi büntetési tétele 3 évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb;
- a Btk. a bűncselekményre lehetővé teszi végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés, közérdekű munka, pénzbüntetés, illetőleg önálló büntetésként foglalkozástól eltiltás, járművezetéstől eltiltás, kiutasítás – katonával szemben lefokozás és a szolgálati viszony megszüntetését is -, intézkedésként próbára bocsátás, megrovás alkalmazását;
- a tényállás egyszerű;
- a vádlott a bűncselekmény elkövetését beismerte;
- a büntetés célja tárgyalás tartása nélkül is elérhető.⁶⁹

Tárgyalás mellőzésével egy évet meghaladó szabadságvesztés nem szabható ki.

E feltételek konjunktív feltételek, azaz mindegyiknek együttesen fenn kell állni ahhoz, hogy a bíróság a nevezett egyszerűsített eljárást alkalmazhassa. Ezek között vannak olyanok, amelyek mérlegelést igényelők (pl. a tényállás egyszerűsége vagy az, hogy a büntetés célja az adott esetben tárgyalás tartása nélkül is elérhető) és olyanok, amelyek mérlegelést nem tűrők (pl. a vádlott beismerése) feltételek.

⁶⁸ TÓTH (szerk.): i. m. 521. o.

⁶⁹ CSÉKA (szerk.): A büntetőeljárási jog alapvonalai II., második átdolgozott kiadás, 2004, Bába és Társai Kiadó Kft., Szeged, 320. o.

A jogintézmény szabályainak alkalmazását a törvény csak a szabadlábbon levő terhelttel szemben teszi lehetővé, hiszen a fogva tartott terhelt esetében a védelemhez való jog ezen eljárásban megnyilvánuló korlátozása igen súlyos hátrányt jelentene.⁷⁰

A tényállás akkor egyszerű, ha a cselekmény egymozzanatú, nem szer-teágazó, a bizonyítékok közvetlenek és eredetiek, ebben az esetben nyílik arra lehetőség, hogy a bíróság a nélkül is érdemi határozatot hozhasson, hogy tárgyaláson bizonyítást venne fel.

A vádlott beismerő vallomása nem szükséges, hogy a bűnösség beis-merésére is kiterjedjen, elegendő az ún. ténybeli beismerés. Ha azonban a vádlott a vádemelés előtti időszakban nem tett vallomást, illetve korábbi beismerő vallomását visszavonta, a bíróság nem járhat el tárgyalás mellő-zésével.

Fontos feltétel, hogy a büntetés célja tárgyalás tartása nélkül elérhető legyen. E szempont vizsgálatánál az elkövető egyéniségét, életvitelét, előé-letét, az elkövetés motívumát kell figyelembe venni. A büntetett előélet önmagában nem kizáró ok, ezzel szemben önmagában a büntetlenség sem elegendő.

Tárgyalás mellőzésével végzés meghozatalának a vádirat bíróságra ér-kezésétől számított harminc napon belül van helye. Magánvádas ügyekben ezt a határidőt a személyes meghallgatás napjától kell számítani.⁷¹

4.2. Az alkalmazható joghátrányok köre

A törvény pontos felsorolást ad azon büntetőjogi joghátrányokról, melyek tárgyalás mellőzése esetén alkalmazhatók. Ezek a következők:

- végrehajtásban felfüggesztett szabadságvesztés;
- pénzbüntetés;
- közérdekű munka;
- fentiek mellett, vagy önálló büntetésként járművezetéstől eltiltás, foglalkozástól eltiltás;
- kiutasítás, katonával szemben lefokozás, szolgálati viszony megszü-ntetése;
- végrehajtásban felfüggesztett szabadságvesztés esetén pénzmellék-büntetés;
- intézkedésként próbára bocsátás, megrovás alkalmazása;

⁷⁰ FARKAS – RÓTH: i. m. 382. o.

⁷¹ CSÉKA (szerk.): i. m. 321. o.

- pártfogó felügyelet (végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés vagy próbára bocsátás esetén);
- elkobzás, vagyoneklobzás.

A büntető anyagi jogi rendelkezések mellett eljárásjogi intézkedéseknek is helye lehet:

- döntés a polgári jogi igény felől (helyt ad vagy elutasít);
- próbára bocsátást kimondó rendelkezés hatályon kívül helyezése;
- egyesítés, elkülönítés;
- eljárás felfüggesztése, megszüntetése.

Ez a felsorolás, azaz az alkalmazható joghátrányok köre nem bővíthető. További feltétel, hogy mindezek csak abban az esetben alkalmazhatók, ha a bíróság három évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekményt bírál el.⁷²

4.3. A bíróság mozgástere, döntése

Az egyszerűsítő eljárás alkalmazása során a törvény feltételként rögzíti a bíróság számára, hogy a végzés meghozatalának kizárólag az ügynek a bíróságra érkezésétől számított harminc napon belül van helye. Ez a szabályozás áll ugyanis arányban az eljárás gyorsítására és egyszerűsítésére vonatkozó jellegével és céljával. Szükséges a fenti határidő megállapítása annak érdekében, hogy a bírósági eljárás minél gyorsabban befejeződhessen. A határidő abszolút, tehát ennek letelte után csak tárgyaláson bírálható el az ügy. Ha a bíróság magánvádas ügyben dönt a jogintézmény alkalmazása mellett, akkor a harminc napos határidőt a személyes meghallgatás megtartásának napjától kell számítani. Ez a határidő, a meghallgatás kitézése miatt hosszabb, mint a közvédelem ügyben meghatározott időtartam. A személyes meghallgatás napjától számított határidőre vonatkozó kötelezettség ugyanakkor a törvény céljainak megfelelően szolgálja a gyorsítást.

A bíróság a tárgyalás mellőzése során végzéssel határoz. A bírósági titkár jogkörének bővüléséből ered ez a rendelkezés. A bírósági titkár azonban csak a tárgyalás mellőzése kapcsán járhat el, amennyiben az ügyben tárgyalás tartására kerül sor, azt csak bíró folytathatja le. Az előző pontban ismertettük a jogintézmény alkalmazása során kiszabható joghátrányokat. A bíróság a törvényi keretek között minden olyan kérdésben rendelkezhet, amelyet tárgyaláson is elbírálnak. Döntése során lényegében csupán a pol-

⁷² TÓTH (szerk.): i. m. 523. o.

gári jogi igény elbírálásában kötött a jogköre. A törvény szerint a polgári jogi igénynek helyt adhat vagy annak érvényesítését egyéb törvényes útra utasíthatja, de nem utasíthatja el azt. A törvény miniszteri indoklása ezzel kapcsolatban a következőképpen rendelkezik: „a magánféllel szemben méltánytalan lenne, ha kárigényét a meghallgatása vagy az általa indítványozott bizonyítás nélkül utasítaná el a bíróság, miközben a terhelt felelősségét az igény alapjául szolgáló cselekményben megállapítja”.

4.4. A tárgyalás mellőzése során hozott végzés sajátosságai

A tárgyalás mellőzésével hozott végzés ügydöntő végzés, a bíróság azt „A Magyar Köztársaság nevében!” hozza. Tekintettel arra, hogy bűnösséget megállapítani csak ítéletben lehet, a bíróság a tárgyalás mellőzésével hozott végzésben csak azt állapíthatja meg, hogy a vádlott a vád tárgyává tett cselekményt elkövette és ezért vele szemben a 3. 2. pontban felsorolt joghátrányokat alkalmazhatja.

A bíróság végzésének tartalmaznia kell:

- a bűncselekmény megnevezését a törvényhely megjelölésével;
- a kiszabott szabadságvesztést, pénzbüntetést, illetve önálló büntetésként alkalmazott mellékbüntetést, próbára bocsátást vagy megrovást;
- a jogszabályon alapuló egyéb rendelkezéseket a jogszabály megjelölésével;
- arra való figyelmeztetést, hogy a tárgyalás mellőzésével hozott végzés ellen jogorvoslatnak nincs helye, de az ügyész, a magánvádló, a vádlott, a védő, a magánfél és az egyéb érdekelt tárgyalás tartását kérheti a végzés kézbesítésétől számított nyolc napon belül.

A kérelem alapján a bíróság tárgyalást tart. Ennek a kérelemnek a végzés végrehajtására halasztó hatálya van. Kivéve, ha a magánfél, vagy az egyéb érdekelt kérte a tárgyalás tartását, valamint, ha az ügyész, a vádlott vagy a védő kizárólag az elkobzásra, illetőleg vagyonelkobzásra, a polgári jogi igényre, vagy a bűnügyi költség viselésére vonatkozó rendelkezéseket sérelmezte, akkor a bíróság csak e kérdésekben dönt.⁷³ A magánfél csak a polgári jogi igényt elbíráló rendelkezéssel, az egyéb érdekelt csak az elkobzással és a vagyonelkobzással kapcsolatban kérheti tárgyalás tartását.

⁷³ CHWALA TAMÁS – FÜLÖP EDIT – SLÉDER JUDIT: Büntető-eljárási jog, 2004, Rejtjel Kiadó, Budapest, 365. o.

4.5. Az első fokú tárgyalás

A tárgyalás tartása iránti kérelem folytán tartott tárgyaláson a tárgyalást kérő személy köteles részt venni.

A tárgyaláson nem a vádirat, hanem a tárgyalás mellőzésével hozott végzés és a tárgyalás tartása iránti kérelem ismertetésére kerül sor.

Ha a kérelem csak az elkobzásra, a vagyoneklobzásra, a polgári jogi igényre vagy a bűnügyi költség viselésére vonatkozó rendelkezéseket sérelmezte, a bíróságnak a tárgyaláson csak ezekben a kérdésekben kell döntenie, az egyéb rendelkezések vonatkozásában beáll a részjogerő.

Ha a jogosultak nem csupán az előbb említett kérdésekben éltek jogorvoslattal, a tárgyaláson a bíróság a tárgyalás mellőzésével hozott végzést hatályon kívül helyezi, és az első fokú tárgyalásra irányadó szabályok szerint lefolytatja a tárgyalást. A bíróság tehát az ügyet új ügyként kezeli és nem a tárgyalás mellőzésével hozott végzés felülbírálatára kerül sor.⁷⁴

A súlyosítási tilalom sajátos módon érvényesül ebben a külön eljárásban. A bíróság a vádlott terhére kérelem hiányában csak akkor szabhat ki súlyosabb szankciót, ha a tárgyaláson új bizonyíték merült fel és ennek alapján a bíróság olyan új tényt állapít meg, amelynek folytán súlyosabb minősítést kell alkalmazni vagy jelentős mértékben súlyosabb szankciót kell alkalmazni. A tárgyalás mellőzésével hozott végzésben az ittas járművezetés vétsége miatt alkalmazott közúti járművezetéstől eltiltás mellékbüntetés tartalmát a bíróság a súlyosítási tilalom miatt a vádlott kérelmére tartott tárgyalás eredményeként meghozott ítéletében akkor sem emelheti fel, ha a közúti járművezetést a „B” kategóriára korlátozza (BH. 2002. 478).

A bíróság a tárgyalás eredményétől függően hoz érdemi határozatot.

A jogosultak a tárgyalás tartására irányuló kérelmüket a tárgyalás megkezdéséig visszavonhatják. Ha a tárgyaláson a tárgyalást kérő nem jelenik meg és elmaradását előzetesen alapos okkal nem mentette ki, úgy kell tekinteni, mint aki a kérelmét visszavonta. Ez a rendelkezés az ügyészre nem vonatkozik.

Ha a tárgyalás tartását kizárólag a védő kérte és előzetes kimentés nélkül a védő nem jelenik meg a tárgyaláson, a védőnek ez a mulasztása -a terhelt hozzájárulása nélkül- nem tekinthető a kérelem visszavonásának. Ha viszont magánvádas ügyben alkalmazott büntetőparancs miatt a magánvádoló kéri a tárgyalás megtartását, és előzetes kimentés nélkül nem jelenik meg

⁷⁴ FARKAS–RÓTH: i. m. 384. o.

a tárgyaláson, ezt nem a kérelem visszavonásának kell tekinteni, hanem vádelejtésnek és emiatt az eljárást meg kell szüntetni.

Ha a tárgyalás mellőzésével hozott végzés miatt a vádlott meghatalmazott védője a tárgyalás tartását kérte. Majd a védő még a tárgyalás előtt a bíróságnál bejelenti, hogy a vádlott a tárgyaláson nem tud megjelenni, és újabb határnap kitűzését kéri, ez okból a védő távolmaradása nem tekinthető a kérelem visszavonásaként, és nem eredményezheti a korábbi végzés jogerőre emelkedésének megállapítását. Ilyen esetben a védő bejelentését igazolási kérelemként kell elbírálni (BH. 2003. 186.)⁷⁵

5. FEJEZET

ÖSSZEGRZÉS

Választott témánk különlegessége, mint ahogy arra már a bevezetésben is utaltunk, annak jelenkori aktualitása, hisz mind a hazai mind pedig a nemzetközi büntetőjog tudományában különleges szerepet töltenek be a konszenzuális eljárások. Éppen ezért bőséges irodalom található róla írott és elektronikus formában egyaránt, valószínűleg azért, mert egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a büntetőjogban is az alapelvek érvényesülésére, így jelen esetben a tisztességes eljáráshoz való jogra illetve a vádlott azon jogára, hogy vele szemben az eljárást ésszerű időn belül fejezzék be. Hisz a fentebb bemutatott eljárások jellemzői – azaz a gyorsaság, az egyszerűség – mindezen elvek gyakorlatban való hatékony működését hivatottak biztosítani. Az előbb említettek mellett fontos kiemelni, hogy a bíróság számára is előnyökkel járhat a hagyományos, hosszadalmas eljárás helyett a konszenzuális eljárások lefolytatása. Gondoljunk csak az időmegtakarításra, az ügyek egyszerűbb megítélhetőségére. Az előbb említett előnyök mellett, ezekkel párhuzamosan felmerülhet egyes garanciális büntetőjogi szabályok sérelme is. Ezek kiküszöbölésére a jogalkotó szigorúan meghatározott feltételek felállításával válaszol.

Dolgozatunkban igyekeztünk a bíróság elé állítás, a tárgyalásról lemondás és a tárgyalás mellőzésére vonatkozó leglényegesebb pontokat érinteni, közelebbről megvilágítani az ezen eljárásokra vonatkozó rendelkezéseket kitekintve –elsősorban a „vádalku” intézményénél– a külföldi szabályozásra is. A terjedelmi korlátokat is figyelembe véve, természetesen nem érinthettünk minden egyes, a témánkkal kapcsolatos kérdést.

Tanulmányunkat azon megállapítással záránk, miszerint a mai büntetőjog -a hazai és a nemzetközi egyaránt- igyekszik széleskörűen biztosítani

⁷⁵ FENYVESI – HERKE – TREMMEL: i. m. 630-631. o.

a külön eljárások gyakorlatban való érvényesülését, egyszerre részletes, eljárást könnyítő szabályok ugyanakkor szigorú korlátok felállításával is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. CHWALA TAMÁS – FÜLÖP EDIT – SLÉDER JUDIT: Büntető-eljárási jog, 2004, Rejtjel Kiadó, Budapest.
2. CSÉKA ERVIN (szerk.): A büntetőeljárási jog alapvonalai II., második átdolgozott kiadás 2004, Bába és Társai Kiadó Kft., Szeged.
3. FARKAS ÁKOS – RÓTH ERIKA: A büntetőeljárás, 2004, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.
4. FENYVESI CSABA – HERKE CSONGOR - TREMMEL FLÓRIÁN: Új magyar büntető-eljárás, 2004, Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
5. HERKE CSONGOR: A bíróság elé állítás, in Jura, 2000/1-2. szám.
6. HERKE CSONGOR: Büntetőeljárásjog, 2007, Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
7. NAGY ANITA: A vádalkuról, in Ügyészek Lapja, 2008/5. szám.
8. SZILVÁGYI ATTILA: Vádalku jellegű jogintézmények a büntetőeljárásban, in Büntetőjogi Tanulmányok IV., 2004.
9. TÓTH MIHÁLY (szerk.): Büntető eljárásjog, 2006, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
10. VARGA ZOLTÁN (szerk.): A büntetőjog nagy kézikönyve, 2007, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest.
11. 1998. évi XIX. törvény. a Büntetőeljárásról.
12. 1978. évi IV. törvény. a Büntető törvénykönyvről.

**NOGEL MÓNICA, RONCZ DIÁNA, MAGYAR ÁRON,
SZILI-KIS ÁDÁM, SZIGETI JUDIT, TÖRÖK- DARAI RICHÁRD,
KEMENESI ATTILA**

A JOGOS VÉDELEM PROBLEMATIKÁJA A MAGYAR BÜNTE- TŐJOGBAN

„A jogos védelem problematikája a magyar büntetőjogban” című dolgozattal a szerzők célja nem több és nem kevesebb volt, mint tudományos igényű áttekintést adni a jogos védelem büntetőjogi intézményének kriminálpolitikai, történeti, hatályos szabályozási, elvi-elméleti kérdései kapcsán, hangsúlyt helyezve egyúttal a közelmúltban történt módosításokra e kérdéskörben. Jelen dolgozat tehát egy különösen fontos és egyben minden időnkben polémiák tárgyát képző jogintézmény ismertetője, mely tudományos igénnyel vizsgálja az e körben felmerülő kérdéseket, a lehető legteljesebb képet adva az olvasónak.

A jogos védelem a büntetőjog egyik legősibb intézménye, akár a vérbosszú jelenségéből, akár a *vim vi repellere* római jogi elvéből eredeztetjük. Emellett tán legfőbb ismérve, hogy ez az a jogintézmény, amit teljesen másként lát a jogász szeme, mint a civil polgáré. Valószínűleg a nagy népszerűségnek örvendő akciófilmek és sorozatok hozadékeként (is) négyből egy magyar abban a téves feltevésben él, hogy a telkére lépő tolvajt büntetlenül megölheti. Nem kis szerepe van természetesen e tévedésben a média inkorrekt tájékoztatásának, valamint a közoktatásban az alapvető jogi ismeretek átadásának is, azonban a probléma természetesen nem büntetőjogi, nem is jogi, hanem társadalmi probléma.

A jogász számára is kihívást jelent e téma boncolgatása. Elegendő csupán abból kiindulnunk, hogy ha egy bírósági eljárásban felmerül a jogos védelem kérdése, a résztvevők alappal félhetnek attól, hogy az eljárás jócskán elhúzódik majd. Túl sok elméleti és gyakorlati kérdésre nincs egyöntetű válasz hatályos büntetőjogunkban. A témakör aktualitását támasztja alá továbbá a 2009 nyarán foganatosított módosítás, mely a sokak által régóta óhajtott megelőző védelem lehetőségét hivatott bevezetni.

Asztaltársaságunk kutatása elsősorban a jogos védelem klasszikus kérdéseinek vizsgálatával igyekszik megérteni a jogszabályi módosítást, elvi támaszt keresve sok év dogmatikai megállapításaiban és a kialakult joggyakorlatban.

A tanulmányban olyan kérdéskörök boncolgatását követheti végig az olvasó, mint az arányosság problematikája körül kialakult elméleti vita, a kiterési kötelezettség körében – frissen orvosolt – Legfelsőbb Bíróság által elkövetett alkotmányos büntetőjog elleni „merénylet”, a vélt jogos védelem megítélésének lehetőségei, valamint egyebek mellett a megelőző jogos védelem újonnan megszületett intézménye körüli kérdések.

A dolgozat megírása során a rendelkezésre álló hazai jogirodalmat és közzétett eseti döntéseket használtuk forrásul, leíró és elemző kutatási módszerrel öntve formába meglátásainkat.

1. FEJEZET

ALAPVETÉS

A büntethetőség akadályairól akkor beszélünk, ha hiányzik a bűncselekmény valamely fogalmi eleme vagy valamely tényállási elem; valamely később jelentkező tény, körülmény lehetetlenné teszi a felelősségre vonást, továbbá akkor is, ha eljárási akadálya van az elkövető megbüntetésének.

Az általános érvényű, a bűncselekmények nagyobb részére vonatkozó akadályok a Büntető törvénykönyv (továbbiakban: Btk.) Általános Részében találhatók „A büntetőjogi felelősségre vonás akadályai” elnevezés alatt. A büntetőjog elmélete azonban a büntethetőségi akadályokat általában a Btk. rendszerétől eltérően csoportosítja. Ennek oka a törvényi szabályozás következetlensége, valamint az, hogy a Btk.-ban szereplő körülményeken kívül egyéb felelősségi akadályok is léteznek.

Így az alábbiak szerint csoportosíthatjuk az akadályokat:¹

I. Büntethetőséget kizáró okok

1) Jogellenességet (társadalomra veszélyességet) kizáró okok

- jogos védelem
- végszükség
- megengedett kockázat
- jogszabály engedélye
- hivatali, illetve hivatásbeli kötelesség teljesítése
- sértett beleegyezése
- fenyejtőjog gyakorlása
- Btk. Különös Részében található okok

2) Az alannya válást kizáró okok

- gyermekkor

¹ GÖRGÉNYI ILONA (et al.): Magyar büntetőjog. Általános rész, 2007, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 174. o.

- kóros elmeállapot
- kényszer és fenyegetés
- 3) Bűnösséget kizáró okok
 - tévedés
 - előljáró parancsa
- II. Büntethetőséget megszüntető okok
 - elkövető halála
 - elévülés
 - kegyelem
 - tevékeny megbánás
 - törvényben meghatározott egyéb ok
- III. Büntető eljárás lefolytatását kizáró okok
 - magánindítvány hiánya
 - büntethetőséghez szükséges egyéb jogcselekmények hiánya
 - Btk. Különös Részében található okok

1.1. A büntethetőséget kizáró okok rendszere

Büntethetőséget kizáró ok alatt egy olyan, a cselekmény elkövetésének idején meglévő körülményt értünk, amely már eleve kizárja a bűncselekmény létrejöttét, ezzel egyetemben pedig a büntetőjogi felelősségre vonást is.

Az okok között megkülönböztetünk elsődleges és másodlagos kizáró okokat. Elsődleges akadályról akkor beszélünk, amikor ezen okok már önmagukban kizárják a bűncselekmény létrejöttét, itt tulajdonképpen a bűncselekmény valamely fogalmi eleme hiányzik. Másodlagos akadályoknál a ténylegesen létrejött bűncselekmény ellenére kizárja a jogalkotó a büntethetőséget.²

A büntethetőségi akadályok rendszerbe foglalhatók aszerint, hogy a bűncselekmény mely tényállási elemét zárják ki. Így megkülönböztetjük a jogellenességet vagy társadalomra veszélyességet kizáró, az alannya válást kizáró valamint a bűnösséget kizáró okokat. Dolgozatunk témáját tekintve a jogellenességet kizáró okok jellemzése tűnik relevánsnak.

² Törvényben meghatározott egyéb okra lehet példa a Btk. 123.§, a katonákra vonatkozó rendelkezések között, amikor is nem büntethető a katona a parancsra végrehajtott cselekményért, kivéve, ha tudta, hogy a parancs végrehajtásával bűncselekményt követ el. Ezen törvényben meghatározott okokat a Btk. Különös Részénél tényállásai között találhatjuk meg.

1.2. Jogellenességet (társadalomra veszélyességet) kizáró okok

Ezeknél a büntethetőségi akadályoknál a tényállásszerű cselekmény elkövetésének pillanatában eleve kizárt a cselekmény büntetőjogi jogellenessége. A jogellenességet kizáró okok közös jellemzője, hogy a büntetni rendelt cselekménynak olyan társadalmi kihatása van, amely a létrejött jogtárgysértést, illetőleg veszélyeztetést megfelelő társadalmi előnnyel ellensúlyozza.³ Ide nem csupán a Btk.-ban szabályozott kizáró okokat sorolhatjuk, hanem a hétköznapiakban gyakorta megjelenő egyéb tevékenységeket is.

A jogellenességet kizáró okok jogforrási jellegét tekintve megkülönböztetünk:

- törvényben szabályozott okokat
 - Btk. Általános és Különös Részében
 - más törvényekben
- törvényben nem szabályozott, hanem az elmélet és a bírói gyakorlat által kimunkált okokat és jogelveket – itt érdemes megjegyeznünk Nagy Ferenc véleményét, mely szerint „Az anyagi jogi legalitás elve a kizáró okok szokásjogi képződésével nem áll ellentétben, s az Alkotmányból sem következik a törvényhozás kötelezettsége, hogy az eddig íratlan, de elismert körülményeket törvény formába öntse.”⁴

Jogos védelem

A legrégebbi idők óta ismerik az államok azon elvet, mely szerint az egyén az őt ért támadást visszaverheti. E jogintézmény részletes kifejtésével a tanulmány következő fejezeteiben foglalkozunk.

Végzsükség

A végzsükség megítélésnek klasszikus és elismert alapelve a „szükség törvényt bont”. A végveszélybe került embertől nem várható el, hogy saját életének, testi épségének megmentéséről lemondjon egy másik ember megmentése kedvéért.

A végzsükség olyan szükséghelyzet, melyben két, egyaránt társadalmilag értékes és jogos érdek ütközik, és az egyiket nem lehet más módon megmenteni, mint a másik jogos érdek megsértésével.⁵ A végzsükség két oldala tehát a veszélyhelyzet és a mentési tevékenység. A végzsükségi

³ KISS NORBERT: A Büntető Törvénykönyv magyarázata I. kötet Általános rész, 2005, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 99. o.

⁴ NAGY FERENC: A jogellenességet kizáró okok elvi kérdéseiről, in GELLÉR BALÁZS (szerk.): Békés Imre ünnepi kötet, 2000, ELTE ÁJK, Budapest, 343. o.

⁵ Btk. 30.§.

helyzetet okozhatja természeti csapás, vagy más közveszély, állat támadása és végül pedig emberi cselekmény is hozhat létre ilyen helyzetet. Végsszükségi helyzetben a személy nem a helyzet előidézőjével, hanem az általa előidézett szükséghelyzettel áll szemben.

A veszélynek közvetlennek kell lennie, akár természeti erő, akár állat vagy ember idézte elő.⁶ A törvény akkor ismeri el a végsszükséget büntethetőséget kizáró okként, ha az a menekülőnek a veszély előidézése nem róható terhére, valamint cselekménye kisebb sérelmet okoz, mint amelynek elhárítására törekedett. Végsszükség esetén a károsult rendszerint éppen olyan vétlen személy, mint a végsszükségben cselekvő.⁷ Megítélése mindig az adott körülményektől, az általános élettapasztalattól függ. A végsszükségi helyzet alapjául szolgáló veszélynek további ismérve, hogy az ne legyen másként elhárítható.

Bárki mentheti a veszélybe került jogtárgyakat, a saját illetőleg mások személyét vagy javait, vagy a közérdeket. A Btk. 30.§ egy kivételt fogalmaz meg, ugyanis azok a személyek, akiknek a veszély vállalása hivatásuknál fogva kötelesség, az őket vagy javaikat veszélyeztető helyzetből ők nem menekülhetnek úgy, hogy a veszélyt másra hárítsák.

Megengedett kockázatvállalás

Ezen büntethetőséget kizáró okot így, ilyen formában nem találhatjuk meg a magyar Btk.-ban, ugyanis a magyar büntetőjog ezt nem szabályozza.

A kockázat nem jogi fogalom, mert sem tartalmi, sem formai meghatározottságában jogi jellemzők nem vesznek részt. A jog emberi magatartásokat szabályoz és véd, a kockázat annyiban kapcsolódik a joghoz, amennyiben a jog a kockázatos magatartásokat a szabályozási körébe vonja.⁸ A megengedett kockázatvállalásnál fennáll egy rizikóhelyzet, amelyben valamely jogszerű, társadalomra előnyös és hasznos cél megvalósulásának reális lehetősége mellett esélyes, hogy bekövetkezik valamely bűncselekmény. A kutatások, kísérletek általában tartalmazzák e kockázati helyzetet és előfordul, hogy kárt vagy sérelmet okoznak valamely jogtárgynak. A büntetőjogi felelősség szempontjából nehézkes mérlegelés megkönnyítése miatt kialakítottak foglalkozási, balesetelhárítási és egyéb olyan szabályokat, melyekben megpróbálják pozitív módon megfogalmazni, hogy az adott

⁶ A közvetlenség azt jelenti, hogy a jogtárgyakat fenyegető veszély időben és térben valóságos és valószínű, rövid időn belül sérelembe fordulhat.

⁷ FÖLDVÁRI JÓZSEF: Magyar büntetőjog. Általános Rész, 2006, Osiris Kiadó, Budapest, 143. o.

⁸ ERDÖSY EMIL: A megengedett kockázat a büntetőjogban, 1988, Akadémiai Kiadó, Budapest, 29. o.

helyzetben mit kell tenni ahhoz, hogy a káros eredmény bekövetkezésének a lehetőségét a társadalom kompenzálja.⁹

Ahhoz, hogy a kockázat vállalása ne essen büntetőjogi felelősségre vonás alá, szükséges, hogy a rizikóhelyzet indokolt legyen. Ezért rendkívül jelentős az előre látott eredmény valószínűségi aránya. Minél értékesebb a társadalmilag előnyös cél, annál nagyobb sérelmet lehet kockáztatni.

Jogszábály engedélye

Jogszábály engedélye esetén fontos megjegyezni, hogy a bűncselekménnyé nyilvánított cselekmény jogellenességét csak törvényi rendelkezés zárhatja ki – más jogszábály engedélye lehet absztrakt vagy konkrét. Absztrakt az engedély akkor, ha a Btk. által tilalmazott cselekmény engedélyezése közvetlenül a jogszábályból fakad. Konkrét viszont akkor, ha a törvényben meghatározott feltételek lapján az arra hivatott szerv adja meg az engedélyt.¹⁰

Hivatalbeli, hivatásbeli kötelesség teljesítése

Ez a kizáró ok akkor valósulhat meg, amikor egy különös, a törvény által szorosan meghatározott élethelyzetben egy másik törvény feloldja a Btk.-ban tilalmazott cselekmény jogellenességét. Hagyományosan két csoportot különíthetünk el: hivatali kötelességek és orvosi kötelességek teljesítését.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy más törvény parancsa megfosztja az egyébként büntetendő cselekményt jogtalan jellegétől. Ez vonatkozik különösképpen a bűnüldöző szervek tevékenységük során végzett kényszercselekményekre. A jogellenességet kizáró ok abban rejlik, hogy e tevékenységek a társadalomra előnyösek, így nem vonhatók büntetőjogi felelősség alá.¹¹

Az orvosi kötelesség teljesítése esetén a törvény feljogosítja az orvost, hogy a gyógyítás érdekében a betegnek sérelmet okozzon. A törvény azzal, hogy engedélyezi az orvos beavatkozását, elismeri az orvostudomány megfelelő gyógyítási célját valamint a beteg beleegyezésének meglétét. Súlyosabb fokú beavatkozásokhoz, mint például a testcsonkításhoz, vagy az élet veszélyeztetésével járó beavatkozásokhoz szükséges az, hogy ezekhez a beteg hozzájáruljon. Előfordulhatnak azonban olyan esetek, amikor a beavatkozás annyira sürgős és létfontosságú, hogy nincs idő a betegről besze-

⁹ WIENER A. IMRE (szerk.): Büntetendőség, büntethetőség. Büntetőjogi tanulmányok 18., KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest, 2000, 210. o.

¹⁰ GÖRGÉNYI (et al.): i. m. 195. o.

¹¹ Uo. 195. o.

rezni a hozzájárulást, (pl. közvetlen életveszély elhárításához szükséges műtétek során) ekkor az orvos eljárhat a beleegyezés nélkül is.

Sértett beleegyezése

Önrendelkezésre a saját érdekkörét illetően mindenkinek joga van, és az e sértetti hozzájárulásra alapított cselekménynek büntetőjogi következménye nem lehet.¹²

Bizonyos feltételek fennállása esetén a sértett beleegyezése kizárhatja a büntethetőséget.

Ilyen követelmények:

- a sértett beleegyezése olyan jogtárgyak ellen elkövetett bűncselekmények körében érvényesülhet, melyek a rendelkezése alatt állnak
- cselekvőképes sértett adja a beleegyezést, a cselekmény előtt vagy alatt
- a beleegyezés valóságos, komoly, önkéntes és szabad elhatározásból fakad
- a beleegyezés nem irányulhat valamely társadalomra káros célra

A jog általában elismeri azt, hogy a sértett önállóan rendelkezhet vagyoni jogai felett, így e jogairól akár le is mondhat. Vitatottabb az a helyzet, amikor az a kérdés, hogy személyiségi jogairól milyen körben mondhat le. Ezekben az esetekben alkalmazható a Btk.-ban is ismert magánindítvány intézménye, mely tulajdonképpen a sértettre bízta, hogy a tettes ellen meginduljon-e a büntetőeljárás

Mivel a törvény nem bünteti az önsértést, így nem lenne értelme büntetéssel fenyegetni azt, aki önként beleegyezik teste megsértésébe. Ezzel a jogalkotó elismeri az egyén rendelkezését saját teste felett. Ennek a beleegyezésnek komolynak és valóságosnak kell lennie, a cselekmény pedig nem irányulhat valamely társadalomra káros cél elérésére.¹³ A beleegyezés azonban csupán a súlyos testi sértésig terjedhet. A legfontosabb kategória az, amikor a jogalkotónak arról kell döntenie, hogy az egyén rendelkezhet-e saját élete felett. A magyar büntetőjog nem bünteti az öngyilkosságot, mivel elkövetése után gyakorlatilag nincs kit felelősségre vonni, kísérlet esetén pedig nincsen társadalomra káros eredmény. Kivételként kell megemlíteni az eutanázia¹⁴ intézményét, mely a mai napig rengeteg kérdést vet fel a

¹² BELOVICS ERVIN: A Büntető Törvénykönyvben nem szabályozott büntetendőséget kizáró okok I., in *Ügyészek Lapja*, 2007/3. szám, 7. o.

¹³ GÖRGÉNYI (et al.): i. m. 199. o.

¹⁴ Eutanáziáról beszélünk, amikor a gyógyíthatatlan beteg halálát „meggyorsítják” vagy előidézük, szenvedéseinek megszüntetése céljából.

jogalkotók számára. Büntetőjogunk csak a passzív eutanázia intézményét ismeri el, szigorú feltételekkel.¹⁵

Fenyítőjog

Fenyítőjog a szülőt gyermekével szemben megillető házi fegyelmezési jog. A mai felfogás ellenzi a testi bántalmazás, a durva bánásmódot, azonban a büntetőjog gyakorlata általában mellőzi a szülő felelősségre vonását. A büntetőjog csak akkor ismeri el a könnyű testi sértést, a rövid ideig tartó személyi szabadság elvonását, ha mindaz nevelési céllal történik. Ezzel szemben azonban ez a fenyítőjog már a családon kívül - így például az iskolában a pedagógus részéről – nem zárja ki a jogellenességet, ugyanis a társadalom elutasítja az emberi méltóság megsértését az iskolai nevelésben.

Btk. Különös Részében meghatározott okok

A Btk. Különös Részben meghatározott szakaszok már eleve tartalmazzák a jogellenességet kizáró okot, azok strukturálisan be vannak építve a diszpozícióba. Ilyen például a Btk. 173/A, 173/C §-ban nem jogellenes a cselekmény, ha azt az egészségügyi törvényben meghatározott cél érdekében végzik.

2. FEJEZET

A JOGOS VÉDELEM KRIMINÁLPOLITIKAI INDOKAI

A magyar szakirodalomban a jogos védelem kriminálpolitikai indokát a jogtalan támadással szembeni fellépés törvényes garanciája jelenti.¹⁶ Az állam a területén meghatározott jogokból és kötelezettségekből álló uralmat gyakorol.¹⁷ Ennek része az állam védelmi jogosultsága, amely az állampolgárokkal szemben egyúttal kötelezettség is. Ebben az összefüggésben a jogos védelem törvényi szabályzása az állami jogvédelem szükséges kiegészítése.

Finkey Ferenc szerint „a jogtalanságot, a jogsértéseket, az államhatalom feladata és kötelessége megakadályozni, ha pedig megtörténtek, utólag kiegyenlíteni, így az egyes ember tulajdonképpen önbíráskodást követ el, midőn maga veri vissza a jogtalan támadás. De az is kétségtelen, hogy az állam a maga védelmi eszközeivel (hatóságaival) nem lehet mindig és mindenütt jelen, meg kell tehát engednie, hogy az egyén maga védhesse meg

¹⁵ Lásd: 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről 20-23.§.

¹⁶ BELOVICS ERVIN: Gondolatok a jogos védelem körében kifejtendő védelmi cselekményről, in Rendészeti Szemle. 2007/7-8. szám, 105. o.

¹⁷ NAGY FERENC: A Magyar Büntetőjog Általános része, 2008, HVG–ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 207. o.

magát a rendkívüli, s világosan jogtalan támadások ellen, mert enélkül számtalan esetben nem lehetne megakadályozni a jogsértéseket.”¹⁸

Angyal Pál rámutat, hogy „...amikor az állam nem nyújthat in concreto segílyt, midőn az állami intézmények nem védelmezhetik a megtámadott jogát, s így a jog kénytelen volna a jogtalansággal szemben engedni, márpedig erre nem kötelezhető, mert ez azt jelentené, hogy az erőszakkal párosult jogtalanság hatalmasabb, mint a jog, ami a jogállam eszméjével homlokegyenest ellenkezik.”¹⁹

A jogos védelem elvi alapját az a megállapítás adja, miszerint a jogtalanság áll szemben a joggal. A jogalkotó épp a jogrend védelme érdekében ad lehetőséget olyan magatartás kifejtésére, mely egyébként diszpozíció-szerű. Nagy Ferenc meglátása szerint bizonyos tekintetben a védekező nemcsak egyén érdekében, hanem a társadalom érdekében is cselekszik. Azt a meglátást azonban már nem fogadhatjuk el, miszerint a jogos védelem a bűnözés elleni harc egyik formája, mivel szerepet játszik a bűncselekmény elkövetése lehetőségének a megelőzésében, s létének tudata éppúgy preventív szerepet tölt be, mint a büntetés.²⁰

Az Alkotmánybíróságnak a halálbüntetéssel kapcsolatos állásfoglalásához (23/1990 AB határozat) Sólyom László által hozzáfűzött párhuzamos vélemény abból indult ki, hogy a halálbüntetés azért önkényes, mert az élethez való jog eleve korlátozhatatlan. Ezzel az érveléssel nehéz vitatkozni. Ha a támadás elhárítója a társadalom védekezését valósítaná meg, akkor az állam olyan jogot adna az állampolgárának, amivel ő sem rendelkezik. Ha nincs jog halálbüntetést kiszabni, akkor ezzel nem ruházhatja fel a védekezőt sem, tehát a védekezőnek sincs joga megölni a támadót.²¹ A jogos védelem elvi gyökerét tehát nem az élettől való megfosztás jogszerűségében találjuk meg, hanem annak a szituációnak a jogon kívülségében, amelyben a támadás és annak kivédése lezajlott. A jogos védelemnek ez az esete csakis akkor áll fenn, ha az életek közötti választásról van szó, mert a megtámadott élete csak a támadó élete árán maradhat meg. A jog ebben a helyzetben a megtámadott nem kötelezi és nem is jogosítja semmire, így

¹⁸ FINKEY FERENC: A magyar büntetőjog tankönyve, 1909, Grill, Budapest, 174-175. o.

¹⁹ ANGYAL PÁL: A magyar büntetőjog tankönyve, 1909, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 429. o.

²⁰ NAGY: i. m. (2008), 207. o.

²¹ WIENER (szerk.): i. m. (2000), 201. o.

tehát a természeti állapot tér vissza azokra a pillanatokra, amikre az életek közötti választás szituációja fennáll.²²

A jogos védelem büntetőpolitikája tehát egyrészt a megtámadott, védekező személy társadalom erkölcsi normáiból és az állam büntetőhatalmából, másrészt pedig a „természetjog” által biztosított önvédelemhez való jogból fakad.²³

A legutóbbi, témakört érintő Btk.-módosítás, illetve az új Btk. tervezet némileg átpozicionálva a jogos védelem létének indokait, abból az elvből indul ki, hogy a jogtalan támadó maga vállalja a támadás elhárításának kockázatát. Az elhárító cselekmény következményeit ezzel a támadó felé élezhetjük, így a jogos védelmi helyzetben cselekvő számára nagyobb mozgáster biztosítható az elhárítás és különösen az arányosság kérdésében.²⁴

3. FEJEZET

FŐBB ÁLLOMÁSOK A JOGOS VÉDELEM TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSÉBEN

3.1. Őskor – ókor

Az ősközösségi társadalmak felépítését tekintve láthatjuk, hogy a vitás ügyek intézése egyértelműen magánbosszú útján történt. Ez sokáig erőszakos cselekményeket jelentett, azonban a későbbiekben a társadalmak fejlődése maga után vont a pénzben való kártérítést. A magánharc visszaszorulása egybeesik az államhatalom társadalmi befolyásának növekedésével, hiszen az önhatalmat megtestesítő társadalmi normák lassan állami szinten kikényszeríthető jogi normákká váltak.

Az önhatalom mégis lényeges elemét képezte a jogérvényesítésnek még a fejlett társadalmat feltételező római jogban is, annak ellenére, hogy az állami úton történő jogérvényesítés mellett szűkebb körre szorult vissza. Már a XII táblás törvények, de a későbbiekben Augustus és Marcus Aurelius császár törvényei és természetesen a iustinianusi kodifikáció művei is az önhatalom minél szélesebb visszaszorítását eredményezték. Mindemellett a

²² Lásd bővebben: 23/1990 ABH.

²³ GELLÉR BALÁZS JÓZSEF: A Magyar Büntetőjog Tankönyve I. Általános Tanok, 2008, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 163. o.

²⁴ LIGETI KATALIN: Az új Büntető Törvénykönyv Általános Részének koncepciója, in FENYVESI CSABA – HERKE CSONGOR – MÉSZÁROS BENCE (szerk): Bizonyítékok. Tiszteletkötet Tremmel Flórián egyetemi tanár 65. születésnapjára, 2006, Pécs, 365. o.

jogtudomány rögzítette a *vim vi repellere* elvét,²⁵ ami a jogos önhatalom kereteit természetjogi szempontból határozta meg. A jogos önhatalom kétféleképp nyilvánult meg az ókori Rómában: 1. önsegély 2. önvédelem formájában. Számunkra utóbbi bír jelentőséggel, hiszen az önvédelem, mint a kivételesnek számító önhatalmú jogérvényesítés, a mai értelemben vett jogos védelem alapjait helyezte le. Ezt támasztja alá, hogy az önvédelem római jogi fogalma szükséges elemként jelöli a jogtalanúság, a közvetlen és másként el nem hárítható támadás és az azonnali visszaverés követelményét, melyek a hatályos jog szerint vett jogos védelem fogalmi elemeiként is funkcionálnak.²⁶

3.2. Középkor

A középkor hajnalán a germán hódítás és az ezzel járó germán szokásjog elterjedése a római jog folyamatos visszaszorulásához és vulgarizálódásához vezetett. E korban az ókor jogintézményeit leginkább a VI. században már kialakult kánonjog örökölte át, amely végső soron a kontinentális jogfejlődésben jelentős befolyásra tett szert. A jogos védelem tekintetében az egyházjog humanista szemléletéből fakadóan nem ismerte el az élet kioltásának jogosságát vagyoni érdekek védelme címén. A jogfejlődés során itt jelent meg először a jogi tárgyak értékrendjének megfelelő arányosság megkövetelése.²⁷ A kánonjogi rendelkezések nemcsak lehetővé tették a jogos védelem körében mások életének védelmezését, hanem a megtámadott érdekében való fellépést kifejezett kötelezettségként fogalmazták meg.²⁸ A középkorban hatályos szabályozás legnagyobb hátránya a fegyveregyenlőség elve,²⁹ amelynek eredménye az arányosság követelményének túlhajszolása. Ez sok esetben a jogtalan támadás elhárításának lehetetlenülését vonta maga után.

²⁵ Cassius: „...az erőszakot szabad erőszakkal visszaverni, és ezt a jogot a természet biztosítja.”

²⁶ BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: A római jog története és intézményei; 1984, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

²⁷ SZÉKELY JÁNOS: A jogos védelem, doktori értekezés, 1971, MTA, Budapest.

²⁸ UJVÁRI ÁKOS: A jogos védelem megítélésének elvi és gyakorlati kérdései, doktori értekezés, 2008, Budapest, http://www.jak.ppke.hu/tanszek/doktori/letolt/ua_dolg.pdf, 2010.04.09.

²⁹ Az elv azt jelentette, hogy a megtámadott a támadóéval azonos eszközzel, kizárólag a támadással azonos módon verhetette vissza a támadást.

A magyar jogban a jogos védelem először Szent István király dekrétumaiban jelent meg.³⁰ A középkor folyamán a szokásjog volt az, amely a jogalkalmazást egészében meghatározta. A XVI. század hajnalára vált tartathatatlanná a jog kodifikálatlansága, s ennek eredményeként 1514-ben készült el a Tripartitum. A szokásjogi gyűjtemény két formában rendelkezett a védelem jogintézményéről, hiszen külön említette a személyt ért támadást és a vagyon, illetve örökség ellen intézett támadást. Első esetben „a védelemnek nyomban és mielőtt a sértés teljes befejezéséhez jut, vagy ugyanazon tusa és czivódás folytán a bűnös tetteknél még első hevében kell történnie és véghez mennie, mielőtt tudniillik a megtámadó, vagy az, ki az első ütet mérte, a hely színéről eltávozott...”.³¹ Második esetben az ingatlan javakból kiforgatott nemeseknek biztosítottak lehetőséget vagyonuk jogos visszaszerzésére. A korabeli joggyakorlat megengedte, hogy mai szóhasználatnál ijedségből vagy menthető felindulásból túllépjék a támadás mértékét. A védekezés határait a vétlen önvédelem³² fogalmával jelölte ki a szokásjog.

A Hármaskönyv századokon keresztül meghatározta a bíróságok munkáját, a benne foglalt jogintézmények pedig változatlanul határozták meg a jogalkalmazás egészét. A büntető anyagi és eljárásjog XVIII. században kialakuló kodifikációs igénye és eredményei³³ sem hoztak változást a jogos védelem szokásjogra alapozottságában. Az áttörést az 1843. évi javaslat jelentette, amely részletekbe menően, már-már kazuisztikusan szabályozta a jogos védelem lényegi elemeit.

A javaslat taxatív felsorolta azon jogi tárgyakat, melyek védelemben részesülnek.³⁴ A támadásnak tettlegesnek, az elhárító magatartásnak pedig szükségesnek kell lennie. A védelmi tevékenység csak akkor szükséges, ha

³⁰ Második könyv; 33. fejezet: „...Mert ha valaki az ispánok közül ezen köztanácskozás határozata után oly nyakas engedetlen leend, hogy mást a házában keres halálra és dúlja annak javait, és a ház urát otthon találván, vele viaskodik vagy megöli őt, bűnhődjék a kivont kardról való törvény szerint. De ha azon ispán esik el ott a bajban, fekügyék megtorlatlanul...”

³¹ KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN – MÁRKUS DEZSŐ: Werbőczy István hármaskönyve, 1897, Franklin-Társulat, Budapest, /Magyar Törvénytár 1000-1895/, III. könyv 22. CZIM.

³² „Hogy pedig a védelem vétlenül történt, ezt akkor mondjuk, a mikor valaki magát vagyonának és személyének veszélyeztetése nélkül másképp meg nem védheti, hanemha azt, a ki őt megtámadja, vagy megöli vagy megsebesíti.”

³³ Constitutio Criminalis Theresiana (1768), Constitutio Criminalis Josephina (1787).

³⁴ Élet, személyiség, vagyon fogalmi köre, szabadság, becsület, a házhoz való jog.

a közhatósági segély igénybevételére nincs lehetőség, és a veszély elhárítására alkalmas enyhébb eszköz nem áll a rendelkezésére. A javaslat arányossági követelményt csak a vagyoni javak tekintetében fogalmazott meg, a személy védelmében eljárót azonban nem kötötte, e téren nem volt arányossági korlát.³⁵

3.3. Jogos védelem a Csemegi-kódexben

A hosszú ideig tartó büntetőjogi kodifikáció első törvényerőre emelkedő eredménye az 1878. évi V. törvénycikk, amelyben a jogos védelem a beszámíthatóságot kizáró okok között kapott helyet. Azonban meg kell említeni, hogy a beszámíthatóság nem mai értelemben használandó, hiszen a Csemegi-kódexben a társadalomra veszélyesség tekintetében zárja ki a büntethetőséget. A törvényi fogalom szerint a „jogos védelem az: mely akár a megtámadottnak, akár másnak, személye vagy vagyona ellen intézett, - vagy azt fenyegető jogtalan, és közvetlen megtámadásnak elhárítására szükséges”³⁶. A definíció csaknem teljesen megfelel a hatályos fogalomnak, a közérdek ellen intézett jogtalan támadással szembeni védekezés az egyetlen kimaradó fogalmi elem. A védelmi tevékenység szükségességének és arányosságának határvonalait a bírói gyakorlat alakította ki. A törvény nem bünteti a jogos védelem határainak fételemből, ijedségből, vagy megzavarodásból történő túllépését, ami - mint láthattuk - már korábban kialakult a joggyakorlatban, és ennek megfelelően került szabályozásra.

3.4. Második világháborút követő időszak

Bár az anyagi büntetőjog a kommunista- szocialista irányú átalakulásig többször változott, azonban e változások kevésbé érintették a büntethetőséget kizáró okokat. A II. világháborút követő átalakulás lényeges változást eredményezett a jog egészét illetően. A büntetőjog törvényei is egyértelműen a kommunista jogszabályok szerint kerültek átdolgozásra. Ennek eredményeként a változtatás első állomása az 1950. évi II. törvény volt, amely a Büntető Törvénykönyv általános részéről rendelkezett. A jogos védelem, mint büntethetőséget kizáró ok, az említett időszakra kiforrottnak tekinthető elveknek megfelelően került szabályozásra. A törvény elsőként a védelem fejlődéstörténetében rögzíti a közérdek ellen intézett jogtalan támadás elhárítását is. Azonban köztudott, hogy az emlí-

³⁵ DEGRÉ LAJOS: A jogos védelem az anyagi büntetőjogban, 1910, Budapest.

³⁶ 1878. évi V. tc. 79.§.

tett korszakban a jog uralma és a jogállamiság csorbat szenvedett. Így a jogos védelemmel kapcsolatos törvényi szabályozás is a politikai viszonyok és a pártérdekek áldozatává vált, az említett jog érvényre juttatása a hatalommal való szembeszegülést jelentette és retorziót vont maga után.

A szocializmus időszakának büntetőjogi kodifikációs irányvonala nem lankadt, és ennek eredményeként jött létre 1961-ben egy új, átfogó büntető kódex. A későbbiekben az anyagi büntetőjog korszerűsítése céljából egy újabb, összegző, továbbfejlesztő jellegű kódexet is elkészítettek, amely a mai napig hatályos. A jogos védelem tekintetében fogalmi változást nem hozott az említett 1961-es és 1978-as törvény sem, a gyakorlat tekintetében azonban egyfajta, de természetesen nem forradalmi átalakulás volt észlelhető a jogintézménnyel kapcsolatban.

3.5. Rendszerváltástól napjainkig

A rendszerváltást követően a jogállamiság kialakulásával párhuzamosan fejlődött tovább a büntetőjog. A szabályok érvényesülése tekintetében a magyar jogrendszer elkezdte felzárkózását a fejlett nyugati jogállamokhoz. Ez a tendencia hatást gyakorolt a jogos védelem definíciójának értelmezésére, amely az Alkotmánybíróság 23/1990. határozatában teljessé vált ki, melyben az Alkotmánybíróság a jogos védelem és az élethez való jog közötti kapcsolatot rögzítette és részletekbe menően elemezte. A 90-es években továbbá ratifikálták és a belső jog részévé tették azokat a nemzetközi szerződéseket, egyezményeket, amelyek az alapvető emberi jogokkal foglalkoznak.³⁷ A jogos védelem határainak az emberi jogok felőli megközelítése a mai napig viták tárgyát képezik.

A jogintézmény alapvető koncepciója - mint azt láthattuk - az utóbbi évtizedekben már nem változott, és a hatályos jogszabály is ennek megfelelően rendelkezik. Azonban lényeges megemlíteni, hogy a 2009-es módosítás során új elemmel bővült a jogos védelem fogalma. Ez alapján most már lehetőség van arra, hogy a jogtalan támadás elhárítása érdekében a megtámadott szükséges védelmi eszközt alkalmazzon.

A jövőbe tekintve elmondható, hogy a jogos védelem értelmezése, határainak kitűzése, a jogintézmény tökéletesítése még előttünk áll, hiszen feloldatlan problémákat takar, és folyamatos fejlődésével olyan kérdéseket generál, amelyekre a választ a jelenlegi fogalmi struktúra képtelen megadni.

³⁷ A leglényegesebb, amely a jogos védelem kérdéskörét is feszegeti az 1993. évi XXXI. törvény, mely kihirdeti az Európai Emberjogi Egyezményt.

4. FEJEZET

A JOGOS VÉDELEM TÉNYÁLLÁSÁNAK ELEMZÉSE A BÜNTETŐ TÖRVÉNYKÖNYV ÉS A LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG 15. SZÁMÚ IRÁNYELVÉNEK TÜKRÉBEN

A Btk. 29. §-ának (1) bekezdése szerint *nem büntethető, akinek a cselekménye a saját, illetőleg a mások személye, javai vagy közérdek ellen intézett, illetőleg ezeket közvetlenül fenyegető jogtalan támadás elhárításához szükséges. A (2) bekezdés alapján nem büntethető az sem, aki az elhárítás szükséges mértékét ijedtségből vagy menthető felindulásból túllépi, a (3) bekezdés szerint pedig a megtámadott nem köteles kitérni a jogtalan támadás elől.*

A 2009. augusztusi módosítást követően került Büntető Törvénykönyvünkbe a 29/A. § szakasz, mely kimondja, hogy nem büntethető, aki a saját, illetőleg a mások személye vagy javai elleni jogtalan támadás megelőzéséhez szükséges védelmi eszközt alkalmaz, ha az az élet kioltására nem alkalmas, és annak folytán a jogtalan támadó szenved sérelmet, továbbá ha a védekező a sérelem elkerülése érdekében mindent megtett, ami tőle az adott helyzetben elvárható volt.

4.1. A jogos védelmi helyzet megállapításának alapfeltétele: a jogtalan támadás léte

A jogos védelem feltételeit vizsgálva meg kell állapítani, hogy a jogos védelem támadást feltételez. A jogos védelmi helyzet tehát a jogtalan támadással, vagy azzal való közvetlen fenyegetéssel jön létre.³⁸ A támadás kifejezés tevékeny, aktív emberi magatartást feltételez, általában olyan erő kifejtést, amely legtöbbször közvetlenül személy, esetleg dolog ellen irányul. Legtöbb esetben a támadás olyan magatartás, amely egyúttal megvalósítja valamelyik különös részi bűncselekmény törvényi tényállását. Mivel a támadáson aktív emberi magatartást értünk, így állat támadása nem hozhat létre jogos védelmi helyzetet - ilyen esetben a végszükség szabályai irányadóak. Az uralkodó nézet szerint a passzív magatartás, mulasztás sem ad okot a jogos védelmi cselekmény kifejtésére. „A védelem nem jelent agresszív kezdeményezést a passzív alannyal szemben, nem fejez ki agresszivitást, támadást akkor sem, ha az valamely létezett tényhelyzet visszaállítására, valamely létezett jav visszahelyezésére

³⁸ NAGY: i. m. (2008), 142. o.

megy” – mondja Degré,³⁹ mely állásponthoz a kialakult gyakorlat is igazodni látszik. Ehhez képest vélhetünk újítást felfedezni a Legfelsőbb Bíróság BH 1997/512 számú eseti döntésében, mely következőképp fogalmaz: „a jogos védelmi helyzet megállapítása szempontjából a jogtalan támadás fogalma alá vonható a sértett részéről tanúsított olyan passzív magatartás is, amely a jogellenes állapot további fenntartását célozza. Ha a fegyveres emberrablást megvalósító személyeknek, a terheltek életét közvetlenül fenyegető támadását a fogvatartottak úgy hátrítják el, hogy a fogvatartó életét kioltják: jogos védelem címén felmentésnek van helye”

A támadás továbbá a jogtalanság talaján áll. Ezt a jogtalanságot kizárólag büntetőjogi értelemben lehet értelmezni, ami azt jelenti, hogy a támadás, illetve az általa kiváltott eredmény kimeríti valamely bűncselekményi tényállás tárgyi vonatkozású ismérveit, azaz diszpozíciószerű, büntetendő magatartás.⁴⁰ Mivel a jogtalanságot csak büntetőjogi értelemben kell felfogni, a polgári jog, munkajog területén kifejtett jogellenes magatartás nem vezethet jogos védelmi helyzetre. Ez az ismérve a jogos védelemnek objektíve értelmezendő. Nem jogtalan az erőszakos támadás, ha azt jogszabály engedélyezi, a házi fegyelmezési jog gyakorlása során kifejtett cselekmény, végszükség vagy jogos védelem gyakorlása során kifejtett cselekmény. Vagyis ha támadás nem jogellenes, csak a védekező egyén él ebben a téves feltevésben, a tévedés szabályai irányadóak. Ugyanez vonatkozik arra az esetre, amikor valaki nem csak a jogellenesség, hanem a támadás létének kérdésében is tévedésben van. Ezeket a helyzeteket hívjuk vélt jogos védelmi helyzetnek.⁴¹ A kérdéskör részletesebb vizsgálatát a tanulmány későbbi fejezeteiben végezzük el.

4.2. Kölcsönös, egyidejű támadás és a védekező tudattartalma

Míg az objektív körülmények létezésének a szükségessége nem vita tárgya sem a jogirodalomban, sem a gyakorlatban, nem ilyen egyértelmű a szubjektív tényállási elemek megítélése.⁴² A német dogmatikában többséginek tekinthető az a felfogás, miszerint valamennyi jogellenességet kizáró ok szubjektív összetevővel bír. Meggyőződésük szerint az elkövető tudatának minimális szükségszerű előfeltétele a jogigazoló cselekménynek jogigazoló helyzetben történő végrehajtása. Ezen nézet szerint tehát

³⁹ DEGRÉ: i. m. 338. o.

⁴⁰ HORVÁTH TIBOR: Magyar büntetőjog. Általános rész, 2007, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 178. o.

⁴¹ GELLÉR: i. m. 168. o.

⁴² BELOVICS: i. m. (2007/7-8. szám), 107. o.

az elkövetőnek azokat a tényeket kell ismernie, amelyek kimerítik az objektív jogigazoló tényállást. Ez a tudatkövetelmény nem más, mint a tett-szándék tudati komponense. Hogy ezen túl akarat-érzelmi tényezővel is rendelkezik-e az adott személy, az objektív jogigazoló tényálláshoz, ez vitatott. Az uralkodó felfogás a németeknél ezt tagadja.⁴³ A kérdés tehát az, hogy kell megítélni annak a cselekményét, akinek a szándéka bűncselekmény elkövetésére irányul, azonban a szándékan túl bűncselekménynek minősülő cselekményt hárít el. Másképp megfogalmazva: vajon élvezhet-e büntetlenséget jogos védelem címén az a személy, aki nem védekezés céljából, hanem jogtalan támadás megvalósítása érdekében cselekedett, azonban cselekménye objektíve jogtalan támadást hárított el. Eszerint, ha az objektív ismérveket nem tartjuk elégségesnek a kizáró ok megállapításához, hanem szükséges van a jogigazoló állapot tudati felismerésére is, ennek hiányával a jogigazolás elvesztése következik be. Ezzel ellentétes felfogás például Tokaji Gézáé, aki szerint a kizáró ok megállapításának nem feltétele az, hogy az elhárító cselekményt a jogtalan támadás felismerésén alapuló védekezési szándékkal fejtse ki.⁴⁴

Az az elméletben és gyakorlatban is egyértelmű, hogy nem beszélhetünk jogos védelmi helyzetről, ha a támadó előzőleg kiprovokálja a másik fél támadását, azért, hogy azzal ő védekezésre hivatkozva leszámolhasson. Tokaji Géza megfogalmazásában: „a provokátor javára a jogos védelmi helyzet akkor nem állapítható meg, ha azzal a céllal provokál, hogy a provokált támadásra reagálva leszámoljon a támadóval, tehát amennyiben a leszámolási célzat felfedezhető a provokáló oldalán, a jogos védelmi helyzet fennállására nem hivatkozhat, hiszen a támadás jogtalanságát nem zárta ki önmagában az, arra a megtámadott magatartása adott okot.”⁴⁵

A hazai judikatúrában messzire visszanyúló felfogás szerint vannak olyan esetek, amikor a támadás kölcsönös és egyidejű, ilyenkor egyik felet sem illeti meg a jogos védelmi helyzet, mindegyikük a jogtalanság talaján mozog, csak az a harmadik személy jut jogos védelmi helyzetbe, aki mint szétválasztó jelenik meg az ügyben.⁴⁶ Lényegében ezeket a tételeket juttatja kifejezésre a bírói gyakorlat is: a jogos védelmi helyzet nem állapítható meg annak a javára, aki provokatív magatartásával maga idéz-

⁴³ NAGY: i. m. (2000), 346.o.

⁴⁴ TOKAJI GÉZA: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban, 1984, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest, 253 o.

⁴⁵ Uo. 252.o.

⁴⁶ Uo. 252. o.

te elő a helyzetet, amelyben testi épsége a sértett részéről veszélybe kerül, majd a sértettet megöli (BH 1994/577). Az esetből kiderül, hogy a vádlott provokációjára a sértett erőszakkal reagált, mire az rajta ölési cselekményt hajtott végre. Ez esetben tehát a felek által „a kölcsönösen elfogadott kihívás elfogadása” valósult meg. Problematikus lehet azonban, hogy ha jogtétellé emeljük, hogy a kölcsönösen elfogadott kihívás után jogos védelmi helyzet egyik fél javára sem állhat fenn, mivel akkor ezzel egy szintre helyezzük az agresszort a megtámadottat, teret engedve az önbíráskodásra hajlamos embereknek.⁴⁷ Székely János további kritikával is illeti a kialakult bírói gyakorlatot, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy a „kölcsönösen elfogadott kihívás”-hoz veszélyes olyan konzekvenciát fűzni, hogy utána nem létezhet jogos védelem.

Fontos elv továbbá, hogy nem függ a támadás jogtalansága a támadó személy tulajdonságaitól sem. Így jogtalan annak a személynek a támadása is, aki bűncselekmény alanya nem lehet, mivel például gyermekkorú vagy kóros elmeállapotú.

4.3. A jogtalan támadás közvetlensége és tartama, mint objektív ismérvek

További ismérvei a támadásnak, hogy közvetlennek vagy közvetlenül fenyegetőnek kell lennie. Közvetlennek akkor nevezhetjük a támadást, ha a támadás tárgyára a külső, fizikai, az esetek többségében erőszakos behatás megkezdődött és ez a védett jogtárgyak sérelmével fenyeget.⁴⁸ Közvetlenül fenyegető akkor, ha a támadás térben és időben közel van, azaz, a megtámadott ott és azonnal várhatja a reális veszélyt, a támadás tényleges bekövetkeztét. Ezt a két fogalmat az adott ügy összes körülménye alapján lehet elhatárolni és megítélni.

A jogos védelmi helyzet addig tart, ameddig a támadás, illetve annak közvetlen veszélye.⁴⁹ A támadás akkor tekinthető megszűntnek, ha azt véglegesen visszaverték, illetve ha minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a támadó további támadása elmarad, azzal felhagyott, nem kell tartani a folytatásától. Objektíve érzékelhetőnek kell lennie annak, hogy a támadás végleg megszűnt, mivel a jogos védelmi helyzet fennáll mindaddig, amíg a megtámadott tarthat a támadás folytatásától. Ha a támadó

⁴⁷ SZÉKELY JÁNOS: A jogtalanság talaja, in Magyar Jog 1996/11. szám, 702-704. o.

⁴⁸ HORVÁTH: i. m. 179. o.

⁴⁹ VARGA ZOLTÁN (szerk.): A büntetőjog nagy kézikönyve, 2007, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 100. o.

fenyegetéssel további támadást helyez kilátásba, a jogos védelmi helyzet nem tekinthető megszűntnek.

A jogos védelem szempontjából releváns jogtalan támadás irányulhat

- személy ellen,
- javak ellen,
- a közérdek ellen

A személy elleni támadás tipikusan az élet, egészség, testi épség, a nemi erkölcs, valamint egyes személyhez fűződő jogok ellen irányul. Az, hogy utóbbi jogok ellen intézett támadás jogos védekezésre ad alapot, vitatott. Elfogadott tétel a jogirodalomban, hogy a személyi szabadság ellen intézett, vagy azt közvetlenül fenyegető támadással szemben megengedett a védekezés. Az emberi méltóság, becsület jogos védelmének kérdése már problematikusabb.⁵⁰ A szóbeli bántalmazás, tehát rágalmozás és becsület-sértés elkövetésekor a cselekmény természeténél fogva befejezett – így nincs mit elhárítani. A becsületsértő, rágalmozó kijelentés tehát a kijelentéssel érintett személy részére jogos védelmi helyzetet nem alakít ki (Legf. Bír. Bf. III. 1500/1977/3.), sőt az ilyen kijelentés miatt támadásnak kitett részére állhat fenn adott esetben a jogos védekezés lehetősége (BJD 4680).

A vagyoni javak (vagyoni jogok, vagyontárgyak) elleni támadás szintén elhárítható védekezéssel. A javak kapcsán nem csak a tulajdonos, hanem a birokos is büntetőjogi védelmet élvez.

Amikor a jog elismeri, hogy jogos védelem alapja lehet a közérdek ellen intézett támadás, elismeri a közösség érdekeinek védelmét, mely alatt nem csupán a társadalom egészének érdekeit kell érteni, hanem a társadalom egyes kisebb közösségeinek érdekeit is.

4.4. Néhány gondolat az elhárító magatartásról

Jogos védelem során a támadás elhárítása érdekében alkalmazott szembe-szegülést elhárító cselekménynek nevezzük, amely mint a támadás is, aktív magatartást takar. Tehát, a védelmi cselekménynek elhárító jellegűnek kell lennie. Elhárításon olyan aktív magatartást kell érteni, amely a támadó ellen irányul és kimeríti a Btk. különös részében meghatározott valamely bűncselekmény tényállási elemeit.⁵¹ Ez az elhárító magatartás kizárólag a támadóval szemben biztosítja a jogos védelmi helyzetet. A

⁵⁰ BUSCH BÉLA (szerk.): Büntetőjog általános rész, 2008, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 139. o.

⁵¹ BELOVICS: i. m. (2007/7-8. szám), 105. o.

jogos védelmi helyzet időbelileg addig áll fenn, míg reálisan lehet számolni a támadás megkezdésével, folytatásával. A támadás eszközének elvétele a jogos védelmi helyzetet önmagában nem szünteti meg, és a jogtalan támadónak az az elhatározása, hogy a további támadással felhagy csak akkor zárja ki a jogos védelmi helyzet megállapítását, ha objektíve is érzékelhetően hagyja abba a támadó fellépést (BH 1978.360).

5. FEJEZET

EGY KÖTELEZETTSÉG ELHALÁSA – A KITÉRÉSI KÖTELEZETTSÉG MEGSZŰNÉSE

A magyar büntetőjogban 1950-ig tartotta magát az az általános felfogás, miszerint a jogtalan támadás elszenvedőjét nem lehet kitérésre kötelezni. Ezt követően a bírói gyakorlat következetesen nem állapított meg jogos védelmi helyzetet annak a javára, aki a támadás elől „elmenekülhetett volna”, egészen az 1950-es évek végéig, amikor annyit finomodott a hozzáállás, hogy a kitérés kötelezettséget csak kivételes esetekre nézve tartották megállapíthatónak.

A gyakorlat később írott formát öltött, a Legfelsőbb Bíróság 15. sz. irányelvében, mely kimondta, hogy „jogtalan támadás esetén a megtámadottnak nem kell kitérni a támadás elől, a kitérés kötelezettség bizonyos élethelyzetekben azonban fennáll”.

Ezeket az élethelyzeteket a korábbi szabályok szerint – ahogy a korábban hivatkozott elvek is -, két csoportra bontották, aszerint, hogy a megtámadottnak közömbös elhárítási módot kellett választania, ha

- felmenője,
- testvére,
- házastársa részéről van az intézett vagy közvetlenül fenyegető támadás.

A másik csoport esetén, pedig nem volt kötelező, csupán megkívánható a kitérés. Ezek szerint

- súlyosabb fokban kóros elmeállapotban,
- felismerhetően tudatzavarban lévő személyek jogtalan támadása esetén.

Meg kell jegyezni, hogy kitérés kötelezettség a védekezőt a gyermekkori támadóval szemben is terhelte.

Meggyőződésünk szerint a Legfelsőbb Bíróság értelmezési jogkörét jócskán túllépte a kitérés kötelezettség szabályainak felállítására vonatkozóan. Azzal, hogy a bírói gyakorlat korábban szűkítette a jogos véde-

lem megállapíthatóságát, gyakorlatilag büntetendővé nyilvánított olyan cselekményeket, melyeket a törvény nem rendelt büntetni. A bírói jog a jogalkotó alkotmányban biztosított jogalkotói hatáskört ragadott magához, messzemenően alkotmányellenes helyzetet teremtve, megsértve a *nullum crimen sine lege scripta* szabályát. Ezt a helyzetet orvosolta a Btk. 2009-es módosítása, mely a törvénybe fektette azt a rendelkezést, miszerint a megtámadott nem köteles kitérni a támadás elől.

6. FEJEZET

ÖRÖK VITA A SZÜKSÉGESSÉG-ARÁNYOSSÁG KÉRDÉSÉRŐL

Az elhárító cselekménynek is vannak jellemző ismérvei, akárcsak a támadásnak. Az egyik legfontosabb vonása a szükségesség. Gellér Balázs József megfogalmazásában: „A jogos védelem büntetlenségét a büntetőjog csak az elhárító cselekmény szükséges mértékéig biztosítja.”⁵² A szükségesség fogalmával a törvény az absztrakt veszélyes cselekmény elhárításának lehetőségét fejezi ki. Ez azt jelenti, hogy a tényállásszerű magatartás, mellyel egyébként a védekező bűncselekményt valósítana meg, csak abban az esetben élvez jogi védelmet, ha érvényesül a quasi ultima ratio jellege, vagyis a támadás elhárításához nélkülözhetetlen. Közismert szabály, hogy a jogos védelmi helyzet a támadás befejezéséig tart. Kérdéses lehet azonban, mikor tekinthető befejezettnek a támadás. Általánosan elfogadott, ám a gyakorlat számára aligha kielégítő válasz az, miszerint a jogtalan támadás befejeződött, ha a bűncselekmény valamennyi objektív tényállási eleme megvalósult. A probléma kiindulópontja az, hogy a tradicionális joggyakorlat szerint, a büntetőjogi értelemben vett, stádiumtanilag értelmezett bűncselekmény, befejezettség esetén véget ér, ezért a megtámadott ezek után nincs jogos védelmi helyzetben.⁵³Érdemes figyelemmel lennünk a befejezettség és bevégezethez szükséges különválására is. Befejezett a cselekmény, ha az adott törvényi tényállás valamennyi eleme megvalósult, de bevégezettnek csak akkor tekinthető, ha a jogi tárgy elleni támadás ténylegesen véget is ért.⁵⁴Meggyőződésünk szerint a jogos védelem lehetősége egészen addig fennáll, míg a jogi tárgy ellen támadás van folyamatban, így a jogos védelmi helyzet külső határát a bevégezethez és nem a befejezettséghez kell igazítanunk.

⁵² GELLÉR: i. m. 171. o.

⁵³ UJVÁRI: i. m. 34. o.

⁵⁴ NAGY: i. m. (2008), 269.o.

A szükségesség ismérve az ellenállási jogon belül kettős korlát:⁵⁵

- a legenyhébb elhárítási mód választásának követelménye, amelyben nyilvánvaló, hogy többféle, egyaránt teljes biztonságot nyújtó elhárítási mód lehetséges
- arányosság.

A legenyhébb elhárítási mód választásának kötelezettsége arra az esetre vonatkozik, ha a szembeszállás során a támadás nyilvánvalóan többféle módon is elhárítható. Ezzel kapcsolatban helytálló a 15. sz. irányelv útmutatása, miszerint a támadónál és a védekezőnél lévő eszközök veszélyességén kívül a szemben állók adottságai, a számarány, a fizikai erőfölény és az ebből fakadó támadási és védekezési lehetőségek alapján kell a helyzetet értékelni.

A szükséges elhárítás mérlegelésében a gyakorlat érvényesíti az arányosság követelményét. Az arányosság értékelésének első eleme a jogi tárgyak összevetése.⁵⁶ A jogi tárgyak értékelése során az életelleni támadást tekinti a büntetőjog olyannak, amelyiknél az arányosságot nem kell vizsgálni, mert az életelleni támadás elhárítására mindenfajta jogtárgysértés megengedett. Az utóbbi időkben olyan bírói gyakorlat alakult ki, amely a veszélyes eszközzel elkövetett testi épség elleni támadásnál konkrét esetben nem tekinti túlzottan aránytalannak az elhárítást, ha az az élet ellen irányult, tehát életveszélyt okozó testi sértést el lehet hárítani emberöléssel. A gyakorlatban azonban nehézségeket okozhat annak megállapítása, hogy a támadás milyen bűncselekmény elkövetésére irányult. Mindenestre a bizonyos mértékű objektív túllépést nem tekinti a jog olyannak, amely az arányosság kategóriájába ne férne bele. Ez abból az elgondolásból vezethető le, miszerint a támadás elhárításának kockázatát a támadó viseli.

Ha megállapítást nyert, hogy nem életelleni támadás történt, hanem más jogtárgy ellen irányult a támadás, akkor kerül sor az arányosság vizsgálatára. A megtámadott és az elhárítás során sértett jogi tárgyak összehasonlítását követi a konkrét szituáció vizsgálata. A jogalkalmazó az arányosságot a jogos védelem olyan önálló fogalmi elemének tekinti, amely kizárja az elkövető magatartásának a jogos védelem alapján való büntetlenségét.⁵⁷

⁵⁵ NAGY: i. m. (2008), 211.o.

⁵⁶ WIENER (szerk.): i. m. (2000), 203. o.

⁵⁷ BLASKÓ BÉLA: A jogos védelem néhány elméleti és gyakorlati kérdése, in Főiskolai Figyelő, 1992/2 szám.

Az arányosság vizsgálatánál, miként a szükségességnél, a támadó szubjektuma másodlagos. A jogos védelmi helyzet fennállását annak alapján kell megítélni, hogy a támadás pillanatában mi zajlott le a megtámadott tudatában, ő hogyan érzékelte az eseményeket. A 15. sz. irányelv összességében rendeli megvizsgálni az eset körülményeit, így az arányosságot is a tárgyi tényezők alapján kell megítélni. Kétségtelen azonban, hogy a bírói gyakorlat kialakított bizonyos kritériumokat és kategóriákat. Egyrészt, az élet kioltása csak élet-, testi épség ellen intézett támadás esetén tolerálható. Bizonyos irodalmi álláspontok a nemi erkölcs elleni cselekményekkel szemben kifejtett védekezésnél sem szükséges arányosság vizsgálata.⁵⁸ Ugyanakkor, a vagyon ellen intézett támadás soha nem hárítható el életellenes cselekménnyel. Ez utóbbi megállapítást híven tükrözi a megelőző védelmi eszközre vonatkozó, újonnan a Btk.-ba iktatott rendelkezés is.

Elméletileg, szigorúan csak az az elhárító cselekmény tekinthető arányosnak, amely nem okozott nagyobb sérelmet, mint amelynek az elhárítására törekedett. Az arányosság tehát úgy ellenőrizhető, hogy az elhárított jogtalan cselekményt vizsgáljuk meg. Mint azt már említettük, az arányosság a szükségesség elvének kiterjesztése. Bár a szükségesség önmagában is feltételez mérlegelést az okozott sérelmük szerint, azonban azokat csak indokoltságuk alapján méri össze.

Az arányosság elvi gyökerei azonban abban a felismerésben ismerhetők fel, hogy a jogos védelmi helyzetben szembekerülő jogtárgyak egymással összemérhetők. A büntetőjogi védelemben részesítendő társadalmi viszonyok és érdekek között fontossági sorrendet nem lehet kialakítani, kizárólag az ember élete, testi épsége, egészsége az, mely prioritást élvez. Egészség hiányában értelmét veszti mindaz a célkitűzés és törekvés, amit az egyén és közössége a létfeltételek állandó jobbítása, a társadalmi haladás, a civilizáció és az emberbarát környezet kialakítása érdekében fontosnak tart.⁵⁹ Ezzel indokolható az élet- és testi épségellenes cselekmények elhárítása körében az arányosság vizsgálatának elhagyása.

A jogos védelmi helyzetben az elhárítás arányossága nem csupán a támadásnál használt fegyverek arányosságában merül ki, hanem kiterjed azok használatára, jellegére, és az általuk okozott eredményre is. Pragma-

⁵⁸ WIENER A. IMRE (szerk.): Büntetőjog Általános Rész, 2004, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 121. o.

⁵⁹ BALOGH ÁGNES: Az egészség védelme a büntetőjogban, 2006, PHD–értekezés, PTE ÁJK, Pécs. http://doktori-iskola.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Balogh_Agnes_Tezisek.pdf, 2010.04.09.

tikus értelemben tehát a jogos védelem arányossága az okozott sérelmek abszolút összehasonlítását követeli meg a jogalkalmazótól.

7. FEJEZET

KÉRDÉSEK A VAGYON ELLEN INTÉZETT TÁMADÁS ELHÁRÍTÁSA KÖRÉBEN

Az arányossággal kapcsolatosan egyik legkritikusabb kérdés, hogy meddig jogszerű a védekezés, ha a támadás kizárólag a vagyoni javak ellen irányul. Edvi Illés Károly szerint „a vagyon elleni támadásoknál a sértett személye indifferens abból a szempontból, hogy milyen magatartást fejthet ki javai védelme érdekében, ennek dacára az egyik legnehezebb kérdés annak megválaszolása, hogy meddig terjedhet a vagyon ellen intézett támadás szükségessége. Általános szempontból csak azt állíthatjuk, hogy amennyiben a jogsértés másképp is elhárítható, vagy a kár megtérítése biztosra vehető, a vagyon védelme érdekében erőszakot nem szabad alkalmazni, mivel nem szükséges. Ha azonban a vagyon elleni támadás személy ellen is irányul (például a tetten ért tolvaj ellenszegül), akkor a megtámadott, ha a szükség úgy hozza, a védelem legszélső határáig, például a tolvaj megöléséig is elmehet.”⁶⁰ A jogirodalomban a relativitás problematikájaként jelentkezik annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy megvédhető-e a vagyon a támadó életének elvételével. A probléma lényegét a szerzők abban látják, hogy a tisztán vagyon elleni támadások esetében a támadó által sértett vagyoni jogok, illetve a megtámadott által a védelmi cselekmény során veszélyeztetett személyhez fűződő jogok nem egyenműek, ezért nem mérhetők össze. A különműség miatt nincs közös nevező, illetve olyan szükséges mérték, amely lehetővé tenné a kizárólag vagyon elleni támadás, illetve a személyi jogsértést okozó elhárítás összemérését és arányosságát. A megoldást Székely János az arányosság kritériumának elvetésében látja, aki számára az arányosság félretételének elvi alapját Jhering gondolatai szolgáltatják, miszerint a javak viszonylagosságának figyelembevételét lehetetlenség bizonyítani ott, ahol a jogot a jogtalansággal szemben kell megvédeni. Székely álláspontja alátámasztására a „nagyok” gondolatait használta fel.

Arra a kérdésre, hogy kell-e figyelni a megtámadott és védelem során megsértett javak relativitására, Angyal, Heller és Vámbéry is hasonló választ adott: a támadónak értékesebb java is megsérthető, mint amire a

⁶⁰ EDVI ILLÉS KÁROLY: A magyar büntető törvénykönyv magyarázata, 1894, Révai testvérek, Budapest, 297. o.

támadás irányul. Mindhárom tudós a tisztán vagyoni elleni támadásoknál csupán erkölcsi posztulátumnak tekintette, hogy a védelmi cselekmény feleljen meg egy bizonyos szintű arányossági követelménynek, vagyis egy csekély jelentőségű vagyontárgyra vonatkozó cselekményért ne lehessen megölni a tolvajt. Mindezekre tekintettel Székely az arányosság követelményét messzemenőig érvényesítő, a büntethetőség kizártsága mellett gyakorolható diszpozíciószerű védekezés lehetőségét szűkítő, illetve lehetetlenné tevő ítélkezési gyakorlattal szemben a következőképp összegzi gondolatait: a relativitás és proporcionalitás, a szükségesség mellett felesleges követelmények.

Elhelyütt érdemes megjegyezni, hogy egyes szerzők⁶¹ napjainkban is az arányosság, mint követelmény elvetése mellett érvelnek. Gellér Balázs megfogalmazásában: „...az arányosság nem törvényi követelmény, és a joggyakorlat alkotmányellenesen, illogikusan és az élettől elrugaszkodottan alakította ki és sokszor alkalmazza is azt. A szükséges mérték megfelelő értelmezése teljes védelmet nyújtana a támadottnak és támadónak egyaránt. A helyes joggyakorlat a legkisebb sérelemmel járó, de még szükséges elhárító cselekmény zsinórmértékének alkalmazása lenne.”⁶²

Belovics Ervin szerint az előbbi okfejtés tévedésen alapul, mivel szerinte létezik olyan közös mértékegység, amelynek alapján minden bűncselekmény összevethető, ez pedig nem más, mint a minden egyes bűncselekményt jellemző törvényi büntetés.⁶³ A joghátrányt a jogalkotó állapítja meg, nyilvánvalóan arra tekintettel, hogy értéktétele szerint az adott bűncselekménynek milyen fokú az absztrakt társadalomra veszélyessége. Az is evidencia, hogy a törvényi büntetés meghatározása jogállamban nem lehet sem önkényes, sem esetleges, valamint a jogalkotó által az arányosság síkján azonos súlyúnak ítélt bűncselekmények törvényi büntetési tételeinek is azonosnak kell lenniük. Mindebből az következik, hogy az eset összes körülményeire, így elsősorban a javak értékére tekintettel lehet eldönteni, hogy az elhárítás arányos volt-e.

Meggyőződésünk szerint a szerző ezen érvelése nem elfogadható. Nehezen védhető ugyanis, hogy lenne olyan mértékű vagyoni kár, mely felérne egy ember életével. A szerző vélekedése szerint, mivel a Ptk. ismeri az okozott sérelem vagyoni és nem vagyoni megtérítését, az „emberi élet forintra átválthatósága a magyar jogtól nem idegen”.⁶⁴ Megítélésünk

⁶¹ Többek közt Gellér Balázs József, Ujvári Ákos.

⁶² GELLÉR: i. m. 172. o.

⁶³ BELOVICS: i. m. (2007/7-8. szám), 118. o.

⁶⁴ Uo. 118. o.

alapján azonban ez a levezetés nem állhatja meg a helyét, hiszen míg a polgári jogi jogsérelem az eredeti állapot visszaállítását célozza, nem az elkövető megbüntetését, addig a büntetőjog funkciója a prevenció és represszió, a cselekmény társadalomra veszélyességére tekintettel. Az államnak azonban nem állhat szándékában önbíráskodásra buzdítani polgárait, s bárki, akár a tolvaj életét a vagyoni javakkal arányba állítani.

A vagyon elleni támadások elhárítása, mint jogos védelem körébe tartozó cselekmények kérdésköréhez szorosan kapcsolódik a védelmi eszközök problematikája, mely kérdéskör súlyára tekintettel külön fejezetben kapott helyet tanulmányunkban.

8. FEJEZET

AZ ARÁNYOSSÁG TÚLLÉPÉSÉNEK MEGÍTÉLÉSE

A jogos védelmi helyzet maximum a támadás végéig tart, az ezt követő cselekmények a megtámadott részéről már az időbeli túllépés esetköréhez tartoznak, melyről a következő fejezetben szólunk. Amennyiben a védekezés szükséges mértét lépi túl a védekező, mennyiségi túllépésről (*excessus*) beszélünk. Ilyenkor a jogos védelem nem állapítható meg.

Ettől eltér a túllépésnek az az esetköre, amikor az elkövető ijedtségből, menthető felindulásból nem képes az elhárítás szükséges mértékét felismerni, vagy e felismerési képessége korlátozott.⁶⁵ Ebben az esetben az elkövetőnek a jogellenes támadás miatt fellépő pszichés állapota ténylegesen nincs arányban a támadás és az elhárítás mértékével.

A menthető felindulás kategóriája feltételezi a felindulás létét, illetve annak „menthető” mivoltát is. A menthetőség kérdésében tett állásfoglalás erkölcsi értékítélet, minden esetben gondos mérlegelésre szorul. Amennyiben az ijedtség vagy menthető felindulás kizárta az elkövető azon képességét, hogy az elhárítás szükséges mértékét felismerje és a helyes arányt megválassza, a büntethetőség kizárt.

Bár jogos védelmi helyzetet csupán az intézett, vagy közvetlenül fenyegető támadás keletkeztet, gyakorta előfordul, hogy egy elhúzódó vagy rendszeresen visszatérő bántalmazás következtében a megtámadott az újabb támadás során ijedtségből elveszíti a támadás elhárítás szükséges mértéke tekintetében a felismerési képességét és objektíve aránytalanul reagál.⁶⁶ Az ilyen helyzetekre vonatkozóan meríthetünk iránymutatást a BH 2005/308 eseti döntésből, mely szerint fel kell menteni a vádlottat az ellene

⁶⁵ GELLÉR: i. m. 173. o.

⁶⁶ Pl. klasszikusan a családon belüli erőszak esetkörei tartoznak ebbe a kategóriába.

felhozott vádak alól akkor is, ha a jogtalan támadás elhárításához szükséges mértéket azért lépte túl, mert az elhúzódó és megalázó sértetti magatartás és bántalmazás benne olyan ijedtséget és menthető felindulást váltott ki, ami az elhárítás szükséges módjának és mértékének felismerésében megakadályozta.

9. FEJEZET

ELHATÁROLÁSI DILEMMÁK

Mint az már említésre került, a Legfelsőbb Bíróság 15. számú irányelve alapján az adott ügyben a történés összes körülményét figyelembe véve kell megítélni, hogy a cselekmény elkövetésekor fennállott-e a jogos védelmi helyzet.

A hétköznapiakban lejátszódó valós esetek többségében a jogos védelem körében elhatárolási kérdések sora vetődik fel. E körben fontos szabály, hogy a jogos védelem körében kifejtett cselekmény értékelése megelőzi az **erős felindulásban elkövetett emberölés** miatti felelősség megállapítását.⁶⁷

Amennyiben a megtámadott a jogos védelem során kialakult menthető felindultságban átlépi az elhárításhoz szükséges mértéket és ölési cselekmény valósít meg, akkor a tettet a Btk. 166.§-a, azaz emberölés szerint kell megítélni, de ezzel párhuzamosan alkalmazni kell a Btk. 29.§-a (2) vagy (3) bekezdése által lehetővé tett enyhítést.

Azt, hogy a jogtalan támadás az elkövetőben milyen hatást váltott ki, az ijedség vagy menthető felindulás kizárta, avagy korlátozta-e a védekezés szükséges mértékének a felismerésre vonatkozó képességben, olyan kérdés, amelyet annak alapján kell megítélni, ahogyan a kialakult helyzetet a megtámadott érzékelte. Ilyen nézőpontból kell vizsgálni, hogy mennyiben volt elvárható a megtámadottól a támadás elhárításához szükséges mód és mérték helyes megválasztása.

Előfordulhatnak olyan helyzetek, amikor nincs helye jogos védelmi helyzet megállapításának a jogtalan támadás befejezése után, ha újabb támadás veszélye közvetlenül nem fenyeget. Azaz a védelmi magatartás a jogos védelmi helyzet megszűnését követően továbbra is folytatódik, „diszpozíciószerű cselekményeknek a halmaza”⁶⁸ történik, ezt az állapotot nevezzük időbeli túllépésnek, *praetextusnak*. Az irányelv útmutatása sze-

⁶⁷ Legfelsőbb Bíróság 15. számú irányelv Az élet és a testi épség büntetőjogi védelméről.

⁶⁸ UJVÁRI: i. m.

rint abban az esetben, ha a megtámadott a jogtalan támadáson túl, ennek következtében kialakult menthető felindultságában követi el a cselekményt – időben túllépi a jogos védelmet -, akkor ez a cselekménye a Btk. 167.§-a alapján minősülhet.

Szót kell továbbá ejtenünk a **vélt jogos** védelmi helyzetről, amikor a cselekvő a jogos védelem ismérveiről tévesen véli úgy, hogy fennállnak. A vélt jogos védelem tehát egyfajta tévedés, a jog ilyen helyzetekben a cselekvő javára írja azt, amit tévesen feltételezett.

Az ilyen keretek közt diszpozíciószerű magatartást tanúsító személy az általános vélekedés szerint a cselekmény társadalomra veszélyességében téved.⁶⁹

Földvári azonban a ténybeli tévedés megállapíthatósága mellett érvel, amikor leírja, hogy „a ténybeli tévedés esetében az elkövető a tényt vagy a tényeket nem ismeri. A társadalomra veszélyességben való tévedés esetében az elkövető ismeri a tényeket, csak azokból téves következtetést von le a cselekmény társadalmi megítélését illetően. Ezek alapján aligha vitatható, hogy a jogos védelmi helyzet téves feltételezése ténybeli tévedés. Ugyanis, hogy valakit ért-e jogtalan támadás, az tény.”⁷⁰

Magunk részéről ez utóbbi érvelést tartjuk meggyőzőbbnek, hiszen a vélt jogos védelmi helyzetben cselekvő legfeljebb a tények helytelen felismerése után vonhat le következtetést a cselekmény társadalomra veszélyességét illetően, így e következtetés időben is a tények felismerését – jelen esetben fel nem ismerését – követi.

A vélt jogos védelem addig terjed, amíg a tévedés tart. Ha a vélt jogos védelmi helyzetben eljáró felismeri, hogy nem létező támadást torol meg, többé már nem hivatkozhat a vélt jogos védelemre.

A gyakorlatban két esete ismeretes a vélt jogos védelem kialakulásának:

- az elkövető a jogos védelem feltételeit tévesen ítéli meg
- az elhárítás intenzitását tartja tévesen szükségesnek, mivel helytelenül méri fel a támadás jellegét.

Utóbbi természetesen nehezen határolható el az arányosság túllépésének esetköreitől (Btk. 29. § (2)- (3) bekezdés). Elhatárolási ismerv valószínűleg a menthető ijedség vagy felindulás léte illetve hiánya.

A vélt jogos védelem két kategóriája között döntő különbség, hogy míg az első esetben semmi objektív ténybeli alapja nincs a támadásnak, addig a másodikként felvázolt esetben csak a menthető felindulás-

⁶⁹ TOKAJI: i. m. 262. o.

⁷⁰ FÖLDVÁRI: i. m. 138. o.

tól/ijedtségtől mentesen az elhárítás szükséges mértékében téved a védekező.

A bírói gyakorlatban a vélt jogos védelem megállapítására csak az ad okot, ha a cselekvőnek alapos oka volt azt feltételezni, hogy ellene támadást intéztek.⁷¹ Ez az érvelés azt a meggyőződést juttatja kifejezésre, hogy a vélt jogos védelem a társadalomra veszélyességben való tévedés talaján mozog. Ha azonban ténybeli tévedésként közelítünk a kérdéshez, az ok alapossága irrelevánssá válik.

A jogellenességet kizáró okok körében a jogos védelmet a **végzsükségtől**⁷² szükséges elhatárolni. A végzsükség, mint gyűjtőfogalom keretei között véghezvitt cselekményekből éppúgy hiányzik a társadalomra veszélyesség, mint a jogos védelemnél. Alapvető különbség, hogy míg jogos védelemnél „a jogos védelem áll szemben a joggal”⁷³, addig a végzsükségnél a „jog áll szemben a joggal”⁷⁴. Míg a jogos védelem ellentámadást jelent a jogtalan támadással szemben, a végzsükség menekülés a jogtalan helyzet elől, más jogos érdekének sérelme árán. A végzsükségben cselekvő magatartásának így szigorúbb arányossági feltételeknek kell megfelelnie. Ez a meglátás még a Csemegi-kódexig nyúlik vissza, hiszen 1878. évi V. törvénycikkünk az életveszélyes helyzetekre korlátozta a végzsükségben kifejezhető magatartások körét.

A jogos védelem és végzsükség közötti lényegi különbség Székely szerint az, hogy „előbbi a társadalom számára kétszeres előnyt jelent, hisz nem csak a fenyegetett jogot óvja meg, hanem egyben a jogtalanságot elrettenti vagy sújtja. [...] A végzsükségben cselekvő pedig adott esetben sérelmet okoz jogtalan magatartást nem tanúsító személyeknek, hiszen a veszélyt, melyből az egyik fél a másiknak okozott sérelem útján menekülni kíván, nem ez a másik fél okozta.”⁷⁵

Nem minden jogrendszerben ennyire éles a különbség a két jogintézmény között. Az angol jogi kultúrában a két fogalom szinte fedi egymást.⁷⁶ A római-germán gondolkodásban ez az átfedés nem fér meg egymással.

⁷¹ BH1983/261.

⁷² Btk. 30. §.

⁷³ UJVÁRI: i. m. 52. o.

⁷⁴ Uo. 52. o.

⁷⁵ Uo. 53. o.

⁷⁶ Uo 53. o., Glanville szerint „az önvédelem és végzsükség bizonyos mértékig fedi egymást. Az önvédelem szabálya alapján valakinek joga van arra, hogy ne csak

Érdemes lehet felvetni a végszükségben cselekvő elleni védekezés lehetőségének problémáját. Az általános szabályok szerint a jogos védelmi helyzet csak akkor áll fenn, ha a cselekvő jogtalan támadást hárít el. Végszükségben cselekvő támadását tehát nem lehet büntetlenül elhárítani. Az azonban, hogy miért köteles tűrni a másik tényállásszerű, de nem jogellenes cselekményét, miközben az rá nézve hátrányos, nehezen indokolható.⁷⁷ A kérdésre a jogirodalom különböző válaszokat ad. Gerőcz meggyőződése szerint a végszükségben lévővel a végszükség szabályai szerint lehet védekezni.⁷⁸

Angyal Pál szerint a végszükség esetén a törvény csak a büntetést engedi el, de hogy a cselekményt jogosnak vagy jogtalannak tekinti-e, nem állapítható meg.⁷⁹ Ezen érvelés alapján akár a végszükségben cselekvővel szembeni jogos támadás mellett is lehet érvelni.

Székely János bizonyos tekintetben egyetért Angyal Pál soraival, amikor kifejti, hogy ha az adott cselekmény veszélyes a társadalomra, akkor ezzel szemben megnyílik a jogos védelem lehetősége. A végszükségben cselekvő büntethetőségét a kényszerhez és fenyegetettséghez hasonlóan a bűnösség hiánya zárhatná ki, hiszen az elkövetőre a szükséghelyzet hasonló pszichés hatást gyakorol, mint a kényszer és fenyegetés esetében. Ebből kifolyólag cselekményének társadalomra veszélyessége megmarad, aminek következtében a megtámadott jogos védelmi helyzetbe kerülhet.⁸⁰ Mindenesetre ez a vélekedés hatályos jogunkban nem elfogadott.

Megvizsgálandó még az az eset is, ha a sérelmet szenvedő nincs tisztában vele, hogy az ellene támadást, jogtalan cselekményt intéző végszükségben cselekszik, így vele szemben jogos védekezést nem fejthet ki. Véleményünk szerint ennél a kérdésnél ismét a vélt jogos védelem szabályait kell segítségül hívnunk. Ebben a helyzetben ugyan a cselekvő a tények egy részének tekintetében nincs tévedésben (tudja, hogy ellene támadás indult), de mivel más, a végszükséget megalapozó releváns körülményekkel nincs tisztában, tévesen feltételezi az ellene intézett támadás jogtalanságát. Itt kell újra visszautalnunk arra a momentumra, hogy amennyiben a vélt jogos védelmet a társadalomra veszélyességben való tévedésnek tekintjük, előző érvelésünk nem bír relevanciával.

magát védje, hanem másokat is, a mások védelmét azonban a szükséghelyzet példájának is lehet tekinteni, minthogy ennek lehet tekinteni az önvédelmet is.”

⁷⁷ UJVÁRI: i. m. 54. o.

⁷⁸ Uo. 54. o.

⁷⁹ Uo. 55. o.

⁸⁰ Uo. 55. o.

10. FEJEZET

JOGSZERŰ-E A MEGELŐZŐ JOGOS VÉDELEM?

Az elmúlt években – elsősorban vagyon elleni – bűncselekmények elszaporodása újabb kihívás elé állította a jogalkotót. Egyre gyakoribbá vált ugyanis, hogy a polgárok óvó-védő berendezések felszerelésével védik javaikat, leggyakrabban áram vezetésével az ajtókilincsbe, kerítésbe.

Természetesen nem egy új keletű igényről van szó, hiszen az emberiséggel egyidős az ösztön, hogy megvédje, ami a magáé, illetve felkészüljön az esetleges támadásokra. Az ilyen előzetes jellegű védekezés jogszerűségét a korábbi ítélkezési gyakorlat nem ismerte el, arra hivatkozva, hogy a támadásnak, illetve a támadás közvetlen hiányában a jogos védelmi helyzet nem áll fenn. Az okfejtés dogmatikai szempontból nehezen ugyan, de vitatható, és a probléma megítélése ezen túlmenően is meglehetősen összetett. Egyrészt figyelemmel kell lennünk a tételre, miszerint mindig a jogtalan támadó viseli a kockázatot, másrészt a támadás közvetlenségének hiánya is érveléssel megdönthető.

Székelly János szerint az, hogy az elhárítást jóval a várt támadás előtt előkészítették, nem változtat a védelmi cselekmény jogi megítélésén, hiszen a védelem hatékonnyá csak a támadás pillanatában válik.⁸¹ Ez a gondolatmenet teljes összhangot mutat Angyal Pál védelmi készülékkel kapcsolatos állásfoglalásával, miszerint „az önműködő védelmi készülék (az ún. *selbstgeschoss*: önműködő fegyver, csapda, farkasverem), ha éppen a támadás váltja ki a működését, közvetlenül a támadással szemben véd.”⁸²

A szerzők szavainak olvasása során nehéz nem észrevenni az erős összefüggést Jhering nézeteivel, akinek gondolatai a mai ember számára is jelentőséggel bírnak. Jhering szerint ugyanis a polgárok természetes jogérvétét hosszútávon figyelmen kívül hagyni nem lehet, ha mégis ezt kísérli meg az államhatalom, cserbenhagyja a sérelmeket jogtalanul elszenvedeteket, és megköveteli saját polgáraitól saját joguk feláldozását a jogtalansággal szemben, akkor ezzel jogellenes küzdelemre sarkallja a társadalom tisztességes, jogért harcoló részét.⁸³

Napjaink jogirodalma alátámasztani látszik azt a nézetet, miszerint az előzetes óvintézkedések jogszerűségének kategorikus elutasítása nem helyeselhető, mert bár igaz, hogy jogtalan támadás nélkül nincs jogos véde-

⁸¹ SZÉKELY: i. m. (1983), 300. o.

⁸² UJVÁRI: i. m. 99. o.

⁸³ Uo. 100. o.

lem, az óvó-védő berendezések épp akkor lépnek működésbe, akkor fejtik ki védelmi funkciójukat, amikor a támadás megkezdődik.

Amint azt több szerző is kifejti, „az óvóeszköz alkalmazása tulajdonképpen előkészület a védelemre”, és a védekezés a támadással veszi kezdetét.⁸⁴ Az ilyen eszközök ugyan nem képesek felmérni, hogy milyen mértékű védekezésre van szükség, meg tudja azonban azt ítélni a készülék telepítője. Így, ha a vagyon elleni bűncselekmények megakadályozására szolgáló eszköz legfeljebb csak testi sértés előidézésére alkalmas, az arányosság követelménye nem sérül.

Ezzel ellentétesen vélekedik Borai Ákos, aki a Legfelsőbb Bíróság álláspontját osztja. Szerinte az életet, testi épséget veszélyeztető védelmi berendezések alkalmazása során, az esetleges veszély távoli volta miatt, az elkövető védekezési szándékának nincs büntetőjogi relevanciája, a jogos védelmi helyzet kizárható ebből a körből.⁸⁵ Borai a védelmi berendezést működtető személy büntetőjogi felelősségét úgy vizsgálja, hogy figyelmen kívül hagyja azokat a körülményeket, melyek cselekményének társadalomra veszélyességét esetlegesen kizárhatnák. Álláspontja szerint, a védelmi berendezést alkalmazó elkövető alapvetően szándékos elkövetés miatt felel (természetesen kivéve ez alól a szándékon túli eredményér való felelősség eseteit). A támadás távoli veszélyére hivatkozással, a jogos védelem lehetőségének kizárásával a védelmi készüléket alkalmazó személy büntetőjogi felelősségét ugyanolyan mértékben tartja megállapíthatónak, mintha telkét, vagyonát, személyét támadások nem is érték volna.

Hasonló elvi alapokból építkezve ugyanerre az álláspontra helyezkedett a Legfelsőbb Bíróság BH 2000/97. számú eseti döntésében, mely szerint „a több emberen elkövetett emberölés büntettének a kísérlését eshetőlegesen szándékkal valósítja meg, aki az áram alá helyezett vezetékhalózatot a kertjébe telepíti azért, hogy gyümölcsét tolvajoktól megvédje, és ezáltal egy ember az áramütés folytán bekövetkező halálát okozza. Nem állapítható meg a jogos védelemi helyzet, ha a jogtalan támadás vagy annak közvetlen veszélye hiányzik, és a szóba jöhető jelentéktelen, vagyon elleni támadás elhárítása nemcsak a jogtalan támadókat, de ártatlan személyeket is érint”.

A Legfelsőbb Bíróság szerint, az adott esetben a jogos védelem a vádlott javára tehát azért nem állt fenn, mert olyan „önműködő” rendszert létesített, amely nem csak a közvetlenül fenyegető jogtalan támadás esetén lépett működésbe, hanem a támadás, illetve annak veszélye létrejöttének

⁸⁴ BUSCH (szerk.): i. m. 142. o.

⁸⁵ UJVÁRI: i. m. 100. o.

hiányában is folyamatosan, és ez alkalmas volt arra, hogy nemcsak a jogtalan támadókat, hanem a másokat, ártatlanokat is sértsen. Ebből az érvelésből *a contrario* már következik az az álláspont, melyet a 2009-es módosítás során a jogalkotó törvényi szintre emelt, miszerint az olyan önműködő rendszer, amelyet kizárólag a jogtalan támadás, vagy annak közvetlenül fenyegető veszélye hoz működésbe, megalapozza a büntetlenséget jogos védelem címén.

A jelenleg hatályos Btk. 29/A. §-a ennek megfelelően a következőképp hangzik: *„Nem büntethető, aki saját, illetőleg mások személyét vagy javai elleni jogtalan támadás megelőzéséhez szükséges védelmi eszközt alkalmaz, ha az az élet kioltására nem alkalmas, és annak folytán a jogtalan támadó szenved sérelmet, továbbá ha a sérelem elkerülése érdekében mindent megtett, ami tőle az adott helyzetben elvárható volt.”*

A módosítás indokai közül az a motívum emelhető ki, miszerint a jogalkotó mindinkább kifejezésre kívánja juttatni, hogy a támadó viseli tettének kockázatát. Érdekes kérdés lehet azonban, hogy miért adja az állam a polgárok kezébe hagyományosan saját feladatát: állampolgárai személyének és javainak védelmét. Az új rendelkezés beiktatása ugyanis kétségek nélkül kifejezi a „támadó viseli tettének kockázatát” elvét, azonban más üzenetet is hordoz, adott esetben önbíráskodásra buzdítja polgárait. Nem mehetünk el e tény mellett, hiszen az önbíráskodás hatályos jogunk szerint is üldözendő cselekmény, így bűncselekményt követ el, *aki abból a célból, hogy jogos vagy jogosnak vélt vagyoni igénynek érvényt szerezzen, más erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűnjön.*⁸⁶ Hozzá kell tennünk, hogy a 2009-es módosítás során a jogalkotó az önbíráskodás tényállásába is újítást hozott, amikor beiktatta a rendelkezés (3) bekezdését, mely a következőképp hangzik: *„Nem valósul meg önbíráskodás, ha az erőszak vagy a fenyegetés alkalmazása az igény érvényesítésének megengedett eszköze”*- utalva ezzel nyilvánvalóan a megengedett védelmi eszközre.

Mivel azonban – mint az kifejtésre kerül a következőkben – a jogos megelőző védelmi eszköz definiálása meglehetősen nehéz feladat, az, aki engedve az állam „felhatalmazásának” valós vagy vélt vagyoni igényének védelmi eszközzel próbál érvényt szerezni, szintén kockázatot vállal: ha a jogalkalmazó nem tartja „megengedhetőnek” a felhasznált eszközt, felelni fog, kedvezőbb esetben önbíráskodásért, ha épp személyisértést nem valósít meg tevékenysége közben.

⁸⁶ Btk. 273.§ (1) bekezdés.

A törvényszöveg indokolása egyébként visszautal a jogos védelem általános szabályaira: a jogtalan támadás ismérveivel kapcsolatban a jogos védelemre vonatkozó szabályok itt is irányadóak. E ponton érdemes visszautalnunk a korábban kifejtett dogmatikai követelményekre – a támadás „intézett vagy közvetlenül fenyegető” jellegére, a szükségesség és arányosság követelményére. Csupán logikai úton is eljuthatunk a megállapításra, hogy ezeket a követelményeket a megelőző jogos védelemre ráerőszakolni lehetetlen. Másrészt, ha az általános szabályok alkalmazhatók lennének a megelőző jogos védelemre, nem is lenne szükség külön szabályozásra, hiszen a célnak megfelelne a jogos védelem „hagyományos” tényállása.

Megközelítőleg ugyanilyen mértékű segítséget nyújt a jogalkalmazás számára a jogalkotó, amikor eligazítást ad a védelmi eszköz jellegéről. A törvény három korlátot is felállít, kérdéses ugyanakkor, hogy e korlátok elegendőek-e, s ha igen, meg lehet-e velük valósítani a kitűzött célt: megővni a személyeket és vagyonukat?

Az **első korlát** szerint nem alkalmazható olyan védelmi eszköz, mely az élet kioltására alkalmas. Az indokolás szűrő-, vágó és löfegyver automatikus működésbe hozását, illetve magasfeszültségű áram alkalmazását hozza példaként, mint tiltott eszközt, a továbbiakban pedig a bírói gyakorlatra bizza a részletek kidolgozását. Tán cinikusnak hathat a megállapítás, de a jogaitak védeni kívánók minden valószínűség szerint csak az ítélethirDETÉSEN tudják majd meg, megengedett eszközzel védekeztek-e. Az „élet kioltására” alkalmas lehet ugyanis bármi. A kérdés vizsgálatánál segítségünkre lehetnek az alkalmatlan kísérlet fogalmával kapcsolatos meglátások. A Btk. 17. § (2) bekezdése szerint „*A büntetést korlátlanul enyhíteni vagy mellőzni is lehet, ha a kísérletet alkalmatlan tárgyon, alkalmatlan eszközzel vagy alkalmatlan módon követik el.*”

Témánk szempontjából a rendelkezés második eleme, az „alkalmatlan tárgy” releváns. Hozzá kell természetesen tenni, hogy az alkalmatlan kísérlet a stádiumtan legproblematisabb része.⁸⁷ Emiatt sem látszik célszerűnek a jogalkotó döntése, miszerint egy eleve vitatott fogalmat újabb és újabb tényállásokba épít be, hisz így csupán a jogbiztonság követelményén üt sebet. Mindenesetre, alkalmatlan kísérletről akkor van szó, ha a tettes cselekménye nemcsak, hogy nem vezetett, hanem eleve nem is vezethetett befejezetlenséghez. Természetes, hogy ide soroljuk a különféle „varázseszközöket”, azonban a hétköznapi használati tárgyakkal már nem ilyen egyszerű a helyzet. A törvény szövege és a hazai bírói gyakorlat nem különböztet meg a jogirodalomban ismert abszolút és relatív alkalmatlan

⁸⁷ GELLÉR: i. m. 218. o.

eszközt. Ebből következően minden olyan esetben, amikor az eszköz bármely okból alkalmatlan a szándékolt eredmény előidézésére, alkalmatlan kísérlet címén büntetésének korlátlan enyhítésének van helye.

Ebből az értelmezésből természetesen a jogkövető állampolgár nem tudja előre eldönteni, milyen eszköz alkalmatlan. Figyelemmel kell lennünk a potenciális áldozat adottságaira, jellemzőire. Így például, ha a törvényi lehetőséggel elve minimális mértékű áramot vezet a kerítésbe, mely az átlag ember életére nem jelent veszélyt, a tolvaj viszont szívbeteg, az eszközről nehezen állítható, hogy az élet kioltására nem alkalmas. A másik végllet szerint pedig, ami bizonyosan nem alkalmas az élet kioltására, az valószínűleg a vagyoni jogokat sem képes hatékonyan megvédeni.

Érdekes lehet továbbá ad absurdum, hogy bár az élő állat fogalma nehezkésen illeszthető be az „eszköz” fogalma alá, viszont az eb is alkalmas az élet kioltására, így bármely más célra tartható kutya a háznál, őrző-védő szempontból azonban már semmiképp?

A **második korlát** szerint a veszély meglétére felhívó jelzést kell alkalmazni, hogy elkerülhető legyen a sérelem. A veszélyre figyelmeztetést általában táblákkal szokás megoldani, így a jogalkotó feltehetően táblák elhelyezésére utal. Írástudatlanok védelmében célszerű ábrákat tartalmazó jelzést alkalmazni, méghozzá minden körülmények közt észrevehető méretben és feltűnő színekkel, az ingatlan minden oldalán, éjjel és köd esetén megvilágítva. Szükséges ezen felül, hogy a védelmi eszközt alkalmazó személy rendszeresen ellenőrizze, hogy a jelzés megfelel-e még a feltételeknek (nem mosódott el, nem fújta el a szél). Az ironikusnak ható megfogalmazás ehelyütt csupán egyetlen célt szolgál: érzékeltetni kívánja a jogalkotó messzemenően link hozzáállását a fogalomalkotáshoz, megtépázva ezzel a jogbiztonság követelményeit, a bírói gyakorlatra hagyva olyan kérdések eldöntését, melyek a jogalkotó és nem a jogalkalmazó feladatait képezik.

A **harmadik korlát** szerint a felelősségre vonás csak a jogtalan támadó sérelme miatt maradhat el, tehát kívülálló, ártatlan személyeket nem lehet veszélybe sodorni. Meggyőződésünk szerint ehhez a feltételhez nem is szükséges a komolyabb kommentár, hisz bár fejlődő világunkban nagyon sok csodálatos dolog történik, de a legnagyobb csoda még napjainkban is maga az ember: hiszen gondolkodni is képes. Ez pedig az önműködő védelmi eszközökről nehezen mondható el.

Vajon miért gondolja a jogalkotó, hogy a gyengeáram alatt lévő kerítés megkülönbözteti a tolvajt a „tilosban” játszó gyermektől? Vajon hogy engedheti meg a jogalkotó, hogy polgáraival elhitesse a látszattal ellentétes valóságot, alkalmazhatatlan jogszabályok megalkotásával, logikát nélkü-

ző előírásokkal? Javítja-e vajon az új szabályozás az emberek biztonságérzetét? Vagy csak újabb illúziót kelt és az ostor majd azok hátán csattan, akik a törvény „gesztusára” hagyatkozva megkísérlik a lehetetlent: eleget tenni a jogszabály kívánalmainak és a célt is elérni, ti. megvédeni javaikat, s majd sorra ítélik el őket különböző testi épség elleni bűncselekményekért? Tarthatunk attól, hogy a közeljövőben minden kérdésünkre választ kapunk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ANGYAL PÁL: A magyar büntetőjog tankönyve, 1909, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
2. BALOGH ÁGNES: Az egészség védelme a büntetőjogban, 2006, PhD-értekezés, PTE ÁJK, Pécs, http://doktori-iskola.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Balogh_Agnes_Tezisek.pdf, 2010.04.11.
3. BUSCH BÉLA (szerk.): Büntetőjog általános rész, 2008, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
4. BELOVICS ERVIN: A Büntető Törvénykönyvben nem szabályozott büntetendőséget kizáró okok I., in *Ügyészek Lapja*, 2007/3. szám, 5-14. o.
5. BELOVICS ERVIN: Gondolatok a jogos védelem körében kifejtendő védelmi cselekményről, *Rendészeti Szemle*, 2007/7-8. szám, 105-123. o.
6. BLASKÓ BÉLA: A jogos védelem néhány elméleti és gyakorlati kérdése, *Főiskolai Figyelő*, 1992/2. szám
7. BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: A római jog története és intézményei; 1984, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
8. DEGRÉ LAJOS: A jogos védelem az anyagi büntetőjogban, 1910, Budapest.
9. EDVI ILLÉS KÁROLY: A magyar büntető törvénykönyv magyarázata, 1894, Révai testvérek, Budapest.
10. ERDŐSDY EMIL: A megengedett kockázat a büntetőjogban, 1988, Akadémiai Kiadó, Budapest.
11. FINKEY FERENC: A magyar büntetőjog tankönyve, 1909, Grill, Budapest.
12. FÖLDVÁRI JÓZSEF: Magyar büntetőjog, általános rész, 2006, Osiris Kiadó, Budapest.
13. GELLÉR BALÁZS JÓZSEF: A Magyar büntetőjog tankönyve I. általános tanok, 2008, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
14. GÖRGÉNYI ILONA (et al.): Magyar büntetőjog. Általános rész, 2007, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest.
15. HORVÁTH TIBOR: Magyar büntetőjog, általános rész, 2007, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest.

16. KIS NORBERT: A Büntető Törvénykönyv magyarázata I. kötet, általános rész, 2005, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
17. KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN – MÁRKUS DEZSŐ: Werbőczy István hármaskönyve, 1897, Franklin-Társulat, Budapest, /Magyar Törvénytár 1000-1895/.
18. LIGETI KATALIN: Az új Büntető Törvénykönyv Általános Részének koncepciója, in FENYVESI CSABA – HERKE CSONGOR – MÉSZÁROS BENCE (szerk.): Bizonyítékok Tiszteletkötet Tremmel Flórián 65. születésnapjára, 2006, PTE-ÁJK, Pécs.
19. LIGETI KATALIN: Az új Büntető Törvénykönyv Általános Részének koncepciója, in FENYVESI CSABA – HERKE CSONGOR – MÉSZÁROS BENCE (szerk.): Bizonyítékok. Tiszteletkötet Tremmel Flórián egyetemi tanár 65. születésnapjára, 2006, PTE-ÁJK, Pécs.
20. NAGY FERENC: A jogellenességet kizáró okok elvi kérdéseiről, in GELLÉR BALÁZS (szerk.): Békés Imre ünnepi kötet, 2000, ELTE, Budapest.
21. NAGY FERENC: A Magyar Büntetőjog Általános része, 2008, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
22. SZÉKELY JÁNOS: A jogos védelem, 1971, doktori értekezés.
23. SZÉKELY JÁNOS: A jogtalanság talaja, in Magyar Jog, 1996/11. szám, 702-704. o.
24. UJVÁRI ÁKOS: A jogos védelem megítélésének elvi és gyakorlati kérdései, 2008, doktori értekezés.
25. VARGA ZOLTÁN (szerk.): A büntetőjog nagy kézikönyve, 2007, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest.
26. WIENER A. IMRE (szerk.): Büntetendőség, büntethetőség, Büntetőjogi tanulmányok 18., 2000, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest.
27. WIENER A. IMRE (szerk.): Büntetőjog általános rész, 2004, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.

AZ APAI JOGÁLLÁS

Tanulmánydolgozatunkat azzal a céllal írtuk, hogy egy átfogó képet nyújtsunk az apasági vélelmek rendszeréről – mögöttes háttéréről, a szabályozás indokairól, mert a jogi stúdiumok behatárolt keretei miatt, sok más jelentős, a joggyakorlatban többször előforduló kérdéskörhöz hasonlóan, az apasági vélelmek bővebb megismerésének lehetősége is elsikkad. Így dolgozatunkban a tananyagban találhatónál részletesebben ismertetjük az egyes apasági vélelmeket, foglalkozunk az egyes felmerülő problémák miértjeinek megismerésével/megértésével és természetesen, kifejtjük az ezek megoldására vonatkozó javaslatainkat is.

1. FEJEZET

BEVEZETŐ

Tanulmányunkban azért választottuk az apasági vélelmek elemzését és görcső alá vételét, mert úgy gondoltuk, hogy e téma mellett nem mehetünk el szó nélkül. Hiszen ez is a jognak azon területei közé tartozik, amellyel minden ember találkozik élete során. Habár többségünk életében talán ez a legkevésbé feltűnő jogi jelenség, mert természetesnek vesszük, hogy attól a férfitől származunk, akit kisgyermek korunk óta apának hívunk.

De sajnos nem mindenki van ebben a szerencsés helyzetben, elképzelhető, hogy nem tisztázott az apa személye, ekkor az szolgálja mind a gyermek, mind az apaként szóba jöhető személyek érdekeit is, ha mihamarabb tisztázhatóvá válik ez a kérdés. Mert e kérdés tisztázásának is nagy szerepe van abban, hogy személyiségünk, erkölcsi minőségünk milyenné válik, hogy a gyermek-és fiatalkort milyen szülői, családi háttérben éljük meg és ebben jelentős szerepe van a jognak is, így fontos kíváncsi vagyok a jogszabályokkal és persze a jogalkotóval szemben is, hogy olyan szabályokat biztosítson ebben a körben, hogy a gyors tisztázhatóság igényét a megfelelő szabályok kidolgozásával elősegítse.

A hazai családjog az európai jogfelfogásnak megfelelően az apaságot vélelemnek tartja, ahogy azt már írtuk is az előbbi okfejtés során. Mэгhöz-zá e vélelmek egytől egyig megdönthető vélelmek.

Mely vélelmeiből a magyar jog öt félét ismer. Az első vélelem az anya házasságán alapul, amikor az anya férjét kell egyben a gyermek apjá-

nak is tekinteni. Házasságon kívüli vélelemként létezik, a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal, az anya utólagos házasságkötésével az anya újdonsült férje által tett elismerő nyilatkozattal¹, a bíróság általi, peres eljárás eredményeként, megállapítással keletkező apasági vélelem. Végül, de nem utolsó sorban, a sorból kicsit kilógva, kakukktojásként jogunk ismeri még a reprodukciós eljárással keletkező apasági vélelmet.

Az alábbiakban ezeket az apasági vélelmeket szeretnénk alaposabb elemzés alá vetni és a tanulmányunk végén szeretnénk még szólni néhány gondolatban a közelmúltban elfogadott új Polgári Törvénykönyv családi jogállást érintő részéről is.

*

Köszönettel tartozunk témavezetőnknek, Reiderné dr. Bánki Erika egyetemi adjunktusnak, tanulmányunk elkészítésében nyújtott segítségével és rendkívül értékes, útmutató tanácsaiért, valamint türelméért.

2. FEJEZET

AZ APAI JOGÁLLÁS MEGHATÁROZÁSA HÁZASSÁGON KÍVÜL SZÜLETETT GYERMEKNÉL, ILLETVE AZ ANYA HÁZASSÁGA ALAPJÁN

A gyermek családi jogállásának rendezése rendkívül fontos, elsősorban a gyermek érdekében. Ennek nem csak erkölcsi, hanem gyakorlati okai is vannak (pl. ki fizesse a gyermektartást). Ezt a témát az 1952. évi IV., a házasságról, családról, gyámságról szóló törvény, (a továbbiakban Csjt.) szabályozza.

A magyar családjog – ahogyan más európai jogfelfogások is – az apaságot megdönthető vélelemnek tekinti, azaz a megfelelő intézkedés fogantatásával az apa személyében változás állhat be, vagy egy házasságon kívüli gyermek esetében betöltik az üresen hagyott apai helyet. Nem ugyanez a helyzet az anyasággal, amit a magyar jogrendszer ténynek tekint. Az apai jogállást keletkeztető tényezők közül a legfontosabb az anya házassága, amely a többi vélelemmel szemben automatikusan, - a házasság tényénél fogva – keletkeztet apaságot, míg a többi esetben valamilyen jogi aktus, tehát teljes hatályú elismerő nyilatkozat, bírói ítélet, stb. szükséges hozzá. Annak, hogy a magyar családjog ezt tekinti alaptényállásnak, csupán annyi az oka, hogy –bár az utóbbi időben növekedett a házasságon kívül született gyermekek száma- statisztikailag kimutatható, hogy a legtöbb gyermek házasságban születik. Azonban az, hogy az apai jogállás milyen

¹ A teljes hatályú elismerő nyilatkozat is lehet szívességi, de jó esetben a tényleges apa teszi mindkettőt.

módon keletkezett, nem jelent semmiféle diszkriminációt, a jogi hatásai azonosak, tehát a Csjt. egységes apasági vélelmi rendszert tartalmaz.

A legoptimálisabb eset, amikor az anya a gyermek fogamzása idején élt nemi életet a férjével, illetve a férjén kívül mással nem volt szexuális kapcsolata. Ebben az esetben semmi kétség nem merülhet fel azzal kapcsolatban, hogy jogilag ki lesz a születendő gyermek apja. Természetesen számos ettől eltérő szituáció merülhet fel, amely során vitatottá válhat az apaság. A jog számára a házasság ténye az ügydöntő, nem pedig az, hogy kivel élt az anya nemi életet a fogamzás idején. Az, hogy az anyának a fogamzási időben kivel volt nemi kapcsolata, kizárólag a bírói megállapítás során felmerülő kérdés, mikor ez a tény a bizonyítás tárgya.

Az általánosnak nem tekinthető helyzetek közül gyakorisága miatt kiemelhető, amikor a nem házasságban fogant gyermek családi jogállásának rendezése miatt, az anya terhességének időtartama alatt, a gyermek születését megelőzően kötnek házasságot a gyermek apjával. De nem ez az egyetlen lehetőség a szülők számára, hogy a gyermek jogainak biztosítása végett rendezzék a családi jogállást, amennyiben nem élnek házassági kötelékben. Nem csak a jogok biztosítása, hanem a gyermek társadalomba való integrációja miatt is alapvető jelentőségű, hogy megtegyék a szükséges intézkedéseket.²

Tehát, ha az apaság házasság alapján nem állapítható meg, azaz „ha az anya a fogamzási idő kezdetétől a gyermek születéséig eltelt idő, vagy annak egy része alatt nem állott házassági kötelékben és a közjegyző által vezetett Élettársi Nyilatkozatok Nyilvántartásán alapuló apasági vélelem sem áll fenn,” négy megoldás áll rendelkezésre az apai jogállás rendezésére. Ezek szerint „a gyermek apjának kell tekinteni:

- azt a férfit, aki a gyermeket teljes hatályú nyilatkozattal a magáénak ismerte el,
- azt, akit a bíróság jogerős ítélettel a gyermek apjának nyilvánított, vagy
- a jelen törvényben (Csjt.) meghatározott feltételek esetén azt, aki a gyermek születése után az anyával házasságot kötött, vagy

² CSIKY OTTÓ – M. BUJDOSÓ GYÖRGYI – VÁCZY ZSUZSANNA: Apasági perek, apaságvizsgálat, 2003, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 19-21. o.

- azt a férfit, aki az anyával külön törvény rendelkezései szerint lefolytatott emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásban vett részt és a származás reprodukció következménye.”³

Ebből is látszik, hogy ha a szülők között nincs házasság, akkor az apasági vélelem nem automatikusan áll be, hanem valamilyen jogi aktus keletkezteti azt.

Annak, hogy apasági pert lehessen indítani fontos előfeltétele, hogy az apai jogállás üres legyen. Tehát, ha az anya házastársának apasága mellett fennáll a vélelem, nem indítható per más személy apaságának elismerésére.

Az iménti megfogalmazásban magyarázatra szorul, hogy milyen módszerrel lehet megállapítani a fogamzás idejét, sőt meg lehet-e egyáltalán állapítani a fogamzás pontos időpontját? A válasz: nem. Az orvostudomány mai állása szerint ez nem állapítható meg pontosan, csupán az orvosi tapasztalatok alapján, a jog a gyermek születése előtti 182. és 300. nap közé teszi azt. Ez az úgynevezett vélelmezett fogamzási idő, amely bizonyítékokkal megdönthető, mind a gyermek javára, mind annak érdeke ellenére is (1960 előtt csak a gyermek érdekében volt helye a vélelmezett fogamzási idő megdöntésének).⁴

Ezek az esetek azonban a kivételek közé tartoznak, hiszen, ahogy a statisztikai adatok is igazolják, több apaság keletkezik házasság útján, mint egyéb tényezők alapján. Ahhoz, hogy az apaság létrejöjjön nem szükséges, hogy a két szülő a vélelmezett fogamzási idő, illetve a gyerek születésével behatárolt időszak alatt végig házastársak legyenek, elég ennek az intervallumnak egy akármilyen kicsi része is. Ugyanígy nincs jelentősége annak sem, hogy az anya és a férj már évek óta külön élnek a gyermek fogantatásakor, abban az esetben, ha közöttük a házasság még nem bomlott fel. Sőt, a válás ténye sem számít, ha a házasság megszűnésétől számított 300 nap még nem telt el. Így történhet meg az, hogy az anya az új élettársától fogant gyermekkel terhes, akinek jogilag a volt férj az apja. Ez a szituáció azonban kiküszöbölhető, ha az új élettárs házasságra lép az anyával a terhesség során, mert a Csjt. szerint, az újabb házasság az irányadó a gyermek jogi helyzetének meghatározásakor, és a volt férj apasága mögöttségé válik. Viszont ha a férjet a fogamzás időpontja előtt holtnak nyilvánították, a gyermeket házasságon kívül születettnek kell tekinteni.⁵

³ Csjt. 36. §.

⁴ KÖRÖS ANDRÁS (szerk.): A családjog kézikönyve, I. kötet, 2007, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó, Budapest, 358. o.

⁵ CSIKY –M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 23. o.

A mögöttes apaság intézménye hivatott megakadályozni, hogy egy gyermek tekintetében több férfira nézve keletkezzen egy időben apasági vélelem. Amennyiben a volt férj lenne jogilag a születendő gyermek apja, és az új élettárs, még a terhesség alatt elveszi az anyát, a volt férj apasága mögöttesé válik. Viszont ez a jogintézmény lép működésbe akkor is, ha az újabb férjjel szemben megdől az apasági vélelem, s a volt férj mögöttes apaságából valódi lesz.⁶

Szintén sajátos helyzet, ha a bíróság a Csjt.-ben szabályozott valamilyen oknál fogva a házasságot érvényteleníti.⁷

Az apai jogállás szempontjából nem csak az az ok közömbös, mely miatt a házasság érvénytelenítésre került, hanem maga a tény is, hogy a házasság érvénytelenné vált, mégpedig azért, mert az érvénytelen házasság is apaságot keletkeztető tényező. Tehát, ha két házasság konkurálása esetén az új házasság az érvénytelen, akkor is az anya jelenlegi férje lesz a gyermek jogi apja.

A házasságkötés apaságot keletkeztető tényező abban az esetben is, ha csak névházasságról, szívességből, anyagi, vagy egyéb (letelepedés, állampolgárság) érdekből kötött házasságról van szó.

Az anya férje a vélelem alapján apává válik akkor is, ha a házasságkötésükkor nem tudott az anya terhességéről.

A reprodukciós eljárás a gyermek fogantatásának egy rendkívül különleges módja, amely szintén kérdéseket vet fel az apasággal kapcsolatban. A magyar családjog szerint a férj lesz a vélelmezett apa abban az esetben is, ha nem tudott a beavatkozás tényéről, azaz felesége nem kérte a hozzájárulását a megtermékenyítéshez.⁸

A Csjt. ebben a vonatkozásában alaposan szabályozott, hiszen a legtöbb életszituációra nézve van vonatkozó paragrafusa. Sőt, idomult a modern viszonyokhoz és alkalmazkodott ahhoz a kialakult helyzethez, hogy manapság már egyre több gyermek születik házasságon kívül, élettársi viszonyban. Lehetőségként felmerült, hogy az élettársi viszony is apaságot keletkeztető tényezővé váljon, ha erről hivatalos papírt szereznek az élettársak, így elkerülhető lenne ebben a kényszerhelyzetben a gyors házasságok megkötése, illetve a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat. Ez a lehetőség mára meg is valósult és a Csjt. szövege a következőket tartalmazza:

„Ha az anya a fogamzási idő kezdetétől a gyermek születéséig eltelt idő, vagy annak egy része alatt nem állt házassági kötelékben, a gyermek

⁶ KÖRÖS (szerk.): i. m. 365-366. o.

⁷ <http://hu.shvoong.com/law-and-politics/>, 2010.02.16.

⁸ KÖRÖS (szerk.): i. m. 356-357. o.

apjának kell tekinteni azt a férfit, aki az anyával a fogamzási idő kezdetétől a gyermek születéséig eltelt idő vagy annak egy része alatt a közjegyző által vezetett Élettársi Nyilatkozatok Nyilvántartása által igazolt élettársi kapcsolatban élt.”⁹

Azaz, egy bejegyzett élettársi kapcsolatban született gyermek családi jogállása ugyanolyan szinten tisztázott, mint ahogy házasságban született társaié.

3. FEJEZET

AZ APASÁGI VÉLELEM KELETKEZÉSE TELJES HATÁLYÚ APAI ELISMERŐ NYILATKOZAT ALAPJÁN

3.1. A vélelem törvényi tényállása és célja

Amint a fejezet címéből is egyértelműen kiderül, keletkezhet apasági vélelem az által is, hogy az apa teljes hatályú elismerő nyilatkozatot tesz és ezzel a gyermeket sajátjának ismeri el. Ezen apasági vélelem kérdéséről a Csjt. 37. §-a, valamint a Csjt. szabályainak kiegészítéseként A gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX. 10.) Kormány rendelet (a továbbiakban Gyer.) rendelkezik. A pontos elemzés miatt célszerű, legelőször is a Csjt. említett szakaszával megismerkedni.

„37. § (1) A teljes hatályú elismerő nyilatkozat az apaságot egymagában megállapítja.

(2) Az a férfi, akitől a gyermek származik, a fogamzási idő kezdetétől fogva a gyermeket teljes hatályú nyilatkozattal a magáénak ismerheti el, ha

a) a törvény értelmében nem kell más férfit a gyermek apjának tekinteni és

b) a gyermek legalább tizenhat évvel fiatalabb, mint a tizenhatodik életévét betöltött nyilatkozó.

(3) Ilyen elismerő nyilatkozatot csak személyesen lehet tenni. A cselekvőképességében korlátozott személy elismerő nyilatkozata csak akkor érvényes, ha ahhoz törvényes képviselője hozzájárult. Ha a törvényes képviselő tartósan gátolva van, vagy a hozzájárulást nem adja meg, azt a gyámhatóság hozzájárulása pótolhatja.

(4) A nyilatkozat teljes hatályához szükséges az anyának, a kiskorú gyermek törvényes képviselőjének és ha a gyermek a tizennegyedik

⁹ Csjt. 35. § (4) bekezdés.

életét betöltötte, a gyermeknek a hozzájárulása is. Ha az anya, illetőleg a gyermek nem él, vagy nyilatkozatában tartósan gátolva van, a hozzájárulást a gyámhatóság adja meg.

(5) Az elismerést és a hozzájárulást anyakönyvvezetőnél, bíróságnál, gyámhatóságnál, illetőleg magyar külképviseleti hatóságnál jegyzőkönyvbe kell venni vagy közjegyzői okiratba kell foglalni.”

A vélelem célja, hogy lehetőséget biztosítson a nem házasságból született gyermekek családi jogállásának önkéntes rendezésére, főleg azokban az esetekben, amikor az elismerő nyilatkozatot tevő férfi nem köthet az anyával házasságot, vagy esetleg valamelyikük nem is akar házasságot kötni. Megtétele esetén a Csjt. olyan joghatást fűz hozzá, mintha a gyermek házasságból született volna.

Természetesen nem tehető ilyen nyilatkozat abban az esetben, ha az apai jogállás már betöltött. Viszont megtehető az elismerő nyilatkozat abban az esetben, ha más férfi ellen, vagy általa indított apasági per van folyamatban. Ekkor az apaság bírói úton való megállapítása iránti pert meg kell szüntetni, hiszen tárgytalanná válik a per, mert ekkor az elismerő nyilatkozat által az apai jogállás betöltésre kerül.¹⁰ Persze abban az esetben szükség lehet a perre, ha az elismerés valamely feltétele netalán hiányozna. Ezekkel a feltételekkel természetesen az alábbiakban részletesen is foglalkozunk.

Figyelemre méltó, hogy a Csjt. 37. §-ának (1) és (2) bekezdései valamelyest ellentmondanak egymásnak. Ugyanis, a (2) bekezdés szerint az a férfi teszi az elismerő nyilatkozatot, akitől a gyermek származik, míg az (1) bekezdés csak annyit mond, hogy az elismerő nyilatkozat egymagában létrehozza az apasági vélelmet. Az ellentétet voltaképpen az által tudjuk feloldani, ha a (4) bekezdésig írt feltételeket megvizsgáljuk, így megállapítható, hogy a gyermeknek az elismerő férfitől való származását annak a hatóságnak, amelyik előtt a nyilatkozatot teszik, vizsgálnia nem kell. Tehát az az elem, amely szerint az a férfi tesz elismerő nyilatkozatot, akitől a gyermek származik, csupán deklaratív jellegű. Természetesen felmerülhet a kérdés, hogy akkor pontosan mi is e megfogalmazás értelme. Gyakorlati funkciója abban rejlik, hogy így az elismerést tevő férfi nem jelentheti ki, hogy a gyermek nem tőle származik és csak szívésségből ismeri el a gyermeket. Ehhez épp úgy nem fűződne apasági vélelem, mint ahogy a házasságkötési szándék hiányát eláruló fél házasságkötéséhez sem. Nincs viszont jelentősége a vállalás színlegességének, a Legfelsőbb Bíróság PK 100.

¹⁰ CSIKY – M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 24-25. o.

állásfoglalása ugyanis azon az állásponton van, hogy az apaság elismerése akkor is joghatályos, ha a gyermeknek valójában nem az a személy az apja, aki az elismerő nyilatkozatot tette.

Kiemelendő még, hogy ameddig az apai jogállás be töltött és az bírósági úton megdöntésre nem kerül, addig nem lehet helye joghatályos előzetes apai elismerésnek, arra az esetre, ha megüresedne az apai jogállás.¹¹ Ehhez kapcsolódik még, hogy elismerő nyilatkozatot feltételtől függően sem lehet tenni. Olyan feltételnek sincs helye, melyben az elismerést tevő férfi pl. csak fiúgyermek születése esetére tartja érvényesnek a nyilatkozatát.

Nem érvénytelen az elismerés, de nem is köthető ki jogérvényesen az, ha pl. azzal a feltétellel ismeri el a férfit az apaságot, hogy gyermektartásdíj fizetési kötelezettségét kizárja, ekkor az elismerő nyilatkozatot megtenni szándékozót fel kell hívni az esetleges jogkövetkezményekre.

Végül említést érdemel, hogy ugyan nem kívánatos lehetőség, hogy az anya közeli hozzátartozója tegyen teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatot, de törvényileg ennek sincs akadálya, viszont az is elmondható, hogy gyakorlati előfordulása az ilyen fajta elismerésnek ritka.¹²

3.2. Az elismerés időpontja

Az apai elismerő nyilatkozat megtételére a fogamzási idő kezdetétől, tehát már a megszületés előtt lehetőség van. A megoldás hátterében az áll, hogy a gyermek megszületésének időpontjában, már rendezett legyen a jogállása. Az elismerésnek ennek az esetben a születéstől visszafelé számított 300 napon belül kell megtörténnie. A vélelmezett fogamzási időhöz kötött kezdőidőpontból következően reménybeli terhesség esetére nem lehetséges elismerés tétele, valamint, ha a terhesség alatt az anya elvetél és ez követően esik újból teherbe, ekkor ismételten új elismerő nyilatkozatot kell tenni.

A Gyer. 59.§-a próbálja meg kizárni a fiktív vállalás lehetőségét, azaz, hogy a fogamzás feltételezhető és a szülés várható időpontját szakorvosi bizonyítvánnyal kell igazolni. *„59. § (1) Ha az apaságot megállapító teljes hatályú elismerő nyilatkozatot a gyermek születése előtt teszik, a szülés feltételezett időpontját, és ha ez lehetséges, a fogamzás feltételezett időpontját szakorvosi bizonyítvánnyal kell igazolni. Szakorvosi bizonyítványként a szakorvos által kiállított terhesgondozási könyv is elfogadható,*

¹¹ CSIKY – M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 26. o.

¹² KÖRÖS (szerk.): i. m. 373. o.

amennyiben tartalmazza a születés feltételezett időpontját, és ha ez lehetséges, a fogamzás feltételezett időpontját.”

Magától értetődő, hogy az érvényesen tett nyilatkozat hatálya is elenyészik, ha a gyermek halva születik, viszont nem érinti az elismerés hatályosságát, ha a gyermek a születést követően bármilyen rövid időn belül is meghal. Viszont a Csjt. 37.§-ának (4) bekezdése alapján a már elhunyt gyermekre nézve is lehet elismerő nyilatkozatot tenni, ebben az esetben a hozzájárulást a gyámhatóság fogja megadni. Az elismerésnek egyébként felső határa nincsen, tehát az apai elismerő nyilatkozatot a gyermek születését követően bármikor meg lehet tenni, akár annak nagykorúsága elérését követően is.¹³

3.3. A korkülönbség célja

A teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat hatályához szükséges feltétele, hogy a gyermek 16 évvel legyen legalább fiatalabb, mint az apai elismerést tevő férfi. Ennek az a célja, hogy így kívánja biztosítani az apaság vállalásának komolyságát. Így kikerülhet az az abszurd eset, amikor az elismert gyermeknek a nyilatkozatot tevő férfitől való származása teljességgel lehetetlen volna, sőt ennek hiányában akár az a minden valóság alapot nélkülöző helyzet is előállhatna, hogy az elismert gyermek idősebb a vállaló apánál.

Miért éppen 16 év? - tehető fel a kérdés joggal, hiszen ennél fiatalabb korban is képes a fiatalok többsége a gyermeknemzésre. De mivel a jogszabályokat nem lehet személyre szabni, így itt is egy általános kort kellett a jogalkotónak meghatároznia, amely előírás társadalmi szokásokon és természetesen biológiai realitásokon alapszik, valamint összhangban van a Csjt. azon rendelkezésével is, hogy a 16 évesnél fiatalabb férfi házasságot még gyámhatósági engedéllyel sem köthet. Ugyanakkor visszatérve a bekezdés elején elkezdett okfejtésre, abban az esetben, ha az apa a gyermek anyját 16 évesnél fiatalabb korában ejtette teherbe, ilyenkor a korkülönbség meg nem léte elzárja az apát az elismeréstől és később, nagykorúsága elérése után sem tudja megtenni az elismerő nyilatkozatát. Az ilyen ritka, de sajnos ma már egyre sűrűbben előforduló esetben, a probléma csak úgy orvosolható, ha az apaság bírói megállapítására kerül sor. Ezt a pert az apa is megindíthatja.¹⁴

¹³ CSIKY –M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 27. o.

¹⁴ KÖRÖS (szerk.): i. m. 375. o.

3.4. A nyilatkozat személyességének szerepe és a cselekvőképesség kérdése

A különbségen kívül a nyilatkozat teljes hatályának fontos előírása, hogy az apaságot vállalni akaró férfinak az elismerő nyilatkozatát személyesen kell megtennie. Tehát a férfinak a Csjt. 37.§ (5) bekezdésében foglalt hatóságok előtt személyesen eljárva kell a nyilatkozatát megtennie, melyhez hitelt érdemlően bizonyítania kell személyazonosságát is. Ebből következően nincs lehetősége írásban, meghatalmazott, vagy esetleg végrendelet útján e nyilatkozat megtételére. Természetesen, abban az esetben, ha a férfi mozgásképtelen beteg, akkor a nyilatkozat jegyzőkönyvbe vételére jogosított szervek kiküldetésben is eljárhatnak. Fontos kiemelni, hogy amennyiben ekkor a közjegyző végrendeletet is készít, még akkor is külön jegyzőkönyvbe kell foglalnia az apai elismerő nyilatkozatot.

Ha pedig az elismerést tenni kívánó férfi néma és csak jelekkel képes megértetni magát, akkor az e jeleket megértő hivatalos tolmács igénybevétele és az ennek megfelelő jegyzőkönyvezés szükséges.

Áttérve a cselekvőképességre, de még kapcsolódva a személyesség köréhez is, el kell mondani, hogy elismerő nyilatkozatot csak legalább korlátozottan cselekvőképes férfi tehet, azaz cselekvőképtelen férfi esetében ez egyáltalán nem lehetséges, függetlenül attól, hogy cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt áll-e, vagy csak átmenetileg van a cselekvőképtelenség állapotában. A személyességhez visszatérve fontos kritérium az elismerés hatályosságánál, hogy amennyiben korlátozottan cselekvőképes férfi tesz teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatot, akkor is személyesen kell megtennie a nyilatkozatát. Természetesen törvényes képviselőjének hozzájárulásával, illetve ha az tartósan akadályoztatva van a hozzájárulás megadásában, vagy megtagadta azt, akkor a gyámhatóság jogosult a hozzájárulást megadni. E hozzájárulás hiányában érvényes apai elismerő nyilatkozatot korlátozottan cselekvőképes férfi nem tehet és ez cselekvőképességének teljes visszanyerése után sem válik érvényessé.¹⁵ Érdekeség viszont, hogy a jelenleg hatályos Ptk. a gondnokság alá helyezés nélküli korlátozottan cselekvőképesség állapotát nem ismeri, tehát bármilyen okból ilyen állapotban lévő, nagykorú, a gyermeknél 16 évvel idősebb személy bármikor tehet apai elismerő nyilatkozatot mindaddig, amíg a bíróság cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá nem helyezi.¹⁶

¹⁵ CSIKY –M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 29. o.

¹⁶ KÖRÖS (szerk.): i. m. 376. o.

3.5. A nyilatkozat teljes hatályához szükséges hozzájáruló nyilatkozatok

Ezek a hozzájáruló nyilatkozatok a kontroll szerepét töltik be azáltal, hogy megakadályozzák, hogy valótlan tartalmú apai elismerő nyilatkozattal bárki elfoglalhassa az apai jogállást, ami elzárná annak lehetőségét, hogy a gyermek vér szerinti apjával kerüljön jogilag értékelhető kapcsolatba. A nyilatkozatok körében a jogalkotó azt feltételezi, hogy az anya, illetőleg a gyermek, ha már elmúlt 14 éves, akkor az apaságát elismerni kívánó férfival való kapcsolat ismeretében adja meg a hozzájáruló, esetleg az elutasító hozzájárulást. A hozzájárulás megtagadása esetében is természetesen mód van az apaság bírói úton való megállapítására.

A törvény szövegében észrevehető, hogy külön szerepel az anya és a törvényes képviselő. Erre a különbségtételre azért van szükség, mert előfordulhat, hogy a gyermek törvényes képviselője különbözik az anya személyétől. Ha azonban az anya egyben gyermek törvényes képviselője is, akkor természetesen mindkét minőségében megadhatja, illetve megtagadhatja a hozzájárulást. Fontos szabály, hogy amennyiben az anya is még korlátozottan cselekvőképes kiskorú, abban az esetben is saját maga teszi meg a szükséges hozzájárulást, mint a gyermek anyja. Bár az elismerés időpontjánál már egy mondat erejéig szóltunk róla, de itt ismételten szükséges megemlíteni azt az esetet, amikor a hozzájáruló nyilatkozatot a gyámhatóság adja meg, ugyanis kis értelmezésre szorul a törvény rendelkezés. Tehát egészen pontosan, akkor jogosult a gyámhatóság a hozzájárulás kérdésében nyilatkozni, ha az anya, illetve a hozzájárulást tételére koránál fogva már jogosult gyermek nem él, vagy nyilatkozatának megtételében tartósan gátolva van. Viszont ha van a cselekvőképtelen gyermeknek az anyán kívül törvényes képviselője, akkor előbb a törvényes képviselőt illeti meg a hozzájárulás joga, kivéve, ha tartósan akadályoztatva van. Ekkor az Csjt. 37.§ (3) bekezdésével ellentétben, nem jogosult megadni a gyámhatóság a hozzájárulást, amennyiben a törvényes képviselő megtagadná azt.

Arra a kérdésre, hogy mikor van tartósan akadályoztatva valamelyik fél, esetről esetre eldöntve lehet csak megadni a választ.

Természetesen, mint ahogy az elismerő férfi részéről, úgy itt sem lehet, a hozzájárulást feltételhez kötni.

Említést érdemel, hogy a hozzájáruló nyilatkozatok megtételéig az elismerést tevő férfi elismerő nyilatkozatához kötve van. Hogy az így keletkezett függő jogi helyzet ne tartson indokolatlanul hosszú ideig, ami a felek érdekét is sértené, ezért a jogosult hatóságnak a hozzájáruló nyilatkozatok beszerzése érdekében gyorsan kell intézkednie. Ilyen szabály pl. az, hogy a

gyámhatóság előtt zajló eljárásban az anyát, a törvényes képviselőt, valamint az elismerő nyilatkozatra készülő férfit lehetőleg együtt kell meghallgatni.

Kérdéses, hogy miként kell értékelni, ha a nyilatkozatra felhívott személyek, a megadott határidőn belül nem nyilatkoznak. Az egyértelmű, hogy ebben az esetben a hallgatást nem lehet beleegyezésként értékelni. A hosszú időn át tartó hallgatásnál, az eset összes körülményeit mérlegelve kell eldönteni, hogy esetleg ez a hallgatás gátoltságot jelent. De gyakorlati haszna lehet annak is, ha a jogosultakat ismételten felhívják azzal a kitétel-lel, hogy amennyiben továbbra is hallgatnak, az a hozzájárulásuk megtagadását jelenti. Garanciális szabály, hogy a hozzájárulásra hivatott személyek ezt a felhívást hitelt érdemlően kapják meg.

Ellentétben az elismerő nyilatkozattal, amelyet személyesen kell megtenni, a hozzájáruló nyilatkozatot már elegendő akár csak írásban is megadni.

Végül, ha a jogosult nyilatkozata megtagadásra irányul, akkor természetesen az apai elismerő nyilatkozat nem hatályosul; és ha később a jogosult mégis megadná a hozzájárulását, akkor már a régi elismerő nyilatkozat feléledésére nincs mód, így csak egy új elismerő nyilatkozathoz lehet hozzájárulást adni.¹⁷

3.6. A nyilatkozatok jegyzőkönyvbe vétele

A teljes hatályú apai elismeréshez szükséges nyilatkozatot a Csjt. 37. § (5) bekezdésében megnevezett szerveknek, hatóságoknak jegyzőkönyvbe kell venniük. A bírósági eljárás ezzel kapcsolatos szabályairól a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban Pp.) 298. §-a rendelkezik. Az elismerő nyilatkozatot és a hozzájáruló nyilatkozatokat külön jegyzőkönyvbe kell felvenni. A pert csak a szükséges nyilatkozatok beszerzése után lehet felfüggeszteni. A felvett jegyzőkönyvet pedig ahhoz az anyakönyvvezetőhöz kell továbbítani, aki a gyermeket anyakönyvezte.¹⁸

Elismerés szándéka esetén a bíróság a tárgyalást csak akkor folytathatja, ha az elismerő nyilatkozat nem hatályosulhat és az ennek okául szolgáló hiány sem pótolható.¹⁹

¹⁷ CSIKY –M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 30-32. o.

¹⁸ KÖRÖS (szerk.): i. m. 378. o.

¹⁹ BH 1968/8/5778.

A nyilatkozatok érvényességi kelléke a közokirati forma illetve a jegyzőkönyvbe vétel, ennek elmaradását pótolni kell, mert ilyen okokból az apai elismerés nem hiúsulhat meg.

Ha az elismert gyermek, még méhmagzat, akkor a jegyzőkönyv első példányát a gyámhatóság azzal a felhívással adja át a várandós anyának, hogy a gyermek megszületését követően a születési hely szerint illetékes anyakönyvvezetőnek adja át. Valamint intézeti (tipikusan kórházi) szülés esetén az intézetnek az anyakönyvi kerülethez történő születés bejelentéséhez kell csatolnia.

Ez az anyakönyvi bejegyzés csupán deklaratív hatályú, késedelmessége, esetleg elmaradása az apaság hatályosulását nem érinti, ha annak törvényi feltételei fennállnak.²⁰

4. FEJEZET

APASÁGI VÉLELEM UTÓLAGOS HÁZASSÁGKÖTÉS ALAPJÁN

4.1. Hatályos jogi szabályozás

A Csjt. szerint: „Ha az anya a gyermek születése után házasságot köt, férjét a gyermek apjának kell tekinteni, ha

- sem az anya korábbi házassági köteléke, sem teljes hatályú elismerő nyilatkozat, vagy jogerős bírósági ítélet alapján nem állapítható meg, hogy ki a gyermek apja, és az apaság megállapítása iránt más férfi ellen per sincs folyamatban, feltéve, hogy
- a férj a gyermeknél legalább tizenhat évvel idősebb és
- a férj a házasságkötést megelőzően az anyakönyvvezető előtt a gyermeket magáénak ismeri.”²¹

A törvény ezzel biztosítja annak a lehetőségét, hogy a házasságon kívül született gyermek megszületése után az anyával kötött házasság keretében vállalhassa el az anya férje az apaságot.

Az apasági vélelemnek ez a fajtája ugyanúgy a gyermek apaságának önkéntes vállalása, mint a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat. Közös továbbá az is, hogy mindkét esetben az apai jogállás önkéntes vállalása a férfi ez irányban tett pozitív nyilatkozatán alapszik. Itt sem szükséges az

²⁰ KÖRÖS (szerk.): i. m. 378. o.

²¹ Csjt. 39. § (1) bekezdés.

eljáró hatóságoknak megvizsgálni, hogy a gyermek ténylegesen is az elismerő apától származik-e. Így jogszerű az apaságnak a szívességi elismerése, amikor is az apa biztosan tudja, hogy az elismert gyermek nem tőle származik.²² Vagyis a gyermek más férfitől való származása ezen apasági vélelem létrejöttét nem érinti, azonban az apasági vélelem megdöntésének alapja lehet. Történhet mindez akár az anya iránti érzelem alapján vagy akár a gyermek családba kerülésének, családi nevelésének elősegítése céljából.

Azonban vannak eltérések is. Amíg a teljes hatályú elismerő nyilatkozással a már megfogant, de még meg nem született gyermek apaságát is el lehet vállalni, addig az utólagos házasságkötésen alapuló elismerés csak a már megszületett gyermekekre vonatkozhat. A törvény egyik feltétele, hogy a vélelemhez szükséges nyilatkozatot csak a házasság előtt lehet megtenni, mégpedig csak az anyakönyvvezetőnél. Az At. ezt annyiban kiegészíti, hogy: "...a férjet akkor lehet a gyermek apjának tekinteni, ha a nyilatkozat megtételétől számított hat hónapon belül a házasságot megkötöi."²³ Amennyiben a házasságot a házasulók az említett időponton belül nem kötik meg, akkor a nyilatkozat hatályát veszti. Ezzel szemben a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat az apaságot egymagában megállapítja, valamint nemcsak az anyakönyvvezetőnél, hanem más fórumok előtt is megtehető ez a nyilatkozat.²⁴

4.2. Az elismerés feltételei

Az utólagos házasságon alapuló vélelem létrejöttének feltételei – apróbb eltérésekkel - szinte ugyanazok, mint a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat esetében. Az első törvényi feltétel, hogy az apai jogállás betöltetlen legyen. Eltérést jelent az a további korlát, hogy feltétel, hogy az apaság megállapítása iránt más férfi ellen per ne legyen folyamatban. A jogalkotó ezzel az apasági vélelmek egymással való konkurálását kívánja feloldani a bírósági úton létrejövő apasági vélelem javára.²⁵ Akkor sem keletkezhet apasági vélelem, ha más férfival szemben az apaság bírói megállapítása iránt a per első fokon bár a kereset elutasításával befejeződött, de a

²² JOBBÁGYI GÁBOR: Személyi és családjog, 2009, Szent István Társulat, Budapest, 250. o.

²³ 1982. évi 17. törvényerejű rendelet az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről, 17. § (3) bekezdés.

²⁴ KÖRÖS (szerk.): 399-401. o.

²⁵ Ugyanez a helyzet a más férfi által indított perek esetében, de itt a törvény szövege nem egészen pontos.

döntés még nem lépett jogerőre. Viszont, ha a más férfival szemben az apaság bírói megállapítása iránti per jogerősen befejeződött, az apasági vélelem utólag akkor sem válik hatálytalanná, ha a per perújítással vagy felülvizsgálati kérelemmel tovább folytatódhatna. Ebben az esetben a per megszüntetésének lesz helye azzal az indokkal, hogy az apai jogállás már nem üres.²⁶ Nem jelent továbbá akadályt a folyamatban lévő, más férfival szembeni per abban az esetben, ha az utólag házasságot kötött férfi a házasságot követően teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal vállalja a gyermek apaságát.²⁷

További feltétel, hogy a gyermek és az apa között 16 évi korkülönbség legyen. Nincs akadálya annak, hogy egy kiskorú gyermek is apa legyen, ugyanis a törvény más korlátot nem állít fel, kizárólag az előbb említett korkülönbséget. Így lehetséges, hogy egy 17 éves még kiskorú gyermek – mivel nagykorúságát csak házassággal szerzi meg – egy 1 éves vagy annál fiatalabb gyermek apja legyen.

Itt is, mint a többi apasági vélelemnél is, a vélelem *ex tunc*, vagyis a gyermek születési időpontjára visszamenőleges hatályú.

A Csjt. megadja azt a lehetőséget is, hogy az apa – kegyeleti vagy más egyéb okból – meghalt gyermek apaságát is vállalhassa. Ebben az esetben a törvény szerint: „a hozzájárulást a gyámhatóság adja meg.”²⁸

4.3. Anyakönyvi eljárás

A harmadik törvényi feltételt, vagyis azt, hogy a gyermeket a házasságkötést megelőzően az anyakönyvvezető előtt kell elismerni, részleteiben az At. szabályozza. Ezek szerint: „Ha a menyasszonynak rendezetlen családi jogállású gyermeke van, az anyakönyvvezető a házasságkötést megelőző eljárásban a személyesen megjelenő vőlegény figyelmét felhívja arra, hogy amennyiben menyasszonyának a gyermekét a házasságkötést megelőzően magáénak elismeri – jogszabályban foglalt feltételek fennállása esetén -, őt kell a gyermek apjának tekinteni.”²⁹ Az apa nyilatkozatát a házasság megkötéséig bármikor megteheti, amit nem lehet visszavonni. A hatályáról már volt szó, de érdemes még egyszer megemlíteni, hogy a nyilatkozat akkor hatályos, ha a megtétel és a házasságkötés között hat hónapnál hosszabb

²⁶ CSIKY – M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 36-38. o.

²⁷ Mivel a teljes hatályú elismerő nyilatkozatnál ilyen kikötés nincs.

²⁸ Csjt. 39. § (2) bekezdés.

²⁹ At. 17. § (1) bekezdés.

idő nem telik el. Ennél hosszabb idő után lehetőség van újabb elismerő nyilatkozatot tenni, vagyis nem elégséges a régi nyilatkozat megerősítése.³⁰

4.4. Hozzájárulások

Az apasági vélelem hatályosságához nemcsak a megfelelő időben kötendő házasság szükséges, hanem a Csjt. felsorolja azokat a személyeket is, akiknek a hozzájárulása szükséges. A Csjt. 1986. évi módosítása előtt az apasági vélelem keletkezéséhez nem volt szükség hozzájárulásra. Ebben az esetben az anya csak úgy akadályozhatta meg az apasági vélelem létrejöttét, ha a házasság megkötésétől elzárkózik. A jelzett törvénymódosítás a teljes hatályú apai elismeréssel azonos módon rendezte a hozzájárulók körét. Vagyis: „A férj elismerése akkor hatályos, ha ahhoz az anya, a kiskorú törvényes képviselője, továbbá – ha a gyermek a tizennegyedik életévét betöltötte – a gyermek is hozzájárult. Ha a gyermek nem él, vagy a nyilatkozattételben tartósan gátolva van, a hozzájárulást a gyámhatóság adja meg.”³¹ A törvényi feltételek alapján egyértelmű, hogy a hozzájárulásokat a házasság megkötése előtt kell megtenni. A gyermek hozzájárulása itt sem érinti az apasági vélelem esetleges későbbi megtámadásának jogát, akár csak a teljes hatályú apasági nyilatkozatnál.³²

4.5. Az apasági vélelem egyéb hatásai

A Csjt. szerint a házasság érvénytelensége az apaság vélelmét nem érinti. Bár ilyen rendelkezést az utólagos házasságkötéssel létrejött apasági vélelmeknél nem találunk, analógia útján arra lehet következtetni, hogy ezt a fajta vélelmet sem érinti. Azonban, ha az érvénytelenség abból ered, hogy az anya korábbi házassága még fenn áll, akkor az apasági vélelem is érvénytelen, mivel az előző házasság alapján az apai jogállás már betöltött - feltéve, ha az meg nem dőlt.³³

Az örökbefogadással kapcsolatban az mondható el, hogy az hatálytalanná válik, ha az örökbefogadó az örökbefogadottat utólagos házasságkötés során magáénak ismeri el. Nem rendelkezik azonban arról a kérdésről, hogy mi történik abban az esetben, ha az örökbefogadottat más férfi kívánna utólagos házassággal magáénak elismerni. Azonban az elmondható, hogy az örökbefogadást nem teszi hatálytalanná a más férfival szemben

³⁰ CSIKY – M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 39. o.

³¹ Csjt. 39.§ (2) bekezdés.

³² KÖRÖS (szerk.): i. m. 399-401. o.

³³ Uo. 403-404. o.

létrejött apasági vélelem, mert erre csak az örökbefogadó férfival szemben létrejött apasági vélelem teremt alapot.³⁴

4.6. Megállapítási perek

Szükszavúan szól a Csjt. a megállapítási perekről. A törvény ennek megengedése mellett azt részletezi, hogy ki indíthat ilyen pert: „Vita esetén annak bírósági megállapítását, hogy az anya utólagos házasságkötésének a hatálya a gyermekre kiterjed, a gyermek, a gyermek anyja, vagy annak férje kérheti.”³⁵ Ezekben a jogvitákról tehát arról van szó, hogy az utólagos házasságkötéssel az apasági vélelem létrejött-e, avagy sem. Mindenesetre elmondható, hogy ilyen perek a joggyakorlatban nem igen fordulnak elő.³⁶

A megállapításra irányuló vitáknak két típusa van: a pozitív, illetve a negatív megállapítási perek. Erről árulkodik a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása is, miszerint: „Az apaság vélelmének megdöntésére irányuló keresetindítástól különbözik az az eset, amikor a keresetet annak megállapítására indítják, hogy az anya utólagos házasságkötésének a hatálya a gyermekre kiterjed, illetőleg, hogy az apaság véelme az anya utólagos házassága alapján nem is állott be.”³⁷ Ez az értelmezés mintegy joghézag töltő is, mivel a Csjt. nem rendelkezik a negatív megállapítási perekről. Fontos, hogy nemcsak az apasági vélelem megdöntése iránti pertől, hanem az apaság bírói megállapításától is különbözik ez a performa, mivel itt nincs helye a származás valóságának vizsgálatára, csupán annak az ellenőrzésére, hogy az utólagos házasságkötéssel létrejövő apasági vélelem törvényi feltételei fennállnak-e. Vagyis, ha az apasági vélelem nem jött létre, akkor még helye lehet az apaság bírói megállapításának, ha azonban az apasági vélelem létrejött, akkor természetesen mindez szükségtelen. Nincs szükség az apasági vélelem megdöntésére, ha a vélelem létre sem jött.³⁸

A vita nemcsak a házasságot kötő személyek hibájából, mulasztása miatt merülhet fel, hanem az anyakönyvvezető téves bejegyzése, illetve be nem jegyzése miatt is. Ebben az esetben a bírósági pert nem a közigazgatási hatóság ellen kell indítani, mivel ez nem a közigazgatási határozatok felülvizsgálatának a körébe tartozik, de a hozott határozat ugyanúgy kötelező az anyakönyvvezető részére, mint más apasági perben hozott döntés. Negatív megállapítási perre adhat okot az is, ha a férj a házasság megkötésekor és

³⁴ KÖRÖS (szerk.): i. m. 405. o.

³⁵ Csjt. 39. § (3) bekezdés.

³⁶ CSIKY – M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 67. o.

³⁷ PK 100.

³⁸ CSIKY – M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 67-68. o.

haszonlóan az elismerés megtétele során is a gondnokság alá helyezés nélkül is a teljes cselekvőképtelenség állapotában volt. Más kérdés, hogy ez a házasság érvénytelenségére is okot adhat.

Mindkét pertípusnál elmondható, hogy időhatár nélkül indíthatók. Ha a pozitív megállítási perben a bíróság a keresetnek helyt ad, akkor azt mondja ki, hogy az utólagos házassággal létrejövő apasági vélelem hatálya a gyermekre kiterjed. Azonban, ha a per eredménytelen és az apai jogállás üres marad, még mindig ott a lehetőség a teljes hatályú elismerő nyilatkozat tételére, vagy az apaság bírói megállapítására, akár az anyával utólag házasságot kötött férfival, akár mással szemben.

A negatív megállapítási perek esetében, ha a kereset alapos, akkor a házasságkötés apasági vélelmet keletkeztető hatálya a gyermekre nem terjed ki, vagyis nem történt törvényes elismerés. A per sikertelensége esetén pedig megnyílik az apasági vélelem megdöntésének a lehetősége.³⁹

5. FEJEZET

AZ APASÁG BÍRÓI MEGÁLLAPÍTÁSA

A bírói megállapításra akkor kerül sor, ha az apai státusz önkéntesen nem tölthető be, azaz, a gyermek apja sem az anya házassági köteléke vagy utólagos házassága, sem teljes hatályú apai elismerés alapján nem állapítható meg. „Ha a származás reprodukciós eljárás következménye, nincs helye az apaság bírósági úton történő megállapításának azzal a férfival szemben, aki az eljárás lefolytatásához ivarsejtet vagy embriót adományozott.”⁴⁰ A hazai egészségügyi szabályozás alapján mesterséges megtermékenyítésnek csak házasságban vagy élettársi kapcsolatba élő nő esetében van helye, azzal, hogy amennyiben donortól származó hímivarsejttel vagy embrióval történik a megtermékenyítés, a donor férfi személye ebben az esetben sem ismerhető meg. (A donor anonimitásához fűződő joga) Ha azonban ezt az előírást a műtétet végző orvos megszegné, és ismertté válna a donor személye, vele szemben ez esetben sem indítható apasági per. Kizárt akkor is, ha a férjjel szemben azért dől meg az apaság vélelme, mert a beavatkozáshoz nem járult hozzá.⁴¹

A bíróság azt a férfit nyilvánítja a gyermek apjának, aki az anyával a fogamzási időben nemileg érintkezett és az összes körülmény gondos mér-

³⁹ CSIKY – M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 68-69. o.

⁴⁰ Csjt. 38. §.

⁴¹ CSIKY – M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 45. o.

legelése alapján alaposan következtethető, hogy a gyermek ebből az érintkezésből származik.⁴²

Tehát az apaság bírói megállapításának feltételei:

- apai hely üres, betöltetlen;
- származás nem reprodukciós eljárás eredménye;
- nemi érintkezés az anyával fogamzási időben;
- gondos bizonyítás, mérlegelés;
- alaposan következtethető legyen, hogy a gyermek az adott nemi érintkezésből származik.

5.1. Az apasági per előfeltételei

A per lényeges előkérdése, hogy az apai jogállás valóban üres-e. Ha az apai státus már betöltött, ugyanazon gyermekre nézve más férfi apaságának megállapítására nincs lehetőség.⁴³ Ha tehát az apai státus betöltött, akkor először az arra jogosult külön perben a Csjt. 43.§-a alapján, az apaság vélelmének megdöntését kérheti és ennek eredményessége esetén kerülhet sor az apaság megállapítása iránti perre. Ha nem dönti meg az apasági vélelmet az arra jogosult, s kéri az apaság bírói megállapítását, akkor a kereset időelőtti és annak idézés kibocsátása nélkül történő elutasításának van helye, illetőleg ha ez csak a tárgyaláson derül ki, akkor a pert meg kell szüntetni.⁴⁴

Ha a bíróság az anya férjét olyan időpontban nyilvánította holtnak, amely az anya gyermekének fogamzási idejét megelőzi, a gyermeket a születési anyakönyvben feltüntetett adataira való tekintet nélkül házasságon kívül születettnek kell tekinteni. A Ptk. 25.§-a kimondja, hogy ellenkező bizonyításig halottnak kell tekinteni a holtnak nyilvánított személyt.⁴⁵

Egy következő jogesetben a gyermek eseti gondnok útján benyújtott keresetlevelében annak megállapítását kérte, hogy az alperes nem az apja. Bebizonyosodott a perben, hogy a felperes apjaként anyakönyvezett alperes, aki Ny. községben 1940 októberében született, az anyát nem ismerte, a kiskorú felperesre nézve teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatot sem tett. Az apai elismerő nyilatkozatot az ugyancsak Ny. községben 1949 júliusában született, az alperessel azonos nevű Z. J. tette. Az elismerést tartalmazó jegyzőkönyvben az azóta elhunyt ügyintéző a születés időpontját tintával kijavította, és így a kiskorú felperes apja az alperes születési adataival nyert anyakönyvezést. A rendelkezésre álló adatok alapján a bíróság megállapí-

⁴² Csjt. 38. §.

⁴³ BH 2002. 231.

⁴⁴ CSIKY –M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 41. o.

⁴⁵ PK 97.

totta, hogy az alperes az anyával házassági kötelékben soha nem állott, a kiskorú felperes tőle való származását jogerős bírói ítélet nem állapította meg, és az alperes a felperesre nézve apai elismerő nyilatkozatot nem tett. Ebből tehát egyértelműen következik, hogy az alperes tekintetében a kiskorú felperesre nézve apaság vélelme nem keletkezett, és így a nem létező apaság vélelme - Csjt. 43. §-a (1) bekezdésén alapuló megtámadásának nem volt helye.

A tényekből az a következtetés vonható le, hogy a felperes apjának az elismerő nyilatkozatot tett Z. J.-t kell tekinteni akkor is, ha az anyakönyvi bejegyzésre téves születési adatokkal került sor.

Az anyakönyvi bejegyzés kijavítása pedig az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 1982. évi 17. számú törvényerejű rendelet 14. §-ában foglalt rendelkezések értelmében az anyakönyvvezető feladata.⁴⁶

Az apaság megállapítása iránti per folyamatban léte alatt - a per jogerős befejezése előtt - nincs akadálya annak, hogy a gyermeket az alperesként perbe vont férfin kívül más férfi teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal a magáénak ismerje el. Ilyen esetben azonban a perbe vont férfival szemben apaság megállapítása iránt indított per okafogyottá válik, és a kereset elutasításának van helye.⁴⁷

Utólagos házasságkötéssel szemben az apaság bírói megállapításának, a teljes hatályú apai elismerésnek pedig a bírósági úttal szemben van előbbisége.⁴⁸

5.2. A per szerkezete

Az apává válás egyrészt biológiai, másrészt tudati elemből épül fel. Akkor tudatos teljesen, ha az anyával létesített kapcsolata alapján kifejezetten akarja a gyermek megszületését. A jogalkotó a tudatos vállalástól eltekint és az apaság vállalását akkor is kényszeríteni engedi bíróság útján, ha az apa közvetlen szándéka csupán egy szexuális kapcsolat létesítésére irányult, azonban ennek a biológiai származásnak ténylegesen be kell következnie. 1986-ig a bíróság a gyermek apjának nyilvánította azt a férfit, aki

- az anyával a fogamzási időn belül életközösségre utaló körülmények között huzamosabb ideig együtt élt, vagy

⁴⁶ BH 1986. 235.

⁴⁷ BH 1993. 304.

⁴⁸ KÖRÖS (szerk.): i. m. 380. o.

- az anyával a fogamzási időben huzamosabb időn át nemi viszonyt folytatott, vagy
- az anyával a fogamzási időben nemileg érintkezett, és az összes körülmények gondos mérlegelése mellett alaposan következtethető, hogy a gyermek ebből az érintkezésből származik.⁴⁹

Ezt azonban az 1986.évi módosítás eltörölte, s a hangsúlyt a törvényhozás arra helyezte, hogy az apaság kikényszerítésének vélelem jellegével szemben inkább a biológiai biztonság erejével lehessen az apaságot megállapítani. A most hatályos Csjt. csupán csak a „c” pontot állítja a feltételek közé.

Az alaposan következtethető legyen szócska nem azonos az „abból származik” kifejezéssel. Az „alapos” elemnek van jelentősége, azt jelenti, hogy a bíróságnak adott tényállás esetében megnyugtató megállapítást kell tennie a gyermeknek az apaként megjelölt férfitől való származásra, a bíróságnak tehát a legnagyobb fokú bizonyosságra kell törekednie. Ezt a bizonyosságot az utóbbi időben megnövelte az orvosszakértői vizsgálatok уграссzerű fejlődése, különösen a DNS-vizsgálatok elterjedése.⁵⁰

Ahogy fentebb említettem, egyetlen szexuális kapcsolat is megalapozhatja az apaság megállapítását. Ebben az esetben az összes körülmények gondos mérlegelése mellett a bíróságnak alaposan következtetnie kell, hogy a gyermek ebből az egyetlen nemi aktusból származik. Ekkor a bíróságnak hivatalból is messzemenően törekednie kell a teljes tényállás felderítésére. A bizonyítékokat, adatokat és a körülményeket egyenként, de összességükben kell vizsgálni.⁵¹

Negatív kényszer:

Az apaság bírói megállapítását maga az apa is kérheti, aki azt állítja, hogy ő a gyermek apja. Ez a helyzet akkor fordulhat elő, mikor az anya valamilyen okból kifolyólag nem kívánja az apai jogállás betöltését, az apa létének pontos tisztázását, s ellenzi a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatot.

Ide tartozik az a csonka eset is, amikor az apa nem tud teljes hatályú elismerő nyilatkozatot tenni a különbség hiánya – a gyermeknél legalább 16 évnél idősebb – miatt vagy az esetleg cselekvőképtelensége miatt.⁵²

Kettős bizonyítás:

⁴⁹ Csjt. 38. § (2) bekezdés (1984. I. 1. – 1987. VI. 30. időszakban)

⁵⁰ KÖRÖS (szerk.): i. m. 380-381. o.

⁵¹ PK 183.

⁵² KÖRÖS (szerk.): i. m. 382. o.

Egyfelől bizonyítani kell, hogy az apaként megjelölt férfi és az anya között a vélelmezett fogamzási időben nemi érintkezés történt, másfelől többlet-tényállásként alaposan következtethető kell, hogy legyen a gyermeknek a bizonyított nemi kapcsolatból való származása. Önmagában azonban a nemi kapcsolat kétségtelen bizonyosságának ténye nem elegendő az apaság bírói megállapításához, szükséges tehát a többletbizonyíték. Nem elegendő a többletkövetkeztetés levonására az a tény, hogy a férfi és az anya között a vélelmezett fogamzási idő vagy legalább annak egy része alatt élettársi kapcsolat volt, vagy ugyanezen idő alatt huzamosabb időn át tartott a nemi viszonyuk.⁵³

A néhány alkalommal történt szexuális érintkezés nem vonható a huzamos nemi viszony fogalma alá.⁵⁴ A bírói gyakorlat szerint huzamos nemi viszony fogalma alá esik az anyának az alperessel hónapokon át tartó nemi kapcsolata.⁵⁵

A gyermek származása tekintetében szükséges alapos következtetés-hez lényeges tény lehet az a negatívum, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján az anyának a vélelmezett fogamzási időben más férfival nem volt nemi kapcsolata, illetőleg más férfival bizalmas kapcsolatra sincsen adat. Ilyenkor is szükséges az apaként jelölt férfitől való származás alapos következtetéséhez más bizonyítékok beszerzése és értékelése (pl. az anya és más személy (rokon, orvos) tanúvallomása, születés-körtörténet, okiratok (terhesgondozási, rendelőintézeti), indítványozott és elrendelt orvosszakértői vizsgálatok eredménye).

Az apai jogállás megállapításához nem szükséges, hogy az anya és férfi között érzelmi, szerelmi kapcsolat álljon fenn. Meg kell jegyeznünk, hogy a nemi viszony nem feltétlen kívánja meg a nemi érintkezés befejezettségét, elegendő lehet az olyan közösülési kísérlet is, amely alkalmas a megtermékenyítésre.

Az a körülmény, hogy az anya a fogamzási időben több férfival vagy más férfival is folytatott nemi kapcsolatot, az apaság bírói megállapítását nem zárja ki. A Csjt. nem fogadja el az *exceptio plurium concubentium* elvének érvényesülését, azaz a többekkel való közösülés kifogását. Ha az anyával több férfi közösül egymást követően, azonos alkalommal, akkor sor kerülhet az apaság megállapítására, de a gyermek származása több férfitől lehetséges, akkor már nem, mert hiányzik a gyermek származása tekin-

⁵³ KÖRÖS (szerk.): i. m. 382. o.

⁵⁴ BH 1985. 106.

⁵⁵ BH 1978. 382.

tetésben az apaként jelölt férfival szemben felállított alapos többletkövetkeztetés.⁵⁶

Nem hagyhatjuk figyelmem kívül, hogy a gyermek nem tehet arról, hogy a szülei milyen szándékkal léptek egymással szexuális kapcsolatba, továbbá a gyermeknek joga van ahhoz, hogy megtalálhassa a vér szerinti apját.

A Legfelsőbb Bíróság egyik határozata szót ejt arról, hogy a bíróság elutasítja a keresetet, ha a nemi kapcsolat ténye nem bizonyított és a természetudományos vizsgálatok eredményéből sem következtethető, hogy a gyermek az alperestől származik.⁵⁷

A bizonyítás:

Egy kiskorú eseti gondnoka útján az alperes apaságának megállapítását kérte, mert az anyja a fogamzási időben az alperessel közösült. A kereseti tényállás szerint a felperesi anyának a fogamzási időszak alatt F. M-el is volt nemi viszonya, a nevezett apaságát azonban a kizáró vércsoport vizsgálati eredmény miatt nem állapította meg. A vizsgálat után tanúként hallgatták meg az anyát, aki a vizsgálat ellenére még mindig azt „érezte”, hogy a gyerek F. M-től származik. Az anyának a testvére azt vallotta, hogy egy hajnalon hallotta és látta, amint az alperes az anyától eltávozott. Egy érdektelen tanú vallomása szerint az anya említette a tanúnak, hogy az alperesen kívül „volt még egy alkalommal valakivel áprilisban nemi kapcsolata”. Az elsőfokú bíróság beszerezte még az anya terhességvizsgáló könyvét, valamint a szülészeti kórlapmásolatot, és igazságügyi szülésznőgyógyász szakértői véleményt kért, amely kimondta, hogy a vélelmezett fogamzási idő március 20-tól kezdődött, de az április 4-et sem zárta ki, ezért a vércsoportvizsgálat, eshetőlegesen az embertani vizsgálat elrendelését javasolta.

A bíróság elutasította felperes keresetét, szerinte az anya szavahihetőségét kétségesse teszi, hogy az alperesről a vallomásában nem tett említést, ezért nem bizonyított, hogy az alperes és az anya között volt-e nemi kapcsolat. A másodfokú bíróság helybenhagyta az elsőfokú ítéletet. A törvényességi óvás alapos, mert az anya az alperesről a peres eljárás után tett csak említést, az anya szavahihetőségét még nem dönti meg, legfeljebb aggályt kelthet a vallomással szemben. Az apasági perekben fontos egyéni és társadalmi érdek fűződik ahhoz, hogy a gyermek a vérszerinti apával jusson jogilag is szülő-gyermekei kapcsolatba. Tévedett a perben mind a két bíróság, amikor a hivatkozott szempontot figyelmen kívül hagyta és a kere-

⁵⁶ KÖRÖS (szerk.): i. m. 382-383. o.

⁵⁷ CSIKY –M. BUJDOSÓ – VÁCZY: i. m. 47. o.

setet a bizonyítási eljárás adatainak okszerűtlen mérlegelésével és a további bizonyítás mellőzésével elutasította. Le kellett volna folytatni a szakértő által javasolt vizsgálatokat. A származási perekben a tényállás teljes felderítésére és az igazság kiderítésére a bíróságnak hivatalból is messzemenően törekednie kell.⁵⁸

Az alperes apaságának megállapítását kérte egy kiskorú eseti gondnoka útján, mert az anya előadása szerint 1988. szeptember és október hónapokban összesen három alkalommal közösült az alperessel a diszkó után P. S. üresen álló lakásában, amelyhez az alperes kulccsal rendelkezett. Az anyának az alperesen kívül mással egyáltalán nem volt nemi kapcsolata. Az alperes végig tagadta az együttlétet, azt, hogy a szórakozóhelyen ő nem is volt ott és nem találkozott a felperesi anyával. A városi bíróság vér- és székum-csoportvizsgálatot rendelt el, azonban az alperes ezen egyszer sem jelent meg. Ha az alperes folyamatosan tagad az ilyen ügyek bizalmas jellegére tekintettel az anya vallomásának kiemelkedő jelentősége van, különösen akkor, ha a közösülésre utaló egyéb bizonyítékok a perben nem állnak rendelkezésre.

Az anya az alperest régóta ismerte, így az első nemi kapcsolatra vonatkozó 1-2 hetes eltérés az időpont megjelölésében szavahihetőségét még nem cáfolja. Nem lehet döntő jelentőséget tulajdonítani annak sem, hogy az anya az egyes közösüléseket megelőző szórakozások helyéül diszkót vagy esetleg más szórakozóhelyet jelölt meg. Nincs döntő súlya annak sem, hogy az anya a hét végi napok közül szombatot vagy vasárnapot jegyzett meg a kapcsolat létesítésének időpontjául. Jelentősége van ezzel szemben P. S. tanúvallomásainak, hiszen ezekből nyilvánvaló, hogy a tanú által nem használt lakás szélesebb körben ismert találkahely volt, ahová többen jártak, a kulcsot a tanú hozzáférhető helyen tartotta. P. S. az anyát csak látásból ismerte, ugyanakkor az alperes az 1988. évi szilvesztert nála töltötte, így a vele való ismeretsége közelebbi volt. Az ellenérdekű felek egymással ellentétes vallomásában tapasztalható ellentmondások okából nem lehet eltekinteni a megalapozott döntéshez szükséges élettani vizsgálatoktól, tehát ebben az esetben nem lett volna szabad mellőzni az orvosszakértői vizsgálatokat.⁵⁹

Ha tanúk vallomásai alapján egyértelmű, hogy a gyerek fogamzási idejében az alperesen kívül mással is közösül az anya, ily módon az anya szavahihetősége megdől, ha ő nem tesz említést arról, hogy több férfival is folytatott nemi kapcsolatot. Az anya életvitelével összefüggésben, a kiskorú

⁵⁸ BH 1979. 269.

⁵⁹ BH 1992. 765.

felperesnek az alperestől való származása tekintetében felmerülő aggályai miatt a vér- és szérumszoport-vizsgálatot azokra a személyekre is ki kell terjeszteni, akiktől a kiskorú felperes - a rendelkezésre álló peradatok alapján - ugyancsak származhat. Ha ugyanis ezekkel a személyekkel szemben a gyermek tőlük való származása kizárható, ez az alperes apaságának megállapítása mellett szólhat. Vizsgálni kell ilyen esetben továbbá az alperes védekezésével összefüggésben azt is, hogy az alperessel történt első nemi érintkezéskor az anya nem volt-e már teherben. E körülmény tisztázása érdekében a szülés kórtörténeti adatainak beszerzésére és orvosszakértői értékelésére van szükség.⁶⁰

Fontos az apaként perbevont férfi személyes meghallgatása is. Ha a személyes megjelenésre idézett fél nem jelenik meg, vele szemben a Pp. 185.§ rendelkezéseit kell alkalmazni, mely értelmében mód van az okozott költség megtérítésére kötelezésének, pénzbírság alkalmazásának és a bíróság elrendelheti az elővezetését is.⁶¹

Az anya a perben a gyermek törvényes képviselőjeként sem járhat el, csupán beavatkozóként vehet részt a perben, bármelyik félhez csatlakozva. Az anya kizárásnak indoka az, hogy tanúként legyen kihallgatható, hiszen a nemi érintkezés tényére egyedül ő tud vallomást tenni. Kihallgatása akkor mellőzhető, ha cselekvőképtelen vagy kihallgatásának elháríthatatlan akadály - lakcím ismeretlen vagy ismeretlenné válik, de ilyenkor is indokolt a lakhely felkutatása vagy legalább megkísérlése - van.⁶²

Ha az anya vallomása teljesen hitelt érdemlő, akkor ő az, aki a gyerek fogamzásának körülményeiről a leghitelesebb adatokat mondhatja el.

Mikor szavazható az anya?

- vallomás részletessége, életszerűsége, ellentmondás mentessége;
- olyan körülményt ad elő, amelyek legbizalmasabb közelségre utalnak (pl. férfi testi jellegzetességeit ismeri, ami intim helyzetben tárul fel);
- az ő számára kedvezőtlen tényeket is közöl;
- kisebb eltérés nem dönti meg őszinteségét, ha a lényeges körülményre vonatkozó tanúvallomását más bizonyítékok is igazolnak.⁶³

Egymagában az, hogy egy nagyobb közösség keretében folyó viszonyról a közösség tagjainak nincs tudomása, a nemi kapcsolat tényét nem zárja ki. Az, hogy az ajtó nem zárható kulcsra, nem teszi kizárttá, hogy az anya és az

⁶⁰ BH 1981. 24.

⁶¹ Pp. 299.§ (1) bekezdés.

⁶² Pp. 299.§ (2) bekezdés.

⁶³ KÖRÖS (szerk.): i. m. 385-386. o.

alperes között közösülés történjen. Az anya szavahihetőségét nem vonhatja kétségbe az, hogy az anya és alperes nyilvános helyen történt szórakozásaira egyéb bizonyíték nem merül fel. A származási perekben a bíróság különös súlyt tulajdonít az anya vallomásának, mivel az anyának az állított közösülésről vagy nemi viszonyról rendszerint egyedül van közvetlen tudomása. Ezért az ilyen perekben azt kell elsődlegesen vizsgálni, vajon forog-nak-e fenn olyan körülmények, állapíthatók-e meg olyan tények, amelyek az anya vallomását hitelt érdemlővé és elfogadhatóvá teszik. Ennek eldön-téséhez a bíróságnak hivatalból is le kell folytatnia minden szükséges bizo-nyítást.⁶⁴

Ha a vércsoport-vizsgálat eredménye kizárja az alperes apaságát, ez döntő bizonyítékul szolgál az anya vallomásával szemben is. A bírói gya-korlat egységes abban a kérdésben, hogy kerülni kell a túlbizonyítást: ha az apaság lehetősége akár egyetlen vizsgálattal teljes biztonsággal kizárt, szükségtelen a további bizonyítás, a természettudományos bizonyítékoknak kiemelkedő jelentőségük van.⁶⁵

Az apaként jelölt férfi kettős védekezést terjeszthet elő:

- tagadhatja, hogy nem történt az anya és közte a vélelmezett fogam-zási időben nemi érintkezés;
- védekezhethet, hogy nem származhat tőle a gyerek.

Nem állapítható meg az apaság olyan férfival szemben, akitől a gyerek nem származhat vagy az anya más férfitől esett teherbe, ezt rendszerint orvos szakértő közreműködésével kell tisztázni. Mi utal a származás lehetetlensé-gére?

- vércsoportvizsgálat kizáró eredménye;
- férfi nemzőképtelensége;
- bármilyen más tényből következik, hogy a gyermek nem származha-tott a perben bizonyított nemi érintkezésből;
- az anya az apaként jelölt férfival történt nemi kapcsolata idején már más férfitől terhes volt;
- teherbeesés után elvetélt és újból már más férfitől terhes az apaként jelölt férfival történt nemi kapcsolata idején;
- a bizonyított nemi érintkezés időpontjától a szülésig eltelt olyan rö-vid idő, hogy a magzat születéskori fejlettségét figyelembe véve, nem származhatott abból a nemi kapcsolatból;

⁶⁴ BH 1989. 404.

⁶⁵ BH 2000. 18.

- a megállapított fogamzási időben a gyermek születéskori fejlettsége alapján meg sem foganhatott a gyerek.⁶⁶

Az orvosszakértői vizsgálatok:

A Legfelsőbb Bíróság azért utasította a másodfokú bíróságot új eljárásra, mert eljárása alatt az Orvosszakértői Intézet a kiskorú származásának megnyugtató eldönthetősége érdekében indokoltan tartotta kiegészíteni a természettudományos bizonyítást a szérumfehérjék szubtipizálásával történő vizsgálatával is. Ezért ezt el is rendelte a II. fok, de mivel a felek nem jelentek meg a vizsgálatra, ezért mellőzte a további bizonyítást, megállapította, hogy a gyerek apja az alperes. De ez az ítélete ellenkezett a származás kelően bizonyított tényekkel történő megállapításának elvével.

A vércsoportjellemzők alapján kialakított szakvélemények szerint az alperes apasága tekintetében valószínűségi vélemény nem adható, az antropológiai vizsgálat „valószínű” eredménye pedig önmagában a származás igenlő eldöntéséhez nem elegendő.⁶⁷

Az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 3. módszertani levele adott iránymutatást arra nézve, hogy mely vizsgálatok alkalmazhatóak az apasági perekben. Ezt a tájékoztatást többször módosították, azonban eredetileg vércsoport- valamint az antropológiai vizsgálatokat engedélyezett, az egyéb szakértői vizsgálatoknak nevezett nemzőképességi vizsgálat, valamint a szülészeti adatok orvosszakértői értékelése mellett. 1988-ban újra módosították, s az alkalmazható vizsgálatok közé emelte a kromoszóma vizsgálatokat is, valamint 1998-ban 3. számú módszertani levelet felváltó 17. számú módszertani levél már a DNS-vizsgálatok lehetőségét is magában foglalta. Az intézet hatályon kívül helyezte a 17. számú levelet is, s kiadta a 22. számú módszertani levelet, amely már kizárólag a DNS-vizsgálatok elvégzését tartja indokoltan a származás megállapítása iránti perekben. Ennek értelmében a szakértői intézetek nem kötelesek hagyományos vércsoport-, antropológiai és kromoszóma vizsgálatokat lefolytatni.⁶⁸

Nemcsak a származás lehetetlenségének a bizonyítására, hanem általában a biológiai származás nagyfokú bizonyosságára, az alapos következtetés levonására a leghatásosabb eszközök a természettudományos bizonyítékok, melyek ügyszintű jelentőséggel bírnak.

Ezek általában a következők lehetnek:

⁶⁶ KÖRÖS (szerk.): i. m. 387. o.

⁶⁷ BH 1993. 233.

⁶⁸ KÖRÖS (szerk.): i. m. 388-389. o.

- **vércsoportvizsgálat:** ideértve a vörösvértest és fehérvérsejt (HLA) vizsgálatát, egyszerű, egyszeri vérvétel útján történik. Az apaság kizárásnak alapját egy-egy vércsoportrendszer hatékonysága, azaz a maximális kizárási esély adja meg, tehát hogy száz biológiai nem apából hánynak az apasága zárható ki elméletileg. Valódi nemzőapának azt tekinthetjük, aki az összes vizsgált genetikai jelleg (marker) genetikai összetétele alapján nemzőapaként szóba jöhet. 95,1%-nál magasabb érték esetén az apaság valószínű, 99,76-99,9% esetén pedig gyakorlatilag bizonyított, s ez esetben a további szakértői bizonyítás általában már szükségtelen.⁶⁹
- **antropológiai vizsgálat:** lényege a külleírás, részletes fényképdokumentáció, tenyér- és ujjlenyomat, szín-és ízpróbák; amely a felek összehasonlításán alapul. Abban az esetben kerülhet sor, ha a vércsoportvizsgálat eredménye a semleges zónában van, illetve egy vagy több férfi vonatkozásában a vércsoportvizsgálat alapján számolt valószínűségi érték egyaránt magas. A valószínűség alapja az, hogy a vélelmezett apának van olyan jellemző tulajdonsága, amely csak a gyermeknél található meg, az anyánál azonban hiányzik. A bizonyítási érték akkor a legnagyobb, ha dominánsan öröklődő tulajdonságról van szó, pl. összenőtt ujjak, kancsalság, rövid ujjúság, fehér hajtincs.⁷⁰
- **kromoszóma vizsgálat:** ez a vizsgálat is egyszerű, egyszeri vérvétel útján történik. Testünket köztudottan sejtek építik fel, s ezek a sejtek valamennyien egy sejtből, a megtermékenyített petesejtből származnak. Tudósok felismerték, hogy a kromoszómák hordozzák az öröklődési tényezőket, ezek továbbítják a genetikai információ másolatát sejtről sejtre és szülőről utódra. A kromoszómákat a vérből 72 óráz tenyésztés után nyerjük. Ezután az anya, a gyermek és a vélelmezett apa vonatkozásában a kromoszómákat Q- sávval és C- sávval mikroszkóposan, mikrofotó felvétel alapján értékelik. Előfordulhat, hogy fiúgyermeknél már a jellemző Y kromoszóma is döntő jelentőséggel bír a szakértői vélemény kialakításában. Pl. egy gyermeknél a bal kéz II- es és III- as ujjá között úszóhártya volt, amely a röntgen-felvétel alapján csontelváltozással is jár, s a kromoszóma vizsgálat kimutatta, hogy a vélelmezett apától örökölte ezt a elváltozást.⁷¹

⁶⁹ BUJDOSÓ GYÖRGYI, M.: A származásmegállapítással kapcsolatos szakértői tevékenység és háttere, in Családi jog 2003/1. szám, 16-17. o.

⁷⁰ Uo. 17. o.

⁷¹ Uo. 17-18. o.

- **DNS-vizsgálat:** egy – egy sejt szerkezete, funkciója és szaporodása igen nagy számú gén összehangolt aktivitásán alapul. A DNS-sávminták analízisével, az ujjlenyomatokhoz hasonlóan, az egyének azonosítása lehetségessé vált. Az angol Jeffreys ajánlotta e módszer alkalmazását a származási perekben 1985-ben. A kromoszóma és a DNS-vizsgálat az a döntő különbség, hogy míg a kromoszómák esetén a teljes kromoszómát, addig egy DNS-vizsgálat során csak egy-egy adott kromoszóma megfelelő szakaszát teszik vizsgálat tárgyává. Az a könnyebbség, hogy a DNS-molekulák vághatóak, hasíthatók, szétválaszthatók.⁷²

Ennek a vizsgálatnak számos előnye van, egyrészt a DNS-jellegek már a fogantatással kialakulnak, ezért vetélés esetén és születés után korlátozás nélkül alkalmazhatóak, másrészt nagyságrendekkel megbízhatóbb, költség-hatékonyabb, kis mennyiségű minta felhasználásával is elvégezhető, valamint gyorsabb vizsgálati és döntési mechanizmust jelent.

A DNS-vizsgálat végzésére külön laboratórium rendezhető be, a vizsgálatokat standardizált módon, megfelelő utasításrendszerrel kell biztosítani. A laboratóriumnak rendelkeznie kell kézikönyvvel, mely a mintavételre, az anyag kezelésére, megőrzésére, a szakértői vélemény elkészítésére vonatkozó előírásokat tartalmazza, továbbá rendelkeznie kell egy adatkezelési rendszerrel is, mely biztosítja a vizsgálat elvégzéséhez rendelkezésre bocsátott adatok biztonságát. A vizsgálati anyagokat, származékait a hitelességláncolat sértetlenségének biztosítása érdekében beazonosíthatóan kell megjelölni, egymástól elkülöníteni, csomagolni és tárolni. A mintákat óvni kell mindenfajta DNS-sel való szennyeződéstől és más biológiai anyagtól. A vizsgálatot egyértelműen jelölt mintából szabad csak elvégezni, hogy szükség esetén visszaellenőrizhető legyen. A laboratórium emelt szintű tisztasága további feltétele az eredményes vizsgálatnak. A laboratóriumnak továbbá rendelkeznie kell egy ún. eliminációs adatbázissal, amely tartalmazza a vizsgálni kívánt mintákat vagy valamennyi laboratóriumi munkatárs DNS-profilját. A mintaszennyeződésből eredő esetleges laboratóriumi hiba kiküszöbölése érdekében minden, az ügy szempontjából idegennek tekinthető DNS-profil össze kell hasonlítani az eliminációs adatbázissal.

Miből nyerhetünk DNS-vizsgálatra anyagot?

- egyszeri, egyszerű vénás vérvétel (3-4 ml vért, egyszer használatos tűvel vesznek le, a vérvétel előtt tájékozódni kell arról, a mintavétel

⁷² BUJDOSÓ: i. m. 18. o.

előtti 3 hónapban nem kezelték-e a személyt emberi eredetű vérrel vagy vérkészítménnyel);

- szájnyalkahártya- törlet (mintavétel előtt félórán át nem szabad étkezni, mintaadás előtt szájat kell öblíteni; steril eszközzel veszik le a mintát, melyet szobahőmérsékleten ki kell szárítani; érintkezést kizáró, de légáteresztő tartóba kerül a minta, melyre feltüntetik az egyén nevét, és azonosító adatait; személyenként legalább két minta vétele szükséges, de csak egyet használnak fel);
- hajminta (legalább 10 db hajhagymás, kitépett hajszálat kell venni).

A vizsgálat eredményét a valószínűségi hányados mondja meg, melyet apasági vizsgálat esetén apasági indexnek hívnak. Pozitív apaság akkor állapítható meg, ha az összes vizsgálatba bevont lokuszra (génhelyre) számolt apasági valószínűségi százalék eléri vagy meghaladja a 99,98%-ot.⁷³

A bíróság nem sérti meg a jogszabályt abban az esetben, ha a vér- és szérumsoport- valamint a HLA- vizsgálat alapján a „gyakorlatilag bizonyított” alperesi apaság esetén mellőzi az antropológiai vizsgálat lefolytatását.⁷⁴

Ha a vér- és szérumsoport vizsgálat származást kizáró eredményt mutat, ez önmagában olyan természettudományos bizonyítékul szolgál, amely az apaság megállapítására irányuló kereset elutasítást kétséget kizáróan megalapozza. Akkor kerül sor antropológiai vizsgálatra, ha a vércsoport-vizsgálatok a vélelmezett apára vagy a perbe fogott férfiak valamelyikére nézve nem adnak kizáró eredményt.⁷⁵

A bíróság meghatározott bizonyítási eszköz alkalmazásához nincs kötve a nemi kapcsolat és a származás bizonyítására. A nemzőképesség szakértői vizsgálatát akkor rendeli el a bíróság, ha az apaként perbe fogott vagy az apaság vélelmének megdöntését kérő férfi nemzőképtelenséggel védekezik. Akkor bír bizonyító értékkel ez a vizsgálat, ha megfelelő antropológiai vizsgálaton alapul. A vizsgálatok költségét a fél bírósági letétbe köteles helyezni, amennyiben nem részesül személyes költségmentességben. Ha a fél nem előlegezi, vagy nem jelenik meg a szabályszerű értesítés ellenére az elrendelt vizsgálaton, a bíróság ezt úgy értékeli, hogy távolmaradásával a

⁷³ Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 22. számú módszertani levele polgári perekben és büntetőügyekben végzett DNS-vizsgálatokhoz és szakvéleményadáshoz

http://www.iszki.hu/fileadmin/Akkreditacio/Boi/Orsz_gos_Igazz_g_gyi_Orvostani_Int_zet_22_ML_DNS.pdf, 2010.02.16.

⁷⁴ BH 2004. 14.

⁷⁵ BH 1996. 206.

számára kedvezőtlen vizsgálati eredményt akarja megakadályozni. Ha a vérvizsgálat annak a személynek az apaságát valószínűsíti, akit a perben a fél jogállása nem illeti meg, a felperesnek lehetősége van arra, hogy az eredeti alperessel szemben előterjesztett keresetétől elálljon és ezzel egyidejűleg a harmadik személyt alperesként perbe vonja.⁷⁶

Ha az érdekelt a szakértőnél a vizsgálat vagy vérvétel céljából nem jelenik meg, illetőleg a vizsgálatot, vérvételt nem engedi meg, vele szemben a tanúkkal szembeni kényszerítő eszközöket lehet alkalmazni azzal az eltéréssel, hogy elővezetésnek nincs helye.⁷⁷ Az elrendelt vércsoportvizsgálat esetén, ha az anya a gyermeket vérvétel céljából nem állítja elő, vagy a vérvételt egyébként nem engedi meg, vele szemben bírság kiszabásának van helye.⁷⁸

Az apasági perben az anya, ha beavatkoziként nem vett részt, felülvizsgálati kérelem benyújtására nem jogosult.⁷⁹

A szépen induló párkapcsolatok manapság egyre gyakrabban végződnek szakadással, s a válások gyakorisága a magyar családok jelentős részének instabilitását mutatja. Egyre több gyerek nő fel csonka családban, s az egyedül nevelő anya vagy apa nem tudja ellátni maradéktalanul a gyermek-nevelő funkcióját, melyet már az iskolák is érzékelnek. Ilyen helyzetben még nagyobb gondot jelentenek a házasságon kívül született gyermekek. Azonban ezeknek a gyerekeknek is joguk van ahhoz, hogy a vérszerinti apjukat megismerhessék. A mai tudományos állás szerint szinte 100%-os bizonyossággal meg lehet állapítani a biológiai apát, s a természettudományos bizonyítékok segítségével nem kerülhet akaratára ellenére olyan férfi apai státuszba, akitől a gyermek valójában nem származhat.

6. FEJEZET

APASÁGI VÉLELEM A REPRODUKCIÓS ELJÁRÁS ALAPJÁN

Az eddig felsorolt és elemzett apasági vélelmek soron következő esete, amikor az apa jogállását a reprodukciós eljárás alapozza meg. Ahogy a fejezet címéből is joggal következtethető, ezen vélelem szempontjából kulcsfontosságú a reprodukciós eljárás, amelynek jogi szabályozása az elmúlt egy, másfél évtized során több változtatáson is átesett. Tanulmányunk e fejezetében ennek, az apaság szempontjából lényeges intézmény

⁷⁶ Pp. 300.§-hoz fűzött kommentár.

⁷⁷ Pp. 300. § (2) bekezdés.

⁷⁸ PK 219.

⁷⁹ BH 1993. 620.

jelenleg hatályos jogi megoldásának vetületeit kívánjuk áttekinteni, ugyanakkor természetesen véleményünkkel szeretnénk kiemelni a szabályozás hibáit, hiányosságait is.

Az Egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban Eütv.) hatálybalépése előtt (1998. július 1.) a magyar jog csak a házasságban élő, férjes nők számára tette lehetővé az akkor még művi beavatkozásnak nevezett reprodukciós eljárás lefolytatásával történő mesterséges megtermékenyítést. Így ezáltal a gyermek apjának is csak a nő férjét lehetett vélelmezett apának tekinteni.⁸⁰

Jelenleg a reprodukciós eljárás részletszabályait az Eütv. valamint a jogszabály végrehajtási rendelete, a 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet tartalmazza. Az Eütv. 166. § (1) bekezdése szerint *„emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásként (a továbbiakban: reprodukciós eljárás)*

a) testen kívüli megtermékenyítés és embrióbeültetés,

b) a házastárs, illetve élettárs ivarsejtjeivel vagy adományozott ivarsejttel végzett mesterséges ondóbevitel,

c) ivarsejt adományozásával történő testen kívüli megtermékenyítés és embrióbeültetés,

d) embrióadományozással végzett embrióbeültetés,

e)

f) a női ivarsejt megtermékenyülését, illetőleg megtermékenyíthetőségét, valamint a megtermékenyített ivarsejt megtapadását, fejlődését elősegítő egyéb módszer

alkalmazható.”⁸¹

Valamint, amíg a fent említettek szerint 1998. július 1-je előtt csak házastársak esetében volt lehetséges a mesterséges megtermékenyítés, ezzel szemben ma már az Eütv. 167. § (1) bekezdésének tanúsága szerint reprodukciós eljárással történő megtermékenyítésre házastársak és már külön nemű élettársi kapcsolatban élő személyek esetében is lehetőség van azzal a feltétellel, hogy erre csak abban az esetben van lehetőség, ha bármely félnél fennáll olyan ok (meddség), melynek következményeként a kapcsolatukból természetes úton nagy valószínűséggel egészséges gyermek nem szülehet. Ebből következik, hogy a „mesterséges megtermékenyítéshez nem fűződik olyan emberi vagy állampolgári alapjog, amely bárkit, minden megkülönböztetés nélkül megilletne. A megtermékenyítésnek ez a formája intézményes gyógy mód, amelynek célja, hogy utódhoz segítse

⁸⁰ KÖRÖS (szerk.): i. m. 404. o.

⁸¹ Eütv. 166.§ (1) bekezdés.

azokat az embereket, akiknek házasságból természetes úton egészséges gyermek nagy valószínűség szerint nem származhat.”⁸² Az élettársak számára a törvény még külön feltételként megállapítja, hogy nem állhat egyik fél sem házassági kapcsolatban. Mely feltétel indoka abban a nagyon egyszerű okban rejlik, hogy a jogalkotó így kívánja megakadályozni, hogy reprodukciós eljárással rendezetlen családi kapcsolatok jöjjenek létre. Ugyanis nem egyszer előfordul az az eset, hogy az élettársi kapcsolatban élő pár egyike, másika, vagy akár mindketten úgy élnek élettársi kapcsolatban, hogy eközben az előző párjukkal fennálló házassági köteléket nem bontották fel. Leggyakrabban a házasság felbontásából eredő költségek felmerülésétől való óvakodás szolgál ennek alapjául (pl.: ügyvédi és perköltség, vagy esetleg az egyik házastárs így próbál tartási kötelezettsége alól kibújni), vagy éppen a folyamatban lévő bontóper évekig történő elhúzódása miatt nem került sor a házasság jogerős felbontására. Ezáltal, ha nem szabályozná ezt a jogalkotó, előfordulhatna az az eset, hogy az anya férjét kellene a gyermek vélelmezett apjának tekinteni, attól függetlenül, hogy már régóta egy másik férfival él élettársi kapcsolatban az anya és vele egyetértésben döntöttek a közös gyermekvállalás mellett. Így a gyermek jogállását is csak költséges jogi procedúrával lehetne tisztázni. Viszont az Eütv. által megszabott feltétellel ez a kényes kérdés nem merülhet fel.

Szintén az Eütv.-ben foglalt szabály, hogy a reprodukciós eljárást a házastársaknak, illetőleg az élettársaknak közös kérelemben kell kérniük, amelyet teljes bizonyító erejű magánokiratba kell foglalniuk, ezzel fogadják el, hogy az *inseminatio* eredményeként születendő gyermekük családi jogállása a vér szerinti gyermek jogállásával lesz teljesen azonos.

A törvény lehetővé teszi a reprodukciós eljárás folytatását (amennyiben a női ivarsejt megtermékenyítése már megtörtént), azon egyedülálló nők számára is, akiknek házastársi, élettársi kapcsolata az eljárás alatt szűnt meg. Ekkor további feltétel még, hogy a meddőség egyéb kezelési módszerei eredménytelennek bizonyuljanak, és „az alkalmazott eljárással orvosiilag megalapozott esélye van egészséges gyermek fogamzásának és megszületésének.”⁸³

A 2006. január 1-től hatályba lépett 2005. évi CLXXXI. törvény által az Eütv.-be beiktatott új rendelkezés lehetővé teszi a már az eljárás kérelmezésekor is egyedül álló nő számára a reprodukciós eljárással való mesterséges megtermékenyítést, abban az esetben, ha a nő életkora vagy

⁸² 750/B/1990 ABH (1991. II. 27.)

⁸³ Eütv. 167.§ (3) bekezdés.

egészségi állapota (meddőség) következtében gyermeket természetes úton nagy valószínűséggel nem vállalhat. Ez a rendelkezés azonban a megszületendő gyermek családi jogállásában is alapvető változást jelent az eddigiekhez képest, ugyanis a donorról szemben apaság megállapítására nincs lehetőség így, az egyedülálló nő által világra hozott gyermekkel kapcsolatos apai jogállás semmilyen módon nem kerülhet betöltésre. E megoldás mellett szólhat, hogy a hazai jog lehetővé teszi az egyedülálló nő által történő örökbefogadást is, habár ekkor a jelenleg hatályos szabályok szerint a gyermeknek még titkos örökbefogadás esetén is joga lehet vér szerinti apjának megismerésére, viszont súlyos ellenérvek vethetők fel ezzel a gyermek jogainak védelme oldaláról is, ám ezekkel az érvekkel a későbbiekben még részletesen foglalkozunk.⁸⁴

Kiemelendő, hogy amennyiben élettársak vállalnak reprodukciós eljárás segítségével gyermeket, ekkor csak a gyermek megszületése után keletkezik az élettárs férfivel szemben apasági vélelem.

Persze hiányosságok is akadnak amiatt, hogy „a Csjt. szövegébe az Eütv.-vel beiktatott rendelkezése nem tér ki arra, hogy adott esetben apasági vélelmek ütközése jöhet létre. Így ha az élettárs nőnek a reprodukciós eljárás alapján megszületett gyermeke születésétől visszafelé számított 300 nap még nem telt el, akkor a volt férjjel szemben automatikusan beáll az apasági vélelem és kérdés, hogy ez esetben lehet-e szó mögöttes apaságról, mint a 35.§ (3) bekezdésének szabályozása körében. De további átgondolatlanságot mutat az is, hogy mi történik akkor, ha az élettárs nő a gyermek megszületése előtt más férfival házasságot köt, mert ez esetben az új férj javára automatikusan apasági vélelem keletkezik. Nem zárható ki jelenleg az a lehetőség sem, hogy a gyermek megszületése előtt más férfi tegyen apaságot elismerő nyilatkozatot.”⁸⁵

Természetesen a gyermekvállaló élettársak, mind a reprodukciós eljárás folyamánként bekövetkező terhesség ideje alatt, vagy akár az eljárást megelőzőleg is szabadon köthetnek házasságot. Viszont dogmatikailag nehezen elfogadható az a kettőség, hogy ha az élettársak nem reprodukciós eljárás, hanem szexuális kapcsolat alapján történt fogamzása és születés alapján vállalnak gyermeket, akkor csak az apasági vélelmek valamelyik másik tényállásának vállalása mellett rendezhetik a gyermekük családi jogállását és nem automatikusan történik mindez.⁸⁶

⁸⁴ KÖRÖS (szerk.): i. m. 410. o.

⁸⁵ Uo. 405. o.

⁸⁶ Uo. 410. o.

Mindezek után, hogy a reprodukciós eljárással kapcsolatos apasági vélelem elemzésre került, szükségesnek tartjuk ennek orvostudományi oldalát is egy felületes vizsgálatnak alávetni, főleg azért, hogy a fentebb említetteket kiegészítve bemutassuk működését a mindennapi életben és azok megértését segítsük.

Az orvosi gyakorlat két féle módszerét ismeri a reprodukciós eljárással történő mesterséges megtermékenyítésnek. Az egyik módszer a mesterséges ondóbevitel (*arteficialis inseminatio*: AI), ekkor tulajdonképpen a megtermékenyítés már az ondó bevitele után történik meg, már természetes úton, így a másik módszer jelenti a szó szerinti mesterséges megtermékenyítést, amikor már a magzatot ültetik vissza az anya méhében, ez az átültetés (*in vitro fertilisatio* IVF), ennek szintén két formája az embrió reimplantáció (ER) és az embrió transzfer (ET).

A mesterséges ondóbevitellel történhet természetesen a férj spermájával (homológ), vagy egy donortól származó spermiummal is (homológ), mely akár lehetséges több donortól származó spermium összekeverésével, sőt elméletileg még a férj és az idegen donor spermiumával összekeverve is.

Az *in vitro fertilisatiót* választó párok ennek a módszernek a választásakor több variáción is végigzongorázhatnak, így ennek alkalmazása történhet

- a férj spermiumával és a feleség petesejtjével,
- idegen spermiummal és a feleség petesejtjével,
- a férj spermiumával és idegen petesejttel,
- idegen spermiummal és idegen petesejttel,

természetesen szintén ezek a módszerek alkalmazhatók az élettársak közötti reprodukciós eljárás esetén is. A Csjt. szabályaiból egyértelműen kitűnik, hogy mindegyik esetben csak a férj vagy az élettárs hozzájáruló nyilatkozata esetében hat ki a férjre, élettársra az apasági vélelem, a családjogi törvény egyértelműen megfogalmazza azt is, hogy a donorral szemben kizárt az apaság kikényszerítése.⁸⁷

7. FEJEZET

A GYERMEK JOGAI A VÉR SZERINTI SZÁRMAZÁS MEGISMERÉSÉHEZ

Mint ahogy fentebb már utaltunk is rá, szeretnénk néhány gondolatot szentelni annak is, hogy hazánkban illetve egyes európai országokban

⁸⁷ KÖRÖS (szerk.): i. m. 410. o.

hogyan vélekednek a reprodukciós eljárás eredményeként született gyermekek származása megismerésének jogairól.

E témakörben merülhet fel a kérdés, hogy a *heterolog inseminatio*val végzett mesterséges megtermékenyítés esetén a sperma donor anonimitásának védelme, vagy esetleg a donorra vonatkozó adatoknak a származás megismerése érdekében való feltárása élvez-e nagyobb előnyt. Ilyenkor ugyanis a donor anonimitásához való joga és a gyermek származásához megismerésének joga ütközik egymással. De szintén rivalizálhat egymással a származás feltárásához való jog és a donor és „igazi” családjának békéje, mert könnyen megjósolható, hogy a donor feladása családi életével ütközhet és gyorsan felboríthatja a család harmóniáját.⁸⁸

De ahhoz, hogy pontosan megismerjük a probléma minden oldalát és világosan átlássuk, ne rohanjunk a dolgok elébe és egy *in medias res* kezdéssel indított elemzés helyett sokkal ajánlatosabb az alapoktól kezdeni a vizsgálódást. Talán az a legcélszerűbb, ha mindenekelőtt megismerkedünk a jogalkotó álláspontjával a donor megismerhetőségével kapcsolatban.

A már több ízben idézett Eütv. 172.§-ának (3) bekezdése szerint a donorról összefüggésben a neve és lakcíme nem és más egyéb adata is csak személyazonosításra alkalmatlan módon adható ki. A 179. § szerint pedig a reprodukciós eljárással fogant, illetve született gyermek nagykorúságának elérése után szerezhethet csak tudomást ezekről a korlátozott adatokról illetőleg születése körülményeiről, de csak szüleitől, illetve más törvényes képviselőjétől szerezhetheti meg ezen információkat. Ezekről az adatokról a beavatkozást végző egészségügyi szolgáltató igazolást ad ki, de az előzőekből következik, hogy ezt az igazolást csak a szülők, illetőleg a törvényes képviselő jogosultak csupán a beavatkozást végző egészségügyi intézménytől elkérni és megkapni. Természetesen a gyermek vér szerinti szüleinek továbbra is a reprodukciós eljárást kérelmező házaspárt, illetőleg élettársakat kell tekinteni.⁸⁹

Tovább haladva az alapokkal kapcsolatban egyértelmű és nem igényel magyarázatot, hogy idegen személy spermájával történő mesterséges megtermékenyítés esetén a gyermek biológiai és tényleges szülője szükségképpen elválik egymástól.

A korábbi álláspontok szerint a donor titokban maradásának joga meg sem kérdőjeleződött és ugyan a gyermek tőle származott biológiai-

⁸⁸ WEISS EMÍLIA: A származás megismeréséhez való jog és e jog korlátai, in Jogtudományi közlöny, 2002/1. szám, 1. o.

⁸⁹ Eütv. 172. § (3) bekezdés; 179. §.

lag, de apaságának megállapításáról szó sem lehetett. E nézetet vonta kétségbe a gyermek biológiai származásának megismeréséhez való jogot előnyben részesítő álláspont előtérbe kerülése. Mellyel így ütközésbe került a már fentebb is említett donor anonimitásának joga, illetve a gyermek tényleges szülei intimszférája védelmének és tiszteletben tartásának a joga.

E gordiuszi csomót feloldó álláspontok között felelhetőek olyanok, amelyek a származás megismeréséhez való jog feltétlennek tekintik és a vele ellentéteseket egyértelműen ez alá rendelik, akadnak kompromisszumos megoldásra törekvő álláspontok, de természetesen nem elhanyagolható számban a régi megoldást követő vélemények is támogatást nyernek.

A probléma elemzésében a svájci jogtudomány képviselője, Hegnauer arra az álláspontra jutott, hogy az anonimitáshoz való jog és a gyermek származása megismerésének joga összevetésében arra az álláspontra jutott, hogy a *heterolog inseminatio* útján fogant gyermek tulajdonképpen diszkriminált helyzetben van, a természetes úton született gyermekekkel szemben, mert a spermium adományozó anonimitásához való joga következtében meg van fosztva attól a lehetőségétől, hogy azonosíthassa magát vér szerinti szüleivel. Így a *heterolog inseminatio* etikailag védhető voltát is kétségbe vonja. Úgy véli, hogy gyermeknek feltétlen joga van arra, hogy megismerje származását, viszont ezzel szemben nincs alapvető joguk a donor segítségével szerzendő gyermekekre.

A *heterolog inseminatio*t összevetve az örökbefogadással, azt a véleményt fogalmazza meg, hogy az örökbefogadás – hiába van kizárva, de mindenképpen korlátozva egyes esetekben a biológiai szülő megismerésének joga – a szülői nevelésre szoruló gyermekről való gondoskodást szolgál, ezzel ellentétben a *heterolog inseminatio* a gyermekekre vágyó szülők gyerek iránti és nem is feltétlenül támogatandó vágyának kielégítését. Sőt hozzáfűzi, hogy míg a szülők gyermekneveléssel kapcsolatos öröme – ha egyáltalán valóban örömet okoz nekik – a gyermek életének csak egy negyedére korlátozódik nagyságrendileg, ezzel szemben előfordulhat, hogy a gyermeknek egy életen át pszichológiai identitásával kapcsolatos problémát okoz származásának kérdése.

L. Nielsen dán jogtudós, ha a *heterolog inseminatio* létjogosultságát nem is kérdőjelezi meg, de a spermadonor anonimitásának jogszerűségét már élesen bíráló álláspontra helyezkedik. Szerinte a gyermek származása megismerése érdekében joga van és joga kell legyen, hogy tájékozottassák a donor útján való fogantatása tekintetében, valamint a donor identitásáról, ha ez nem történik meg, akkor a Hegnauerhez hasonló véleménye

szerint ez a gyermek autonómiájának és belső békéjének károsodásával is járhat, amely egész életén át hátrányosan érintheti.

A német joggyakorlat szintén a mellé áll, hogy a származás megismerését *heterolog inseminatio* esetén is a legmesszemenőbben biztosítsa. Hegnauerrel szemben ez az álláspont sem vitatja a *heterolog inseminatio* létjogosultságát, ezt ugyanis a személy szabad kibontakozásának kifejeződéséhez tartozónak ismeri el, viszont a donor anonimitásának jogát a gyermek emberi méltóságába ütköző és azt sértő korlátozásnak ismeri el azáltal, hogy megfosztja a gyermeket annak lehetőségétől, hogy fényt derítsen arra, hogy honnan származik.

Sőt a magyar joggal szemben a Németországban az ítélkezési gyakorlat azt a lehetőséget is kivívta és egységessé tette, hogy az anya férjét akkor is feljogosítja a *heterolog inseminatio* útján fogant gyermek tekintetében az apaság megtámadására, ha a reprodukciós eljárás e formájához korábban hozzájárult. Ez láthatóan szembehelyezkedik a hazai állásponttal, hiszen ha a férj már beleegyezett az eljárásba és az sikeres volt, akkor nem támadhatja már meg apaságát. Visszatérve a német joggyakorlathoz, még az is fontos elem ez után, hogy nem védve a donort, lehetőséget biztosít a gyermeknek arra, hogy apasága megállapításra kerüljön, azáltal, hogy az apasági vélelem sikeres megtámadása után lehetősége nyílik arra, hogy a donorral szemben apasági pert indítson.

Ki kell emelni azonban, hogy ha a gyermek támadja meg az apasági vélelmet, akkor ezzel elveszíti az apjával szemben fennálló tartási és öröklési igényét. Tehát egy válaszút elé kerül, amikor eldöntheti, hogy genetikai gyökereinek, származásának felderítése vagy esetleg törvényes apja juttatásai fontosabbak-e számára. Természetesen annak nincs akadálya, hogy a nem biológiai apa továbbra is támogassa a gyermeket.

Más a helyzet akkor, ha az apaságot a feleség, vagy a *heterolog inseminatio*hoz hozzájárult férj támadja meg, mert ha sikeres a megtámadás, akkor az apának csak a szerződéssel vállalt tartási kötelezettsége marad gyermekével szemben, szélsőséges esetben még a láthatási jog sem illetheti meg.

De a donor anonimitásának jogát elvetőknek is be kell látniuk, hogy ha lehetővé teszik a származás megismeréséhez való jogot, akkor ez a megoldás hátrányokkal is járhat, sőt lehetséges, hogy még az ezt lehetővé tevő szabályozás sem tudja biztosítani a származás felfedezését. A legnagyobb veszélyt viszont az rejtí magában, hogy a donorok jelentős része nem vállalná el ezt a szerepet, ha nem lenne biztosított anonimitásuk. Valamint, ahogy arról már előzőleg szó esett, a donor családjának (feleségének, saját gyermekeinek) az érdekét is sérthetné, hiszen ekkor bármi-

kor előfordulhatna az a helyzet, hogy a spermadonáció igénybevételével született gyermek egy napon megjelenne az adományozó donor és családja ajtajában. Nem kell nagy képzelő erő ahhoz sem, hogy ez a szituáció feltehetőleg nagy zavarokat okozzon mindkét (a *heterolog inseminatio*t igénybe vevő és a donor) családban, hiszen a gyermeket addig nevelő család nagy valószínűséggel ez után már nem érezné teljesen magáénak a gyermeket, és inkább tűnne félig-meddig idegennek. A gyermek számára új család békéje pedig felborulhatna, arról nem is beszélve, hogy az új családtagot rosszabb esetben nem fogadná be, eltaszítaná magától. Ami így várhatóan jóval nagyobb lelki sérülést jelentene számára, mint az, ha homály fedné valódi származását, főleg akkor, ha az eljárást kérelmező szülőktől megkapná mindazt a szeretet és figyelmességet, ami egy gyermek fejlődéséhez szükséges és ez az, ami sokkal fontosabb, a gyermek számára, mint valódi származásának felkutatása.⁹⁰

Ezen érv miatt arra az álláspontra helyezkedünk, hogy továbbra is az szolgálná a legmesszemenőbbekig mind az eljárást igénybe vevő házaspár/élettársak, mind a gyermek és természetesen a donor érdekeit, ha az a spermium adományozó anonimitását továbbra is olyan szinten biztosítaná, hogy ne lehessen feltárni a donor kilétét.

8. FEJEZET

VÁLTOZÁSOK AZ ÚJ POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYVBEN

Ötven év után lett új polgári törvénykönyvünk. A mintegy 1200 paragrafusból álló Ptk. a legterjedelmesebb és legösszetettebb magyar jogszabály. A jelenleg hatályos, fél évszázada elfogadott és azóta több mint százszor módosított Ptk.-t felváltani hivatott új kódex szerkezeti újítása, hogy harmadik könyvként tartalmazza a családjogot, amely eddig külön törvényben kapott helyet.

A családjogi rész legnagyobb változását a házassági vagyonjog, a szülő-gyermek kapcsolat újraszabályozása, valamint az élettartási jogviszony bekerülése jelentik. Az apai jogállás kérdésében koncepcionális változás nem történt, mindazonáltal egy-két újítás mégis történt, amik említést érdemelnek.

⁹⁰ WEISS: i. m. 9-12. o.

8.1. Apai jogállás keletkezése

Az Új Ptk. a szabályozást az apai jogállást keletkeztető tények felsorolásával kezdi. Ezek szerint: *„Apai jogállást a törvényben meghatározottak szerint*

- a) házassági kötelék,*
 - b) a külön törvényben meghatározott nyilvántartással igazolt élettársi kapcsolat (a továbbiakban: nyilvántartással igazolt élettársi kapcsolat),*
 - c) élettársak esetében emberi reprodukcióra irányuló, külön törvényben szabályozott eljárás (a továbbiakban: reprodukciós eljárás),*
 - d) apai elismerő nyilatkozat vagy*
 - e) bírósági határozat*
- keletkeztet.”⁹¹*

Látható, hogy az emberi reprodukcióra irányuló eljáráson alapuló származás bekerült a Csjt. vélelmi rendszerébe, amely eddig következtetlenül szerepelt benne. Továbbá egységes elnevezés alá került – apai elismerő nyilatkozat néven – a teljes hatályú elismerő nyilatkozat, valamint a házasságkötést megelőzően tett apai elismerő nyilatkozat. E felsorolás egyfajta sorrendet is jelen, mégpedig ahogy azokat alkalmazni kell. Vagyis mindaddig, amíg az apai jogállás a sorrendben előbbre álló vélelem alapján betöltött, a sorban következő vélelmek alkalmazására nem kerülhet sor. A vélelmeknek ez a fajta sorrendje semmiféle diszkriminációt nem jelent a házasságon kívül született gyermekekkel szemben, ugyanis mindegyikhez ugyanazok a jogkövetkezmények fűződnek akár családjogról (például tartás), akár más jogágakról (például öröklési jog) legyen szó.⁹²

8.2. Házasságon, illetve élettársi kapcsolaton alapuló vélelem

Ha az egyes vélelmeket össze akarjuk hasonlítani az Új Ptk. és a Csjt. alapján, akkor a legegyszerűbb dolgunk a házassági köteléken alapuló vélelemmel van, mivel e kérdést az új törvény a hatályos joggal megegyezően rendezi. Vagyis megmaradt ez a vélelmek alap tényállásának: „a gyermek apjának – törvényben meghatározott kivételekkel azt a férfit kell tekinteni, akivel az anya a fogamzási idő kezdetétől a gyermek születéséig eltelt idő

⁹¹ Új Ptk. 3:105. §.

⁹² VÉKÁS LAJOS: Szakértői Javaslat az Új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez, 2008, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 482-483. o. (továbbiakban: Szakértői Javaslat).

vagy annak legalább egy része alatt házassági kötelékben állott.”⁹³ A (2) bekezdés a Csjt.-vel megegyezően a fogamzási idő számításának módját, a (3) bekezdés pedig – hasonlóan a Csjt.-vel - a házasság megszűnése után az újabb házasságkötéshez fűződő vélelmet, ennek megdőlése esetén pedig a korábbi apa ún. mögöttes apaságát szabályozza.

A nyilvántartással igazolt élettartási kapcsolaton alapuló vélelemmel kapcsolatban pedig csak annyit szükséges elmondani, hogy a tényállása megegyezik a Csjt. 35. § (4) és (5) bekezdésben foglaltakkal.

8.3. Reprodukciós eljáráson alapuló vélelem

Mint már említettük, lényeges változást hozott a reprodukciós eljáráson alapuló vélelem beillesztése a vélelmek rendszerébe. Az Új Ptk. szerint: „Ha az apaság sem az anya házassági kötelékén, sem nyilvántartással igazolt élettársi kapcsolaton alapuló vélelem alapján nem állapítható meg, a gyermek apjának kell tekinteni azt a férfit, aki az anyával – élettársi kapcsolatuk fennállása alatt – reprodukciós eljárásban vett részt és a származás a reprodukciós eljárás következménye.”⁹⁴ Ha jobban megfigyeljük, a törvény szövege hasonló a Csjt. szövegével, azonban az Új Ptk. tartalmazza az „élettársi kapcsolatuk fennállása alatt” kifejezést. Ennek oka, hogy a házastársak esetén az apaság vélelme a házasság tényén alapul, a reprodukciós eljáráson alapuló vélelem csak élettársakra vonatkozhat. A hatályos jog szerint élettársak esetén reprodukciós eljárás csak abban az esetben végezhető, amennyiben az élettársak egyike sem áll házastársi kapcsolatban, valamint élettársi kapcsolatuk fennállásáról közokirattal nyilatkoztak.⁹⁵

Hogy a reprodukciós eljárás lefolytatásához milyen nyilatkozatok szükségesek a felektől, azt az egészségügyi törvény részletesen szabályozza, itt a lényeg az, hogy az élettárs férfinak egyik nyilatkozata sem olyan, amelyet teljes hatályú apai elismerésként el lehet fogadni. A nyilatkozatok megtétele ugyanis a fogamzás előtt történnek, az elismerésre azonban csak a fogamzási idő kezdete után kerülhet sor. Az pedig, hogy az élettárs kötelezően tegyen elismerő nyilatkozatot, az elismerés önkéntességével állna szembe, nem is beszélve arról az esetről, amikor az élettársi kapcsolat megszűntét követően az egyedülálló nő a reprodukciós eljárás folytatását kéri, így pedig a nyilatkozat kikényszerítésére nem is kerülhetne sor. Az Új Ptk. ezért az élettárs férfinak a reprodukciós eljárásban való részvétel-

⁹³ Új Ptk. 3: 106. § (1) bekezdés.

⁹⁴ Új Ptk: 3: 108 (1) bekezdés.

⁹⁵ Eütv. 167. § (1) bekezdés és 168. § (1) bekezdés.

éhez köti az apasági vélelem keletkezését, feltéve, hogy a származás a reprodukciós eljárás következménye.⁹⁶

A reprodukciós eljáráson alapuló vélelem további – és újonnan bekeült - szabályai a vélelmi rendszerbe való illeszkedését segítik elő. Így rendezi a vélelmek azon összeütközését, hogy „Az anyának az eredményes reprodukciós eljárás lefolytatását követően a gyermek születéséig terjedő időszakban más férfival létrejött házassága vagy nyilvántartással igazolt élettársi kapcsolata a férj, élettárs vonatkozásában apasági vélelmet nem keletkeztet.”⁹⁷ A reprodukciós eljárás elsőbbségének magyarázata az, hogy az anya és élettársa nyilvánvalóan azért vetette magát alá ilyen eljárásnak, hogy kapcsolatukból gyermek szülessen. Ez pedig a házasságon alapuló vélelem keletkezésének egyik kivétele.

A teljes hatályú apai elismerés és a reprodukciós eljáráson alapuló vélelem összeütközését pedig a (3) bekezdés oldja fel: „Az anya élettársát kell az (1) bekezdésben foglaltak szerint a gyermek apjának tekinteni akkor is, ha az anya korábbi házasságának vagy nyilvántartással igazolt élettársi kapcsolatának megszűnésétől a reprodukciós eljárásból származó gyermek megszületéséig a vélelmezett fogamzási idő nem telt el.” Vagyis a teljes hatályú elismerést csak akkor engedi meg, ha az anya a vélelmezett fogamzási idő vagy annak része alatt nem állott házassági kötelékben és apasági vélelmet keletkeztető reprodukciós eljárásban sem vett részt.

8.4. Apai elismerő nyilatkozaton alapuló vélelem

Az elismerő nyilatkozatokkal kapcsolatban az mondható el, hogy az Új Ptk. a két fajtájának egységesítésére, illetve a különbségek szűkítésére törekszik. Megoldása az, hogy a házasságkötés előtti elismerő nyilatkozatot a teljes hatályú apai elismerés szabályainak körébe vonja. Így - az élettársi kapcsolatok megszorodása miatt – megszünteti az elismerés hatályosulásának azt a feltételét, hogy a házasságot hat hónapon belül meg kell kötni. Megszűnik az a különbség is, hogy a házasság előtt tett elismerés nem támadható meg a nyilatkozat jogi feltételeinek hiányában. Továbbá szükségtelen az utólagos házasságkötés azon feltétele is, hogy az apaság megállapítása iránt más férfival szemben ne legyen per folyamatban, mivel a házasságkötést követően a teljes hatályú elismerő nyilatkozattal könnyen kijátszhatja az elismerni akaró férfit. Az egységesítés mellett szól az is, hogy az anyakönyvvezető előtt tett utólagos házasságkötést megelőző nyi-

⁹⁶ Szakértői Javaslat 483-485. o.

⁹⁷ Új Ptk. 3: 108. § (2) bekezdés.

latkozatok száma elenyésző. Végül nincs szükség arra a szabályra sem, ami lehetővé teszi vita esetén annak bírósági megállapítását, hogy az anya utólagos házasságkötésének hatálya a gyermekre kiterjed-e. Oka, hogy a házasságkötés előtt tett nyilatkozat megtámadására is ugyanazon okok alapján kerülhet sor, mint a teljes hatályún.⁹⁸

A teljes hatályú apai elismerés Új Ptk.-beli szövege döntően megegyezik a hatályos szöveggel. Kisebb változást jelent, hogy elhagyja a törvényből, hogy nyilatkozatot csak az a férfi tehet, akitől a gyermek származik, mivel jelenleg egy hatóságnak sincsen joga ezt vizsgálni.⁹⁹

A rendelkezés többi bekezdése az elismerés hatályos joggal megegyező feltételeit tartalmazza. Változást hozott, hogy a hozzájárulások körében a törvény lehetővé teszi amennyiben: „az anya a gyermek törvényes képviselője, a hozzájárulást e minőségében is megadhatja, kivéve, ha az anya és a gyermek között érdekellentét áll fenn. Ebben az esetben a gyámhatóság a kiskorú gyermek törvényes képviselőjére eseti gyámot rendel.”¹⁰⁰

Új szabály az is, ha más férfi apaságának megállapítása iránt per van folyamatban, ez az apai elismerés lehetőségét befolyásolja. Nem az elismerést zárja ki, hanem annak teljes hatályúvá válását köti a pernek az apaság megállapítás nélküli befejezéséhez. Ez is azt erősíti, hogy nem csak az az apa tehet elismerő nyilatkozatot, akitől a gyermek származik, de az elsődleges cél, hogy amennyiben ennek lehetősége felmerül (és a bírói eljárás erre irányul) a gyermek a tényleges, vér szerinti apával kerüljön jogi kapcsolatba.

Szintén a hatályos szabállyal megegyezően sorolja fel, hogy mely szervek előtt lehet az elismerést megtenni. Megmaradnak fórumként az anyakönyvvezető, a bíróság, gyámhatóság és a közjegyző. Kikerült a külképviseleti hatóság, mivel e hatóság előtt tett nyilatkozatok a gyakorlatban nem fordulnak elő. Kiegészül a rendelkezés továbbá azzal, hogy a jegyzőkönyv és az okirat aláírását követően a nyilatkozat nem vonható vissza. Ez biztosítja, hogy a szívésségből vállalt apaságtól sem lehessen egyoldalúan elállni, csak az apaság megtámadására van lehetőség.¹⁰¹

8.5. Bírósági határozaton alapuló vélelem

Ugyancsak a hatályos jogszabállyal mutat azonosságot a bírósági határozaton alapuló vélelem. Ennek megfelelően a kereset megindításának továbbra

⁹⁸ Szakértői Javaslat 486-487. o.

⁹⁹ Uo. 487. o.

¹⁰⁰ Új Ptk. 3: 109. § (5) bekezdés.

¹⁰¹ Szakértői Javaslat 487-488. o.

is az a feltétele, hogy az apai jogállás ne legyen betöltött. Így az Új Ptk. sem teszi lehetővé, hogy a vélelem megdöntése nélkül vagy azt megelőzően apaság megállapítása iránti per megindítására sor kerülhessen.

Lényeges változást hozott azonban az, hogy az új törvény az apaság bírói megállapítását megdönthetetlen vélelemmé emeli. Az erre történő utalást az apasági vélelem megtámadásánál találhatjuk meg: „Nem lehet az apaság véelmét megtámadni, ha az apaságot bíróság állapította meg.”¹⁰² Tehát megszűnik annak a lehetősége, hogy miután a bíróság az összes körülmény gondos mérlegelése alapján alaposan következtetett az apaságra, újból per induljon annak a megállapítására, hogy a gyermek mégsem a vélelmezett apától származik. Olyan új bizonyítékok felmerülése esetén - amelyek kétségesse teszik az apaságot megállapító ítélet megalapozottságát – azonban perújításnak lehet helye.¹⁰³

További változás, hogy abban az esetben „ha az apaság bírósági megállapítására nagykorú gyermek esetében került sor, a gyermek nyilatkozhat, hogy a vér szerinti apa családi nevét kívánja-e viselni, vagy az addig viselt családi nevet viseli-e tovább.”¹⁰⁴ Vagyis az új törvény megadja annak a lehetőségét, hogy a nagykorú gyermek a családi jogállásában bekövetkezett változás folytán saját nevééről maga döntsön.

Az Új Ptk. az apaság megállapítása iránti per megindítására jogosultak körét kibővítette a gyermek anyjával. Megszűnik tehát az anyának az az indokolatlan hátránya, hogy nem indíthat pert, mivel számára sem közömbös az, hogy a gyermek másik szülőjének státuszát ki tölti be. Az eddigi kizárás legfőbb oka, hogy az anya a perben tanúként kihallgatható legyen, mivel a nemi érintkezés tényére egyedül ő tud nyilatkozni. Azonban az orvos szakértői bizonyítás fejlődésével az anya tanúként való kihallgatásának jelentősége csökkent.¹⁰⁵

Annak megelőzésére, hogy az anya perindítása esetén a gyermek ne váljon alperessé, az új törvény megadja azt a lehetőséget is, hogy „a kiskorú gyermek a perben a gyámhatóság hozzájárulásával az anya pertársaként vehet részt.”¹⁰⁶ Ennek oka, hogy a gyermek érdekeltsége az esetek nagy részében az anyáéval azonos. Amennyiben a gyermek mégis alperes lesz, számára a gyámhatóság eseti gondnokot rendel ki perbeli képviselőtére.

¹⁰² Új Ptk. 3: 115. §.

¹⁰³ Szakértői Javaslat 488-489. o.

¹⁰⁴ Új Ptk. 3: 110. § (3) bekezdés.

¹⁰⁵ Szakértői Javaslat 489. o.

¹⁰⁶ Új Ptk. 3: 111. § (2) bekezdés.

A donor férfival kapcsolatban a hatályos jog csak a vele szembeni apaság megállapítása iránti per megindításának lehetőségét zárja ki. Ezzel szemben a az új törvény a donor férfi perindítási lehetőségét is kizárja: „Ha a gyermek reprodukciós eljárásból származott, nem jogosult perindításra az a férfi, aki az eljárás lefolytatásához ivarsejtet vagy embriót adományozott.”¹⁰⁷

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BUJDOSÓ GYÖRGYI, M.: A származásmegállapítással kapcsolatos szakértői tevékenység és háttere, in Családi jog 2003/1. szám, 16-20. o.
2. KÖRÖS ANDRÁS (szerk.): A családjog kézikönyve, I. kötet, 2007, HVG–ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.
3. CSIKY OTTÓ – M. BUJDOSÓ GYÖRGYI –VÁCZY ZSUZSA: Apasági perek, apaságvizsgálat, 2003, HVG–ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.
4. JOBBÁGYI GÁBOR: Személyi és családjog, 2009, Szent István Társulat, Budapest.
5. VÉKÁS LAJOS: Szakértői Javaslat az Új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez, 2008, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest.
6. WEISS EMÍLIA: A származás megismeréséhez való jog és e jog korlátai, in Jogtudományi közlöny, 2002/1. szám, 1-12. o.
7. <http://hu.shvoong.com/law-and-politics/>, 2010.02.16.
8. Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 22. számú módszertani levele polgári perekben és büntetőügyekben végzett DNS-vizsgálatokhoz és szakvéleményadáshoz
Ld.: http://www.iszki.hu/fileadmin/Akkreditacio/Boi/Orsz_gos_Igazs_g_gyi_Orvostani_Int_zet_22._ML_DNS.pdf, 2010.02.16.

¹⁰⁷ Új Ptk. 3: 111. § (3) bekezdés.

FELHASZNÁLT BÍRÓSÁGI HATÁROZATOK

1. 750/B 1990. AB határozat.	10. BH 1993. 620.
2. BH 1968/8/5778.	11. BH 1996. 206.
3. BH 1979. 269.	12. BH 2000. 18.
4. BH 1981. 24.	13. BH 2002. 231.
5. BH 1986. 235.	14. BH 2004. 14.
6. BH 1989. 404.	15. PK 97.
7. BH 1992. 765.	16. PK 100.
8. BH 1993. 233.	17. PK 183.
9. BH 1993. 304.	18. PK 219.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

1. 149/1997 (X.10.) Kormányrendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról.
2. 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról.
3. 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról.
4. 1982. évi 17. törvényerejű rendelet az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről.
5. 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről.
6. Új Ptk.

**FARKAS ÁDÁM, KESERŐ BARNA ARNOLD, ARADI CSILLA,
PATAKI ANITA, KÁLMÁN JÁNOS**

A FORMÁLÓDÓ VILÁGREND ÉS MAGYARORSZÁG

Jelen dolgozattal az a célunk, hogy a Válság 2008. c. munkánk után még kiterjedtebb és célorientáltabb képet adjunk a világ, pontosabban a világrend átalakulásáról, és benne Magyarország helyéről és szerepéről. A dolgozatban általános kitekintést adunk a világrendre és átalakulására, a változási tendenciákra, részletesebben vizsgáljuk meg az USA, az EU, Oroszország és Kína jelentőségét és kérdéseit ebben a változó rendben, illetve javaslatokat teszünk bizonyos magyar cselekvési irányokra mind az általános, mind pedig a különös szintjén.

1. FEJEZET

A FORMÁLÓDÓ VILÁGREND ALAPKÉRDÉSEI ÉS MAGYARORSZÁG

„Manapság közhelynek számít azt állítani, hogy egy régi, haldokló és egy születendő új világrend közötti átmenetben élünk.”¹ A formálódó új világrenddel kapcsolatban pedig komoly kihívások előtt áll még minden szemlélő, elemző, gondolkodó, és nem utolsósorban minden szereplő is. Az bizonyos minden esetre, hogy jelenleg egy posztjaltai és posztamerikai világrend felé közelítünk, mely az eddigi gyakorlatok, eddigi szemléletek és eddigi intézmények átértékelését, sőt nem kizárt, hogy totális megváltoztatását követeli meg tőlünk, mind tudományos, mind állami, mind pedig állampolgári, államok feletti és civilizációs szinten, különös tekintettel a Nyugati civilizációra, ha beszélhetünk egyáltalán még egységként kezelve ilyenről.

Dolgozatunk e keretadó részének (és ebből következőleg a felszín alatt egészének) célja pontosan az, hogy tájékozási pontot adjon

- a formálódó világrend jellegéről, látható vonalairól,
- szereplőiről az absztrakció és a különös szintjén,
- kihívásairól, veszélyeiről és igényeiről,
- valamint Magyarország egy (de nem az egyetlen) lehetséges reagálási irányvonaláról az új világrendben.

¹ MEZŐ FERENC: A geopolitika formaváltozásai, in Politikatudományi Szemle, 2006/4. szám, 75. o.

1.1. Az új rend biztos és feltételezhető jellegéről és vonásairól

Mint azt már az imént kifejeztük, egy új és a jaltaitól, illetve a köztes amerikai hegemonia rendjétől merőben eltérő világrend formálódik jelenleg. E rendre részben igaz mindaz, amit Zakaria a posztamerikai világban ír, nevezetesen, hogy „ez a könyv nem Amerika hanyatlásáról, inkább a többiek felemelkedéséről szól.”² Csak azért részben, mert Amerika talán nem hanyatlik, de érezhetően és jelentős ütemben veszít eddigi jelentőségéből. E rendről elmondható a teljesség igénye nélkül, hogy

- „Az új világrend kibontakozásának legfontosabb mozgatója a világ-gazdasági fejlődés.”³,
- felerősödik az Észak- Dél konfliktus,
- elvetélt gondolattá válik a nyugati típusú világ zökkenőmentes és kiszámítható kialakítása,
- megszűnik a Nyugat hidegháború alatt dogmává erősített sebezhetetlenségének és túlmisztifikált államépítő receptjeinek képzete,
- nyilvánvalóvá válik, hogy a nemzetközi politikában egyszerre van jelen a globalizálódás, az integrálódás, a dezintegrálódás és a fragmentálódás jelensége, stb.⁴
- „A hagyományos kormányzati struktúrán kívüli (civil) szerveződések egyszerre jelentenek új lehetőséget és konfliktusforrást mind a regionális, mind a globális szintén. Arra is fel kell készülnünk, hogy az erőszak gyorsan és globális méretekben eszkalálódhat. Ebből az következik, hogy a jelenlegi világrendszer nem alkalmas az új biztonság- és társadalompolitikai kihívások kezelésére...”⁵
- „Most először igazi globális fejlődésnek lehetünk szemtanúi. [...] Ez egy valódi globális rend megszületése.”⁶
- „Ahogy a gazdasági vagyon növekszik, úgy erősödik a nacionalizmus is,”⁷ és hogy

² ZAKARIA, FAREED: A posztamerikai világ, 2009, Gondolat Kiadó, Budapest, 31. o.

³ SZANISZLÓ JÓZSEF: Kína hadserege, biztonságpolitikája. A kínai úrprogram „veszélyei”, in Szakmai Szemle, a Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa, 2007/2. szám, 7. o.

⁴ GALLÓ BÉLA: A túlélés tudománya, 2000, Helikon Kiadó, Budapest, 7-12. o.

⁵ SCHMEJA, NICO: A nemzetek biztonsága a globalizáció korszakában, in Hadtudomány 2008/3-4. szám, 19. o.

⁶ ZAKARIA: i. m. 33. o.

- „A külkapcsolatok tematikája is rendkívül gyors változásokon fog átesni: már most az energia számít az egyik kulcskérdésnek, néhány évtizeden belül a bevándorlás, az ivóvíz és a klíma is fel fog sorakozni az olyan hagyományos témák mellé, mint a fegyverkezés, a terrorizmus, vagy a regionális katonai konfliktusok. Ma még a rémálomként számított, hogy a terrorizmust támogató államok korából átlépünk a terroristák által irányított államok világába.”⁸

Ez a rövidnek és tömörnek ható, de messze nem teljes (ha létezik egyáltalán ilyen) helyzetkép jól szemlélteti, hogy nem csupán a jaltai és az általunk köztesnek tekintett amerikai világrend végéhez érkeztünk, hanem ezekkel párhuzamban jól érezhetően átalakulóban (ha nem leköszönőben) van a vesztőfáti paradigma is. E paradigma lényege, hogy a világ felettük lévő főhatalmat el nem ismerő, független, szuverén államokból áll, melyek jogilag egyenlők, függetlenül a hatalmi viszonyoktól.⁹

A változás értelmezése és jellege

A változás, vagy leköszönés többes jelentéssel bír a kérdés kapcsán. Egyrészt azért, mert való igaz, hogy egyre nehezebben beszélhetünk független és klasszikus értelemben vett szuverén államokról. Másrészt azért, mert, bár álláspontunk szerint minden a gyakorlatban hatalmi cselekvést eredményező lépés gyökere még napjainkban is a nemzetállami szuverenitásig vezethető vissza (vagyis ez tekinthető, ha nem is a, de legalább az egyik leghatékonyabb reaktív szintnek), akkor sem tagadható, hogy a nem állami szereplők jelentősen, néhány szektorban talán túlzott mértékben is megerősödtek, legyenek azok állam- és nemzetközi, vagy szupranacionális szervezetek, vagy épp multinacionális mamutvállalatok. Harmadrészt pedig azért, mert szóba sem jöhet hatalmi viszonyoktól független, jogegyenlőségre épülő gyakorlat a nemzetközi rendben (s helyütt tanúként idézhetjük számos példa közül Amerika preventív háborúhoz való jogának egyoldalú rögzítését, vagy épp a Hágai Nemzetközi Bírósághoz való viszonyát, de ugyanígy számos állam, köztük a felívelő Kína viszonyát a Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányához, esetleg az új orosz katonai doktrínát.).

⁷ ZAKARIA: i. m. 63. o.

⁸ MARJÁN ATTILA: Hol a térkép közepe?, 2009a, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 297. o.

⁹ TAKÁCS PÉTER (szerk.): Államelmélet, I. kötet, 2007, Szent István Társulat, Budapest, 156. o.

Fontos e tényezők mellett azt is kiemelni, hogy a 2008-as, máig tartó, gazdasági válság (amelyet nem értelmezhetünk a Kondratyev ciklusok¹⁰ által szükségesnek ítélt visszaesésként) jól szemléltette, hogy „a 2008-as gazdasági krach pedig nemcsak az amerikai gazdaságot roppantotta meg, hanem tovább erodálta az USA birodalmi státusát is”,¹¹ aminek okaként egyesek Amerika birodalmi túlterjeszkedését jelölik meg. „Miközben történelmi összehasonlításban példátlan erőfölényről beszélünk, mára világosan láthatóvá váltak ugyanakkor az amerikai hatalom korlátai is, hiszen... akaratának a világ különböző pontjai csak korlátozott mértékben tud érvényt szerezni egy olyan globalizálódó nemzetközi rendszerben, amelyben a hatalom egyre diffúzabbá válik.”¹² Elvitathatatlan és most már tagadhatatlan is a globális mértékű változás, bármennyire szeretnénk is hinni, hogy a hajó még nem kezdett a régi megoldások miatt a végzetes jéghegy felé sodródni. A jelenlegi szemlélet hajója ugyanis nem tudja kiállni ennek a megváltozott tengernek a viharait és elkerülni az ominózus jéghegyeket, melyek egymás után támadnak, legalábbis a régi hajóból nézvést. A változások hullámai gyors egymásutánban érkeznek és mindig megújult és sematikusan szemlélve megváltozott erővel.

Mindez annak tudható be, hogy az elmúlt 500 évben kialakult és meggyökeresedett Nyugat-orientált világrend harmadik nagy hatalomváltását éljük most át a Nyugat felemelkedését, majd Amerika centrumba kerülését követően, mikor is nem más történik, mint a „többiek felemelkedése”. Ez pedig olyan változásokat idéz elő, melyek egyaránt érintik az állami és nem állami szereplőket, illetve feladatköreiket és azok eddigi metodikájának hatékonyságát is. Az elmúlt két évtized paradox világa, melyben egymást érték a konfliktusok és biztonsági veszélyek, de mégis a globális gazdaság folyamatosan nőtt, most megtörni látszik, s ennek számos hatása van.¹³

¹⁰ A Kondratyev-ciklusok egy közgazdasági teória, melynek lényege, hogy a termelésben és gazdaságban beálló forradalminak tekinthető újítások, mindig jelentős változásokat idéznek elő a gazdaságban és ezek által hozzávetőlegesen meghatározhatók a gazdaság visszaesési, vagy válság, illetve felívelési, prosperáló időszakai. Egyes közgazdászok szerint a kapitalista gazdasági rendszernek szükségképpen velejárójaként kell tekinteni a visszatérő válság, vagy visszaesési ciklusokra.

¹¹ MARJÁN: i. m. (2009a), 294. o.

¹² DEÁK PÉTER: Biztonságpolitika a hétköznapiakban, 2009, Zrínyi kiadó, Budapest, 10. o.

¹³ ZAKARIA: i. m. 31-37. o.

A geopolitikai hatalmi súlypont érezhetően tolódik Ázsia felé, s közben a nyugati gazdaság fénykora letűnni látszik, méghozzá egy jelentős válság keretei közepette, ami fokozott állami beavatkozásra és egyúttal talán egy új gazdasági rendszer kialakítására sarkall minden érintettet. Ezzel összefüggésben változik a külpolitika témalajstroma is, s az eddig megszokott fegyverkezési probléma, a terrorizmus és a térségi konfliktusok kérdése már most kiegészült az energia problémakörrel, melynek nyomdokain közeleg az ivóvíz, a migrációs és a klímakrízis is, amit mintegy a csúcsig fokoz a bukott államokban rejlő számtalan veszélyforrás, melyek akár a terroristák által irányított államot is elhozhatják a mindennapjainkba.¹⁴

Mindezeket a jelenségeket azonban a helyzethez mért, fokozott hidegvérrel és realitással kell kezelni. Be kell látni, hogy szemléletváltásra van szükség, elsősorban a transzatlanti „civilizációban”, s nem csak azért, mert a konfuciánus Kína és a hindu India megmutatta, hogy úgy lehet betago-lódni a Nyugati világba, hogy kultúrájuk megtartásával egészében formál-ják azt, hanem azért mert a nyugati teóriák a Nyugat túlsúlyához és domi-nanciájához igazodtak, s mára bizony idejüket múlttá váltak. Plasztikus kérdése ennek a dzsihadista terrorizmus¹⁵ is, mellyel kapcsolatban hajlamo-sak vagyunk globális iszlám fenyegetésről beszélni, ami azonban jelenleg még irracionális az iszlám belső tagoltsága okán. Ebből következőleg stratégiai szemlélet kell és teljes újraértékelés.

Nemzeti identitás és nacionalizmus

Ezen újraértékelés kereteiben eltagadhatatlan, hogy számos régi-új gondol-at is visszaköszön, melyek közül talán elsődleges a nacionalizmus és nem-zeti identitás kérdése, mellyel kapcsolatban felvethetjük, hogy a XX. szá-zad valójában nem a demokratizmus és a kommunizmus küzdelmének szá-zada volt. „A legfőbb politikai erő e században mindmáig a nacionaliz-mus”¹⁶ és a két blokk csupán elnyomta a maga univerzalista szemléletével

¹⁴ MARJÁN: i. m. (2009a), 296-297. o.

¹⁵ Manapság ez a fogalom is részbeni tisztázásra szorul, mivel a köztudatban ösz-szemossák a dzsihadista (vagy iszlamista) terrorizmust az iszlamista politikai irányzattal, melyek között vitathatatlanul van valamiféle távoli eszmei rokonság, de ez messze nem azonosság. Míg az előbbi egy szélsőséges és erőszakos, részben politikai részben vallási fanatista hálózat-rendszerű szerveződés terrortámadások végrehajtásának céljával, addig az utóbbi egy radikális politikai irányzat, mely szemben áll az iszlám modernizációjának lehetőségével, a teokráciát, a saria szerinti iszlám államot és pán-iszlám egységet tekinti ideálképpnek.

¹⁶ LUKACS, JOHN: A XX. század és az új kor vége, 2006, Európa könyvkiadó, Bu-dapest, 14. o.

az egyes államok önálló, saját kultúrán alapuló fejlődési tendenciáit, amivel komoly frusztrációt és feszültségeket fojtott a legtöbb centrumba nem illeszkedő, mag-államként nem értelmezhető nemzetbe. Mindezt egy napjainkra vonatkozó fontos és már fentebb idézett felismeréssel kell kiegészíteni, miszerint „ahogy a gazdasági vagyon növekszi, úgy erősödik a nacionalizmus”¹⁷.

A gazdasági-tudományos globalizáció és vele „az iparosodás, a technológiai haladás és a társadalom modernizálódása jelentős mértékben hozzájárulhat az emberi szabadság bővüléséhez”¹⁸ egyúttal táplálja a politikai nacionalizmust, de ez messze nem ellentmondás, ha a nacionalizmust helyén kezeljük, vagyis a saját kultúra megőrzése és kamatoztatásaként látjuk és gyakoroljuk.¹⁹ Ennek elfajulása, a sovén és fundamentalista fenyegetések ugyanis atipikusak és sokszor reaktív jellegűek, példának okáért az agresszív westernizáció²⁰ nyomán jelentkeznek.

„Brzezinski nemrégiben hívta fel a figyelmet egy jelenségre, melyet ő »globális politikai ébredésnek« nevez. Rámutatott arra az egyre növekvő tömeges szenvedélyességre, melyet különböző erők táplálnak, úgymint a gazdasági siker, a nemzeti büszkeség, magasabb szintű oktatás, több információ és átláthatóság, valamint a múlt emlékei.”²¹ Ez a megfogalmazás pedig jól tükrözi, hogy lényegében a nemzeti ébredés és nacionalizmus kérdése globális jellegű, azt is mondhatnánk, hogy a globalizáció világhálón létező hullámain terjed tova az egész világban, s nem tekint kivételként egyetlen civilizációra, egyetlen államra és berendezkedésre, s egyetlen kontinensre sem. Az alább kifejtendőket megelőlegezendő tehát, a nemzeti identitás kérdése és helytelen kezeléséből következő problematikája jelentős mértékben érinti Európa egészét, az Amerika Egyesült Államokat, Kínát, Oroszországot, sajátos megnyilvánulási jelleggel a Közel-Keletet és Afrikát, egyszóval a Földet. Mindez pedig arra enged következtetni, hogy a nacionalizmus megjelenése óta minden eddigénél fontosabbá válik, hogy a

¹⁷ ZAKARIA: i. m. 63. o.

¹⁸ SEN, AMARTYA: A fejlődés, mint szabadság, 2003, Európa könyvkiadó, Budapest, 19. o.

¹⁹ ZAKARIA: i. m. 64-65. o.

²⁰ Ami messze nem mosható össze modernizációval, mivel álláspontunk szerint az előbbi nem más mint a konzumidiotizmus importja és terjesztése a világban a morális értékek devalvációjának elősegítésével párhuzamban, míg az utóbbi gazdasági, tudományos, részben társadalmi minták hozzáférhetővé tétele a fejlődés lehetőségének biztosítása érdekében.

²¹ ZAKARIA: i. m. 64. o.

nemzeti-kulturális-civilizációs kérdést megfelelően, a szabaddá tétel és békés egymásra hatás elvei mentén kezeljük és reagáljuk le, mivel a benne szunnyadó erők az egyik legkiszámíthatatlanabb veszélyforrásaiként értelmezhetők az új rendnek, főként, ha azok összeölelkeznek más kihívásokkal is.

Összkép

Összességében nézve a kialakulóban lévő új rend tehát, már messze nem értelmezhető a régi rendben megszokott keretek között. Biztosan tudjuk, hogy bár létezik benne egy a többiekhez mért fajsúlyos hatalom, melynek hegemoniája azonban már megkérdőjelezhető, de azt is tudjuk, hogy semmiképpen sem unipoláris, hanem a multipolaritás felé tart. Tudjuk róla azt is, hogy alapjaiban tagadja az egységes emberi civilizáció lehetőségét, és azt is, hogy hatalmi súlypontja valahol a főszereplők között fog elhelyezkedni, folyamatos helyváltoztatás mellett, vagyis a kapitalista szemlélet szabályait más síkokra ültetve egy versengő hatalmi rend lesz. Biztosra vehetjük azt is, hogy komoly határvonalakat fognak emelni kulturális és hatalmi szempontból az egyes civilizációs törésvonalak, melyek mentén várhatóak lesznek törésvonal konfliktusok²², de azt is feltételezhetjük, hogy ezek nem eszkalálódnak globális, vagy regionális háborúkká, melyek drasztikusan érintenék a gazdasági együttműködést. Nyilvánvaló az is, hogy a szuverenitás ebben a rendben átfogalmazódik és a nemzetközi politika rendszerszintjei is változni fognak, méghozzá úgy, hogy az új kihívások miatt az állami szint jelentősége valamelyest csökkenni fog, az e szintre telepített tevékenységek metodikája pedig változási kényszerben lesz. A szintek kezelése kapcsán azonban, alapvető fontosságú a szereplők kérdése, ami nélkül nem láthatunk teljesen tisztán a formálódó rend egyébként is kódos világában.

1.2. Az új rend szereplői az absztrakció és a különös szintjén

Az elméleti síkon, visszautalva a vesztfáliai rendszer jellegzetességeire, azt mondhatjuk, hogy komoly bővülés mutatkozik a szereplők körében, tekintettel arra, hogy az államok mellett jelentős súlyra tettek szert a különböző nem állami szereplők, ideértve a legváltozatosabb nemzetközi szervezeteket, az Európai Uniót és jelenleg formálódó Ázsiai és posztszovjet kor-

²² HUNTINGTON, SAMUEL P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, 2008, Európa Könyvkiadó, Budapest, 344. o.

mányközi (gazdasági és biztonsági-védelmi) tömörüléseket²³, nem beszélve a különböző nemzetközi civil szervezetekről és persze a multinacionális mamut vállalatokról. Ezek mind eltérő súlyú, de jelentős szereplőivé váltak és válnak az új rendnek.

Mindezek mellett átértékelődni látszik a nemzetállami, regionális, civilizációs és globális szint egyaránt. A rendszerszintek eltolódtak és súlyozásuk is megváltozott, s mindegyik tényezőnek megvan a maga fontossága²⁴, még ha némelyik, például a civilizációs karakter, nem is annyira kézzelfogható. A kínai és indiai modell egyre inkább utat nyit a közös kulturális gyökerek, a geopolitikai és természeti-gazdasági érdekek mentén történő fokozott integráció és kooperáció felé, de mindezt úgy, hogy eközben paradox módon erősödnek bizonyos térségekben az identitásbeli ellentétek (példaként pedig pont hazánk és Szlovákia viszonya hozható fel). Ez az absztrakt szereplői szinten beálló kettős változás pedig újabb igényeket támaszt és újabb változásokat indukál, mégpedig úgy, hogy elmélyíti a fentebb írtakat, különösen a transzatlanti szemlélet elhibázottságát. Azért látjuk ezt így, mert „még mindig úgy gondolunk a világra, mint ahol a felemelkedőben lévő hatalmaknak két meghatározott választási lehetősége van: vagy belesimulnak a nyugati rendbe, vagy azt elutasítva, latorállamokká válnak... Valójában azonban az új hatalmak egy harmadik utat választanak: csatlakoznak a nyugati rendhez, de a saját feltételeikkel és ezzel átalakítják a rendszert magát.”²⁵

Ezzel a megjegyzéssel pedig át is lépünk a szereplők különös szinten történő taglalására, melyre egyébként a dolgozat egész további része rendelkezésre áll. A szereplők száma ugyanis az absztrakt szint bővülésével szinte végtelenné vált, a főszereplők azonban jól behatárolhatók és álláspontunk szerint nem esnek teljességgel egybe Huntington civilizációival. Ezek a főszereplők sokszínűek, mindegyikük különböző és kis túlzással talán azt mondhatjuk, hogy egyetlen dolog köti őket össze a gazdaságon túl, ez pedig a hatalmi játszmában birtokolt kiemelt jelentőségük. A főszereplők sorába magunk Kínát, Indiát, Japánt, Oroszországot, az Amerikai Egyesült Államokat, az Európai Uniót és kiterjesztő értelmezéssel a Közel-Keletet, valamint Latin- és Dél-Amerikát soroljuk, melyek közül az elem-

²³ Csak említés szintjén: ASEAN, Sanghaji Együttműködési Szervezet, GUAM, Független Államok Közössége, Eurázsiai Gazdasági Közösség, Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete.

²⁴ Ezek tehát nem egymással versenyeztethető fogalmak, hanem egymást kiegészítő, a helyes képalkotás, szemlélet és elemzés egészének részfogalmai, rész-szintjei.

²⁵ ZAKARIA: i. m. 67. o.

zés középpontjából Japánt, a Közel-Keletet valamint Latin- és Dél-Amerikát mellőztük.

Az egyes főszereplők fontossága abban ragadható meg, hogy valamilyen szempontból komoly súllyal bírnak az új rendben. Míg a „főhatalmak” értelemszerűen a hatalom komplex tényezője szempontjából állnak középpontban, addig például az újrafegyverkezést latolgató Japán gazdaságilag és tudományosan kiemelkedő, a Közel-Kelet energetikai és biztonsági szempontból fajsúlyos, Latin- és Dél-Amerika pedig mint a főhatalmak új célterülete jelenik meg előttünk.

Ez a vegyes kép, mind az absztrakciós, mind a különös szintjén jól mutat rá arra, hogy az új világrend új elemzési szemléletet és metodikát kíván, melynek csupán csak példaértékű megnyilvánulásaként értelmezhető például a kínai CNP²⁶, hiszen ez a kérdés egy különálló tanulmány, ha nem egy teljes kötet témáját adhatná. Kiváló vezérfonal azonban az említés szintjén ahhoz, hogy rátapinthassunk az új rend új kihívásaira, veszélyeire és igényeire egyaránt.

1.3. Az új rend új kihívásai és veszélyei

Mind a már érezhető jellegek, mind az aktorok körében bekövetkező változások, mind pedig az ezekhez mérten *core-on* kívüli (főként természeti) tényezők arra engedtek és mára már a tapasztalatokkal megerősítve engednek következtetni, hogy ebben az új rendben, jelentősen megváltoznak a veszélyforrások és kihívások. Ez a módosulás egyaránt igaz a klasszikus szereplőkre nézve, és az egyre fajsúlyosabb szubnacionális, szupra- és multinacionális és más-más szereplőkre nézve az ENSZ-től az egyénekig egyaránt. „Ebben a légkörben a nemzeti gazdasági és katonai hatalom hagyományos működése egyre kevésbé hatékony”,²⁷ de ez messze nem jelenti azt, hogy például a katonai erő immár értelmét veszteni látszik.

Ahogy azt fentebb idéztük, „a külkapcsolatok tematikája is rendkívül gyors változásokon fog átesni: már most az energia számít az egyik kulcskérsnek, néhány évtizeden belül a bevándorlás, az ivóvíz és a klíma is fel fog sorakozni az olyan hagyományos témák mellé, mint a fegyverkezés, a

²⁶ CNP: Comprehensive National Power – Nemzeti Összerő. Egy komplex stratégiai mutató, mely az egyes államok hatalmi rendben betöltött számszerűsített helyét mutatja meg és amelyet a kínai stratégiai gondolkodás állított fel számos jellemző, így például a kultúra, gazdaság, katonai erő, politikai rendszer, társadalom, földrajzi fekvés, stb. figyelembevételével.

²⁷ ZAKARIA: i. m. 34. o.

terrorizmus, vagy a regionális katonai konfliktusok...”²⁸ A rizikótérkép tehát részben-egészben átalakul és a rizikófaktor elosztás is újrendeződik. Vélelmezhető, hogy az egyes veszélyforrások jelentékenyebb összekapcsolódására lehet számítani. „A nemzetközi terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek, de természetesen a hagyományos fegyverek terjedése, illetve az illegális migráció és a szervezett bűnözés is közvetlenül fenyegetik a világ a minden államát.”²⁹ Ezekkel pedig szoros összefüggésben, néhol szimbiózisban értelmezendő a *failed states* kérdés, a migráció, a járványok és mély szegénység, vagy épp az etnikai-civilizációs törésvonalak és feszültségek kérdése. „Világossá vált, hogy a biztonságot nem lehet többé a külső, a területhez közötti védelmi képességek kérdésére korlátozni. Az új kihívások, mint az államkudarok, a terrorizmus, az etnikai konfliktusok, a tömeges migráció, a szervezett bűnözés, az erőforrásokért folytatott harc, a kritikus infrastruktúra védelme váltak a legsúlyosabb biztonsági fenyegetések-ké.”³⁰

Ezen veszélyforrások, azonban „csupán” az alapját képzik a formálódó világrend kihívásainak és elvárásainak. Ezekre ugyanis megfelelően kell reagálni, s álláspontunk szerint nincs olyan tudomány jelenleg, melyet ez a kérdés legalább részben ne érintene. Természetszerű, hogy az érintettségi és egyúttal kényszerítettségi piramis csúcsán a társadalomtudományok állnak, melyek körében a már többször említett újraértékelés égető fontosságú és sürgősségi. E körben „fontos tisztában lennünk azzal a ténnyel is, hogy nem lehet szigorú hierarchikus sorrendet felállítani a biztonsági fenyegetések között, azokat egyformán fontosként kell kezelni.”³¹ Ez pedig alapjaiban kényszeríti átalakulásra, vagy ítéli bukásra a bevett és dogmatikus módszerek és elvek zömét, s kifejezetten igaz ez az ún. „transzatlanti” szemléletre.

E szemléletváltás vonatkozásában elmondható, hogy „... a kormányok önmagukban nem tudnak többet tenni, mint hogy felfedezik az olyan problémákat, mint például éghajlatváltozás. A valódi megoldások azonban egy sokkal szélesebb körű összefogást kívánnak, ami magában foglalja a magánszektor, a nem kormányzati csoportokat, a városokat, a településeket és a médiát.”³² Kulcsfontosságú kérdés tehát a nemzetközi politikai rendszer

²⁸ MARJÁN: i. m. (2009a), 297. o.

²⁹ Az új típusú biztonsági kihívások új elméleti keretben, in Biztonságpolitikai Szemle, http://biztpol.corvinusembassy.com/?module=corvinak&module_id=4&cid=1, 2010.04.10.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² ZAKARIA: i. m. 68. o.

jelentékeny átalakítása és az egyes pólus-pozícióra törekvő regionális hatalmak szükséges és arányos elismerése és bevonása e szintre. „A globális politikai rend mellett a pénzügyi világ nemzetközi rendjét is újrarajzolja a XXI. század. [... valamint] a nemzetközi intézményeket is át kell alakítani.”³³ A XXI. század új világrendjéhez tehát újfajta szemlélet dukál.

1.4. Új rendhez, új szemlélet

Már önmagában az a tény, hogy jelenleg még kialakulóban van az új világrend, vagyis a „világrend-nélküliség”³⁴ állapotában vagyunk, igazolja, hogy az eddigi szemléletmódunk idejétmúlt, hiszen véget ért az a rend, melyhez az elmúlt évszázad (bizonyos kérdések vonatkozásában évszázadok) során hozzá lett igazítva komoly iskola-viták közepette. Ezen túlmenően azonban a szemléletváltást még inkább indokolja a fent hosszasan tételezett változások egész sora, melyeket „csupán” csak megkoronáz a biztonság problémája és a biztonságot veszélyeztető tényezők bővülése.

Mindezek azt a követelményt támasztják az elkötelezett szemlélővel szemben, hogy egyrészt a transzatlanti, „nyugatos” szokáshoz képest új alapokra helyezze gondolatait és levetkőzze a *democratic enlargement*-tel³⁵ együtt járó tiszteletlenséget és viszonylagos felsőbbrendűség-érzetet a más kultúrákkal szemben. Emellett mindenképp fontosnak tartom a régi dogmák, például a szigorú civil-katonai elemzés elválasztásának, az egyes kérdések túlsúlyozásának, a katonai erő és a negyedik generációs hadviselés misztifikálásának, vagy épp az atomháborúval való elemzés körében történő fenyegetésnek az elvetését.

Ebben az új szemléleti rendszerben az átfogó, multidiszciplináris alapon álló, racionális vizsgálatnak kell dominálnia, mely nem feltétlenül csak az empirikusan bizonyítható tényezőkkel számol, hanem kulturális, lélektani, pszichológiai tényezőkre is alapoz, persze azok misztifikálása nélkül, s eközben igyekszik elfogultság nélkül elemezni az egyes kérdéseket, függetlenül azok jellegétől, vagy érdekállásától. Ez irányban egyébként a Távol-Kelet, egészen pontosan Kína már megtette az első és egyben minthaadó lépést a CNP megalkotásával.

„Az össznemzeti erő a mai kínai stratégiai gondolkodás központi fogalma a CNP egy korszerű, integrált, több tényezőből számított és többre-

³³ MARJÁN: i. m. (2009a), 299. o.

³⁴ DEÁK PÉTER: Biztonságpolitikai kézikönyv, 2007, Osiris kiadó, Budapest, 132. o.

³⁵ A Clinton-doktrína közkedvelt kifejezése a demokráciaexport programjának meghirdetését centrumba helyezve.

tegű mutató (indikáns), nemzetközi összehasonlításra alkalmas többdimenziós érték, viszonyszám (koefficiens), illetve annak mérésére, kiszámítására szolgáló eljárás (kalkulus). Elméleti szempontból a CNP egy új, multidiszciplináris társadalomtudományi kategória, a gyakorlati alkalmazás oldaláról nézve pedig a kínai hosszú távú stratégiai tervezés kiinduló pontja.”³⁶ Ez a kiváló minta az új szemléletmódhoz, kiegészítve azonban a teljes spektrumú (nem csupán hatalmi célzatú) elemzés által megkövetelt tényezőkkel és szűrőkkel. E körben tehát a CNP által nyújtott új sémával ötvözendő a CIA Factbook című gyűjteményében publikált elemzési módszer, a bevett katonai- és hírszerzési elemzési módszerek egyvelege és a civil biztonságpolitikai, társadalomtudományi elemzés módszer-rendszere, hogy ezt a jelenleg nehezen elképzelhető és mindenképp intézményesítést igénylő egyveleget fejlesszük tovább.

A szemlélet ilyen irányú változása mellett szükségképpen változnia kell a szemléletből következő lépéseknek és azok megvalósítási módszereinek, mind az egyes államok, mind pedig a nem állami szereplők szintjén, amire kiváló példa az ENSZ békefenntartó misszióinak kérdése és ENSZ gyorsreagálási erő létrehozásának problémaköre, de ugyanígy a haderő-szervezés kérdése, vagy épp a diplomácia, a kormányközi kapcsolatok, a nemzetközi szervezetek, a titkosszolgálatok és a hírszerzés feladatainak és működésének kérdése. Különösen igaz ez, a kisebb államokra, melyeknek hatalmi potenciálja lényegesen kisebb így cselekvési lehetőségeik is szűkebb keretek között mozognak.

1.5. Magyarország kilátásai a kialakuló új világrend küszöbén

Magyarország, mint kis állam pontosan azok közé a szereplők közé tartozik, melyeknek át kell értékelnie helyzetét és cselekvési programját. Magyarország ugyanis törekszik minden kapcsolódó nagyhatalmi érdeknek, de főként a hidegháború nagy túlélőjének megfelelni (az egyes kormányoktól függően) ami hosszú távon nem tartható, s különösen igaz ez a különböző honvédelmi tárca útján tett vállalásokra. Magyarország jövője az Európai Unió és csak aztán a változásban lévő NATO, s hazánkban igen is vannak stratégiai és geopolitikai érdekei, így a magunk részéről azt az álláspontot osztjuk, mely elsődlegesnek tekinti a térségi stabilitás szolgálatát, és a nemzeti érdekek lehető leghatékonyabb érvényesítését az EU-ban mindennemű (részleges és nem teljes) kényszerpálya ellenére.

³⁶ NAGY LÁSZLÓ – RÁCZ LAJOS: Nemzetközi erőközpontok a 21. század elején, in Hadtudomány 2008/1. szám, 79. o.

Persze jól csengő, de szinte megfoghatatlan és megoldhatatlan célkitűzések ezek, mivel a teljes magyar társadalmat és annak intézményrendszerét érintő változások kopogtatnak az ajtón, melyeket valóban megfelelő kivitelezés útjára kell terelni, mivel a belső reformok nélkül esélytelen a külpolitika reformja és a világrendnek megfelelő állami magatartás. Ennek ellenére az alábbiakban igyekszünk javaslatokat tenni a külpolitika irányának megváltoztatására, vagy legalább átértelmezésére, persze csak az adott terjedelmi és elméleti keretek között.

A külpolitikai javaslatok mellett azonban ehelyütt kell felhívunk a figyelmet a honvédelem, a hírszerzés, a nemzetbiztonság és rendvédelem teljes újraértelmezésének szükségességére, valamint az e kérdéseket támogató elméleti-tudományos cselekvési program kialakításának fontosságára. Álláspontunk szerint ugyanis a gazdasági-belpolitikai helyzet és a „nyugati világ” még tartó illúziói miatt az előbbi átalakítások még sokat váratnak magukra, egy intézményesítési lehetőség azonban nyitva áll Magyarország előtt, mintegy példaértékkel.

Ezen intézményesítési lehetőség alatt azt értjük, hogy Magyarországon fel kellene állítani egy olyan állami költségen működő elemző hivatalt, melynek állománya részint a nemzetbiztonsági, katonai biztonsági és feldehítési, honvédelmi és rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagjaiból, részben pedig civil elemzőkből, tudósokból és szakértőkből állna, mintegy katonai- és civil tagozati felosztásban. E szervnek az lenne a feladata, hogy összegezze az elemzési tevékenységek eredményeit és a delegáló szervek és intézmények adatait, részben nyilvános tanulmányok és kimutatások, részben pedig a minősített adatok körébe tartozó dokumentumok kereteiben, megfelelő és lehetőség szerint teljes kiterjedésű alapot nyújtva az érintett állami szervek és civil elemzők további munkájához. Ebben az intézményben az lehetne példaértékű, hogy megfelelő hatékonyságú működés esetén (kooperálva a Magyar Köztársaság különböző a kérdés által érintett szerveivel a gazdasági szektortól a védelmi szektorig) Magyarország kezdeményezhetné egy hasonló elveken működő Európai Unió intézmény felállítását, brüsszeli központtal és nemzeti hivatalok hálózatával. Ez a rendszer ugyanis álláspontunk szerint képes lenne arra, hogy koordinálja és szakmailag előkészítse a fenti területek átalakítását, ez által pedig egy lényegesen hatékonyabb és egységesebb európai védelmi és biztonsági politikai struktúra és metodika kialakítását.

Ahhoz azonban, hogy mindezt indokoltnak érezhesse az olvasó is a maga tömörségében legalább iránymutatásként, fontosnak tartjuk a legmeghatározóbbnak tartott hatalmi aktorok vizsgálatát, így az USA, az EU, az „Orosz Front” és Kína részletesebb vizsgálatát az alábbiakban.

2. FEJEZET

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK HELYE A „GLOBÁLIS HATALMI JÁTÉKBAN”

„Nincs kétség afelől, hogy az Egyesült Államok jelenleg úgy érzi, hogy ő az egyetlen szuperhatalom a világon, és bármit megtehet, amit csak akar.”

Nelson Mandela

2.1. Unilateralizmus vs. multilateralizmus

Az Amerikai Egyesült Államok ma is szuperhatalom. A világban betöltött szerepe e tekintetében nem is vitatható. Ami azonban mindenképpen megállapítható, az az, hogy a ma is folyamatban lévő hatalmi átrendeződések következtében más államok, illetve szerveződések olyan területeken szálltak versenybe az USA-val, melyekben eddig kihívója sem akadt. Hogy ki lesz az új bajnok, ha egyáltalán lesz egyértelmű győztes, az a jövő kérdése, de az új kihívók más és más hatalmi szektorokban vetélytársaivá válhatnak Amerikának. Ezeknek az új szereplőknek az ébredése pont akkor érte az USA-t, amikor az identitásbeli válsággal küzd. Csak utalva itt a Huntington professzor által, a Kik vagyunk mi? című kötetében leírt problémákra (etnikai, faji, kulturális és politikai sokszínűség), Amerikának jelenleg nemcsak az új ellenfeleivel kell megküzdenie, hanem, és talán elsősorban, saját magát kell újradefiniálnia.³⁷ A terrortámadások miatt bevezetett szigorú biztonsági intézkedések és ellenőrzések³⁸ tovább mélyítették ezt a problémát, megfogalmazva a kérdést, vajon a biztonságunk, vagy az emberi jogaink érnek-e többet?

Az Egyesült Államok a hidegháború végével és a Szovjetunió összeomlásával a bipoláris világból megmaradt egyedüli, rivális nélküli szuperhatalommá vált. Ezt volt az, amit Krauthammer unipoláris pillanatnak nevezett, és ez az, amit mi a magunk részéről inkább az amerikai közjátéknak

³⁷ HUNTINGTON, SAMUEL P.: Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái, 2005, Európa Kiadó, Budapest.

³⁸ Lásd USA Patriot Act (2001.10.26) rendelkezései, pl. a rendfenntartó szervek bírósági végzés nélkül lehallgathatnak telefonbeszélgetéseket, figyelhetnek e-maileket illetve különféle iratokat, ellenőrizhetik a külföldi diákokat, testszkennerek használata a repülőtéri biztonsági ellenőrzés során stb. <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/pdf/PLAW-107publ56.pdf>, 2010.02.23.

nevezünk.³⁹ Ezután Amerika szabadon tehetette azt, amit csak akart. De ez a helyzet szükségszerű is volt, ugyanis a hidegháborús ellenség hirtelen hanyatlása, majd szétesése okozta hatalmi vákuum kényszerítette az USA-t egyoldalú, unilaterális lépésekre. A közbeszédben emiatt sokan tartják az Egyesült Államokat hegemonnak, aki a nemzetközi normák figyelmen kívül hagyásával, egyoldalúan, saját érdekei szerint cselekszik. Ezt támasztotta alá az Öböl- háború, a Dél-szláv háború, majd az afganisztáni és az iraki, vagy más néven második Öböl- háború.

Az unilaterális külpolitika azonban nem új keletű az Amerikai történelemben, és nem kapcsolható pusztán George W. Bush nevéhez. Az első valóban egyoldalú lépés a Monroe-doktrína kihirdetése volt 1823-ban. „Ez lényegileg deklarálta, hogy az amerikai kontinenst »európai hatalmaknak nem szabad jövőbeni kolonizáció szempontjából megfontolás tárgyává tenniük«”.⁴⁰ Ezt követően a XIX-XX. század fordulóján a legismertebb expanzionista szenátor az amerikaiakat Isten népének tekintette, akiknek feladatuk, hogy igazgassák a „vad és együgyű népeket”, és vezessék a világ újrendezését. Ezzel egy időben John Hay külügyminiszter több nagyhatalom számára küldött üzenetet, melyben a Kínába későn érkező Egyesült Államok részére követelt egyenrangú kereskedelmi jogokat, mit sem törődve az oroszok és japánok egyet nem értésével. 1904-ben pedig T. Rooseveltnél az országát feljogosítottak érezte arra, hogy a latin-amerikai országok belügyeibe beavatkozzon és „nemzetközi rendőrként” megakadályozza a káoszt. Látható tehát, hogy a XX. század hajnalára az USA már meglehetősen nagy mértékben unilaterálissá vált.

Woodrow Wilson volt az első elnök, aki a világon mindenütt el akarta terjeszteni az amerikai demokráciát. A Népszövetség bukása után egyértelművé vált, hogy egy működőképes nemzetközi rendszer nem képzelhető el az USA nélkül. F. D. Rooseveltnél pedig ebben a szellemben hívta életre az Egyesült Nemzetek Szövetségét. A XX. század derekán tehát egy multilaterális Egyesült Államokkal találkozunk. Azonban az ENSZ demokratikus rendszere sokszor nem kedvezett az amerikai érdekeknek. Ahogy Peterecz találón fogalmaz, a hidegháború négy évtizede egy olyan periódus volt, melyben az USA a saját maga által kreált multilateralizmus börtönének rabja, amely börtönben a bipolaritás a börtönőr. Így az amerikai retorikában újra megjelent az unilateralizmus, ám ezt tett ritkán, és többnyire csak kerülıutakon és áttételeken keresztül követte. Az egyetlen kivétel a vietnámi

³⁹ PETERECZ ZOLTÁN: Az unilateralizmus az amerikai külpolitikában, in *Külügyi Szemle*, 2008/1. szám, 96. o.

⁴⁰ Uo. 97. o.

háború volt, mely megalázó sikertelensége miatt visszavetette Amerikát, egészen Reagan elnökségéig. Ő volt az, aki újra visszaterelte hazáját az unilateralizmus irányába a gonosz birodalommal, vagyis a Szovjetunióval szembeni versengésben.⁴¹

1991 után a globális ellenség nélkül maradt USA hatalmi túlsúlyát a liberális demokrácia terjesztésére igyekezett felhasználni. Utolsó multilaterális lépése az 1991-es öbölháború megvívása volt, melyet teljes nemzetközi egyetértésben tett meg. Ellentmondásosnak tűnik, de a bipoláris világrend megszűnése egyben a stabilitás megszűnését is eredményezte. A posztbipoláris világban új veszélyforrásként megjelentek a nukleáris töltettel rendelkező lator államok, és a nehezen feltérképezhető terrorista csoportok.⁴²

Clinton elnök „szerződések iránti mániája” megtevesztette a világot, és ezzel a multilateralizmus látszatát keltette. Ezt bizonyítja a Clinton-kormányzat nemzeti védelmi stratégiája, mely szerint Amerika a nemzetközi közösséggel összhangban cselekszik, amennyire csak lehetséges, azonban, nem habozik unilaterálisan cselekedni, ha az szükséges.⁴³ Az elnöki székben a Clintont követő Bush politikáját nagyban megalapozta ez a fajta doktrína a demokratikus növekedésről.

George W. Bush beiktatása után nem sokkal, szeptember 11-én érte Amerikát történelmének legpusztítóbb terrortámadása, mely kemény katonai válaszlépéseket generált, s végletesen az egyoldalú külpolitika felé fordította az Egyesült Államokat. Afganisztán esetében a nemzetközi közösség részéről még viszonylagos egyetértésre lelt Amerika, azonban Irak esetében már nem, és még a szövetségesei felől is visszautasítás érte.

A Bush-doktrína lényege, hogy meg kell akadályozni az ellenséges rezsimeket abban, hogy elérhessék azt a pontot, ahol veszélyt jelenthetnek az USA-ra, és ezt leginkább az egyoldalú, megelőző katonai csapások biztosíthatják az adott ország ellen. Ezzel az elmélettel kapcsolatban a kérdés az, hogy ez a megelőző csapás preventív, vagyis még a vélt vagy valós veszély kialakulása előtti támadást, vagy *pre-emptive*, azaz a közvetlen veszélyhelyzet esetén alkalmazott megelőző csapást jelent-e. Előbbi esetben a fenyegetettség hiánya a nemzetközi közösség elutasítását váltja ki, ahogy az történt az iraki misszió esetében is.⁴⁴

⁴¹ PETERECZ: i. m. 98-100. o.

⁴² Uo. 100. o.

⁴³ Uo. 101. o.

⁴⁴ Uo. 103. o.

Peterecz rávilágít arra, hogy „az ENSZ, melynek csaknem 200 fős tag-sága közül oly sokan kifejezetten elnyomó és despota rezsimek, nem tekinthető morálisan legitimnek, és ezért nem bírhat vétőjoggal az Egyesült Államok érdekei felett. Az a hipokrita multilateralizmus, amelyet egy ilyen szervezet hoz létre, csak csökkenti Amerika mozgásterét, így az Egyesült Államoknak muszáj saját kezébe venni a dolgokat: »A világban, melyben élünk, az egyetlen út, ami a biztonsághoz vezet, a cselekvés útja. És ez a nemzet cselekedni fog.« Ebből a szempontból tekintve az Egyesült Államok valójában rá van kényszerítve az unilateralista szerepre.”⁴⁵ Ezzel az a probléma, ahogy azt Immanuel Wallerstein professzor is megállapította, hogy a világ utoljára 1998-ban állt az unilateralizmus talaján, s attól kezdve, noha az USA egyoldalúan cselekedett, a nemzetközi közösség ezt már nem támogatta, és a többoldalú cselekvési rend felé hajlott. Tehát az elmúlt bő egy évtized során egy egyoldalúan fellépő Egyesült Államok, és egy multilaterális igényt támasztó világ állt szemben egymással.⁴⁶ Továbbá az is kritikaként merül fel, hogy az amerikaiak univerzális érvényűnek tartják nyugati értékrendszerüket, holott a történelem a tanúja annak, hogy sok helyütt ezeknek az értékeknek semmilyen tradíciója nincsen.

Az amerikai unilateralizmus legsebezhetőbb pontja a feltűnő szelektivitása és kettős mércéje, opportunítása. Ha nemzeti érdekei úgy kívánják, hajlandó szemet hunyni azon országok felett, melyek berendezkedése szintén nem felel meg az amerikai értékrendnek. Ez a kettős mérce mára a politikájuk részévé vált.⁴⁷

Az amerikai unilateralizmus alapja roppant nagy katonai ereje. Az Egyesült Államok hadserege vezető szerepet tölt be szárazföldön, vízen, levegőben és űrben. Katonai kiadásai a GDP 4,1 százalékát teszik ki évente, ami több mint a soron következő tizenhárom ország kiadásai együttesen. Ezzel a világ védelmi költségeinek 50 százaléka az USA-ra esik.⁴⁸ Ez a szám döbbenetes. És ennek ellenére véli úgy Wallerstein professzor, hogy ez a katonai hatalom csak addig működik nemzetközi politikai vonatkozásban hatékonyan és megfelelően, amíg nem kell használni. A benne lévő potenciál, a fenyegetés ereje az, ami félelmet kelt. De ha az országnak használnia kell, nem képes érvényesíteni azt az átütő erőt, ami szükséges lenne a kitűzött változtatások véghezviteléhez, s ezzel visszanyerhesse a

⁴⁵ PETERECZ: i. m. 105. o.

⁴⁶ WALLERSTEIN, IMMANUEL: Az USA, Európa és Oroszország stratégiai alternatívái, konferencia, 2010.02.18., ZMNE, Budapest.

⁴⁷ PETERECZ: i. m. 106. o.

⁴⁸ ZAKARIA: i. m. 215. o.

hegemón szerepét. Ennek oka az emberállomány hiánya, ugyanis a vietnámi háború óta megszűnt a kötelező sorkatonaság, és önkéntesek harcolnak. Az emberhiány tünete annak, hogy manapság már egy állam leigázása pontosan a nyugati standardok miatt, szinte lehetetlen, mivel a belső ellenállás letörésére történelmileg használt megtorlást és civilek elleni terrort a nyugati értékrend tiltja.

Ez a felismerés vezetett odáig, hogy az Obama adminisztráció retorikájában a katonai erőről átkerült a hangsúly az ún. *soft powerre*, illetve *smart powerre*, mely minden bizonnyal 2009-ben a legdivatosabb kifejezés lett a nemzetközi kapcsolatok terén.

2.2. „Smart Power”

Ez a kifejezés az, ami Barack Obama külpolitikájának központi fogalmává vált. Ezt – az egyébként 2004-ben megalkotott fogalmat – Hillary Clinton hozta divatba azzal, hogy külügyminiszter-jelöltként a szenátusi meghallgatásán ezt tartotta a követendő külpolitikai irányvonalnak. Kiemelte, hogy az Egyesült Államoknak minden rendelkezésre álló eszközt fel kell használnia – a diplomáciait, a gazdaságát, a katonait, a politikait, a jogit és kulturálist – és mindig a helyzetnek legjobban megfelelőt, illetve azok kombinációit kiválasztania.

A *smart power* hiba lenne katonai és diplomáciai erők kombinációjára leszűkíteni, helyesebb *soft power* (a vonzás képessége) és *hard power* (kényszerítő hatalom) megkülönböztetni.⁴⁹

A Bush-adminisztráció idején vitathatatlanul a katonai erő alkalmazása került előtérbe, ami együtt járt Washington erőszaktól mentes meggyőzési képességének meggyengülésével. Ez súlyos problémát jelent. A vonzás képessége – a *soft power* – nélkül, mely az amerikai értékekben, kultúrában rejlik, és amely Amerika céljait és cselekedeteit legitimálja mások szemében, az Egyesült Államok egyenesen sodródott az unilaterális külpolitika felé, mivel választási lehetőségek híján csak fegyverekkel tudtak érvelni. Az Amerika által elérni kívánt békés világ megteremtésében mindenekelőtt a *soft power* eszközökkel kellene operálni, s csak utolsósorban katonai erővel. A tűzzel és vassal kierőszakolt béke törékenyebb, mint a fejlődésen és józan belátáson alapuló béke.

Ki kell emelni, hogy a *smart power*, az okos hatalom nem csupán a *soft* és *hard power* összege, hanem ezeknek olyan kombinációja, aminek

⁴⁹ SZÖRÉNYI ANDRÁS: Smart power, avagy az év „felfedezése”, in Külügyi Szemle, 2009/3. szám, 147. o.

köszönhetően nem csak kiegészítik, de kölcsönösen erősítik is egymás hatását. Na de mi is az hatalom? Természetéről és fogalmáról sokféle felfogás létezik. Szörényi András a Joseph Nye és Robert Dahl által alkotott fogalmakat összevonva így definiálja a hatalmat: „a hatalom mások viselkedése következményeinek ismerete és viselkedése befolyásolásának képessége saját célunk elérése érdekében.”⁵⁰ A hatalom típusait Nye három csoportra osztotta: katonaira, gazdaságira és a vonzás hatalmára. Ezek eltérő viselkedési formákat feltételeznek, illetve más-más eszközöket és politikát igényelnek.

George W. Bush céljai elérése érdekében minden eszközt, még a katonai erőt is bevetve azt vallotta, hogy inkább féljenek az országától, mint-hogy szeressék. Ehhez képest Obama a *smart power*re épít, azon belül is a *soft power* elemeire, és igyekszik visszaállítani az Egyesült Államok vonzerejét, az önszántukból együttműködő országok szövetségét. Kétségtelen, hogy az utóbbi sok munkát és időt igényel, de kifizetődőbb lehet a bush-i megoldásnál.⁵¹

A hatalmak minősége között átjárhatóság is megfigyelhető. Ha például a gazdasági hatalom szankciók formájában jelenik meg, kényszerítő erőként hat, míg egy prosperáló és virágzó gazdaság generálta mintakövetés esetén a vonzás hatalmáról beszélhetünk. Utóbbit súlyos csapás érte a pénzügyi válsággal, ugyanis az amerikai gazdasági modell elveszítette hitelességét, így e tekintetben vonzásról aligha beszélhetünk. Ugyanez igaz az Európai Unióra is, Kínára viszont nem, sőt. Noha Kínát is érintette az utóbbi évek válsága, ettől függetlenül gazdasága roppant mértékben növekszik, ekként pedig folyamatosan erősödik a gazdasági-vonzás hatalma.⁵²

A *soft power* főbb forrásai az ország kultúrája, politikai értékei, külpolitikája, amennyiben az morális autoritással bír.⁵³ Ezek, és a kényszerítő hatalmak alkotják egy ország befolyásolási képességét.

Ki kell térnünk arra is, hogy ez a hatalmi játszma nem egyetlen szinten zajlik le, hanem – Nye analógiájával élve – egy háromszintes sakktáblán. Ennek a sakktáblának a felső szintjét képezi a katonai hatalmak küzdelme, melyben elsősorban államok vesznek részt, de folyamatosan bővül a kör a nem állam szereplőkkel.⁵⁴

⁵⁰ SZÖRÉNYI: i. m. 149. o.

⁵¹ Uo. 149. o.

⁵² Uo. 150-151. o.

⁵³ Uo. 151. o.

⁵⁴ Különösen Amerikában jellemző, hogy katonai jellegű állami feladatokat kiszerveznek magáncégekhez, így a különböző magán biztonsági cégek, illetve magán-

A háromszintes sakktábla középső fokán a gazdasági kapcsolatok állnak, ahol az államok mellett mára ugyanolyan fontossá váltak a különböző nemzetközi szervezetek (WTO, EU, NAFTA, OPEC), a transznacionális vállalatok, érdekvédelmi szervezetek és a nem kormányzati szervek (NGO⁵⁵-k).

Az alsó szinten zajló játszmák közül a terrorizmus elleni, a klímaváltozás elleni és a járványok elleni küzdelmet, valamint a szegénység visszaszorítására tett kísérleteket érdemes kiemelni. Ezen a szinten az államok és az NGO-k között nagyon aktív a kapcsolat, ezekre a viszonyokra főleg a *soft power* eszközök alkalmazása jellemző. Ez a szint az államok által nehezen befolyásolható.⁵⁶

Szörényi felhívja a figyelmet arra, hogy nem rendelkezik minden nemzetközi szereplő a hatalmi összetevők mindegyikével. Akik minden hatalmi típust a magukénak tudhatnak, azok az államok, és egyre nagyobb mértékben a terrorista szervezetek is. Ebben a vonatkozásban pedig az állam okos hatalma megegyezik a tényleges hatalmával, ezért célszerűbb lenne *smart use of power*-ről, azaz a hatalmi összetevők okos felhasználásáról beszélni.⁵⁷

Az új kihívások és a körülmények folytán feltehető, hogy a XXI. században a *soft power* eszközök alkalmazása kerül előtérbe, amiből két fontos dolog következik. Az egyik, hogy azoknak az államoknak, akik eddig nem, vagy csak csekély mértékben rendelkeztek *hard power* eszközökkel, és emiatt csekély befolyásolási képességgel bírtak, megnő a jövőbeni érdekérvényesítési lehetőségük, és lesznek alternatíváik. A másik megállapítás, hogy a katonai hatalomnál drágább hatalom nincs, ezért ennek a háttérbe szorulásával és a jóval olcsóbb *soft power* eszközök felértékelődésével a szegényebb országok előtt is új lehetőségek nyílnak meg. A hátránya ugyanakkor az, hogy időigényesebb és központilag nehezebben kontrollálható, mint a *hard power* eszközök.⁵⁸

A *smart power* kritikájaként felmerül, hogy nincs objektív mértéke a *soft* és *hard power* összetevők megfelelő kombinációjának, nehéz az optimális kombinációt megtalálni. Emellett a vonzás hatalmának a negatívuma,

hadseregek is egyre jelentősebbek. A másik oldalon pedig a terrorista szervezetek jelentek meg a porondon.

⁵⁵ Non-governmental Organization. Olyan szervezetet jelöl, melyet olyan természetes vagy jogi személy hoz létre, ami nem része egyetlen kormánynak sem.

⁵⁶ SZÖRÉNYI: i. m. 152. o.

⁵⁷ Uo. 153. o.

⁵⁸ Uo. 153. o.

hogy meglehetősen indirekt, és állami szinten csak részben ellenőrizhető. Ráadásul csak hosszú távon vezetnek eredményre, nehezen változtathatóak, de sokkal hamarabb lerombolhatóak, mint amennyi idő alatt létrejöttek.

Ezzel egyidejűleg az Egyesült Államok példájából tanulva belátható, hogy a hatalmas katonai és gazdasági hatalom nem elég, ha nem rendelkezik egy ország azzal a képességgel, hogy vonzással és ne kényszerítéssel érje el céljait. A vonzás képessége és a meggyőzés a jövőben egyre nagyobb szerephez fog jutni a nemzetközi érdekérvényesítésben, ami a diplomácia megerősödése és egy multilaterális világkép felé orientál bennünket.⁵⁹

2.3. Államépítés amerikai módra

Napjainkban kétség kívül az Egyesült Államok két legnagyobb külföldi missziója Afganisztán és Irak újjáépítése. Az, hogy ez a küldetés mennyi ideig fog tartani, még nem látható előre, de ami a nagyobb probléma, hogy a mikéntje sem egyértelmű, sem az amerikai vezetés, sem a témával foglalkozó szakértők körében.

A 2001. szeptember 11-ei terrortámadások és az azt követő afganisztáni invázió az érdeklődés középpontjába állította az államkudarccok és a bukott államok kérdését. De mit is értünk nem működő államok alatt? A szakirodalom erre általánosan azt a magyarázatot adja, hogy ezekben az országokban az állami struktúra felbomlik, a politikai- és a jogrend instabillá válik. Az állam területiális hatalma nem érvényesül, képtelen az ország egész területét ellenőrzése alatt tartani, így elveszti legfontosabb megkülönböztető képességét, az erőszak monopóliumát. Ennek pedig az az eredménye, hogy az ország egyes részeit terrorista csoportok, fegyveres csoportok vagy hadurak tartják a kezükben. Az ilyen állam képtelen kielégíteni a lakosság alapvető igényeit, a termelőkapacitások fenntartására sem képes, és emiatt elveszti a legitimitását arra, hogy lakossága nevében cselekedjen. Nem működő államokra következtethetünk a polgárháborúkból, forradalmakból, illetve abból, hogy teljes mértékben hiányzik az állami felelősség az alapvető emberi szükségletek kielégítése iránt.⁶⁰ A bukott államok olyan csapdába estek, amelyből önerővel képtelenek kijutni, ezért külső hatalom segítségére szorulnak. A nemzetközi intervenció helyett a krízis alternatív megoldása lehet a társadalmi elégedetlenség végletekgig történő fokozódása,

⁵⁹ SZÖRÉNYI: i. m. 156-157. o.

⁶⁰ RADA PÉTER: Az államépítés folyamatának modellezése: fokozatos vagy szakaszos folyamat? in *Külügyi Szemle*, 2009/1. szám. 45. o.

amely polgárháborúban, forradalomban, puccsban stb. csúcsosodhat ki, lehetővé téve egy alapjaiban más rendszer kiépítését.

Ezekre a problémákra reagálva az államépítést úgy határozhatjuk meg, mint egy olyan többlépcsős folyamatot, melynek célja a biztonság megteremtése és fenntartása, az állami infrastruktúra és intézményrendszer kiépítése, a társadalmi egység növelése, a demokráciaépítés és a gazdasági fejlődés fenntartható kereteinek megalkotása.⁶¹

Rada szerint, ha demokráciaépítésről van szó, az nem csupán demokráciát jelent, hanem liberális demokráciát, vagyis az egyes egyénekben rejlő lehetőséget arra, hogy a társadalom számára a legideálisabb döntést meghozhassák. Ennek megfelelően nem minden ország demokratikus, amelyik annak vallja magát, a fél autoriter rendszerek gyakran takaróznak a demokrácia álarcaival. Az persze más kérdés, hogy vajon helyes-e egy abszolút nyugati értékrendet ráerőltetni azokra a társadalmakra, ahol ennek semmilyen hagyománya nincsen. Ez a fajta nyugati, de kiváltképp amerikai univerzalizmus több okból is aggasztó. Bűnösök-e azok az országok, akik nem vallják a nyugati értékeket? Bűnösök-e azok a kultúrák, amelyek évezredek hagyományaik és szokásaik alapján élnek? Az Egyesült Államok szerint igen. Arrogáns módon, erőszakkal próbálják saját nézeteiket és értékrendszerüket ráerőltetni más társadalmakra. Vajon fordított helyzetben az USA ezt elviselné? Nem valószínű. A különböző kultúrák között nem állíthatunk fel rangsort az alapján, hogy melyik a helyes és melyik a helytelen, vagy melyik az értékeesebb, hiszen objektíven ez nem határozható meg. Nem is beszélve arról, hogy egy, a nyugati értékek tekintetében gyökértelen államban csak olyan áldemokráciák vagy fél-demokráciák jöhetnek létre, amelyek biztonságpolitikai szempontból nem kevesebb kihívást jelentenek, mint a bukott államok.

Az államépítés folyamata jelenleg kérdéses. A biztos recept még nem ismert, csak az, hogy mi az, amit eddig rosszul csináltunk. Az egyik véglet a segélyek küldése és várakozás a csodára, a másik véglet pedig a militáns fellépés és az erőszakos építés. Egyik sem megfelelő, a megoldásnak valahol e két pont között kell lennie. A demokráciaterjesztés külpolitikai imperatívusként tűnik fel a demokratikus államok külpolitikájában, legélesebben az Egyesült Államokéban, egyrészt a terrorizmus általi fenyegetettsége, másrészt roppant katonai ereje okán. De nem kell ehhez szuperhatalomnak lenni, a magyar külpolitika harmadik pillére is a demokrácia terjesztése. A demokrácia a hidegháború befejeztével már nem a szovjet ideológia ellen-

⁶¹ RADA: i. m. 41. o.

téte, hanem az államkudarccokból fakadó problémák kezelését célzó eszköz.⁶²

Az államépítés módjáról két elmélet verseng egymással, a szakaszos és a fokozatos elmélet. Az előbbi lényege, hogy a demokrácia előfeltételének tartja az erős és stabil állam kialakítását, és ha ez már biztosított, csak ekkor van értelme demokratikus választásokat tartani.

Ezzel szemben a fokozatosság elmélete azt vallja, hogy a demokratizálást nem szabad halogatni, azt rögtön az elején, de kis lépésekben, fokozatosan kell véghezvinni. Ez az elmélet azon a felismerésen alapul, hogy habár egy autoriter vezető képes lehet stabil államot teremteni, de személye a rendszerváltás akadályát képezheti, mert kevésbé valószínű, hogy hatalmát átadná a nép kezébe. Eszerint az államépítés és a demokratizálódás párhuzamosan is végbe mehet, és nem szükséges akár évtizedeket várni arra, hogy egy ország éretté váljon a demokráciára.

Mindkét nézetet figyelembe véve Rada úgy véli, hogy egyszerre kell alkalmazni a szakaszosságot és fokozatosságot is. Ez az ún. BIEN modell. Eszerint két szakaszt különböztethetünk meg: az első az emberi létszükségletek biztosítása és a biztonság megteremtésének fázisa, a második pedig a gazdaság és a demokrácia fejlődése. Ez utóbbi azonban már fokozatosan történik, mert nem lehet merev időbeli határvonalakat szabni az egyes feladatok között. Logikailag az intézmények kiépítése, a gazdaság fejlődése és a társadalmi kohézió lenne az ésszerű, de a valóságban ez jelentősen módosulhat az éppen aktuális körülmények miatt.⁶³

Tehát az első lépés a bukott állam keltette biztonsági vákuum betöltése. Ez egyrészt a területen lévő fegyveres csoportok felszámolását jelenti, másrészt az állam számára az erőszak monopóliumának biztosítását. Francis Fukuyama arra hívja fel a figyelmet, hogy a liberális eszmék és a joguralom pont az állami erőszakot korlátozza, ezért a biztonság megteremtésének mindenképpen meg kell előznie a demokratizálódást. Paradox módon a demokrácia értékeinek ellentmond, de alapjait csak ez teremtheti meg. Úgy is mondhatjuk, hogy a demokrácia csak demokráciaellenes módon érhető el. Természetesen az ellenséges erők megsemmisítése az utolsó számba vehető eszköz, először meg kell próbálni beilleszteni őket az új hatalmi struktúrába.⁶⁴

Ha sikerült az egész ország területét ellenőrzés alá vonni, és az alapvető létszükségletek biztosítottak, akkor kerülhet sor a demokratikus intéz-

⁶² RADA: i. m. 57. o.

⁶³ Uo. 65. o.

⁶⁴ Uo. 55. o.

ményrendszer kiépítésére. Meg kell teremteni az alapvető adminisztráció eszközeit, a politikai konzultáció mechanizmusait és az alapvető közszolgáltatásokat. A demokratizálódás kulcselemei az ideiglenes kormányzat felállítása, a választások kiírása vagy az alkotmány létrehozása. Természetesen önmagában egy demokratikus alkotmány még nem elég, hiszen a Szovjetuniónak is volt, mégsem tartották be. Annak a társadalomban megszilárdult jogszokásokat kell tükröznie, hogy a nép által legitimált lehessen, és feltétlenül érvényesülnie kell.⁶⁵ Itt csak utalunk a fentebb leírt véleményünkre, miszerint demokratikus alkotmány adása egy demokratikus hagyományokkal nem rendelkező ország számára olyan államépítési kísérlet, ami csak ellentmondásokhoz és későbbi konfliktusokhoz vezet.

Az államépítés elengedhetetlen része a szükséges erőforrások biztosítása. A már megteremtett infrastruktúra biztosítja a szükséges javak célba juttatását azokhoz, akinek szüksége van rájuk. A képzett munkaerő pedig segít fenntartani és fejlődésre bírni a gazdaságot, ezért az oktatás fontos feltétele a munkaerő minőségének emelésére. A fenntartható fejlődéshez szükséges, hogy a tőkefelhalmozás intézményes kereteit megteremtésük a jogi és pénzügyi szervezetek által. A fejlődés-gazdaságtani kutatások kimutatták, hogy egy bukott állam esetében sem a túlzott gazdasági bezárkózás, sem a túlzott liberalizáció nem lehet eredményes. A gazdaság szempontjából a segélyek kérdése lehet problémás, mert a segélyfüggőség tönkretelheti egy ország gazdaságát. Közgazdászok szerint, ha egy ország GDP-jének több mint 16%-a segélyekből származik, az már inkább káros hatásokkal jár. Másik probléma a segélyek folyósításának üteme. Az azonnali, de kevés segély valós változtatásokra nem elég, de a fegyveres erőszakot továbbra is lehet belőle finanszírozni, ezért ennél veszélyesebb – noha jó szándékú – nincs.⁶⁶

A sikeres államépítéshez nélkülözhetetlen a társadalmon belüli összetartó erő is, ahogy ezt Japán és Németország példája mutatja a második világháborút követő időszakban. A társadalom egysége csak egy közös identitás alapján tartható fent. Ez az identitás azonban elég nehezen alakítható ki a vallási, faji, politikai ellentétek és széthúzások miatt. A szegregáció nem jelenthet megoldást a kisebbségek és a különbségek kezelésére, és a történelem is bizonyította, hogy katasztrofális eredményekhez vezethet. A homogenitás megteremtésének másik lehetősége, hogy a kisebb nemzetek saját államot hozzanak létre. Ezzel viszont az a probléma, hogy a létrejövő országok valószínűleg ugyanolyan életképtelenek lennének, mint amelyek-

⁶⁵ RADA: i. m. 58. o.

⁶⁶ Uo. 61. o.

ből kiszakadtak. Tehát ez nem hogy megoldaná, csak súlyosbítaná a helyzetet. Ezek fényében a közös identitás legvalószínűbb alapja az állam iránti lojalitás lehet, hiszen az elnyomó rendszerek után ez ad az embereknek védelmet, és biztosítja szükségleteiket. A bizalomnak pedig az igazságos működés az alapja, így végső soron a közös identitás az igazságba vetett hiten alapulhat.

Ez utóbbi három szakasznak, vagyis az intézményépítésnek, a gazdaságfejlesztésnek és a társadalmi kohézió megteremtésének egymással párhuzamosan és fokozatosan kell történnie, de csakis a biztonság megteremtése után. Most pedig vegyük szemügyre, hogy ezt mennyiben sikerült az Egyesült Államoknak teljesítenie Afganisztánban és Irakban!

2.4. Afganisztán

Az ideiglenes afgán fejlesztési stratégiában három alappillért olvashatunk: a biztonságot, a joguralmat és a gazdasági fejlődést. Ezeket pontokba szedve részletezi a stratégia, és nem tesz köztük időrendi sorrendet.⁶⁷ A fentebb leírtak alapján láthatjuk, hogy Amerika a fokozatos modellt választotta, és nem veszi figyelembe a BIEN modell intelmét, vagyis azt, hogy az alapvető biztonság és az ország feletti teljes ellenőrzés nélkül értelmetlen a demokratizálódást erőltetni.

Az ISAF⁶⁸ a legfrissebb adatok alapján 85.795 katonát állomásoztat Afganisztánban, ám az ország teljes ellenőrzése ennek több mint hatszorosát igényelné.⁶⁹ Ugyanis 1980-ban a szovjet vezérkar, illetve ezzel egybevágóan mai elemzők is 600.000 katonát tartának szükségesnek a sikeres megszálláshoz.⁷⁰ Az utóbbi időben az ISAF kiterjesztette működését a dél-afgán területekre is, a katonák több mint fele jelenleg ott harcol a gerillákkal. Emiatt a humanitárius segélyezés meglehetősen nehézé vált ezeken a területeken, ezért a segélyek csak az ISAF által stabilan felügyelet részekre korlátozódnak, ezek az úgynevezett „afgán fejlesztési övezetek”.

⁶⁷ Interim Afghan National Development Strategy, i-ANDS – Summary Report: An Interim Strategy of Security, Governance, Economic Growth & Poverty Reduction. [http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2006.nsf/fb9a3459e0c5a152c1257205004f1c3e/c125723c004042d7c12573aa00474cd9/\\$FILE/unama-afg-30jan1.pdf](http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2006.nsf/fb9a3459e0c5a152c1257205004f1c3e/c125723c004042d7c12573aa00474cd9/$FILE/unama-afg-30jan1.pdf), 2010.02.21.

⁶⁸ International Security Assistance Force (Nemzetközi Biztonsági Közreműködő Erő), az Afganisztánban szolgáló stabilizációs erők összefoglaló neve.

⁶⁹ <http://www.nato.int/isaf/docu/epub/pdf/placemat.pdf>, 2010.02.21.

⁷⁰ MARTON PÉTER: Az államépítés sorrendisége és az afganisztáni bonyodalmak, in Külügyi Szemle, 2009/1 szám, 36. o.

Ekkora haderővel egyszerűen lehetetlen Afganisztánt felügyelni, ezért az amerikai stratégia alapjaiban elhibázott. Az ISAF haderejéből mindössze 47.000 katonája amerikai. Ez arra elég, hogy az USA megmutathassa, hogy jelen van Afganisztánban, de tényleges eredményeket nagyon lassan és nehezen várhatunk tőle. Pedig lehetősége lenne rá az Egyesült Államoknak. A legutóbbi statisztikák szerint az amerikai haderő aktív, állományban lévő tagjainak száma közel másfélmillió, és nagyjából ugyanennyi tartalékos katonával is rendelkeznek.⁷¹ Nyilvánvaló politikai okokból nem mert az amerikai vezetés a vietnámi háborúhoz hasonló mérvű katonai intervencióba bocsátkozni, továbbá több katonai ellátásának a biztosítása Pakisztánon keresztül akadályokba ütközhet, ezért orosz vagy iráni segítségre lehet szükség. Tehát a politikai helyzet igen összetett és először a diplomáciai fronton kellene eredményeket elérni.

A gerillaháborút mindenképpen meg kell nyerni ahhoz, hogy bármilyen sikere lehessen az államépítésnek. Kérdés azonban, hogy a jelenkori hatalmi viszonyok között egyáltalán megnyerhető-e egy ilyen gerillaháború? Amennyiben a válasz nemleges, úgy az egész államépítési folyamat kudarcra van ítélve. Akik szerint megnyerhető, a győzelem módjára három alternatívát látnak. Az első, hogy a külföldi katonák végeláthatatlan harcot vívnak ellenük, aminek eredményessége kétséges. A második, hogy fokozatosan a helyi biztonsági erőket helyezik előtérbe, míg idővel ők válnak dominánssá. Ez meglehetősen hosszadalmas a megfelelő kiképzés elsajátítása miatt. A harmadik, és már rövid távon is eredményeket mutató megoldás az, ha a 2001 utáni tálib mozgalom kötelekébe csak lazán beszerveződött erők egy részét sikerül beilleszteni az új hatalmi rendszerbe, és koalíciós segítséggel a saját területüket megtisztítják a gerilláktól. Utóbbira már történt precedens, ám ezeknek a harcosoknak a későbbi integrálása sok veszélyt rejt magában, ezért a siker nem garantált.

A demokratizálódás jegyében az USA olyan politikai rendszert kívánt létrehozni Afganisztánban, mely egyetlen emberen alapszik, s ezt ellenőrzése alatt tudja tartani. Erős elnöki hatalmat és gyenge pártokat képzeltek el az amerikaiak, s a vezető személyét Hámed Karzai személyében lették meg. De ami ebből megvalósult, az egy gyenge és kevés hatalommal bíró, de megkerülhetetlen „király”, és sok veszekedő, pártok és frakciók által nem korlátozott „kiskirály”.⁷² Ez kétségtelenül a lehető legrosszabb megoldás lett.

⁷¹ <http://siadapp.dmdc.osd.mil/personnel/MILITARY/history/hst0909.pdf>, 2010. 02.21.

⁷² MARTON: i. m. 27. o.

A gazdaság fejlesztése is meglehetősen ellentmondásos. Köztudott, hogy az afgánok nagy része a kábítószer-termelésből tartja fent magát, ez azonban a nyugati értékrendek szerint nem elfogadható. Ám stratégiai szempontból még sincs más lehetőség, mint szemet hunyni e felett. Az ISAF katonáit olyan műveleti szabályok előírásai kötik, melyek a kábítószer-kereskedők elfogásával és a droglaboratóriumok felszámolásával kapcsolatban tétlenségre utasítják őket. Ha nem így tennének, valós alternatívák felkínálása hiányában elvonnák az afgánok megélhetési lehetőségét, ami vélhetően óriási ellenséges energiákat szabadítana fel, és ezt nem szabad megkockáztatni. A cél az lenne, hogy a kábítószer-termelést fel lehessen váltani egy legalább hasonlóan jövedelmező, legális megélhetési alternatívával.⁷³

Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy az afgán államépítési kísérlet mindaddig nem járhat sikerrel, amíg a gazdag és erős államok nem áldoznak arra, hogy a biztonságot megteremtsék. E nélkül a demokratizálódás kivitelezhetetlen.

2.5. Irak

Irak megosztja a szakirodalmat a tekintetben, hogy lehet-e egyáltalán bukkott államról beszélni. Az ország felkínálta azokat a szimptómákat, melyeket fentebb leírtunk a bukkott államok kapcsán, ám nem mindegyiket. Modern értelemben vett közigazgatás, önkormányzatok, szabályozó rendszerek, állami intézmények régóta léteznek Irakban. Az emberi jogok érvényesítése, a demokratikusan választott parlament viszont valóban az amerikai államépítés javára írható, azonban így sem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett államépítésről.⁷⁴

A történelem is bizonyítja, hogy az első öböl-háborúig Irak a közel-kelet egyik legmodernebb állama volt. Ugyanakkor tény, hogy az azt követő időszakban, a 2003-as amerikai invázióig demodernizáció ment végbe az országban.

A megszállás kezdetén ugyanazt a hibás stratégiát figyelhetjük meg, mint Afganisztán esetében. Donald Rumsfeld elképzelésének megfelelően viszonylag alacsony haderő támadta meg az országot, ami arra elég volt, hogy a rezsimet megdöntse, de a megszálló feladatok ellátására már alkalmatlan volt.⁷⁵ Az inváziót 30.000 katonával kezdték meg, ami 2006 márci-

⁷³ MARTON: i. m. 28. o.

⁷⁴ WAGNER PÉTER: Államkudarc vagy demokratizálódás: merre tart Irak a polgárháború elcsendesülése után? in Külügyi Szemle, 2009/1. szám, 106. o.

⁷⁵ Uo. 104. o.

usára már 133.000-re duzzadt. Ez is bizonyítja, hogy az USA rosszul mérte fel a helyzetet, és a szükségesnél jóval kevesebb katonát küldött Irakba. Az iraki stratégiát kezdetben az jellemezte, hogy kriminalizálták a korábbi rezsimhez való tartozást, ami fokozta az erőszakot, és gyakorlatilag felkeléshez vezetett. Az erőszak folyamatosan eszkalálódott. Mindez elkerülhető lett volna, ha időben felismerik azt megoldást, amelyre csak 2006 végén jöttek rá az amerikai vezetők. A megszállástól eltelt három év ráébresztette az Egyesült Államokat, hogy az al-Kaida támogatásával működő felkelők pusztá erővel nem győzhetőek le, mert a veszteségek óriásiak lennének, és az államépítés is kudarcba fulladhat. A kiutat a *surge* (növelés, emelkedés) jelszavú stratégia jelentette.

A *surge* nem csupán 30.000 további katona Irakba küldését jelentette (az amerikai társadalom többsége ekkor már a kivonulás híve volt), hanem az iraki biztonsági erők 300.000 fős növekedését is magában foglalta.⁷⁶ Az egykori felkelőkből szerveződő Ébredési Tanácsok is az iraki államépítés mellé álltak, tagjainak felszerelését és fizetését azóta is az Egyesült Államok biztosítja. Pálfordulásuk annak köszönhető, hogy míg ők politikai célokért küzdöttek, az al-Kaida egyre inkább a lakosságot terrorizálta megvalósíthatatlan ideológia céljért. Az Ébredési Tanácsok így végső soron a kisebbik rossz elve alapján az USA mellé álltak. Az ő bevonásukkal és a csapaterősítésekkel jelentős mértékben sikerült visszaszorítani az erőszakot Irak utcáin. Ezt bizonyítja, hogy a halálos áldozatok száma a korábbi évekhez képest töredékére csökkent.⁷⁷

A demokratizálódás a törvényalkotásban érhető leginkább tetten, 2008-ra megszülettek a tartományi választásokról, a tartományi hatáskörökről, a nyugdíjellátásról szóló és az általános amnesztiáról szóló törvények. A 2009-es tartományi választásokat Maliki miniszterelnök pártja nyerte, ami nagy fegyvertény lehet, és előre vetítheti a 2010. március 7-én megtartandó parlamenti választások eredményét. A legnagyobb ellentét a föderális állam és a központosított berendezkedés hívei között van. Ezt a politikai ellentétet tovább színesítik az etnikai konfliktusok, így az arab-kurd ellentét. Vallási vonatkozásban az iszlamista–szekuláris ellentétek a meghatározóak. És hogy még bonyolultabb legyen a helyzet, a szunnita és a síita közösségeken belül, az eltérő irányzatú pártok között is nagy harc folyik. Ezek a törésvonalak nem fedik le egymást, így egy rendkívül fragmentált politikai palettát kapunk. A politikai érdekek ekképpen történő pluralizálódása előrevetíti azt, hogy a hamarosan esedékes választásokon nem való-

⁷⁶ WAGNER: i. m. 108. o.

⁷⁷ <http://icasualties.org>, 2010.02.22.

színű, hogy a 2005-ös eredményekhez hasonló síita nagykoalíció jöjjön létre.⁷⁸

2.6. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata

Magyarország számára a NATO – mint az euroatlanti kollektív védelem letéteményese, illetve az Egyesült Államok európai biztonsági szerepvállalásának intézményesített kerete – a hagyományos, katonai értelemben vett biztonság elsődleges garanciája. A külpolitikai irányvonalunk célja az, hogy erősítse az atlanti együttműködést, az európai-amerikai cselekvési egységet, a NATO biztonságpolitikai-stratégiai konzultációs szerepét. Ennek jegyében az ISAF számára hazánk 317 katonát küldött Afganisztánba, akik a Tartományi Újjáépítési Csoportjukkal értékes munkát végeznek Baglan tartományban. Bajnai Gordon miniszterelnök további 200 katonát ígért az Egyesült Államoknak. Emellett Bosznia- Hercegovinában, Irakban és Haitin is állomásoznak katonai, illetve civil egységeink, segítve az amerikai munkáját.

A Külügyminisztérium által kiadott külkapcsolati stratégia rögzíti, hogy az USA kiemelt szövetségese hazánknak, a globális politika vezető szereplőjeként részvétele nélkülözhetetlen a világproblémák megoldását célzó erőfeszítések sikeréhez.⁷⁹

Az országgyűlés külügyi bizottsága előtt 2010. február 9-én Eleni Kounalakis amerikai nagykövet tájékoztatást adott Obama külpolitikájáról és Magyarországgal való kapcsolatáról. Kiemelte, hogy a két ország együttműködése már így is kiváló, ami a későbbi széles spektrumú nemzetközi összefogáshoz nélkülözhetetlen. Ezt bizonyítják a Magyarország által vállalt külföldi missziók, a Budapesten megnyílt NATO Egészségügyi Kiválósági Központ, valamint a guantanamoi fogolytábor bezárásában való közreműködésünk és egy ottani fogoly befogadása hazánkba.

A gazdasági együttműködést a két ország továbbra is fenntartja, sőt fokozni is kívánják. Ezt jelzi a február elején aláírt adó- illetve technikatudományos megállapodás, melyek remélhetőleg új szintre emelik majd az országok közti kooperációt.

A jelenkori magyar külpolitika legnagyobb hibája, hogy nem állít fel prioritásokat. Nem képes eldönteni, hogy az EU vagy az Egyesült Államok e a fontosabb szövetségese. Ez pedig lényeges kérdés, hiszen e két hatalom

⁷⁸ WAGNER: i. m. 119. o.

⁷⁹ http://kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/kulkapcsolati_strategia/hu_kulkapcs_strat.htm, 2010.02.22.

egymásnak több tekintetben is konkurensei. Európai országgént és uniós tagként külpolitikai vonatkozásban az EU mellett lenne célszerű elköteleznünk magunkat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az USA-ról le kellene mondanunk. Az Egyesült Államok értékes szövetséges, és egy olyan hatalom, amit jobb a saját oldalunkon tudni, mintsem vele szemben állni. De geopolitikai érdekeink az EU felé döntenek a mérleg serpenyőjét. Ha pedig belátjuk, hogy ezek az érdekeink, azt is be kell látnunk, hogy a további afganisztáni és iraki csapaterősítések ez ellen hatnak. Az Egyesült Államokkal való viszonyunkra mindenképpen kedvező hatással vannak, de ha elfogadjuk azt a tételt, hogy geopolitikailag az EU élvez prioritást, hiba további katonákat küldeni ezekbe a missziókba akkor, amikor onnan sok szereplő éppen kivonulni készül.

Stratégiaiilag fontosabb lenne, hogy Európa „puskaporos hordóján”, vagyis a Balkánon segítsük a békefenntartást. Már csak a földrajzi közelség okán is belátható, hogy egyáltalán nem mindegy, milyen a helyzet a szomszédos déli országokban, ezért az ottani események alakításában nagyobb szerepet kellene vállalnunk. Ezzel együtt diplomáciai gesztusként továbbra is szükséges lenne az USA misszióit támogatnunk, de kevesebb katonával, és inkább hazai továbbképzésekkel, kiképzési programokkal kellene hozzájárulnunk ahhoz a harchoz, amihez egyébként geopolitikai érdekeink csak elenyészően kötődnek.

Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy a kulcskérdés a prioritások meghatározása. A nemzetközi közösség által kezdeményezett vagy támogatott feladatokból természetesen hazánknak is ki kell vennie a részét, különben elszigetelődnénk, de határozott súlypontok felállításával dönteni kell, hogy mit támogatunk jelzés értékűen, a baráti kapcsolatok ápolása jegyében, és mit támogatunk saját érdekeinknek és biztonságunknak megfelelően teljes válszélességgel. Ha a magyar külpolitika a későbbiekben képtelen lesz ilyen határozott célokat a maga számára megfogalmazni, Magyarország a nagyhatalmak között lavírozva el fogja veszíteni saját érdekérvényesítési lehetőségeit.

3. FEJEZET

„EURÓPA VISSZAVÁR”

3.1. Bevezető gondolatok

Napjaink nemzetközi politikai rendszere átalakulóban van: világhatalmi átrendeződés zajlik. A változás gyors ütemű: a *National Intelligence Council* (NIC) „Global trends 2025: A Transformed World” című, 2008-as

jelentése szerint 2025-re szinte felismerhetetlenné válik a második világháború után kialakult nemzetközi rendszer.⁸⁰ „A dokumentum legfontosabb megállapítása, hogy Kína, India és más régiók megerősödésével úgynevezett multipoláris rendszer fog kialakulni, vagyis a hatalom nem csak egy vagy két szereplő kezében összpontosul majd.”⁸¹

A folyamat már sokkal korábban elkezdődött, kiteljesedése a jövőben várható. Kérdés, hogy milyen szerep jut Európának és az Európai Uniónak e változó világban. E rövid tanulmány célja az ezzel kapcsolatos problémák, kérdéskörök feltárása (többek között az identitás problematikája, az egységes fellépés kérdései, az integráció funkcionális működésének egyes elemei), a lehetőségek megvizsgálása.

3.2. Az európai identitásról

Az európai identitással kapcsolatos kérdések, mindenekelőtt azon kérdés megvizsgálásához, hogy létezik-e egységes európai identitás, szükséges először is a fogalmak tisztázása.

Az európai identitás fogalma nem azonos az „európai uniós identitás” fogalmával. Az „európainak” titulált értékek tulajdonképpen olyan, több évszázados társadalmi fejlődés során kialakult elvek, eszmék (szabadság, törvény előtti egyenlőség, jogállamiság), melyek nem kérdőjelezik meg a nemzeti identitást. Ide kapcsolható a negatív önmeghatározás is, vagyis annak definiálása, hogy „mik nem vagyunk” (a legtipikusabb ilyen meghatározás az Amerikával szembeni definiálás).⁸²

Az európai integráció Európán belül egy politikai vállalkozás, mely magán hordozza az elitizmus jegyeit.⁸³ Ennek következtében az európaiak spontán bekövetkező, „alulról” történő „mentális egyesülése”, a közös identitás kialakulása nem ment végbe.⁸⁴

⁸⁰ Global Trends 2025: A Transformed World, http://www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html, 2010.02.13.

⁸¹ <http://www.origo.hu/nagyvilag/20081121-a-national-intelligence-council-jelentes-a-vilag-allapotarol-2025ben.html>, 2010.02.12.

⁸² MARJÁN ATTILA: Az Európai identitásról, in Esszék Európáról, 2009b, Savaria University Press, Szombathely, 34. o.

⁸³ Uo. 34. o. „A modern Európa a német-francia háborúskodás örökre szóló megszüntetésére jött létre, mivel világossá vált, hogy a háború veszélyét egyetlen módon lehet elhárítani: ha olyan helyzet alakul ki, amikor a háború kirobbantása nem éri meg gazdaságilag.”

⁸⁴ Uo. 34. o.

De mire is lehetne alapozni ezt az egységes identitást? Mi a közös az európaiakban és miben különböznek? Általánosságban véve az azonosságtudat alapulhat a „közösséghez tartozás” érzésén, a közösség iránti elkötelezettségen, a szolidaritáson. Ezek az értékek, mint összetartó erő, elsősorban a nemzethez, illetve a szűkebb közösséghez való tartozás érzésének kialakításában játszanak jelentős szerepet. Európa esetében azonban nem állapítható meg közös nyelv, közös vallás, a területi meghatározás is problematikus. A közös történelem mentén sem építhető fel egy egységes identitás-tudat.⁸⁵

George Delanty az európai identitás következő formáit különbözteti meg:

- morális univerzalizmus;
- európai posztnemzeti univerzalizmus;
- Európa kulturális partikularizmusa;
- pragmatizmus;
- kozmopolitizmus.⁸⁶

Michal Ševjl ettől eltérő megoldásként javasolja az „európai nemzetállamok” szükségszerűségén és a geopolitikai helyzeten, valamint az európai polgárság társadalmi jellegén alapuló meghatározást.^{87 88}

Koller Boglárka megállapítása szerint: „bár az uniós polgárok kételkednek egy közös kulturális alapú identifikációban, a politikai életben és az intézményes struktúrákban való részvételükkel mégiscsak új közösséget hoznak létre. Az Európai Unióhoz a többség nem kulturális és etnikai alapon, hanem polgárjogai és kötelezettségei révén kötődik.”⁸⁹

Az Európai Bizottság honlapjára⁹⁰ látogatók válaszolhatnak arra a kérdésre, hogy „Ön európainak érzi magát?”. A válaszadók mintegy 78,4 %-a adott igenlő választ (2010.02.13.). Bár a rendelkezésre álló adatokból nem derült ki, hogy hányan feleltek eddig a kérdésre, úgy vélem, figyelemremél-

⁸⁵ ŠEVJL, MICHAL: Európai identitás és európai polgárság: az eltűnt város esete?, in Nemzetközi Közlöny, 2008/2. szám, 49-50. o.

⁸⁶ Uo. 51-52. o.

⁸⁷ Uo. 53. o.

⁸⁸ Ez a felfogás geopolitikai szempontból a partnereivel és potenciális ellenfeivel (USA, Oroszország, Kína) szemben definiálja az EU-t, valamint az EU társadalmi jellegét hangsúlyozza.

⁸⁹ KOLLER BOGLÁRKA: Nemzeti és európai identitás, in HEGEDŰS ISTVÁN (szerk.): A magyarok bemenetele, 2006, DKMKA, Budapest, 44. o.

<http://www.valasztaskutatas.hu/adatfelvetelek/tanulmanyok-elemzesek/a-magyarok-bemenetele/koller-boglarka-2006-nemzeti-es-europai-identitas>, 2010.02.13.

⁹⁰ <http://www.ec.europa.eu>, 2010.02.13.

tó az eredmény. Ugyanakkor a Magyar Gallup Intézet 2003-as felmérése tükrében kissé meglepő is: „a 2004-ben csatlakozó tíz tagjelölt ország közül Magyarországon és Észtországban a legmagasabb (39 százalék) a magukat csakis a saját nemzetiségükkel meghatározók aránya, vagyis azoké, akik semmilyen formában nem nyilatkoztak európai identitásról.”⁹¹

A magyarok negatív hozzáállása, melyet ez a felmérés mutat, feltehetően az elégedetlenséggel is összefüggésbe hozható. A Szonda Ipsos 2007-es felmérése szerint ugyanis a megkérdezettek 44 %-a úgy válaszolt, hogy a maga és a családja számára az EU-tagság inkább hátrányokkal járt.⁹²

Az Európai Unió jelenleg 27 tagállamból áll. Az egyes nemzetállamok ragaszkodnak szuverenitásukhoz, ez adja az EU sajátos felépítésének alapját: meg kell találni az „arany középutat”, vagyis azt a határt, ameddig még hajlandók feláldozni az államok a függetlenségüket, és amelyet már nem hajlandók átlépni e téren. Véleményem szerint Koller Boglárka előbbiekben idézett meghatározása a legalkalmasabb az identifikálásra, tekintettel arra, hogy – ahogyan arról korábban már szó esett – bár a nemzeti identitás esetén „működnek” az egységes, közös értékek, nemzeti hagyományok, az EU esetében erről nem beszélhetünk.

3.3. Az Európai Unió a nemzetközi porondon:

A közelmúltban az Európai Uniót számos kihívás érte. Ezek közül a legjelentősebb természetesen a gazdasági világválság, de nem hagyhatóak figyelmen kívül a globalizáció és a nemzetközi politikai élet kihívásai, az integrációs problémák, a nagyhatalmakkal való kapcsolatok alakulása vagy a szeparatista törekvések sem. E kihívásokat Marján Attila hármas rendszerben összegzi: az első csoportot a globális kihívások jelentik (új versenytársak, a nemzetközi viszonyok átrendeződése, a nemzetközi verseny erősödése, terrorizmus stb.); a második kategóriába az összeurópai problémák tartoznak, mint például az európai modell fenntarthatóságának kérdése, a versenyképesség vagy a termelékenység gyengesége. A harmadik csoportot az európai integrációval összefüggő kihívások adják. Az egyes rétegek kölcsönösen hatnak egymásra.⁹³

⁹¹ http://www.gallup.hu/Gallup/release/eurobarometer/030723_identitas1.htm, 2010.02.13.

⁹² Megosztottak a magyarok az EU-tagság ügyében, in MTI, Uniós Értesítő, 2007/10. szám, 5. o.

⁹³ MARJÁN ATTILA: Európa kihívásairól; in Esszék Európáról, 2009c, Savaria University Press, Szombathely, 44. o.

Ahogy arra Dunay Pál felhívta a figyelmet, 2003-tól ismét felerősödött Nyugat-Európában az „Euro-pesszimizmus”, vagyis az a vélemény, hogy Európa nem egységes. „Legalábbis abban az értelemben nem, hogy nem testesít meg egységes álláspontot a világpolitika némely nagy kérdésében. Különösképpen vonatkozik ez Európának az Egyesült Államok külpolitikájával kapcsolatos véleményére.”⁹⁴ Tekintettel kell lenni azonban arra, hogy Európa korábban – a nemzetállamok kialakulásának idején – sem volt egységes.⁹⁵

Joschka Fischer a következő kérdést tette fel a Humboldt egyetemen 2000 májusában tartott beszédében: „Hogyan is lehetne hosszú távon megindokolni, hogy a valutaunióval gazdaságpolitikai létükben elválaszthatatlanul összekötött államok miért nem lépnek fel közösen a külső fenyegetésekkel szemben, s garantálják közösen biztonságukat is?”⁹⁶ Erre a kérdésre egyértelmű választ adni nem lehet. Az nyilvánvaló azonban, hogy azok a remények, melyek a közös valuta bevezetésétől közvetlen módon várták az integráció mélyülését, meghiúsultak.⁹⁷

Ugyanakkor az egységes fellépés nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az EU meghatározó pozíciót tudjon kivívni magának a globalizálódó világban és meg tudja őrizni versenyképességét. Marján Attila a következő politikaformálási javaslatokat tette:⁹⁸

- A globalizációtól nem elzárkózni kell, hanem kihasználni azt!
- A forma helyett először a tartalomra kell koncentrálni, az intézményi kérdéseknél fontosabb egy életképes gazdasági-társadalmi modell megtalálása.
- Egyezségekre kell jutni az EU szerepéről, küldetéséről és határaitól
- A nemzetközi versenyképességet kell a politika középpontjába helyezni.
- Létre kell jönnie a valóban egységes piacnak, és meg kell őrizni a valutaunió és a közös pénz stabilitását.

⁹⁴ DUNAY PÁL: A kontinentális külpolitika néhány ellentmondása, http://www.publikon.com/application/essay/180_1.pdf, 2010.04.10.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ FISCHER, JOSCHKA: Az államszövetségtől a föderációig, in Európai Szemle, 2000/2. szám, 3-14. o.

⁹⁷ DUNAY: i. m.

⁹⁸ MARJÁN ATTILA: Európa kilátásairól a globális versenyben, in Esszék Európáról, 2009d, Savaria University Press, Szombathely, 89-92. o.

- Olyan lényeges gazdasági és társadalmi kérdések kezelésére kell koncentrálni a szellemi és anyagi erőforrásokat, mint az energiaellátás biztonsága, az öregedés vagy a bevándorlás kérdése.
- Multilaterális és konszenzuális világrendre kell törekedni.

Az elmúlt időszak politikai eseményei kapcsán többször irányult a figyelem Európa szerepére. A 1990-es évek első felében a jugoszláv háború rávilágított: Európa nagyobb válságban nem tud pozitív szerepet kikényszeríteni. Koszovó (1999) viszont azt mutatta meg, hogy Európa képes együttműködni az USA-val. Ugyanakkor a konfliktus kezelése azt is nyilvánvalóvá tette, hogy az Egyesült Államoknak nincs szüksége Európára a háborúhoz. Ezt erősítette meg 2003 márciusában a második Irak elleni háború: az amerikai tervekben Európa csupán egy együttműködő partner, amennyiben arra hajlandó. Ugyanakkor viszont a béketeremtéshez és-fenntartáshoz az USA rászorul európai szövetségeseinek segítségére.⁹⁹

A közelmúltbeli – sikeres és sikertelen – szeparatista törekvések kapcsán felmerült a kérdés: hogyan reagál ezekre az Európai Unió? Képes-e az egységes fellépésre?

A baszk nacionalizmus azt követően élénkült fel, hogy 2008 őszén a spanyol alkotmánybíróság nem engedélyezte Baszkföldön népszavazás tartását a tartomány függetlenségéről. A kezdeményezők feltehetően tisztában voltak azzal, hogy a központi kormány nem fogja lehetővé tenni a referendumot, céljuk éppen a nacionalista érzület felkeltése volt. Az Európai Parlament kisebbségi munkacsoportja az esetet követően megvitatta Baszkföld helyzetét, megállapítva, hogy bár Spanyolországon belül Baszkföld széleskörű pénzügyi és adminisztratív autonómiával bír, helyzete távolról sem tekinthető megoldottnak. A baszk nacionalizmus radikalizálódott, az erőszak a legfőbb mobilizációs fegyverré és legitim politikai eszközzé vált. Így az EU és Spanyolország sem támogatja Baszkföld önálló részvételét az Európai Unióban.¹⁰⁰

2008. február 17-én kikiáltották a koszovói független államot. Az Európai Unió reakciója nem volt egyértelmű: az egyes tagországokra bízta annak eldöntését, hogy elismerik-e Koszovó függetlenségét. A kikiáltás másnapján az Európai Bizottság – a Tanács következtetéseivel összhangban – a következő nyilatkozatot adta ki: „mind Belgrádnak, mind Pristinának a jövőben tartózkodnia kell minden, a térség biztonságát veszélyeztető cse-

⁹⁹ DUNAY: i. m.

¹⁰⁰ SERES ATTILA: Baszkok és katalánok – két kisebbség, eltérő fejlődés, in Európai Tükör, 2009/9. szám, 46-52. o.

lekménytől”.¹⁰¹ Az EULEX misszió sem értékelhető a koszovói függetlenség EU általi elismeréseként, hiszen az EULEX-ről a Tanács két héttel a koszovói függetlenség kikiáltását megelőzően már döntött.¹⁰²

Érdekes szemügyre venni, hogy mely államok ismerték el Koszovó függetlenségét, és melyek nem. Az előbbieket közé tartoznak többek között: USA, Magyarország, Németország, Macedónia, Montenegró, Bulgária, Albánia, Nagy-Britannia, Franciaország, Horvátország. Nem ismerték el a függetlenséget: Románia, Kína, Oroszország, Szlovákia, Bosznia-Hercegovina, Spanyolország, Szerbia, Ukrajna, Görögország. A döntések természetesen az államérdekeknek megfelelően történtek.¹⁰³

Ugyanakkor az EU tagállamai közösen tevékenykednek Boszniában, ahol az Unió átvette a nemzetközi rendőri erő vezetését, Macedóniában, ahol békeműveletet vezet és a Kongói Demokratikus Köztársaságban.¹⁰⁴

Az mindenképpen leszögezhető, hogy az Európai Unió alakulóban lévő külpolitikájában fontos szerepet tölt be az USA. Az egységes fellépés érdekében mindenképp szükséges az összehangolt kül-, védelem- és biztonságpolitika megteremtése. Ehhez azonban nem elegendő, hogy önmagát az Egyesült Államok érdekeihez képest határozza meg; szükséges, hogy pozitívan definiálja a nemzetközi politikában elfoglalt pozícióját. „Az érdekek meghatározásán túl szükség lesz arra is, hogy meghatározza, melyek azok az eszközök – ideértve a katonaiakat is -, amelyekkel Európának közösen kell rendelkeznie.”¹⁰⁵

3.4. Záró gondolatok

Inotai András szerint az EU-nak nagy hangsúlyt kellene fektetnie arra, hogy tudatosítsa a tagállamok állampolgáraiban azokat az értékeket, melyek miatt a világ más részein élők utánozni szeretnék az európaiakat, s hogy mi is Európa küldetése a világban. E kérdések azonban csak akkor lesznek idő-

¹⁰¹ SZALÓKI KATALIN – SZEKRÉNYES ÉVA: A koszovói függetlenség mint Pandóra szelencéje, in Európai Tükör 2008/4. szám, 139-140. o.

¹⁰² NÉMETH CSABA: Az Európai Unió Koszovóban, in Glossa Iuridica – Nemzetközi jog és Európai jog, 2009/1. szám, 111. o. http://www.glossaiuridica.hu/gi0901/nem/gi0901_nem_nemeth_csaba.pdf, 2010.02.16.

¹⁰³ Uo. 111. o.

¹⁰⁴ DUNAY: i. m.

¹⁰⁵ Uo.

szerűek, ha a nemzeti identitás mellett kialakul az európai identitás is. Véleménye szerint ehhez nagyban hozzájárulna az integráció elmélyítése.¹⁰⁶

Inotai az Európai Unió gyenge pontjaként emeli ki a gazdaság és a politika közötti durva egyensúlyhiányokat: bár az EU jelentős világgazdasági szerepet tölt be, ezzel nincs arányban világpolitikai reprezentációja. Véleménye szerint a közös európai kül-, védelmi és biztonsági politikának mielőbb fel kell zárkóznia a gazdasági szinthez. „Ha a belső torzszalkodások, a nemzeti államok versengése következtében ez nem következik be, akkor a közösség még meglévő világgazdasági súlya és befolyása nem tartható fenn.”¹⁰⁷

És hogy mi lehet Európa szerepe a jövő világrendjében? Az EU számára egy konszenzuális és multilaterális világrend létrejötte volna az optimális, melyben ő lenne a harmadik legfontosabb szereplő Amerika és Kína mellett. Ezzel egyúttal létrejöhetne a globális stabilitás is.¹⁰⁸

Az európai integráció fejlődésének tendenciája, hogy míg egyes tagállamok egyre szorosabb kapcsolat kiépítésére törekednek, addig más tagállamok nem hajlandók jelentősebb mértékben feláldozni szuverenitásukat (ezzel kapcsolatosan születtek meg a „többsebességes Európára” vonatkozó elméletek¹⁰⁹).

Bár az elmúlt évek során felmerült a közös kül- és biztonságpolitika igénye, ezek megvalósulása egyelőre még várat magára. Az egyik ok egyértelműen az európai identitás - gondolat részbeni – vagy esetenként teljes – hiánya, mely nélkül nem érhetőek el a kapcsolatok elmélyítését szolgáló közös célok. Magyarország politikája e közösségi célkitűzések irányába hat, igyekszik elmélyíteni az integrációt, akár szuverenitásának nagyobb mértékű feláldozása árán is. Számunkra az identitás felvállalása eredményre vezethetne, hiszen a jelenlegi válságos helyzetben, illetve a már most előrelátható, globalizálódó világ kihívásai közepette országunk jelentősen

¹⁰⁶ HOVANYECZ LÁSZLÓ: Esély Európa számára. Inotai András a jelenlegi válságról, és ami utána következik, in Európai Tükör, 2009/11. szám, 12. o.

¹⁰⁷ HOVANYECZ: i. m. 5. o.

¹⁰⁸ MARJÁN ATTILA: Európáról az új globális rendben, in Esszék Európáról, 2009e, Savaria University Press, Szombathely, 220. o.

¹⁰⁹ Lásd HABERMAS, JÜRGEN: És a kerek megsemmisülnek forogni, <http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,560549,00.html>, 2010. 02. 23., MARJÁN ATTILA: Európa hatáiról és a kétsébséges Európáról, in Esszék Európáról, 2009f, Savaria University Press, Szombathely, 203-210. o. http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/2004_3_9.pdf, 2010. 02. 24. Az elmélet támogatói még: Romano Prodi, Joschka Fischer, Nicolas Sarkozy, Pogátsa Zoltán.

kedvezőbb pozícióba kerülne egy egységes, ütőképes erőt képviselő integráció részeként, továbbá nagyobb eséllyel lépne arra az útra, amely a fejlett nyugati államokhoz való felzárkózáshoz vezet.

A jövőben a mélyebb integrálódás globális jelentőséggel (gazdasági és politikai szuperhatalom, mely képes ténylegesen ellenpontoszni Kína és az USA erejét) bírna, azonban ehhez az EU 27 tagállamának közös identitástudatára volna szükség. Azonban látnunk kell, hogy az erős szuverenitással és nemzeti öntudattal rendelkező államok, mint Franciaország, Írország, Nagy-Britannia nem mutat hajlandóságot ilyen irányú fejlődés iránt. Márpedig a legerősebbek nélkül a távlati célok is „megszelídülnek”. A szétszakadás pedig, vagyis egyes tagállamok szorosabb, míg más államok kevésbé szoros kapcsolata, gyengítené az egységet és az Unió világpolitikai pozícióját.

4 FEJEZET

AZ „OROSZ FRONT”

4.1. Putyin és az elmúlt tíz év az orosz politikában

Számos alkalommal merült fel a kérdés, hogy Vlagyimir Putyin hatalomra jutása óta merre is tart Oroszország? A jecini évek káosza után Putyin államszigort ígérő programmal lépett színre. Az elnöknek meg kellett kísérelnie a megrendült állam erejének helyreállítását, konszolidálni kellett a közhatalmat. Az átmenet időszakában a politikai osztály részeként fennmaradtak olyan, jelentős társadalmi támogatást élvező, legitimitásukat megőrző csoportok, amelyek a politikai és gazdasági átalakulás nyílt és határozott ellenfeleiként léphettek fel. Putyin világosan értésre adta: Jelcin politikai öröksége számos kérdésben tarthatatlan.

Putyin egy erős, centralizált államot tart ideálisnak, „ahol az állam érdekei felülírják az egyén érdekeit - kivéve a legfőbb vezetőket, ahol a gazdaság egy kontrollált, állami tulajdonon vagy legalábbis közvetlen állami befolyáson alapuló tulajdonosi és irányítási struktúrában működik, legfontosabb, stratégiai elemei közvetlenül az elnök, illetve Putyin személyes irányítása alatt állnak, és közvetlenül a politika érdekeit szolgálják.”¹¹⁰ A koncepció két forrásból származik: egyrészt Putyin neveltetéséből, amelyben alapvető szerepet játszottak a KGB-ben töltött évek, és Putyin vallásossága is, hiszen az ortodox egyház felfogása szerint mindig is a centralizált,

¹¹⁰ GYARMATI ISTVÁN: A medve újra élesíti körmeit: cirkusz vagy valóság?, in Külgügyi Szemle, 2009/2. szám, 43. o.

központi állami hatalom volt a megfelelő.¹¹¹ Másrészt abból a helytelen általánosításból, hogy a demokrácia szükségszerűen anarchiához és destabilizálódáshoz vezet, mint Jelcin alatt, és súlyosan veszélyezteti Oroszország egységét és létét. Ezért Putyin szerint a liberális polgári demokrácia, a jogállamiság elvei és gyakorlata nem alkalmazhatók Oroszországban a maguk eredetiségében. A demokrácia helyett irányított demokrácia, a jogállamiság helyett pedig a „jog diktatúrája” szükséges. Felfogásuk szerint a gazdaságot is ennek szolgálatába kell állítani. A piacgazdaság mellett foglalnak állást, de azt erőteljes állami kontroll alá helyezik. Ebben a felállásban a piacgazdaság döntő szereplőit direkt eszközökkel szoros ellenőrzés alatt tartják, közvetlen állami befolyást szereznek a stratégiai ágazatokban, és saját bizalmasaik irányítása alatt tartják.¹¹² A gazdaság ellenőrzésének fontos eleme, hogy a gazdaság szereplői önállósodási törekvéseinek ne adjanak teret. A piacgazdasággá alakulás folyamatában mindig van egy olyan elem, amikor az állam által tőkéhez jutott szereplők önállósítani kezdik magukat; amikor nem lehetséges a megszerzett vagyon és a termelőeszközök megtartása és zavartalan működése abban a zavaros és korrupt rendszerben, amelyben ők maguk ehhez hozzájutottak („*Don't ask me about my first million*”).

Az első putyini évek stabilizációs kurzusa nem egy majdani demokratikus konszolidációt alapozott meg, hanem egy autoriter modernizációs programot, amelynek elsődleges célja azoknak a stratégiai vereségeknek a mérséklése, amelyeket Moszkva a '90-es években elszenvedett.

Oroszország az energiaárak megugrásának köszönhetően imponáló gazdasági növekedésnek nézett elébe Putyin két elnöki ciklusa idején. Az energia- és nyersanyag-exportból származó jövedelmek nagy bevételeket eredményeztek.¹¹³

¹¹¹ Részből az ortodoxia hagyományaira épülve jött létre a pánszlávizmus oroszországi változata a XIX. század folyamán. A pánszlávizmus 19. századi mozgalmának célja a szláv népek – nevezetesen az oroszok, rutének, csehek, vendek, tótok, szlovének, horvátok, szerbek, bolgárok, bosnyákok stb. – orosz főnökség alatt álló egyesülése.

Nyikolaj Danyilevszkij Oroszország és Európa című műve 1869-ben jelent meg Szentpéterváron. (A könyvet a pánszlávizmus biblíjaként is emlegették.) Ez olyan irányzat volt, amely erőteljesen támaszkodni kívánt Közép-Európa és a Balkán szláv népeire az Európa feletti orosz hegemonia megteremtésében. http://www.gecse.com/060506_kulpol.htm, 2010.04.10.

¹¹² Putyin elképzelései sokban egybeesnek a kínai struktúrával és gyakorlattal.

¹¹³ A '70-es évek elejének első olajár-robbanásának nyomán az egykori Szovjetunió is komoly pótlólagos jövedelmeket szerzett a '80-as évek derekáig, amikor

2009-ben Oroszországban a gazdasági krízis kellős közepén drasztikusan emelkedik a munkanélküliség, ugyanakkor az Eurázsiai Gazdasági Közösség országainak a pénzügyi-gazdasági válság leküzdésére irányuló közös intézkedései pozitív eredményeket hoznak (2010 januárjától érvénybe lépett a Vámunió, az országok az Egységes Gazdasági Térség létrehozásának küszöbén állnak)¹¹⁴.

A Modern Fejlődés Intézete (Inszor) az orosz politikai rendszer látványos átalakítását, a demokrácia felé való elmozdulást javasolja napjainkban: a javaslatok között szerepel, hogy szüntessék meg a cenzúrát, legyen igazi többpártrendszer, az elnök csak 5 évig legyen hivatalban, és reformálják meg a rendőrséget és a belügyet. A tanulmány a „Vissza az alkotmányosságához” címet viseli. Mindez azt mutatja: Oroszország fordulóponthoz érkezett. Tíz éve van életben a putyini rendszer, az újracentralizálás, a kemény központosítás. Az új generáció rájött, hogy hosszú távon nem tartható ez a politika; a putyinizmus valószínűleg módosulni fog. A moszkvai forradalmi újításokat Putyin nem támogatja - ugyanis az elképzelések a putyini rendszer végét jelentenék - de az Intézet vezetői bíznak abban, hogy Putyin fel fogja mérni, hogy a változások az ő érdekeit is szolgálják, mert nem lehet fenntartani változatlanul egy olyan rendszert, amely egy átmeneti időszakot zárt le. Az irányelvek a maguk módján árulkodnak, de mégsem mondanak túl sokat, mert azt nem lehet tudni, hogy mindezeket hogyan fogják a gyakorlatban megvalósítani. Az sem kizárt, hogy egy kettős hatalom alakul majd ki Oroszországban, de jelen pillanatban nem lehet eldönteni, hogy milyen erők mozgatják mindezt.

Az, hogy a változások bekövetkeznek-e és ha igen, akkor pontosan mennyi időn belül, nem jósolható meg. Medvegyev mondhatni félidőben van - bő két év áll még rendelkezésére. Az egyik fő kérdés az, hogy a re-

1985 nyara és a következő év tavasza között jelentős mértékben csökkentek az energiaárak. A kőolaj hordónkénti a harmadára zuhant mindössze háromnegyed év alatt. Ennek köszönhetően Moszkva elindult a külső pénzügyi függés felé, megpecsételve a gorbacsovi reformpolitika sorsát. A '90-es évek során az egyébként is alacsony olajár tovább csökkent, a hordónkénti 20 dolláros szintről 10 dollár alá zuhant. 1999-től azonban lassan, de tartósan elkezdtek emelkedni az energiaárak. 2003 végétől a hordónkénti olajár a 40 dollár feletti sávba került és azóta is ott van., sőt időnként jócskán meg is haladja azt. Lásd: SZ. BÍRÓ ZOLTÁN: A putyini Oroszország. Kommentár, prófécia nélkül, 2007, június-július, http://www.ketezer.hu/menu4/2007_06/biro.html, 2010.04.11.

¹¹⁴ 2009. november 27-én Minszkben az EÁGK három tagországa – Oroszország, Fehéroroszország és Kazahsztán – vezetői a Vámunió létrehozásáról szóló dokumentumot írtak alá.

formjait ennyi idő alatt vajon keresztül tudja-e vinni, a másik pedig az, hogy vajon mit akarhat Putyin és az orosz elit őt támogató (véltetően tekintélyesebb) csoportjai? Ez az, amit senki sem tudhat biztosan. Putyin ugyan beszélt arról, hogy kész volna indulni a 2012-es elnökválasztáson, de két év leforgása alatt Oroszországban rengeteg minden történhet...

4.2. Közép-Ázsia politika, Kína

A közép-ázsiai régió évezredek óta a vallások, kultúrák, nemzetek kohójának számít. A tengeri kereskedelem virágzása óta elhanyagolt terület napjainkban második fénykorának küszöbén áll

Oroszország csaknem másfél évszázadon át gyakorolt gazdasági-kulturális-politikai fennhatóságot a térség felett. Az erre, valamint jelenlegi gazdasági-biztonsági érdekeire alapuló viszonya miatt a régióban ma is az egyik legfontosabb tényező az Orosz Föderáció. A lanyguló orosz jelenlétet követően a 2000-es évek elejétől kezdve szorosabbra fűzött viszony következett: törekvés az energiaellátásban játszott kizárólagos szerep konzerválására, a kulturális kapcsolatok erősítésére. A közép-ázsiai országok függetlenné válásuk óta tettek határozott lépéseket arra, hogy meghatározzák kulturális identitásukat, nemzeti önazonosságukat, mégis hosszú időre befolyásolta kulturális kitekintésüket, hogy tudományos közéletük, közoktatási rendszerük, az értelmiségiek képzésének és továbbképzésének a rendszere, a tömeges alfabetizáció mind orosz mintára épült fel, nemzetközi kapcsolataik is orosz nyelvi közvetítéssel alakultak ki. Az orosz *lingua franca* szerepe nem szűnt meg - bár az érintett országok sokat tettek az utóbbi időben azért, hogy saját nyelvük helyzetét erősítsék. Igen élesen vetődik fel a felnövekvő értelmiségi nemzedék képzésének, kulturális orientációjának kérdése, amelyért a külső országok - akik hosszú távú pozíciókra törekednek - diszkrét versengést folytatnak. Elsőrendű érdeke Oroszországnak a közép-ázsiai szénhidrogének külpiaconra juttatásában korábban élvezett kizárólagos szerepének megőrzése. Ezzel biztosítaná Európába irányuló földgáz- és kőolajexportjának folyamatos fennhatóságát. Vállalatai térségbeli pozícióit is erősíti a régió kőolaj- és gázkitermelésében, valamint a vezetékek építésében játszott szerepe. Úgyszintén a stratégia részét képezi az a segítség, amelyet a hiányos helyi szakértelem pótlásához és az oroszországi kiképzésekhez nyújt.

A régióban való befolyásért folytatott „nagy játszma” egyik legfőbb célja a hosszú távú részesedés biztosítása a térség szénhidrogénkincséből, a kitermelést és szállítást szolgáló infrastruktúra feletti ellenőrzés, az annak kiépítésében való részvétel.

2008-ban Oroszország látványos lépéseket tett azért, hogy biztosítsa a közép-ázsiai földgáz hosszú távon való beszerzését.

2007-ben kazah-orosz-türkmen szándéknyilatkozat született egy új, Kaszpi-tenger keleti partjaival párhuzamosan északra haladó gázvezeték megépítéséről is, amelyen keresztül a Gazprom évente tíz-tíz milliárd köbméternyi kazah, illetve türkmen gázt tudna továbbszállítani nyugati piacaira. Ennek mielőbbi megvalósításán és a meglévő csővezeték kapacitásának növelésén intenzíven dolgoznak a Gazprom és Oroszország vezetői. Ezzel tovább csökkenthetnék az alternatív vezetékek – Nabucco – esélyét.¹¹⁵

2008 nyarán született megállapodás a közép-ázsiai gáz világpiaci áron való átvételéről és a jelenlegi vezeték kapacitásának növeléséről, amihez Üzbegisztán is csatlakozott 2008 szeptemberében. Ez növeli Oroszország esélyeit, hogy fenntartsa a közép-ázsiai szénhidrogénexport feletti ellenőrzést.

A világgazdaság aktuális trendjei, a világpolitika előre vetítik, hogy folytatódni fog a nagyhatalmak közötti küzdelem a közép-ázsiai régióban való befolyásszerzésért. Kevés jel mutat arra, hogy az erőviszonyok kiegyenlítődjenek. A nyugati – elsősorban az amerikai - befolyás csökken a régióban, miközben az erősödő Oroszország kapcsolatai megszilárdításán fáradozik, Kína pedig a közép-ázsiai gazdasági dominancia kiépítésén munkálkodik. Nyilvánvaló, hogy az USA igyekszik befolyásolni a térség jövőjét. Az Európai Unió is igyekszik aktivizálni a régióval kapcsolatos politikáját azzal, hogy egyre inkább hangsúlyozza az energiaügyi együttműködés fontosságát, gyakoribbá teszi a magas szintű találkozókat.

Kína számára Közép-Ázsia mind gazdasági, mind biztonsági szempontból fontos háttér. A közép-ázsiai országok gazdasági fejlődését is meghatározhatják a Kínán keresztül megnyíló kelet- és délkelet ázsiai piacok nyújtotta lehetőségek. A közép-ázsiai országok nemzetközi kapcsolatrendszerük alakítása során igyekeznek kiaknázni komparatív előnyeiket, amelyek az elhelyezkedésükből, ásványkincseikből, civilizációs hagyományaikból fakadnak. Az ún. „sokvektorúság” gyakori emlegetése is ezt a célt szolgálja. Ez lehetővé teszi számukra, hogy kapcsolatépítésüket a pragmatikus és kulturális szempontokra alapozzák a geopolitikai megfontolások mellett.

¹¹⁵ Gennagyij Smal, az Orosz Kőolaj- és Gáztermelők Szövetségének elnöke így nyilatkozott: „Szükségünk van a türkmen gázra, és nem csupán arra...Minden esetre Türkmenisztánból Európába a legrövidebb út Oroszországon át vezet...Ha megoldódik a Kaszpi-tenger menti vezeték ügye, a Nabucco terv egyszerűen meghal.”

2001 júniusában a kínai Sanghajban a Sanghaji Együttműködési Szervezet nyilatkozatát írta alá Kína, Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Üzbegisztán vezetője. A nyilatkozat célja az volt, hogy létrehozzanak egy regionális, többoldalú együttműködési szervezetet, amelynek vezérelve, hogy megerősítse a tagországok közötti kölcsönös bizalmat, ösztönözze az együttműködést, megfelelő és egyben méltányos gazdasági rendet alakítson ki.¹¹⁶

A jelenlegi helyzet Kína és Oroszország szerepének erősödését vetíti előre a térségben. Moszkva a „Nagy Játzmában” fokozott erővel kíván részt venni. Részben ellentétesek ezek az ambíciók Kína érdekeivel.

A kínai-orosz vetélkedés a régióban elsősorban gazdasági-kereskedelmi jellegű. Az energiahordozókhoz való tartós hozzáférés, a megígért források rendelkezésre állása lesz a sarkalatos pont. Oroszországnak kevésbé volt módja arra az utóbbi időben, hogy kedvezményes kölcsönöket nyújtson óriás-beruházások finanszírozására, azonban Kína fokozatosan halad előre a pozíciószerzésben nagyszabású befektetéseknek köszönhetően.

A nyugati hatalmak jelenleg nem mutatnak túl nagy érdekeltséget és nem is kezdeményezik, hogy összehangolt, konkrét lépésekkel alá támasztva alapvetően befolyásolják a folyamatokat. Ugyanakkor a közép-ázsiai országok mindannyian érdekelték a régió stabilitásában és „szívesen lavíroznak a »sokvektorú« kapcsolatok nyújtotta lehetőségek között.”¹¹⁷ Nem könnyű megjósolni, hogy miként fog alakulni egy-egy régió jövője, de a „Nagy Játzma” nagy valószínűséggel folytatódni fog; az ázsiai kontinens szerepe növekszik, ez pedig jelentős hatással van a belső régiók helyzetére is.

4.3. Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok

A hidegháború utáni Amerika egyre inkább a Moszkvában végbement belső változásokra figyelt oda. Mihelyt véget ért a kommunizmus, az atlanti országok Oroszországhoz fűződő kapcsolata sokkal inkább a belső helyzetéről alkotott feltevéseken – amelyeket később Borisz Jelcin személyével azonosítottak - alapult, mintsem a geopolitikai megfontolásokon. A nyugati demokráciák úgy tettek, mintha a fő feltétele a stabil viszony kialakulásá-

¹¹⁶ <http://hungarian.cri.cn/chinaabc/chapter4/chapter40402.htm>, 2010.04.10.

¹¹⁷ MAKKAY LILLA: Élénkülő forradalom a Selyemúton, avagy a „Nagy Játzma” újabb fejezete Közép-Ázsiában, in *Külügyi Szemle*, 2009/1. szám, http://www.kulugyiintezet.hu/kszpdf/2009-01/144-165_KSz2009_01.pdf, 2010.04.10.

nak az orosz belső reform lenne. Nem úgy kezelték, mint egy komoly hatalmat, „hanem mint belső reformokról szóló, időnként leereszkedő jelentések tárgyát.”¹¹⁸ A Nyugat vezetői által tanúsított magatartás arról árulkodott, hogy az orosz belpolitika alakításában ők is részt vesznek azzal, hogy Jelcint hivatali ideje alatt egy sor kitüntetéssel árasztották el a reform iránti elkötelezettség elismeréseként. Amikor Jelcin lemondott, Clinton elnök úgy beszélt Oroszországról, mint ami „pluralista politikai rendszerré és polgári társadalommá vált, amely versenyben van a világpiacon, és rákapcsolódott az internetre”. Úgy magyarázta távozását, hogy „az az elnök ama meggyőződésén alapult, hogy az orosz embereknek joguk van ahhoz, és képesek is rá, hogy saját maguk válasszanak vezetőt.”

Jelcin után a világnak most egy új típusú orosz vezetővel kell szembenéznie. Míg Jelcin a Kommunista Párt belső hatalmi harcaiban edződött, Putyin a titkosszolgálat világából került ki. Ez egy homályos világ, ahol az előrejutás feltétele az erős nacionalista elkötelezettség és az elemző, higgadt jellem. Ez olyan külpolitikát eredményez, amely hasonlít ahhoz, ami a cárizmus és részben a Szovjetunió idejében volt. Egyfajta küldetéstudattal alapozza meg a nép támogatását, vezető szerepre törekszik a szomszéd államok között, melyeket nem tud leigázni, végül pedig komoly ambíciókat támaszt a világpolitika felé. A kényszerítést és vesztegetést kombinálva lép fel más hatalmakkal szemben, az arányokat pedig a hatalmi egyensúlyt gondosan, alaposan, türelmesen manipulálva határozza meg.

Putyin elnökségének első periódusában az orosz-amerikai kapcsolatokat az határozta meg, hogy Moszkva „Amerika szövetségére várt”. Oroszország olyan közös ellenségképet és lehetőséget látott a terrorellenes háború vonatkozásában, amelynek révén valamilyen hosszabb távú stratégiai partnerséget alakíthat ki az Egyesült Államokkal. Ebben a vonatkozásban egyrészt túlértékelt a kérdés washingtoni jelentőségét, másrészt a saját súlyát sem mérte fel megfelelően az amerikai külpolitikában. Ez átmenetileg kedvezőbb, majd később rosszabb helyzetbe hozta az orosz-amerikai kapcsolatot, és a kérdés ma is nyitott a tekintetben, hogy Moszkva megfelelően értékeli-e saját fontosságát az amerikai politikában. Moszkva és Washington között a 2003-as Irak elleni háborúval kezdődött el a bizalom erodálódása. Ezt a háborút az orosz vezetés a Föld legjelentősebb energiatarolékait rejtő térsége feletti katonai ellenőrzés megszerzéséért indított háborúként értelmezte, és határozottan ellenezte. Azonban az orosz-amerikai kapcsolatok légtérében inkább a posztszovjet térség nyugatról támogatott

¹¹⁸ KISSINGER, HENRY: Korszakváltás az amerikai külpolitikában?, 2002, Panem-Grafo Kft., Budapest, 54. o.

„színes forradalmi” okoztak drámai változást, ugyanis Moszkva különösen az ukrán és a grúz „forradalmak” mögött erős amerikai támogatást látott. Úgy vélte, hogy az Egyesült Államok gyakorlatilag arra törekszik, hogy Oroszországot stratégiaileg bekerítse és elszigetelje a nyugatbarát kormányok hatalomra segítségével Grúziában és Ukrajnában, illetve a balti államok NATO-felvételével. Ez a vélt valós alapú teória is nagyban serkentette az orosz dominanciájú integrációk és multilaterális regionális szerződések megkötését és megerősödését.

Az Egyesült Államok részéről 2006-tól érzékelhető látványosan, hogy Oroszország regionális nagyhatalmiságának kiteljesedését egyre nagyobb aggodalommal figyeli. A washingtoni vezetést az a felismerés is frusztrálhatta, hogy maga az amerikai politika is nagymértékben hozzájárult Moszkva nagyhatalmi magabiztosságának növekedéséhez.

Moszkvának rendkívül imponál a stratégiai kérdésekhez való agilis visszatérés. Még mindig óriási az orosz nukleáris és katonai potenciál, és egyes kérdésekben – mint amilyen a hadászati támadó eszközök további csökkentése - csak a siker mértéke bizonytalan. Amerika számára hosszú idők óta az első helyen áll a kockázatok sorában a nukleáris fenyegetés. Ez az orosz biztonságpolitikai doktrínákról nem feltétlenül mondható el. Washington aggódik a proliferációs folyamat mértéke miatt, ezért foglalkozik a kérdéssel, ugyanakkor komoly ok az is, hogy ha Moszkva leszerel, akkor a lényegesen fejlettebb amerikai haditechnika felé dől ki a katonai mérleg. A proliferáció folyamata előrehaladt olyannyira, hogy a „nagyok” önmegtartóztatása ma már nem elég. Aktív nyomásgyakorlásra lesz szükség. Az USA számára sem lesz a politika áldozatok nélküli, és kérdés az is, hogy Moszkva milyen messzire hajlandó elmenni. Oroszország a kilencvenes évek közepe óta részlegesen felajánlotta technológiáját a harmadik világ számára. Ez a szövetségteremtés egyik fontos eszköze volt, és az erről történő lemondás, sőt az ennek ellenkezője mellett való elköteleződés Amerikával szövetségben, nehéz döntés Moszkva számára. Nagyon súlyos nukleárisfenyegetettség-érzet kell a Moszkva és Washington közötti gördülékeny együttműködéshez.

Oroszország történelmi tapasztalatai birtokában különös gondot fordít hatalmas periferiája biztonságára, és a Nyugatnak vigyáznia kell, hogy egyesített katonai erejét ne az orosz határok közelében állomásoztassa.¹¹⁹ A Nyugat feladata rávenni Oroszországot arra, hogy mondjon le az uralmi

¹¹⁹ Ennek jó példája az amerikai rakétavédelmi rendszer okán kialakult nézetkülönség és fenyegetés-politika.

törekvéseiről a szomszédos államok felett.¹²⁰ Ha megbékél jelenlegi határaival, akkor kapcsolatrendszere a külvilággal gyorsan fog fejlődni. Ha azonban a reform eredményeképpen a megerősödött orosz állam újra a hegemonia politikát helyezi előtérbe, akkor ez szükségszerűen vonja maga után az ismételt hidegháborús feszültségeket. Legalább két prioritást kell meghatározniuk az USA-nak és szövetségeseinek Oroszországgal kapcsolatos politikájukban: egyfelől tegyenek arról, hogy Oroszország véleménye a kialakuló nemzetközi rendben hangsúlyosabb legyen, másrészt vigyázni kell arra, hogy Oroszország valóban úgy érezze, hogy részt vesz a nemzetközi döntésekben, főként azokban, amelyek saját biztonságát befolyásolják. Ugyanakkor szükséges, hogy az USA és szövetségesei hangsúlyozzák: a hidegháború befejeződésével nem szűntek meg a hatalmi egyensúllyal kapcsolatos aggodalmaik. Az Egyesült Államok tiszteletben tartja Oroszország jogos biztonsági érdekeit, de ennek az előfeltétele, hogy a „jog” orosz olvasatban összeegyeztethető legyen Oroszország szomszédainak függetlenségével, valamint, hogy a nukleáris és rakéatechnológia elterjedésének megakadályozása tekintetében Oroszország vegye komolyan az USA aggályait.

Az Egyesült Államok és az atlanti országok abban érdekeltek, hogy egy gazdaságilag fejlődőképes és a demokratizálódás útján elinduló Oroszország jöjjön létre. Olyan nagyhatalomban érdekeltek, amely történelme során először fontosabbnak tekinti a belső fejlődést. Moszkva euroatlanti integrációjának elősegítése mind Európa, mind az USA elemi érdekei között szerepel. Oroszország szövetségesként hasznos lehet, riválisként viszont képes lenne komoly károk okozására a Nyugat számára.

4.4. Oroszország és Ukrajna

Hasadó állam

Ukrajna Oroszország mellett a legnépesebb és legfontosabb hajdani szovjet köztársaság. Független volt a történelem bizonyos időszakaiban, azonban a modern kor folyamán annak a politikai entitásnak volt a része, melyet Moszkva irányított. 1654-ben Bohdan Hmelnjickij – lengyel fennhatóság ellen lázadó kozák vezér – hűséget esküdött a cárnak, amiért cserébe segítséget kapott a lengyelekkel szemben. Ettől az időtől kezdve egészen 1991-ig Ukrajnát Moszkvából kormányozták, kivéve az 1917 és 1920 közötti

¹²⁰ Ezt az az Amerika vezette frakció várja, amelynek élén Washington áll. Ez a centrum a világ központjává akarta és akarja is tenni az Egyesült Államokat. A határterületek vonatkozásában ugyanez az elkötelezési, uralmi szándék az EU-ra is igaz. Ez a regionális magállamiság előfeltétele.

időszakot, amikor Ukrajna független volt. Ukrajna azonban a hasadó államok közé tartozik, két különböző kultúrával. „A hasadó országokban a két vagy több civilizációból származó nagyobb csoportok egyöntetűen azon a véleményen vannak, hogy: »Különbözőek vagyunk, ezért hovatartozásunk is különböző.« A viszolygás ereje szétlöki őket, így más társadalmakhoz tartozó civilizációs mágnesük felé gravitálnak.”¹²¹ Ukrajnán évszázadok óta fut keresztül a Nyugatot és az ortodox területeket elválasztó civilizációs törésvonal. Lakosságának nagyobb része a görög katolikus egyházhoz tartozik, szertartása ortodox, de a pápa fennhatóságát elismeri. Nyugat-Ukrajna területén ukránul beszélnek és erősen nacionalista érzelműek, míg a keleti részekben főként oroszul beszélő népcsoportok élnek.¹²² A Krím nagyrészt orosz terület, az Orosz Föderációhoz tartozott 1954-ig, amikor is Hruscsov Ukrajnához csatolta.

A Kelet- és Nyugat-Ukrajna közötti különbség főként az emberek viselkedésében ragadható meg. 1992 végén a nyugat-ukrán oroszok egyharmada állította, hogy oroszellenességet tapasztal. Ez a megosztottság megmutatkozott az elnökválasztás végeredményeiben is 1994-ben. Leonyid Kravcsuk annak ellenére, hogy az orosz vezetéssel szorosan együttműködött, nacionalistának vallotta magát és így 90 %-os többséggel megszerezte Nyugat-Ukrajna 13 területét. Ellenfelét Leonyid Kucsját hasonlóan döntő többséggel 13 keleti terület támogatta. Ian Brzezinski amerikai megfigyelő állítása szerint a választás „kikristályosodott formában mutatta meg a szakadékot a nyugat-ukrajnai, európai szlávok, illetve azon orosz-szláv vízió között, mely arról szól, hogy milyennek kellene lennie Ukrajnának. Itt nem annyira etnikai polarizációról, mint inkább különböző kultúrákról van szó.”¹²³

Mindezek tükrében Huntington szerint Ukrajna a jövőben is szorosan együtt fog működni Oroszországgal, miközben független és egységes marad. A hosszú távú problémák főként gazdasági természetűek, ezek megoldását pedig majd a részben hasonló kultúra és a szoros személyi kötődés fogja előmozdítani.

Oroszbarát politika-Oroszországhoz közeledik Ukrajna

A 2010-es ukrán elnökválasztáson többséget szerzett Viktor Janukovics rövidtávú tervei között az Oroszországgal való szoros együttműködés sze-

¹²¹ HUNTINGTON: i. m. (2008), 220. o.

¹²² A teljes ukrán lakosság 17 %-a orosz volt a kilencvenes évek elején, 31 %-a pedig orosz anyanyelvű volt.

¹²³ New York Times, 1994.07.13., A8. o.

repel. Már beiktatása bejelentette, hogy szívesen csatlakozna az Oroszország, Fehéroroszország és Kazahsztán által alkotott valutaövezethez. Lehetőségesnek tartja, hogy az orosz hadihajók 2017 után is támaszpontul használják a Fekete-tenger krími bázisát. Janukovics felajánlotta Moszkvának az Ukrajnán átvezető orosz gázvezeték közös üzemeltetését. Ez nemcsak Oroszországnak kedvez, hanem a Nyugatnak is, mert szavatolja az energiaellátás biztonságát. Janukovics biztosíték arra is, hogy az Ukrajnában élő orosz kisebbségnek ne essék bántódása a jövőben. Megígérte, hogy visszaállítja az orosz nyelvet, mint második hivatalos nyelvet, valamint, hogy kiegyensúlyozza az ukrán-orosz és az ukrán-EU kapcsolatokat. Ukrajnának továbbra is célja az uniós csatlakozás, de csak akkor „ha eljön az idő”. Ezek az intézkedések egyértelműen oroszbarát politika kibontakozását vetítik előre. Janukovics azt mondta: Ukrajna alapvetően európai identitású, azonban kultúráját és gazdaságát átszövik az orosz kapcsolatok, ezért a szomszédos nagyhatalmat mindenképpen stratégiai partnerként kell kezelniük. Oroszország csak nyert az ukrán elnökválasztással, mert így megvalósulhat Putyin álma, egy politikában és üzletben egyaránt baráti ukrán vezetés – fejtette ki Moszkvában az UralSib Financial vezető stratégája, Chris Weafer.

4.5. Oroszország és Magyarország viszonya - Mennyire fontos Oroszországnak Magyarország?

Ha a világot nézzük, Magyarország egy olyan régióban van, ami Oroszország számára érdekes, mint például az Európai Unió tagja, vagy mint a kelet-európai régiónak az ő egykori befolyási övezetének része. Egy szláv világ közepén elhelyezkedő – mondhatni nem szláv – országról van szó, amivel igazából túl sok mindent nem tud kezdeni Oroszország. A jellemző inkább az, hogy nem foglalkozik vele. Azonban vannak időszakok a történelemben, amikor mint hivatkozás, mint példa szerepel: például az 1980-as években a gorbacsovi peresztrojka idején Magyarország egy hivatkozási pont volt, hiszen a késő-kádári szocializmus egy olyan fajta mintát jelentett a szovjetek számára még akkor, ami hivatkozási alap volt saját belső reformjaik lefolytatásához. Azt mondhatjuk tehát, hogy ilyen kivételes történelmi pillanatoktól elvonatkoztatva, Magyarországgal mindig valamilyen másfajta összefüggésrendszerben - amelyben Magyarország megkerülhetetlen - foglalkozik Oroszország, mint például a Déli Áramlat esetében. A magyar-orosz viszony aszimmetrikus. Ez a jelleg a két fél közötti dimenziókülönbségben mutatkozik meg. Az orosz diplomácia a nagyhatalmak közül igyekszik tárgyalópartnereket keresni a stratégiai és biztonsági kérdé-

sekben. Moszkva számára Budapest inkább regionális és európai összefüggésekben fontos.¹²⁴

Az utóbbi években a kétoldalú gazdasági kapcsolatok kiterjedtek a tudás-alapú, technológia orientált és innovatív területekre. A magyar import 85-90 %-át a gyorsan dráguló energiahordozók teszik ki. A magyar-orosz viszony legérzékenyebb pontja az energetika. Magyarország mind a földgáz, mind a kőolaj, mind a nukleáris fűtőelemek vonatkozásában egyoldalúan függ Oroszországtól. Meglátásom szerint a kétoldalú magyar-orosz kapcsolatok fejlesztésének célszerű lenne az együttműködés jegyében történnie. Magyarország érdeke az Oroszországot partnernek tekinthető irányvonal elősegítése. Szükséges lenne a diplomáciai aktivitás erősítése, amellyel előmozdítható lenne Magyarország hatékonyabb érdekérvényesítése és emelkedhetne a nemzetközi kapcsolattartás színvonala is.

A magyar kivitel struktúrája folyamatosan korszerűsödik: az export a legdinamikusabban a magasan feldolgozott termékek (gyógyszerek, számítástechnikai eszközök, járműipari termékek stb.) körében bővül. Véleményünk szerint a kedvező tendenciák kialakításában fontos szerepet játszhat a korszerű együttműködési formák hangsúlyossá válása: a magyar tőkekihelyezés ösztönzése, a szélesebb körű gyártási kooperáció, a szolgáltatások exportja. Lényeges lenne a magyar üzleti körök érdeklődésének és aktivitásának növelése is, a szerződéses kapcsolatok megújítása, újabb magyar kereskedelmi irodák alapítása.

A tudományos-kulturális együttműködést erősítené az úgynevezett Sárospataki Folyamat (értelmiségiek párbeszéde) folytatása, a kulturális kapcsolatok bővítése múzeumi, színházi, zenei cserék és filmbemutatók révén. Az együttműködés ugyancsak növelhető lenne a hatóságok közötti információcserével, közös kutatásokkal, az oktatási intézmények közötti kapcsolatok további fejlesztésével, az oktatók továbbképzésével és cseréjével.

4.6. Az új orosz katonai doktrína

A nemzetközi politika megfigyelőinek nem kell csodálkozniuk, azon, hogy Moszkva egy új nukleáris doktrínát jelentett be, ami nem zár ki egy preventív atomtámadást bizonyos körülmények fennforgása esetén. A Medvegyev által aláírt új katonai doktrína a nukleáris elrettentés területén 2020-ig folytatandó állami politika alapjait rögzíti. Ez a doktrína annak az egyenes következménye, hogy az USA és a NATO Oroszország bekerítésének politi-

¹²⁴ TERÉNYI JÁNOS: Előszó helyett. Reflexiók Oroszország megítéléséről és a magyar-orosz viszonyról, in *Külügyi Szemle*, 2009/2. szám, 3-12. o.

káját folytatja tervszerűen a hidegháború befejeződése óta, beleértve a kártartó terveket egy védelmi rakétarendszer telepítésére Lengyelországban, a Cseh Köztársaságban, valamint Bulgáriában. Ez az USA-nak egy nukleáris primátust biztosítana, vagyis egy megelőző atomcsapás lehetőségét jelentené. A doktrína fenntartja a megelőző nukleáris csapásmérés, a nukleáris fegyverek válaszcsapásra való felhasználásának lehetőségét abban az esetben, ha veszély fenyegeti az állam létét, ha magát, vagy szövetségeseit támadás érné. Patrusev¹²⁵ egy interjújában azt mondta: „a nemzetbiztonság szempontjából kritikus helyzetekben nem zárjuk ki egyebek között az agresszorra mérendő, figyelmeztető (megelőző) nukleáris csapás lehetőségét.” Az új doktrínában nem részletezett, hogy az atomfegyverek milyen feltételek mellett kerülhetnek bevetésre. Ez a pont különösen jelentős, mert minél nagyobb az atomfegyverek bevetésének a határozatlansági foka, annál hatékonyabb az elrettentés. Több szakértő úgy értékelte, hogy Oroszország a nukleáris fegyverek alkalmazása tekintetében szabad kezet adott magának.

A doktrína szerint a lég- és űrvédelem az egyik alapvető feladat, és tartalmazza azt is, hogy Oroszország katonai kontingenst biztosít a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete¹²⁶ közös, gyors reagálású, valamint békefenntartó erői számára.

A dokumentum rámutat, hogy Oroszország biztonságát veszélyezteti a NATO bővítése és a globális rakétapajzs elemeinek telepítése. Az Oroszországgal és szövetségeseivel szembeni területi igényeiket és a belügyeikbe való beavatkozást is említi a további katonai fenyegetések között. A belső katonai veszélyek közül az ország alkotmányos rendjének erőszakos megváltoztatására és a szuverenitás aláásására tett kísérleteket emeli ki. A terrorizmus és a kalózkodás elleni küzdelem békeidőben a fegyveres erők feladata a dokumentum szerint.

¹²⁵ Oroszország Biztonsági Tanácsának titkára.

¹²⁶ A FÁK mellett, azzal párhuzamosan jött létre a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (ODKB). A szervezet megalakítása gyakorlatilag annak beismerése volt, hogy a FÁK kudarcot vallott biztonsági és katonai téren. Az Orosz Föderáció mellett tagja Fehéroroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Örményország, Tádzsikisztán és Üzbegisztán. A szervezet legfelsőbb szerve a Kollektív Biztonság Tanácsa. Ennek tagjai a részt vevő országok államfői. Ez a szerv hozza meg a stratégiai jellegű döntéseket, meghatározza a célokat és koordinálja az együttműködést. A szervezetnek három konzultatív és végrehajtó szerve van: a külügyminiszterek tanácsa a külpolitika, a védelmi miniszterekre tanácsa a katonapolitika, a haditechnika és hadiipari együttműködés, az egyes országok biztonsági tanácsainak titkárai pedig a biztonság (nemzetbiztonság) kérdéseit hangolják össze.

Az új dokumentumban az atomfegyverek szélesebb körű bevetését követelik. A katonai elemzők rávilágítanak arra, hogy Oroszország óriási területtel rendelkezik és megpróbálja a saját fegyveres erőit reformálni – csökkenteni a katonai személyzetet. Az utóbbi évtizedben a gazdasági problémák oda vezettek, hogy a gazdaság és a lakosság egy konfliktus esetén sokkal kevésbé felkészült a mozgósításra. Ebben nyilvánvaló szerepe van a 2008. augusztusi grúz eseményeknek. A grúz elnök, Mihael Szakasvili által elrendelt támadás Dél- Oszétia vitatott területe ellen, Oroszország azonnali reakcióját vonta maga után. Azóta nagyon ügyel arra Oroszország, hogy a helyi konfliktus ne hogy egy olyan nagy háborúvá alakuljon váratlanul, amelyre az ország nincs felkészülve. A katonai szakértők úgy ítélik meg, hogy ha Grúzia a NATO tagja lett volna, a 2008-as konfliktus nagyon gyorsan egy a NATO és Oroszország közötti háborúhoz vezetett volna. Többek között egy ilyen lehetőég okán rendelkezik Oroszország atomfegyverekkel.

1993 óta Oroszországnak nincsenek a katonai doktrínájában ellenséges nemzetek, de kétségtelen, hogy állami szinten a legvalószínűbb fenyegetés a NATO és főként Washington felől származik. Ugyanakkor a doktrína rávilágít a nem állami szereplők elleni fellépésre, valamint arra, hogy Oroszország miképp jár el, a nem állami szereplő ellen intéz támadást más állam területén.

4.7. Az orosz haderő jövője

A nagyhatalmi státusz visszaállításának folyamatában jelentős szerepet játszanak a katonai vezetők. Az új orosz nemzeti értékek között kiemelt helyen áll a katonai erő, amelynek alapját a Fegyveres Erők képezik. Ez a legfontosabb garanciája a függetlenségnek.

A 2009 decemberében tartott hadiipari értekezleten a kormányfő felhívta a figyelmet arra, hogy az orosz fegyveres erőknek meg kell válniuk a „nem profilszerű” aktívaktól. Putyin kihangsúlyozta, hogy a harci gépek és általában a páncélos technika mindegyik hadsereg fő ütőereje marad, ezért a fegyveres erőknek az orosz gépjármű- és páncélos technika új generációjára van szükségük. 2010-ben beindítják az új fegyverzetek gyártását (T-95-ös harckocsi rendszerbe állítása, 5. generációs vadászgépek¹²⁷, BMP3 sorozatgyártása). A cél az, hogy a hadsereg számára 2010-től vadonatúj technikát szerezzenek be. A tervek között szerepel, hogy 2020-ra az ultra-

¹²⁷ Az új – lopakodó technikával ellátott – Szuhoj első nyilvános repülésére néhány hete került sor.

modern fegyverek részarányát 70 százalékra emelik Oroszország fegyveres erőiben.

Zavarzin vezérezredes is rámutatott, hogy jól felszerelt, kompakt, profikból álló, ultramodern hadseregre van szüksége Oroszországnak. A mobilitást és a harcképességet várják el a hadiflottától is. Putyin szerint szükséges, hogy rövid időn belül kidolgozzanak egy tervet a hadi hajóépítés fejlesztésének hosszú távú programjára. (Kérdés, hogy ebben a svéd és finn hadihajó-technológiának milyen szerep jut majd, ők ugyanis a lopakodó technikával ellátott rombolók és naszádok építésében újra és újra maradandót alkotnak az elmúlt évtizedekben.)

A jelenkori – lokális – háborúban a légi- és kozmikus szférának van hangsúlyos szerepe. Zavarzin vezérezredes kiemelte, hogy bármikor, bármilyen agressziót képes visszaverni az orosz hadsereg.

4.8. Befejező gondolatok

A mai Oroszország más, mint 10-15 évvel ezelőtt volt. Az új orosz politikai, gazdasági és katonai vezetők alapjaiban változtatták meg azt az irányvonalat, amelyet az orosz állami politika követett. Tisztában van különlegesen fontos geopolitikai, geostratégiai helyzetével, és mindvégig tudatában volt annak, hogy hová akar eljutni Oroszország. Az új nemzetépítés korszakát éli, egyre inkább szükséges, hogy bekapcsolódjon a világ gazdasági folyamatokba, modernizációs kényszerben van. Ugyanakkor érdekeit egyre határozottabban igyekszik érvényesíteni, a birodalmi tudatot erősíti az orosz népben, külpolitikai tárgyalásait pedig ezek a tényezők határozzák meg. A fejlődés irányába való haladás tükröződik gazdaságpolitikájának legfontosabb elemeiben, a nemzeti érdekek határozott védelmében és katonapolitikájában is.

5. FEJEZET

A SÁRKÁNY ÉBREDÉSE, AVAGY KÍNA ÉS A VÁLTOZÓ VILÁGREND

„A nyugat által 200 éven keresztül uralt nemzetközi rendszert egy új, a Kelet által diktált és meghatározott struktúra váltja fel; a jelenlegi időszakban ennek szemtanúi lehetünk.”¹²⁸

(Philip S Golub)

¹²⁸ GOLUB, PHILIP S: The world turned upside down The centre won't hold any more, in Le Monde, <http://mondediplo.com/2008/11/07centre>, 2009.03.07.

5.1. Bevezető gondolatok

A II. Világháború után kialakult nemzetközi rendszer 2025-re felismerhetetlenné fog válni – szögezi le a National Intelligence Council, a Global Trends 2025: A Transformed World című tanulmányának bevezetőjében.¹²⁹ Történelmi átrendeződés fog végbemenni a relatív jólét és a gazdasági erő terén, amely Nyugatról Keletre tolódik át. A globális rendszerben a II. Világháborút követően kialakult bipoláris világrendet a Szovjetunió összeomlásával felváltotta az unilaterális világrend, az Amerikai Egyesült Államokkal az élén.

Vannak gondolkodók, mint például Fareed Zakaria, aki szerint nem az Egyesült Államok hanyatlása zajlik éppen, hanem a „többiek felemelkedése”. Ezzel egyet tudunk érteni, hiszen az Egyesült Államok továbbra is szuperhatalom és az is marad, politikai-katonai szinten nincs még egy ország, amely felvehetné vele a versenyt, de ipari, pénzügyi, oktatási, kulturális dimenzióban megszűnőben van a totális dominanciája. A „többieknek” megkérdőjelezhetetlenül Kína a listavezetője.

Tanulmányunk jelen részében kísérletet teszünk Kína felemelkedésének értékelésére, különös tekintettel a kínai identitásra, állameszmére, a világpolitika színpadán való aktívabb részvételre, valamint a magyar-kínai kapcsolatokra.

5.2. A kínai identitás

A kilencvenes években általános identitásválság robbant ki. Szerzte a világon nemzetek sokasága tette fel a kérdést: Kik is vagyunk? Ki az, aki közénk tartozik és ki az, aki nem. Az identitásválság megoldásaként az emberek elsősorban a vérségi, hagyománybeli, hitbeli kapcsolataikra támaszkodtak.¹³⁰

Az identitás kérdésének roppant nagy jelentősége van egy állam önmeghatározásában, főleg, ha ez egy olyan ország, mint a Kínai Népköztársaság. Nyitott kérdés, hogy egyre jobban fog-e hasonlítani a Nyugatra, vagy egy új, a keleti értékek mentén körvonalazódó világrend centrumába fog felemelkedni.

Marján Attila szerint ezt még Kína sem tudja, még keresi a maga útját. Úgy véli, hogy a Nyugat hatalmas előnyben van, mivel világosan tudja definiálni magát. Ezzel szemben Kína a XXI. században a Nyugattal szem-

¹²⁹ Global Trends 2025: A Transformed World, http://www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html, 2010.02.12.

¹³⁰ HUNTINGTON: i. m. (2008), 196. o.

ben, a nyugati értékekhez képest határozza meg önmagát.¹³¹ Magunk részéről ezzel nem teljesen értünk egyet, mivel jelenleg a Nyugat is önmeghatározási problémákkal küzd.

Azonban, ahogy egyre erősödik az ország gazdasága, a térségben betöltött szerepe, azzal párhuzamosan növekszik az önbizalma és rajzolja meg újra saját identitását. Ezt erősíti meg Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulás című könyvében is. Azt írja, hogy a sikeres gazdasági fejlődés önbizalmat szül és öntudatossághoz vezet. Ahogy az ázsiai országok gazdaságilag egyre sikeresebbé váltak, úgy kezdtek a nyugati államokkal szemben kultúrájuk másságát és felsőbbrendűségét hangsúlyozni. Egyre kevésbé voltak fogékonyak az Egyesült Államok követeléseire, és egyre jobban tudtak ellenállni neki. „Egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a sajátos kulturális identitások; azok, melyek az egyes ázsiai országokat jellemzik, és azok a közös vonások is, melyek megkülönböztetik az ázsiai kultúrákat a nyugatitól”¹³²

A mentalitásbeli változások következtében Kína kezd visszanyúlni saját történelméhez, történelmi tapasztalataihoz, hagyományaihoz, értékeihez és nem utolsósorban a konfucianizmusához. Vagyis ez nem más, mint a nemzeti kultúra újrafelfedezése. Fareed Zakaria szerint, „ma az emberek világszerte egyre bátrabban egészítik ki a modern kultúrát a saját helyi kultúrájuk elemeivel.”¹³³

Ezt a folyamatot Huntington „ázsiai öntudatosodásnak” nevezi. Ennek fő elemei, hogy az ázsiaiak úgy hiszik, hogy a gazdasági fejlődésüket képesek fenntartani, ez a gazdasági siker jórészt az ázsiai kultúrának a gyümölcse, amely a társadalmilag és kulturálisan egyaránt hanyatló nyugati kultúra felett áll. Azzal érvelnek, hogy az ázsiai kultúrák sok fontos dologban azonosak. Végül úgy látják, hogy az ázsiai értékek olyan modellt képeznek, melyet más, nem nyugati társadalmaknak is magukévá kellene tenni.¹³⁴

Véleményünk szerint Kína gazdasági fejlődésére, évezredes kultúrájára, erkölcsi értékeire alapozva képes meghatározni önmagát, anélkül, hogy nyugati értékeket kellene segítségül hívnia. Ez a sikeres önmeghatározás pedig a markánsabb nemzetközi fellépésben fog kifejeződni, aminek a megnyilvánulásai nyomokban már most is megfigyelhetők. Gondoljunk csak arra, hogy elutasította a valutájának a felértékelésére vonatkozó fel-

¹³¹ MARJÁN: i. m. (2009a), 203. o.

¹³² HUNTINGTON: i. m. (2008), 161. o.

¹³³ ZAKARIA: i. m. 112. o.

¹³⁴ HUNTINGTON: i. m. (2008), 166-169. o.

szólításokat, Peking keményen ellenállt az Iránnal szemben foganatosisítandó új szankcióknak is.

5.3. A kínai állameszme

Cui Zhi-juan, a Tsingua Egyetem professzora arra hívja fel Kína figyelmét, hogy szocialista diktatúrákkal együttesen a marxizmus alól felszabaduló értelmiségieknek a nyugati kapitalizmus feltétel nélküli csodálata alól is fel kellene szabadítania saját magát. Arra biztatja a kínaiakat, hogy merjenek önállóan gondolkodni, fejlesszék ki a saját útjukat, amit ő „alternatív modernitásnak” nevez. „Nem fogadja el azt a mantrát, hogy »nincs alternatívája« a neoliberais elveknek.”¹³⁵

Nagyon röviden szükséges visszatekinteni a Kínai Népköztársaság történelmébe.

A Kínai Népköztársaság új, kommunista államként jött létre 1949-ben, Mao Ce-tung vezetésével. Földreformot vezettek be, megindult a kollektivizálás és az ötéves tervek. A modernizálás jegyében Mao meghirdette a „Nagy ugrás” politikáját, valamint a „Kulturális forradalmat”, amely látványos kudarccal és éhínséggel zárult.

Az igazi modernizációt Teng Hsziao-ping hatalomra kerülése jelentette (1976). Átfogó gazdasági reformokat hajtottak végre, ami a „négy modernizáció” nevet kapta. A „négy modernizáció” politikája alatt a mezőgazdaság, az ipar, a hadsereg és a tudomány és technológia¹³⁶ modernizálását értették. Az ipari termelésben a tervutasításos rendszerről áttértek a piacgazdálkodásra, újraélesztette a magánvállalkozásokat, az állami vállalatok irányításának decentralizálására tértek át.¹³⁷ „Az 1978-ban meghirdetett »reform és nyitás« politikája a XX. század utolsó két évtizedében meg-négyszerezte az ország GDP-jét, s ezzel az ütemmel (megközelítőleg évi 10%-os növekedéssel) indult a XXI. század is.”¹³⁸

¹³⁵ LEONARD, MARK: Mit gondol Kína? 2008, Demos Kiadó, Budapest, 25. o.

¹³⁶ A tudomány és technológia modernizálásával kapcsolatban kiemelendő a „863. számú terv”, amely a legfontosabb kutatási területeket emeli ki. Ilyen területek: az űrhajózás, információtechnika, energiatechnika, biotechnika, lézer, környezetvédelmi technológia. A meghatározott területek hatalmas állami pénzeket kapnak.

¹³⁷ BURGH, HUGO DE: Kína– barát vagy ellenség?, 2007, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 314. o.

¹³⁸ POLONYI PÉTER: Kína rövid története, 2008, Corvina Kiadó, Budapest, 81. o.

Kína, egy nagy robbanás helyett a fokozatos reformokat választotta, Zakaria elnevezésével a „növeld a nevezőt”¹³⁹ stratégiát. Melynek a lényege, hogy nem zártak be minden veszteséges állami vállalatot, nem kezdtek nagyarányú privatizációba, nem mondtak fel azonnal minden előnytelen kölcsönt. Ehelyett megerősítették a gazdaságot a hiányt termelő területek környezetében, ezért ezek egyre kisebb részét képezték a gazdaság egészének, vagyis a nevezőnek. A gazdaság megerősítése után kezdett csak neki a bankok és a pénzügyi szektor megtisztításának. Így a reformokat egy felduzzadt és sokkal sokszínűbb gazdasági helyzetben tudja bevezetni. Kapitalizmus kínai módra?¹⁴⁰

A kommunista párt polgárháború révén jutott hatalomra, ezért már a kezdetektől fogva legitimációs problémákkal kellett megküzdenie. A politikai legitimitást úgy próbálta elérni, hogy magát az igazságosság letéteményesének és ezáltal az anyagi jólét megteremtőjének állította be. Alan Greenspan szerint „az anyagi jólét csak egy része annak, amire az emberek törekszenek, és önmagában nem képes fenntartani egy tekintélyelvű rendszert. A beköszöntő jólétet kis ideig ünneplik, majd a mámor hamar alábbhagy, s a jólét idővel alappá válik, amelyből további, még magasabb elvárások erednek.”¹⁴¹ Teng Hsziao-ping a párt legitimitását arra az alapra helyezte, hogy több mit egymilliárd ember szükségleteit képes kielégíteni. Ehhez szükség volt az állami szabályozás helyettesítése a piaci árképzéssel, amely a párt befolyásának gyengüléséhez vezetett.¹⁴²

Kína jóval kevésbé tudja ellenőrzése alatt tartani az ország többi részét, mint amennyire szeretné. Ezt alátámasztja az az adat is, miszerint a kínai kormány részesedése az adókból kb. 50%, míg ez a szám az USA tagállamaiban 70% körül mozog. Ez azt jelenti, hogy Kína gazdasági és politikai élete decentralizálódik. Ez nem véletlen és nem is áll szigorú ellenétben a kormány akaratával, mivel ő maga ösztönözte sok területen a szabadpiacok fellendülését, a külföldi befektetéseket.¹⁴³

Az emberek sokkal szabadabbak és több választási lehetőségük van, mint korábban: szabadon mozoghatnak, dolgozhatnak, lehet saját tulajdonuk és vállalkozásuk. Ugyanakkor az állam bizonyos kulcsfontosságú kér-

¹³⁹ Kína nem alkalmazta a sokkterápiát. A kínai kormány inkább a fokozatosságot választja a reformok bevezetése terén.

¹⁴⁰ ZAKARIA: i. m. 125. o.

¹⁴¹ GREENSPAN, ALAN: A zűrzavar kora – Kalandozások az új világban, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2008, 355. o.

¹⁴² Uo. 357. o.

¹⁴³ ZAKARIA: i. m. 125-126. o.

déseket továbbra is a kezében tart, mint például a véleménynyilvánítás formáit¹⁴⁴. Sok amerikai író előretekintve azt jegyzi meg, hogy Kína megdöntötte azt a paradigmát, miszerint a gazdasági reformokat politikai reformok követik, a kapitalizmus pedig demokráciához vezet.¹⁴⁵ Véleményünk szerint ezt még elhamarkodott kijelenteni.

Mark Leonard véleménye szerint, a jövőben a „deliberatív demokrácia” alkotja majd a kínai politika gerincét. A kormány egyre több módon tudja bevonni az embereket a politikai döntésekbe. Nyilvános eszmecsereket tartanak, a szakértői tárgyalások és a felmérések központi elemeit képezik a döntéshozatalnak. A számítástechnika és a híradástechnika rohamos fejlődése nagy segítséget nyújthat ehhez. A jövőben a civilek által kezdeményezett választások kiegészítő szerepet fognak játszani.¹⁴⁶

Kína és vele együtt más országok (India, Oroszország, EU) gazdaságának megerősödése megrengette az eddigi, USA központú világképet. Másként fogalmazva: „elkezdődött a hidegháború után kialakulni látszó egypólusú világrend határozott eróziója.”¹⁴⁷ Ez az erózió, ami már jó szerével végbe is ment, elvezet a multilaterális világrend kialakulásához, amelyben több központ lesz, amelyek hasonló erőt képviselnek.

5.4. Kína a világpolitika színpadán

Kína azt vallja, és ezt külpolitikájának középpontjába is helyezi, hogy minden ország szuverén, ezért joga van, ahhoz, hogy ne engedjen meg semmilyen beleszólást a belügyeibe. Gyakran szembe is állítja ezt a nyugatiak humanitárius beavatkozásra való hajlamával. Kína ezen az alapon olyan államoknak is nyújt segítséget, amelyek egyébként nyugati nyomás alatt vannak.¹⁴⁸ A kínai kommunista vezetésnek nincsenek univerzális követelése, nem támadja más országok berendezkedését ideológiai alapon.¹⁴⁹

Korábban a „Békés Felemelkedés” fogalma határozta meg a külpolitikai kommunikációt. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy Kína nem kíván senkivel sem konfliktusba keveredni, ő csak csöndben, békésen kíván gazdaságilag fejlődni. Hangsúlyozták, hogy nem kívánják az első és a második

¹⁴⁴ Jó példa erre a meglepően hatékony internetcenzúra. Gondoljunk csak Kína és a Google összecsapására a cenzúra miatt.

¹⁴⁵ ZAKARIA: i. m. 131. o.

¹⁴⁶ LEONARD: i. m. 84. o.

¹⁴⁷ NAGY – RÁCZ: i. m. http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2008/1_2/070-082.pdf, 2010.02.18.

¹⁴⁸ LEONARD: i. m. 116. o.

¹⁴⁹ KISSINGER: i. m. 113. o.

világháború előtti Németország, vagy Japán példáját követni, Kína felemelkedése „győztes-győztes” helyzetet fog majd teremteni. A fogalmat belülről támadás érte, mivel egyes vélemények szerint ez a fogalom azt az üzenetet közvetíti Tajvannak, hogy mondjátok nyugodtan ki a függetlenségetek. Ezért Hu Jin-tao és Wen Jiabao felváltotta a „Béke és Fejlődés” fogalmával.

Kína békés felemelkedésének politikájából következik, hogy érdekérvényesítésének eszköztárát a *soft power*¹⁵⁰ vagyis puha erő határozza meg.¹⁵¹ Definíció szerint a *soft power* az a képesség, amivel meggyőzünk másokat, hogy ők is azt akarják, amit mi akarunk. Azon alapul, hogy a kultúránk mennyire vonzó mások szemében, mi tudjuk e diktálni a szabályokat a nemzetközi szervezetekben.¹⁵² A XXI. században a *soft power* eszközök szerepe roppant módon felértékelődik. „A gazdasági szankciók és kifizetések mellett egyre növekvő jelentőségre tesz szert a gazdasági környezet vonzó jellege, kiszámíthatósága, a kedvező befektetési környezet.”¹⁵³

A puha hatalmi technikák alkalmazásához, a biztonság átfogó értelmezéséhez szükség van egy módszerre, amivel mérni tudják az egyes országok különböző hatalmi összetevőit. A hagyományos katonai, gazdasági és technológiai elemzések mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a kulturális, lélektani, nyelvi és egyéb tényezők is. Ezek mérésére egy multidiszciplináris (sok szempontú) elemzésre van szükség, ez pedig a kínai társadalomtudósok által kidolgozott „összennemzeti erő”, angolul *comprehensive national power* (CNP).¹⁵⁴

A *soft power* a CNP szellemi összetevője, amely meghatározza a *hard power*¹⁵⁵ mellett egy állam nemzetközi hatalmi helyzetét, túlélőképességét és fejlődési lehetőségeit. A *soft power* magában foglalja a nemzeti lélek-

¹⁵⁰ Kína alkalmazza is ezt a technikát, több mint 100 Konfuciusz Intézet megnyitását tervezi világszerte, amelyekben kínai nyelvet fognak tanítani és népszerűsíteni a kínai kultúrát. Már Magyarországon, nevezetesen Budapesten is nyílt Konfuciusz Intézet.

¹⁵¹ A fogalmat Joseph Nye az USA korábbi védelmi miniszterhelyettese vezette be. Beépülése a kínai stratégiai gondolkodásba szinte azonnal megtörtént, mivel a hagyományos kínai filozófia és a ráépülő tanítások már régóta ismerték a kemény, férfias (jang) és a lágy, nőies (jin) erő megkülönböztetését és dinamikus kölcsönhatásukat.

¹⁵² LEONARD: i. m. 113-114. o.

¹⁵³ SZÖRÉNYI: i. m. 154. o.

¹⁵⁴ RÁCZ LAJOS: Sárkány új tükörben – Kína a 21. században, 2008, Novella Kiadó, Budapest, 156. o.

¹⁵⁵ Az anyagi faktor, vagyis a gazdasági, katonai, technológiai helyzet.

tant, intelligenciát, a politikai, kulturális, oktatási és diplomáciai faktorokat, valamint e tényezők között kapcsolatot teremtő ún. „szinergikus” tényezőket.¹⁵⁶ Az, hogy Kína jelenleg a puha erőre helyezi a hangsúlyt, nem jelenti a katonai erő teljes félre tételét!¹⁵⁷ A *smart power*, azaz a *soft power* és a *hard power* hatékony kombinációja, vajon milyen hatalom felé vezet? Világhatalom lesz Kína vagy regionális hatalom?

5.5. Világhatalom vagy regionális hatalom?

Határozottan és egyértelműen nem lehet megjósolni, hogy Kína milyen szerepet kíván betölteni a közeljövő világrendjében, de az erősen valószínűsíthető, hogy az eddigieknél sokkal hangosabban fogja a hangját hallatni.

Ázsia gazdasági fejlődése Huntington szerint legalább három tekintetben bomlasztja a nemzetközi politikai rendet. Egyrészt a gazdasági fejlődés miatt, az ázsiai államok hadiipara előtt új távlatok nyílnak meg, ily módon megnövekedhet a régió instabilitása. Másrészt a gazdasági fejlődés kielezi az ázsiai országok és a Nyugat közötti konfliktust. Harmadrészt pedig Kína befolyásának erősödéséhez vezethet, ami megnöveli annak a valószínűségét, hogy hegemon hatalomra tör Kelet-Ázsiában.¹⁵⁸

Ha Kína folytatja a gazdasági növekedést, a régió többi tagja úgy értékelheti a helyzetet, mint lehetőséget és nem, mint fenyegetést, mégpedig három okból. Először is Kína egy relatíve nyitott gazdaság, magas importtal, ami drámaian növekedett az elmúlt két évtizedben. A környező országok az exportlehetőségeik óriási növekedését látja ebben. Másodszor, Kína nyitott a külföldi tőkebefektetésekre és maga is rengeteget fektet be külföldön. Végül pedig, Kínának hatalmas globális folyó fizetési többlete van, ami nincs a régió többi országának. Ezért a politikai és gazdasági erőket, a következő évtizedben, az USA-val ellentétben, nem nagyon fogja az aggasztani, hogy Kína kivásárolja.¹⁵⁹ A gazdasági okokon kívül, véleményünk szerint nem lehet megfélemlíteni arról sem, hogy a kínai etnikumok mindig központi szerepet játszottak Thaiföld, Malajzia, Indonézia és a Fülöp-szigetek gazdasági fejlődésében.

¹⁵⁶ RÁCZ: i. m. (2008), 164. o.

¹⁵⁷ 2007. január 11-én a kínaiak egy ballisztikus rakétával megsemmisítettek egy használaton kívüli műholdat az űrben, demonstrálva ezzel űrhadviselési képességeiket. Ez az esemény jelzi, hogy Kína kész versenyezni az USA-val a világűrben és az ázsiai térségben.

¹⁵⁸ HUNTINGTON: i. m. (2008), 364-365. o.

¹⁵⁹ LINCOLN, EDWARD J.: Comments on China as a Regional Player, <http://www.acus.org/publication/china-regional-player>, 2010.02.19.

„Kína történelme, kultúrája, tradíciói, földrajzi méretei, gazdasági dinamizmusa és önmagáról kialakított képe mind arra ösztönzik, hogy Kelet-Ázsiában hegemon helyzetet követeljen magának.”¹⁶⁰ – írja Huntington. A hegemon hatalom megvalósítását a kelet-ázsiai hatalmi-politikai játszma egyéb résztvevőinek lépései is befolyásolják majd, de ehelyütt, területi korlátok miatt, csak Kína Japánnal, valamint Közép-Ázsiával való kapcsolatára térünk ki.

Japánnak alapvetően három választási lehetősége van: folytatja az USA-val való régi szövetségét, az EU mintájára megpróbálja létrehozni az Ázsiai Közösséget, vagy partnerségre lép Kínával. Nem lehet jelenleg megjósolni, hogy melyik fog bekövetkezni. Véleményünk szerint az utóbbi változat a legvalószínűbb, mivel az USA, mint szuperhatalom fokozatosan veszít fényéből és ezzel egyidejűleg Kína egyre nagyobb teret nyer, nem tűnik lehetségesnek Kína megfékezése jelentős anyagi áldozatok nélkül, valamint a két ország között egyre szorosabb gazdasági kapcsolatok alakulnak ki. Az pedig vitathatatlan, hogy egy esetleges kínai-japán szövetség jelentősen módosítaná az erőviszonyokat nemcsak Ázsiában, hanem globálisan is.

Közép-Ázsia¹⁶¹ egy nagyon kevert vidék, az iszlám-ortodox-kínai-nyugati civilizációk találkozásának színhelye. A térség nyersanyagokban (kőolaj, földgáz, ásványi anyagok) rendkívül gazdag, így geopolitikai szempontból óriási a jelentősége, annak, hogy ki a domináns hatalom a térségben. A „Nagy Játzsma”, ahogy Makkay Lilla nevezi, főszereplői: az USA, Kína, Oroszország valamint India és az EU, melyek közül most csak Kína térnyerésére térünk ki.

Kína közvetlen érdekszférájának tekinti a térséget, valamint speciális biztonságpolitikai dimenziót jelent Hszincsiang¹⁶² tartományban élő 8 millió muzulmán ujgur miatt. „Kína számára alapvető fontosságú, hogy a régió közlekedési, szállítási infrastruktúrájának kiépítésével újraéledjen a távolkeleti óriást a Nyugattal – Európával és a Közép-Kelettel – összekötő köz-

¹⁶⁰ HUNTINGTON: i. m. (2008), 385. o.

¹⁶¹ Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán, Afganisztán.

¹⁶² Hszincsiang tartomány több szempontból is kiemelkedően fontos terület Kínának. Egyrészt ütközőterületet jelent Oroszországgal szemben, másrészt hihetetlenül gazdag kőolajban és földgázban. Emellett pedig kulcsfontosságú terület a közép-ázsiai országokkal való kereskedelemben.

úti és vasúti »Selyemút«, ezáltal csökkenjen az oda irányuló áruszállítások ideje és költsége.”¹⁶³

Kína nem is tétlenkedik, 2009 végén átadták az új Közép-Ázsia-gázvezetékét, amely 1800 kilométeren keresztül halad Türkmenisztánból a nyugat-kínai Hszincsiang Ujgur Autonóm Területre. Ezzel Kína kikerülte Oroszországot a földgázszállításban, valamint Türkmenisztán diverzifikálta exportlehetőségeit. Türkmenisztán eddig az orosz érdekszféra részeként volt jelen a világpiacon, ám ez most Peking egyre fokozódó érdeklődésének köszönhetően megváltozni látszik - amely az EU gázpolitikájára is hatással lehet.

A térségben működő legfontosabb, biztonsági dimenzióval is rendelkező regionális szervezet, a Sanghaji Együttműködés Szervezete (SCO) eredetileg a Kína, valamint a közép-ázsiai országok és Oroszország közötti határok megállapítására, a régi határviták rendezésére jött létre. Az egyre szorosabbá váló együttműködés révén már több közös had- és terrorelhárító gyakorlatot is tartottak. Az SCO regionális szerepének és hatókörének kiterjesztésére irányuló szándékot jól jelzi Mongólia, Irán, Pakisztán és India megfigyelőként való jelenléte a szervezetben.

Véleményünk szerint, arra a kérdésre, hogy Kína regionális vagy világhatalommá szeretne válni, nem lehet határozott választ adni. Ázsiai térnyerése, a valószínűsíthető békülési folyamatok (Kína-Japán, Kína-Tajvan, Észak és Dél-Korea), a *soft power* alkalmazása abba az irányba vezetnek, hogy Kína a régió meghatározó hatalmává fog válni, de nem egyeduralkodójává, hiszen több jelentős ellenpólus is van a térségben (Japán, Oroszország, India). Ezzel párhuzamosan azt is látni kell, hogy a világ multipolárisává válik és ennek a sokközpontú világnak az egyik pólusa Kína lesz.

5.6. A magyar-kínai kapcsolatok

„Magyarországnak a nemzetközi erőviszonyokat, saját képességeit és lehetőségeinek korlátait számításba vevő választ kell adnia a kínai kihívásra úgy, hogy a nemzeti érdekeinek és az egyetemes emberi értékeknek egyaránt megfeleljen.”¹⁶⁴

Ázsia és azon belül Kína növekvő világgazdasági jelentőségére Magyarország aktív kapcsolatfejlesztéssel vagy védekező, elzárkózó stratégiá-

¹⁶³ MAKKAY: i. m. 147. o.

¹⁶⁴ RÁCZ LAJOS: A magyar-kínai kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének lehetőségei, in INOTAI ANDRÁS – JUHÁSZ OTTÓ (szerk.): A változó Kína, 2009, Akadémia Kiadó, Budapest, 239. o.

val válaszolhat. Mivel a magyar gazdaság egy nyitott gazdaság, ami a külkereskedelemre koncentrál, ezért az aktív kapcsolatkeresés a legcélravezetőbb. A kétoldalú kapcsolatok alakítása szempontjából kedvező körülmény, hogy Kína erősíteni szeretné európai jelenlétét, ebben pedig Magyarország, mint egy „ugródeszka” segítségére lehet. Nem mellékes szempont, hogy kínai megítélésünk még mindig pozitív, köszönhetően a '60-as, '70-es évek gazdasági, oktatási, kulturális csereprogramjainak. Ez a kedvező megítélés azonban lassan kikopik, így új, reális, egymás megbízhatóságára alapozott együttműködést kell kialakítani.¹⁶⁵

Kína a kétoldalú kapcsolatok fejlesztéséhez és egyáltalán fenntartásához elvárja Magyarországtól az „egy Kína” elv¹⁶⁶ betartását. A kínai szuverenitás és területi egység kétségbe vonására Peking egyszerre és hevesen reagál. Ezért politikailag és gazdaságilag óriási hiba lett volna, ha a Parlamentben 2008-ban elfogadták volna az előkészített ötpárti nyilatkozatot, amelyben elítélik Kínát a tibeti események miatt. Peking valószínűsíthetően elvesztette volna érdeklődését a kétoldalú kapcsolatok stratégiai fejlesztése iránt.

A magyar-kínai kétoldalú kapcsolatokban kiemelkedő szerepet kaphatna a mezőgazdaság. Kína számos agrártermékből a világ legnagyobb termelője, ugyanakkor súlyos problémákkal is küzd. Ilyen a vízhiány, a termőterület folyamatos csökkenése, az elsivatagosodás az északi tartományokban. A magasan feldolgozott élelmiszerek iránti igény gyors növekedése várható Kína részéről. Emellett jelentős kapcsolatokat lehetne kiépíteni a vetőmagexporttal, élelmiszerbiztonsággal, állattenyésztési technológiákkal, szesz- és édesiparral kapcsolatban.¹⁶⁷

Jelentős logisztikai lehetőségek vannak a magyar-kínai gazdasági kapcsolatokban. Itt elsősorban a szállítási és raktározási lehetőségek bővülését, valamint az EU piacát megcélzó kínai logisztikai beruházásokat értjük. A kínai gyártók és szállítmányozók a textiltől a csúcstechnológiáig elképzelhetőnek tartják a kereskedelmet. A kínai szállítmányozókat a vasúti és köz-

¹⁶⁵ RÁCZ: i. m. (2009), 240-243. o.

¹⁶⁶ Az „egy Kína” elve szerint a világon csak egy Kína van, Tajvan Kína elválaszthatatlan része. A kínai kormány határozottan ellenez az ország szuverenitása és területi integritása megosztására irányuló minden kijelentést és tettet; szembeszáll a „két Kína”, az „egy Kína, egy Tajvan”, és minden „tajvani függetlenséghez” vezető próbálkozással és tevékenységgel. Tajvan azon státusza, hogy Kína elválaszthatatlan része, eldöntött és megváltoztathatatlan tény, nem létezik semmiféle „önrendelkezési” kérdés.

¹⁶⁷ RÁCZ: i. m. (2009), 244-245. o.

úti szállításon kívül a légi szállítás is érdekli, a közlekedési infrastruktúrán kívül pedig mindent saját erőből kívánnak fejleszteni. Ezeknek a lehetőségeknek a kiaknázásához a magyar autópálya-hálózat, valamint vasúti hálózat fejlesztésére van szükség.¹⁶⁸

A magyar tudásexportban, a kutatás-fejlesztésben és az oktatásban is remek lehetőségek adódhatnak. A '90-es évektől napjainkig a két ország között a tudományos és oktatási kapcsolatok minden korábbinál több dimenzióra terjedtek ki. Ezek a kapcsolatok kormányzati, tudományos, oktatási¹⁶⁹ és vállalkozó szervezetek között intézményesültek. A humán területek mellett erőteljes bővülés mutatkozik a műszaki és a természettudományos területeken. Emberi erőforrások kihelyezése Kínába nem reális cél, de mindkét fél számára jövedelmező lehetne, ha Magyarországon kialakult „kiválósági központokba” kínai erőforrásokat vonzanánk. A hazai kutatási és oktatási piac kínálati oldalának megteremtéséhez nagy segítséget nyújtana a célzott központi állami erőforrások elkülönítése a haza kutatási és oktatási intézmények számára.¹⁷⁰

Véleményünk szerint Kína „felemelkedése” a XXI. század egyik legjelentősebb eseménye lesz. Olyan esemény, ami alapjaiban változtatja meg azt a világot, amiben jelenleg élünk. Az USA által meghatározott egypólusú világrendet sok új központból álló multilaterális világrend váltja fel, ami sokkal összetettebb kapcsolatrendszerek kialakítására ad lehetőséget. Ez a változás számos új lehetőséget biztosít az olyan kis országok számára is, mint Magyarország. Objektív helyzetértékeléssel és politikai akarattal ezeket a lehetőségeket sikerrel használhatjuk ki, ami megteremtheti a Kína által is kívánt „győztes-győztes” helyzetet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BURGH, HUGO DE: Kína- barát vagy ellenség?, 2007, HVG–ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.
2. DEÁK PÉTER: Biztonságpolitikai kézikönyv, 2007, Osiris kiadó, Budapest.
3. DEÁK PÉTER: Biztonságpolitika a hétköznapiakban, 2009, Zrínyi kiadó, Budapest.
4. DUNAY PÁL: A kontinentális külpolitika néhány ellentmondása, http://www.publikon.com/application/essay/180_1.pdf, 2010.04.10.

¹⁶⁸ RÁCZ: i. m. (2009), 245-246. o.

¹⁶⁹ Példaértékű, hogy az európai országok közül Magyarországon nyitották meg az első Kínai– Magyar Két Tanítási Nyelvű Általános Iskolát.

¹⁷⁰ RÁCZ: i. m. (2009), 249-250. o.

5. FISCHER, JOSCHKA: Az államszövetségtől a föderációig, in Európai Szemle, 2000/2. szám, 3-14. o.
6. GALLÓ BÉLA: A túlélés tudománya, 2000, Helikon Kiadó, Budapest.
7. GREENSPAN, ALAN: A zűrzavar kora – Kalandozások az új világban, 2008, HVG–ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.
8. GYARMATI ISTVÁN: A medve újra élesíti körmeit: cirkusz vagy valóság?, in Külügyi Szemle, 2009/2. szám, 41-49. o.
9. HABERMAS JÜRGEN: És a kerek meg szűnnek forogni,
<http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,560549,00.html>,
2010.02.23
10. HOVANYECZ LÁSZLÓ: Esély Európa számára. Inotai András a jelenlegi válságról, és ami utána következik, in Európai Tükör, 2009/11. szám, 3-12. o.
11. HUNTINGTON, SAMUEL P.: Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái, 2005, Európa Kiadó, Budapest.
12. HUNTINGTON, SAMUEL P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, 2008, Európa Könyvkiadó, Budapest.
13. KISSINGER, HENRY: Korszakváltás az amerikai külpolitikában?, 2002, Panem – Grafo Kft., Budapest.
14. KOLLER BOGLÁRKA: Nemzeti és európai identitás, in HEGEDŰS ISTVÁN (szerk.): A magyarok bemenetele, 2006, DKMKA, Budapest.
15. LEONARD, MARK: Mit gondol Kína?, 2008, Demos Kiadó, Budapest.
16. LINCOLN, EDWARD J.: Comments on China as a Regional Player,
<http://www.acus.org/publication/china-regional-player>, 2010.02.19.
17. LUKACS, JOHN: A XX. század és az új kor vége, 2006, Európa könyvkiadó, Budapest.
18. MAKKAY LILLA: Élénkülő forgalom a Selyemúton, avagy a „Nagy Játzsma” újabb fejezete Közép-Ázsiában, in Külügyi Szemle, 2009/1. szám,
http://www.kulugyiintezet.hu/kszpdf/2009-01/144-165_KSz2009_01.pdf,
2010.04.10.
19. MARJÁN ATTILA: Hol a térkép közepe? 2009a, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
20. MARJÁN ATTILA: Az Európai identitásról, in Esszék Európáról, 2009b, Savaria University Press, Szombathely.
21. MARJÁN ATTILA: Európa kihívásairól; in Esszék Európáról, 2009c, Savaria University Press, Szombathely.
22. MARJÁN ATTILA: Európa kilátásairól a globális versenyben, in Esszék Európáról, 2009d, Savaria University Press, Szombathely.
23. MARJÁN ATTILA: Európáról az új globális rendben, in Esszék Európáról, 2009e, Savaria University Press, Szombathely.

24. MARIÁN ATTILA: Európa hatáiról és a kétsebességes Európáról, in *Esszék Európáról*, 2009f, Savaria University Press, Szombathely
25. MARTON PÉTER: Az államépítés sorrendisége és az afganisztáni bonyodalmak, in *Külügyi Szemle*, 2009/1. szám, 18-40. o.
26. MEZŐ FERENC: A geopolitika formaváltozásai, in *Politikatudományi Szemle*, 2006/4. szám.
27. NAGY LÁSZLÓ - RÁCZ LAJOS: Nemzetközi erőközpontok a 21. század elején, in *Hadtudomány* 2008/1-2. szám, 70-82. o.
28. NÉMETH CSABA: Az Európai Unió Koszovóban, in *Glossa Iuridica – Nemzetközi jog és Európajog*, 2009/1. szám.
http://www.glossaiuridica.hu/gi0901/nem/gi0901_nem_nemeth_csaba.pdf, 2010.02.16.
29. PETERECZ ZOLTÁN: Az unilateralizmus az amerikai külpolitikában, in *Külügyi Szemle*, 2008/1. szám, 95-115. o.
30. POLONYI PÉTER: Kína rövid története, 2008, Corvina Kiadó, Budapest.
31. RADA PÉTER: Az államépítés folyamatának modellezése: fokozatos vagy szakaszos folyamat? in *Külügyi Szemle*, 2009/1. szám, 41-71. o.
32. RÁCZ LAJOS: Sárkány új tükörben – Kína a 21. században, 2008, Novella Kiadó, Budapest.
33. RÁCZ LAJOS: A magyar-kínai kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének lehetőségei in INOTAI ANDRÁS – JUHÁSZ OTTÓ (szerk.): *A változó Kína*, 2009, Akadémia Kiadó, Budapest.
34. SCHMEJA, NICO: A nemzetek biztonsága a globalizáció korszakában, in *Hadtudomány* 2008/3-4. szám.
35. SEN, AMARTYA: A fejlődés, mint szabadság, 2003, Európa könyvkiadó, Budapest.
36. SERESATTILA: Baszkok és katalánok – két kisebbség, eltérő fejlődés, in *Európai Tükör*, 2009/9. szám, 46-53. o.
37. ŠEVJL, MICHAL: Európai identitás és európai polgárság: az eltűnt város esete?, in *Nemzetközi Közlöny*, 2008/2. szám, 49-56. o.
38. SZALÓKI KATALIN – SZEKRÉNYES ÉVA: A koszovói függetlenség mint Pandóra szelencéje, in *Európai Tükör* 2008/4. szám, 136-152. o.
39. SZ. BÍRÓ ZOLTÁN: A putyini Oroszország. Kommentár, prófécia nélkül, 2007, június-július, http://www.ketezer.hu/menu4/2007_06/biro.html, 2010.04.11.
40. SZÖRÉNYI ANDRÁS: Smart power, avagy az év „felfedezése”, in *Külügyi Szemle*, 2009/3. szám, 147-158. o.
41. TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Államelmélet*, I. kötet, 2007, Szent István Társulat, Budapest.

42. TERÉNYI JÁNOS: Előszó helyett. Reflexiók Oroszország megítélésről és a magyar-oroszl viszonyról, in Külügyi Szemle, 2009/2. szám, 3-12. o.
43. WAGNER PÉTER: Államkudarc vagy demokratizálódás: merre tart Irak a polgárháború elcsendesülése után? in Külügyi Szemle, 2009/1. szám, 102-123. o.
44. WALLERSTEIN, IMMANUEL: Az USA, Európa és Oroszország stratégiai alternatívái, konferencia, 2010.02.18, ZMNE, Budapest.
45. ZAKARIA, FAREED: A posztamerikai világ, 2009, Gondolat Kiadó, Budapest.
46. Az új típusú biztonsági kihívások új elméleti keretben, in Biztonságpolitikai Szemle,
http://biztpol.corvinusembassy.com/?module=corvinak&module_id=4&cid=1, 2010.04.10.
47. Megosztottak a magyarok az EU-tagság ügyében, forrás: MTI, Uniós Értesítő, 2007/10. szám.
48. Global Trends 2025: A transformed world,
http://www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html, 2010.02.12.
49. <http://hungarian.cri.cn/chinaabc/chapter4/chapter40402.htm>
50. <http://icasualties.org>, 2010.02.22.
51. http://kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/kulkapcsolati_strategia/hu_kulka_pcs_strat.htm, 2010.02.22.
52. <http://siadapp.dmdc.osd.mil/personnel/MILITARY/history/hst0909.pdf>, 2010.02.21.
53. http://szentkoronaradio.com/kulfold/2009_12_13_az-uj-oroszl-nuklearis-doktrina
54. <http://www.ec.europa.eu>
55. http://www.gallup.hu/Gallup/release/eurobarometer/030723_identitas1.htm
56. <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/pdf/PLAW-107publ56.pdf>, 2010.02.23.
57. http://www.hm.gov.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/a_fak-integracio
58. http://www.honvedelem.hu/cikk/0/18261/medvegyev_katonai_doktrina.html
59. http://www.napi.hu/default.asp?cCenter=article.asp&nID=436377&place=friss_hirek
60. <http://www.nato.int/isaf/docu/epub/pdf/placemat.pdf>, 2010.02.21.
61. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20081121-a-national-intelligence-council-jelentes-a-vilag-allapotarol-2025ben.html>
62. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20091121-diplomacia-orban-viktor-es-vlagyimir-putyin-talalkozott.html>

63. <http://www.oroszhirek.hu/index.php/politika/35-politika/441-az-orosz-hadseregnek-toebb-es-jobb-tank-kell>
64. <http://www.oroszhirek.hu/index.php/politika/35-politika/492-2020-ra-az-orosz-hadsereg-70-at-ultramodern-fegyverekkel-latjak-el>
65. <http://www.oroszhirek.hu/index.php/politika/35-politika/443-ultramodern-professzionalis-orosz-hadsereget-kivan-zavarzin-vezerezredes>
66. [http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2006.nsf/fb9a3459e0c5a152c1257205004f1c3e/c125723c004042d7c12573aa00474cd9/\\$FILE/unama-afg-30jan1.pdf](http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2006.nsf/fb9a3459e0c5a152c1257205004f1c3e/c125723c004042d7c12573aa00474cd9/$FILE/unama-afg-30jan1.pdf), 2010.02.21.
67. <http://www.zmne.hu/dokisk/hadtud/oroszo.pdf>, 2010.04.23.

FÓKUSZBAN A SOROS ELNÖKSÉG KÉRDÉSKÖRE

Az alább olvasható dolgozat témája a soros elnökség kérdése, annak közelmúltbéli történései, az elmúlt évek soros elnöki tisztet betöltő államainak gyakorlata, tapasztalatai, hibái, vagy épp követendő megoldásai, illetve a magyar soros elnökség aktualitása kapcsán, a soros elnökség jövője, egész pontosan a magyar soros elnökség kommunikációs kihívásai.

„Embereket egyesítünk, nem államokat” Jean Monnet

Még az előző akadémiai félév elején alakult asztaltársaságunk a soros elnökség témakörét választotta vizsgálódási, kutatási területének. Számtalan magyarázat van arra nézve, hogy tulajdonképpen miért éreztük fontosnak, hogy az elnökségi poszt betöltéséről tanulmány szülessen, de a továbbiakban a főbb szempontokat fejteném ki.

Bevezetőként azt szükséges kiemelni, hogy hazánk 2011. első félévében fogja betölteni az Európai Unió soros elnökségi posztját. Mindenekelőtt, ehhez szerettünk volna, mint a felkészülést segítő néhány összegzést és számvetést készíteni a soros elnökséget korábban betöltő országok munkájáról, tapasztalatiról, hibáiról, követendő vagy elítélendő politikai manővereiről.

Véleményünk szerint a 27 tagállamra bővült Unió sajnos még mindig távol áll az emberek hétköznapi szférájától. Ennek a nyilvánvalóan létező és tátongó szakadéknak a betömésére vállalkozva szeretnénk az egyént közelebb hozni az EU-hoz. Ezen felül szeretnénk átfogó képet festeni (jelenleg legalább) a soros elnökség működéséről, hiszen napjainkban olyan világot élünk, ahol szükséges olyan értelmező szótár kiadása, amely kizárólag az EU intézményeinek, programjainak, alegységeinek a rövidítését tartalmazza. Az egyszerűsítés szükségeltetik, de az átláthatósághoz szeretnénk mi eme kis munkánkkal a nagyítót szolgáltatni.

Ezek mellett azt a szempontot is figyelembe vettük, hogy a nem kizárólag szakmai körnek számító közeg sincs mindig tisztában azzal, hogy a soros elnökség nem intézmény vagy testület, hanem egy a tagállamok között rotálódó funkció. Hasonló „tévhitben élők” számára igyekszünk egyértelmű választ adni a tanulmány következő fejezeteiben.

Végül fontos megemlítenünk, hogy akik ismerik és tisztában is vannak a soros elnökség funkciójával, azok is gyakran alábecsülik. Ez a feladatkör nem merül ki holmi modernkori „diplomáciai konferencia-szervezésben”. Hatalmas befolyásolási és érdek-érvényesítési hatalom rejlik abban is, hogy az elnökségi posztot betöltő adott ország milyen prioritásokat jelöl ki. Ezáltal meg tudja határozni, hogy az elkövetkezendő (akár 18 hónapban) mi kerüljön a gigantikus EU gépezet fókuszába. Persze szintén az adott országon múlik, hogy céljait milyen eszközökkel és milyen hatékonyan fogja véghezvinni.

Erő, hatalom, és nem utolsó sorban az EU összlakosságát érintő kérdések dőlnek el mindössze hat hónap alatt. Ezért is fontos azon tényezőt prioritásként kezelni, amelyek aktuálisan problémát jelentenek. Ezért is kell majd hazánknak jól megválasztania az elnökségünk alatt megoldandó feladatokat, hiszen sok múlik egy-egy döntésen.

1. FEJEZET

MÉRLEGEN A VALÓSÁG

1.1. A francia soros elnökség értékelése

Valójában minden Elnökség után számot kell adni. Jelentősen növeli a hatékonyságot azonban az, hogy 2007 óta már a gyakorlatban is alkalmazzák a „csoportos elnökség” formációját, amelynek keretében a volt és a következő elnökség segíti a jelenlegi munkáját. Ezáltal kapunk egy 18 hónapig, ha nem is rendkívül szorosan, de a korábbi működéshez képest összehangoltabban együtt dolgozó blokkot, amely kooperáció keretében a kitűzött célok, könnyebben és főként a megvalósításhoz elegendő időtartamon belül realizálódhatnak. Az első ilyen jellegű hármas ciklus folyamatát a német, a portugál és a szlovén triász kezdte meg. Őket követve a 2008-as év II. félévében (júliustól-decemberig terjedően) került sor a francia elnökségre közvetlenül a szlovén elnökség után, de még a cseh szerepvállalás előtt. Ha csak a francia elnökség időrendbeli elhelyezkedését vesszük figyelembe, akkor észrevehetjük, hogy az adott elnökségi triónak szignifikánsan az elején helyezkedik el. Az elnökségi periódusuk politikáját tekintve, azonban azt mondhatjuk, hogy inkább középen foglaltak maguknak helyet. A mediátor szerep, amelynek betöltésére végül is vállalkoztak, bé-

készen megfért a más részről patrónusi szerepkör vállalásával (amelyet a szlovén és a cseh elnökség felett igyekezett megtartani).¹

A franciák egy stratégiailag is jelentős kulcsfontosságú pillanatban vették át az elnökségi stafétát, hiszen nem sokkal azelőtt az ír népszavazáson megbukott a Lisszaboni Szerződés. A franciák tisztában voltak ezzel a ténnyel és annak érdekében, hogy elkerüljék az Alkotmányos Szerződés 2005-ös elutasítását követő intézményes válságot szervezetileg is felkészültek az előre látható és akkor várható következményekre. Pontosán ezért, a feladatok jobb ellátása érdekében hozták létre a miniszterelnök irányítása alá tartozó Európai Unió Francia elnökségéért felelős főtitkárságot (*Secrétariat Général de la Présidence française de l'Union européenne*). Az elnökség betöltése rendkívül nagy terhet ró minden ország számára. A feladatok betöltése magas szintű logisztikai és koordinációs képességet igényel, ez ugyanakkor kihívást is jelent az adott ország számára.² Véleményem szerint Franciaország a főtitkárság, mint intézmény létrehozásával megfelelő „alátámasztást” biztosított az elnökségi teendők számára, mondhatni lerakta az érdemi háttérmunka „alapkövét”.

A franciák részéről a felkészültség jeleként értékelhető, hogy még az elnökségi periódusuk megkezdése előtt a külügyminiszter Bernard Kouchner és az Európai Ügyekért felelős államtitkár Jean-Pierre Jouyet végiglátogatta az összes európai fővárost.³ Hasonlóképpen tett Brice Hortefeux francia bevándorlásügyi miniszter, aki az európai bevándorlási paktum (*European immigration pact*) számára igyekezett előkészíteni a talajt. Véleményem szerint ez a fajta „legális lobbizás” minden soros elnökség pozícióját betöltő ország számára szükségszerű több szempontból is. Egyrészt azért mert az elnökségi prioritásokban megjelöltek tényleges támogatottságáról meggyőződhet az adott ország, másrészt így lehetőség nyílik arra, hogy a célkitűzéseken minden nehézség nélkül módosíthassanak még az elnökség betöltése előtt. Harmadrészt így meggyőzik az EU országainak vezetőit a tárgyalási hajlandóságukról⁴

¹ TÜRKE ANDRÁS ISTVÁN: A francia EU-elnökség mérlege és tapasztalatai, in MKI-tanulmányok, Magyar Külügyi Intézet, 2009.

² NÁSZ ADRIENN: A francia soros elnökség prioritásai-különös tekintettel a Civilekre, 2008, 1. o., http://eucivil2011.hu/downloads/081216_eucivil2011-francia-elnokseg.pdf, 2010.04.17.

³ Uo. 1. o.

⁴ <http://www.euractiv.com/en/priorities/france-hopeful-eu-immigration-deal/article-171541>, 2010.04.17.

A francia elnökség mottója a következő volt: „*A more protective Europe*”, azaz „Egy még védelmezőbb Európa”. Furcsa módon ez a jelmondat szó szerint is értelmezhetően megvalósult (de erre azonban csak később térnék ki). Valójában mit is szimbolizált ez a mondat? A franciák ezzel elsősorban azt szerették volna kifejezni és hangsúlyozni, hogy elnökségük ideje alatt gondolkodásmódjukban az európai állampolgárokra fordított fokozott figyelem fontos szerepet tölt majd be, éppúgy, mint a közös európai célok megvalósulásának a segítése. Az elnökségük fél évére, úgy tekintettek „mint az Európába való visszatérésre”.⁵

Ahogy a franciák mondják: „*Le style c'est l'homme*” (vagyis a stílus maga az ember). 2008 májusában még azt latolgatták az újságok, hogy vajon Sarkozy stílusa által milyen új éra köszönt majd ránk. Joachim Fritz-Vannahme még egy tanulmányt is írt erről a Bertelsmannstiftungnak „The Sarkozy Mystery” címmel (magyarul: A Sarkozy rejtély). Munkájában Fritz-Vannahme felteszi a kérdést, mely szerint vajon Franciaország lesz európaibb, vagy az EU-s döntéshozatal lesz franciább (az ő szavaival: „*France become more European, or the EU policymaking will become more French*”).⁶ A válaszra a végső számvetés során fogok kitérni.

A következőkben rátérnék a francia elnökségi prioritásokra és az elért eredményekre. Négy fő és tíz kisebb témát ölelt fel a nevezetes kör. Ezek közül fontosabbak: a globális klímaváltozás kérdése (**energiapolitika**), az **Európai Bevándorlásügyi és Menekültügyi Paktum** létrehozása, a **KAP-reform**⁷ előkészítése, és a **közös kül- és biztonságpolitika** voltak. Kevésbé jelentős kérdésnek tartották: a Mediterrán Unió, a kis- és középvállalkozások támogatása, a szállítás- és közlekedésbiztonság, a regionális és város-

⁵ NÁSZ: i. m.

⁶ Nicolas Sarkozy: A new style of EU presidency?

<http://www.euractiv.com/en/priorities/nicolas-sarkozy-new-style-eu-presidency/article-172212>, 2010.04.11.

⁷ A KAP a közös agrárpolitikát jelenti, amelyet 1960-ban vezettek be. Elsődleges célja az volt, hogy Európában folyamatos élelmiszerellátást biztosítson elérhető áron. A KAP saját sikere okozta a veszét: bizonyos termékekből túlkínálat halmozódott fel, az európai gazdálkodóknak juttatott támogatások pedig a világkereskedelem torzulásához vezettek. Mindezek okán 1999-ben az Európai Bizottság megkezdte a KAP felülvizsgálatát, majd 2003-ban az EU újabb reformokban állapodott meg. Ezek nyomán prioritássá vált a környezetvédelem és a vidék értékeinek megőrzése. Napjainkban a gazdálkodóknak juttatott közvetlen támogatások csökkentése, hogy helyrebillenjen az egyensúly az EU és a fejlődő országok mezőgazdaságai között.

<http://www.corvinusembassy.com/ep/index.php?page=8&content=8>, 2010.04.17.

politika, a kultúra, a közoktatás, az egészségügy, a foglalkoztatás- és szociálpolitika, az igazságügy és a „Polgárok Európája”.

Szembetűnő, hogy a legnagyobb hangsúlyt természetesen azok a kérdések kapták (kivéve a közös kül- és biztonságpolitikát, valamint a Mediterrán Uniót), amelyek a francia belpolitika számára közvetlen hatással bírtak.

A prioritások közül a **bevándorlás-politikát** emelném, ki elsősorban, hiszen ez az a kérdéskör, amely már évek óta problémát okozott Franciaországnak. Ki ne emlékezne azokra a képsorokra, amikor bevándorló, lázongó fiatalok 2005-ben kocsikat gyújtottak fel Párizs külvárosában. Sarkozy bevándorlókat illető hozzáállása senki számára nem titok. A Villepin-kormány idején, amikor második belügyminiszterségét töltötte nem riadt vissza a határozott és egyben kemény rendőri intézkedés bevetésétől, hogy Párizs elővárosában Argenteuilben élő általa csöcseléknek nevezett (franciául *racaille*) tömegnek nyíltan hadat üzent és mindent megtett, hogy újra helyreálljon a rend. S bár Sarkozy akkor sikeresen megoldotta a katasztrófális helyzetet, tudta, hogy a megoldás nem végleges. Ezek után érthető, hogy a javított francia belpolitikai helyzet továbbra is megkívánta a nagyobb égisz (jelen esetben az EU) általi rendezést. Ezt a célt szolgálta az Európai Bevándorlási és Menekültügyi Paktum kidolgozása, amelyet végül is a Tanács 2008. október 15-16-ai ülésén el is fogadott. Most pedig nézzük meg közelebbről, hogy mi is ennek a Paktumnak a lényege.

A megállapodás célja kettős: egyrészt igyekszik a legális bevándorlást stimulálni, másrészt fokozza a harcot az illegális bevándorlással szemben. Ennek gyakorlati megvalósulása 2012-től várható, amikortól is az Unió tagállamai csakis biometrikus adatokat is tartalmazó vízumot állíthatnak majd ki. Ezen felül létre kell hozniuk a ki- és beutazók elektronikus nyilvántartását is. A Paktum a menekültügyre is kitér (mint ahogy az annak nevében is benne foglaltatik). A megállapodásnak része azoknak a céloknak a megfogalmazása, amelyek a „menedék Európájának” megteremtésére irányulnak. Ez némi jogharmonizációt igényel az uniós tagországoktól, amelyek menedékügyi eljárásaikat egymáshoz kell, hogy közelítsék- természetesen mindezt a nemzetközi egyezményekkel összhangban. A tagállamok közötti információcsere biztosítását 2009-től a menekültügyi információs iroda szolgálja, 2012-től pedig a közös menekültügyi eljárást kívánják majd alkalmazni.⁸

Mit is jelent tulajdonképpen ez a bevándorlás-politika? A franciák ezzel azt szeretnék elérni, hogy csak a megválogatott gazdasági célú migráció

⁸ NÁSZ: i. m.

juthasson be az EU területére (amelynek természetesen engedélyezik a belépést az „Európa-erődbe”).⁹ Ezzel egyetemben különösen tiltott volna a családok „láncreakciószerű” beáramoltatása az EU területére. Ez utóbbi rendkívül nagy súlyú, hiszen a nyugat-európai „jóléti” államok számára jelentős gondot okoz a valamikor bevándorolt, majd egész családját Európába hozató, végül munkanélküli segélyből élő nyolc-tagú család fenntartása. Ilyen és ehhez hasonló esetek tömegével vannak jelen Európa nyugati felében.¹⁰

A franciák terveinek megfelelően a jövő úgy nézett volna ki, hogy az EU területén csak és kizárólag legális és professzionális emigránsokkal találkozhattunk volna. Az ilyen típusú elképzeléseknek a megkönnyítését célozta volna, hogy az amerikai zöld kártya rendszerhez hasonló illetve annak európai mása a kék kártya rendszer kerüljön bevezetésre. A terv az volt, hogy a kártya két évig engedne szabad mozgást az EU területén belül és legalább hároméves munkatapasztalattal rendelkező fiatalok kaphatnák meg. A cél ezzel a bérverseny megélénkítése és nivellálása lett volna. Vichy –ahol 2008. november 3. és 4. között került sor az EU csúcsra– szerénykedett az eredményekben. Megegyezés csupán az „eszközpark” kérdésében született. Ennek három pólusa van: az egyik a fogadó ország nyelvének ismerete, a másik az európai társadalom értékeinek ismerete,¹¹ a harmadik a munkahelyhez-jutás. Ez utóbbi egyet jelent az illegális munka betöltésével. Kilátásba helyezték még a „betöltetlen mesterségek katalógusának” létrehozását, amely kvázi helyettesítené az illegális munkát. *Un passeport pour la nationalité*, vagyis az „állampolgársági útlevél” létrehozását is elhatározták még akkor ott Vichyben, a részleteket illetően azonban nem állapodtak meg. Kérdéses tehát, hogy ez milyen formában fog megva-

⁹ TÜRKE: i. m. 7. o.

¹⁰ A nyugat-európai városok közül például Brüsszel esetében, illetve annak bizonyos kerületeiben például Schaerbeekben vagy Anderlechtben mondhatni a „bevándorló-negyedekben” tömegével élnek ilyen családok. Problémát okoz az is, hogy ezekben a negyedekben egyre elterjedtebb a bűnözés is, a rendőri jelenlét ezzel szemben nem megfelelően biztosított. az más kérdés, hogy műemlék-védelmi szempontból viszont „előnyös”, hogy egy-két negyedet előzőnlőtték a bevándorlók. Nekik ugyanis nincs pénzük a ház-felújításra vagy átépítésre (a mindennapi megélhetéssel küszködnek), ezáltal csodálatos Art Nouveau épületek maradnak fenn (persze rossz állapotban) és nem veszik át a helyüket felhőkarcolók vagy egyéb modern épületcsodák.

¹¹ Erről azt gondolom, hogy nehezen definiálható, hiszen az európai kultúrákban jelentős eltérések tapasztalhatóak és ha hasonló értékekről van szó a prioritás akkor is lehet más és más.

lósulni. Köztudott, hogy a kvótarendszer mind az Egyesült Államokban, mind Olaszországban megbukott, ugyanis mialatt a kvótákat nem sikerült kiosztani, addig megmaradt a képzetlen munkaerő nagyarányú, ellenőrizhetetlen beáramlása.¹²

A Mediterrán Unióról (UPM) a bevándorláshoz kapcsolódóan is itt kell szót ejteni. Maga az ötlet már 2005-ben felvetődött, de végül 2008. július 13-án jött létre francia-egyiptomi szervezés eredményeként 43 ország részvételével.¹³ 2007-ben még arról lehetett olvasni az euractiv honlapon, hogy nem világos, hogy tulajdonképpen Sarkozy mit szeretne a Mediterrán Unióval kapcsolatban elérni. a francia elnökség kezdete után felgyorsultak az események.¹⁴ Az Unió az EU déli és közel-keleti szomszédjai közötti együttműködést hivatott erősíteni. Megállapodtak abban, hogy a Plénium kétévenként fog ülésezni és egyben abban is, hogy az első kettő és fél évben Franciaország és Egyiptom közösen fogják elnökölni a Mediterrán Unió üléseit. 2010-re (tehát napjainkban) irányozták elő, hogy szabadkereskedelmi övezetet alakítanak ki a tagállamok között. Eleinte, úgy tűnt, hogy a franciák az Unió központjának Tuniszt¹⁵ szeretnék megtenni, de végül a négy hónapos diplomáciai küzdelmek eredményeként Spanyolország (specifikusabban Barcelona) adhat otthont ennek a viszonylag új keletű szervezetnek.¹⁶

Az **energiapolitikát** (összhangban a globális klímaváltozás kérdésével) illetően a franciák célja kettős volt. Egyrészt a nukleáris erőművek megtartása és terjedése mellett érveltek, mert ezek esetében véleményük szerint az előállítás környezetbarát. A megnövekvő fogyasztás igényeit pedig szerintük az új energiaforrások (pl. napelem vagy szélenergia) fedezni tudják. Másrészt az EB 2007-es energetikai terveinek a teljes körű támogatását fogalmazták meg: vagyis 2020-ra 20 százalékkal csökkenjen a gázki-bocsátás (az 1990-es értékhez képest), 20 százalékkal növekedjen az európai energiafelhasználás hatékonysága, és 20 százalékkal emelkedjen a környezetbarát energiaforrások aránya (jelenleg ebből 8,5 százaléknál tartunk).

¹² TÜRKE: i. m. 7. o.

¹³ Uo. 8. o.

¹⁴ <http://www.euractiv.com/en/east-mediterranean/sarkozy-unclear-proposal-mediterranean-union/article-164757>, 2010.04.17.

¹⁵ Sarkozynek be kellett látnia, hogy Tunézia nem felel meg az EU emberi jogi követelményeinek. http://kitekinto.hu/europa/2008/11/07/spanyolorszag_lenyomta_maltat&lap=1, 2010.04.17.

¹⁶ Spanyolország ezzel történetesen Máltát (annak fővárosát Valettát) utasította a háta mögé.

A legutóbbit illetően célként szerepelt a tagállami hozzájárulások megállapítása (figyelembe véve az egyes államok adottságait, lehetőségeit), a széndioxidkibocsátást csökkentő technológiák alkalmazása és 2015-ig szóló akcióterv kidolgozása. Ezen felül szorgalmazták még a szén-dioxid kibocsátási kvóták jelentős megemelését, és kvótáknak az EU tagállamai közötti méltányos újraelosztását.¹⁷

A Klímapakumból 2008. december 11-12-ei EU csúcson végül is a következők valósultak meg: 3 célkitűzést fogadtak el 2020-ra: az 1990-hez képest a kibocsátás csökkentését 20 százalékkal, a megújuló energiaforrások arányának felemelése 20 százalékra, valamint 20 százalékos energia-megtakarításban állapodtak meg. Kiszélesítették azonban azon kritériumok körét, amely alapján ingyenes szennyezési kvótához juthat egy-egy ipari üzem. Ennek az intézkedésnek állítólag az a célja, hogy az EU-s ipari üzemek meg tudják őrizni a versenyképességüket az EU-n kívüli szennyező ipari konkurenciával szemben. Ezen tanulmány írója számára azonban nem egyértelmű (a gazdasági szempontokat persze egy pillanatra figyelmen kívül hagyva), hogy hogyan fordulhat elő a gyárakkal szemben ilyen magas fokú tolerancia, amikor ezek környezetünkre káros szennyezési hatása össze sem hasonlítható bármilyen más károsító potenciállal. Talán némiképp ezen engedmények miatt érezte úgy a Greenpeace, a WWF és a Friends of the Earth Europe, hogy kudarc volt a decemberi EU-csúcs és ezért kérték az EP-t a szöveg módosítására, annak első olvasatakor.¹⁸

A **közös kül- és biztonságpolitika** terén tervbe vették a 2003-as EU Stratégiai Doktrína aktualizálását, valamint e témakörön belül az EU mozgásterének definiálását a Lisszaboni Szerződés adta keretek között. A korábbi EU-missziók tapasztalatai bebizonyították, hogy még mindig hiányzik a „kollektív európai reagálás” megfelelő mechanizmusa.¹⁹ Ezért célként fogalmazódott meg a hadművelleti tervezési és az irányítási kapacitások megerősítése. Mindez azonban az EU saját, önálló struktúráinak javításával orvosolható.²⁰

Katonai javaslatok fogalmazódtak meg arra vonatkozóan is, hogy a francia elnökség törekedjen az európai multinacionális haderők racionalizá-

¹⁷ TÜRKE: i. m. 4. o.

¹⁸ Uo. 4. o.

¹⁹ Gondolok itt az EURFOR RDC és az EURFOR Csád/KAK EU-missziókra.

²⁰ TÜRKE: i. m. 7. o.

lására és egyszerűsítésére. Ezen kívül tervezték még az EUROCORPS aktivitásának növelését és újabb ESDP²¹ hadműveletekben való alkalmazását

Mi valósult meg ezekből a kezdeti tervekből? A közös kül- és biztonságpolitika terén a franciák kezdeményezéseit kezdetben teljesen blokkolták. Főképp az angolok heves céljaikkal való szembehelyezkedése lepte meg a franciákat (annak ellenére, hogy ismerték az angolok ellenérzését). A franciák elsősorban a 2007-ben Brüsszelben létrehozott Hadművelési Irányító Központot (*Centre d'Opération Militaire*) szerették volna megerősíteni, s elővették volna a Tervuren-koncepciót (közös belgiumi EU műveletirányítási főparancsnokság tervezetét), de az angol kormányzat ezt megvétőzte. Javasolták, hogy hozzanak létre a SHAPE-nél egy elkülönített részleget erre a célra. A franciák haderő-fejlesztési terveikre és hadipari beruházási elképzeléseikre az ír „nem” ideiglenesen rányomta a bélyegét. Míg Nizza kizárta a közös kül- és biztonságpolitika lehetőségét, addig a Lisszaboni Szerződéssel az állandó strukturált együttműködés és a megerősített együttműködés is átalakult, s mindössze kilenc tagállam támogatására van szükség, hogy ez a fajta közös hadászati együttműködés megvalósuljon. Sajnálatosan azonban a támogató országok száma nem éri el a kilencet.²²

A fő prioritások bemutatása után nincs más hátra, minthogy átfogó módon összefoglaljam a francia elnökség tanulságait.

Sarkozy, az elnökség lejárta után, úgy nyilatkozott, hogy: „*I loved the job*”.²³ Az EP-beli képviselők többsége is elismerően nyilatkozott a munkájáról és biztosították a támogatásukról. Egy biztos Sarkozy Franciaországa több szempontból is nehéz helyzetben vette át az elnökségi vezetést. Egyrészt meg kellett oldaniuk az ír népszavazás okozta feszültséget. Másrészt éppen akkor már gyűrűzött az egész világot érintő gazdasági válság. Harmadrészt pedig nem alábecsülendő az orosz-grúz konfliktus okozta „háború a küszöbön” helyzet sem. Ez utóbbi esetében a Sarkozy-féle diplomácia úgy akarta feltüntetni Franciaországot, mintha a fegyverszünet elérése nekik lett volna köszönhető, holott még az elnöki beavatkozás előtt leállították az orosz offenzívát.²⁴ Ha a valóságban nem is Sakozynak volt köszönhető a nemzetközi beavatkozás időleges elkerülése, minden esetre mediátor

²¹ ESDP (European Security and Defence Policy) rövidítés magyarul KEBVP Közös Európai Biztonság- és Védelem Politika. <http://www.corvinusembassy.com/ep/index.php?page=8&content=8>, 2010.04.17.

²² TÜRKE: i. m. 6. o.

²³ <http://www.euractiv.com/en/priorities/praise-sarkozy-eu-presidency-ends/article-178125>, 2010.04.17.

²⁴ TÜRKE: i. m. 13. o.

szerepének maradéktalanul eleget tett és megvalósulhatott a *more protective Europe* elve (már ami a konfliktus-elkerülést illeti).

A gazdasági világválság kapcsán Franciaország még a krízis kezdetén szeretett volna óvintézkedéseket tenni, de akkor Angela Merkel hatására az effektív cselekvés elmaradt. A 2008. december 11-12-ei EU csúcson a németek ellenvéleménye²⁵ ellenére meghozták azt a döntést, amely a szerint az EU GDP-jének 1,5 százalékát, azaz közel kettőszáz milliárd eurót fordítottak a válság kezelésére.

Ha csak a fő prioritásokat vesszük figyelembe, akkor meg kell állapítanunk, hogy a franciák egyedül az energiapolitika területén (a 3x20 százalékos szabály elfogadásával) érték el átütő eredményt. A migráció területén a Vichy-i nem túl sikeres találkozón csupán egy, nem kötelező hatályú megállapodás születet az „eszközparkot” illetően. Így a *more protective Europe* a bevándorlás területén már nem állja meg a helyét. Az Európa-erőd „megépítése” még várat magára.

A KAP-reformról úgyszintén alig lehet hallani valamit, a Mediterrán Unió finanszírozására fordított összeg pedig esetlegesen a kelet-európai térség fejlesztésére is fordítható lehetett volna.²⁶

Mindezek ellenére én a franciák erényének tartom a nagyfokú felkészültséget (amely mint bebizonyult, elengedhetetlen) és a gyors, hatékony reagálást. Ez utóbbi valószínűleg Sarkozy államfő temperamentumának is köszönhető volt. A felkészültség abban is megnyilvánult, hogy már az elnökségi periódusuk előtt végigjárták Európát, s így tisztában voltak a tagállamok egyes kérdéseket érintő álláspontjával. Véleményem szerint Magyarország soros elnökségének megkezdése előtt példának tekinthetné az ez irányú francia mintát.

A franciák nemcsak magukat hozták vissza Európába, de Európát is a nemzetközi köztudatba (ez némiképp karakteres elnöküknek jegyezhető). Ezzel egyetemben Sarkozy teljesítette az amerikaiak kívánalmát is, az egységes európai képviselő és egységes érdek megjelenése tekintetében.

Az USA-beli vélekedéshez hasonlóan szerintem is szüksége van Európának erős aktorokra. Ehhez kapcsolódóan meg is kérdőjelezem az Európai Tanács első elnökének választott Herman Van Rompuy-féle lávírozáspolitikai hatékonyságát. Van Rompuy köztudottan bizonyított Belgiumban, de úgy vélem, hogy az átláthatatlan nemzeti érdekek tarkította európai „harctéren” nem fogja megállni a helyét a belgiumi mikro-klimában letesztelt politikája.

²⁵ A németek nemzetállami megoldást preferáltak volna.

²⁶ TÜRKE: i. m. 16. o.

Nehéz eldönteni, hogy Franciaország esetében tulajdonképpen a pozitív vagy a negatív irányba dőlt-e a mérleg nyelve. Némi jóindulattal azt mondhatjuk, hogy inkább a pozitív irányba...

1.2. Vezetés a franciák után: a cseh elnökség

A stafétát a franciáktól a csehek 2009. január 8-tól vették át. Az elnökségi program bemutatásával – mintegy az amúgy sem derűs hangulat fokozása végett – a csehek az utolsó pillanatig kívártak. Ennek részben az volt az oka, hogy az esetlegesen megoldásra várt feladatok nagy részét a decemberi EU-csúcson a franciáknak még sikerült tető alá hozniuk. Sikerral végződött ugyanis a kiút-keresés abból a kínos helyzetből, amit a bukott írországi referendum okozott, valamint a klímacsomagot illetően is megszületett az egységes európai politikai álláspont.²⁷

A viszonylag nyugodtak mondható cseh „kezdést” megelőzte azonban egy rendkívül viharos felkészülési időszak. Mint tudjuk 2007 eleje óta a soros hat hónapos elnöksége idejére az egymást követő és az elnökségi szerepet betöltő három tagállam közös másfél éves tervet készít.²⁸ A francia-cseh-svéd elnökségi trió 2008-as egyeztetési tárgyalásai nem zajlottak zökkenőmentesen. Ennek oka, hogy a közös programot illető „francia diktátummal” a cseh delegáció nem értett egyet. Az egyik tárgyaláson például addig fokozódott a feszültség, mígnem a csehek látványosan ki nem vonultak a tereméből.²⁹

Többek között az előkészületi tényezők is szerepet játszottak abban, hogy Brüsszel aggodalommal várta a cseh elnökséget és egyben egész Európa árgus szemekkel figyelte a csehek szárnybontogatásait. Probléma volt ezen felül a csehek belpolitikai helyzete is. Hiszen a kezdetek kezdetén még senki nem tudta, hogy a nemcsak euroszkeptikus, de valósággal eurofób³⁰ Václav Klaus cseh államfő hogyan fog viselkedni az elnökség ideje alatt. Azzal viszont mindenki tisztában volt, hogy Klaus a Lisszaboni Szerződés ellendrukkere, noha pont a cseh elnökség idejére (2009 februárja) tervezték annak parlamenti elfogadását.

²⁷ TÁLAS ANDREA – VIDA LÁSZLÓ: Aggályos cseh uniós elnökség: édesített gondok, in HVG, 2009/1. szám, 24. o.

²⁸ A lebonyolítás felelőssége továbbra is a nemzeti kormányoké.

²⁹ KOCSIS GYÖRGYI: A Magyar EU-elnökség programja: hármassugrás, in HVG 2008/22. szám, 18. o

³⁰ Köztudott volt róla, hogy hivatalára nem volt hajlandó kitűzni az európai zászlót.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az előrejelzések miatt aggodalomban nem volt hiány. Most pedig nézzük meg, hogy milyen célkitűzései voltak a cseh elnökségnek.

„Európa korlátok nélkül”

A fenti jelmondat volt az elnökség mottója. Ezzel egyrészt utalni kívántak arra, hogy a 2004-es bővítéssel az egykori keleti blokk országai számára szabadabbá vált az út Európába. Másrészt fel szeretnék volna ezzel hívni a figyelmet arra, hogy az EU négy alapszabadságát (ezek a következők: az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása) korlátozó akadályok lebontását célul tűzték ki. El szeretnék volna érni, hogy az új tagállamokkal szemben még fennálló átmeneti munkaerő-piaci gátak megszüntetését és a 2006-ban elfogadott szolgáltatási irányelv átültetését.³¹

A három”e”

Az elnökségi programot három témakör köré szervezték, ezek a gazdaság (*economy*) az energia (*energy*) és a külkapcsolatok (*external relations*) voltak.³²

A gazdaságot illetően a cseheknek új pénzügyi jogszabályok alkotását kellett szorgalmazniuk, valamint ügyelniük kellett arra, hogy a decemberi EU-csúcson jóváhagyott gazdaságélénkítési csomagot valóban végrehajtsák.³³

2009 első félévében még javában tovább gyűrűzött a gazdasági-pénzügyi válság. Csehország mérete, illetve (a franciák lehetőségeihez mérve) kisebb befolyásolási kapacitásuk, valamint euró zónán kívülségük miatt kevésbé hatékony válság-kezelést jósoltak a szakértők.

Megfigyelhető volt egyúttal a csehek azon igyekezete, hogy minél inkább eltávolodjanak a francia elnökséget jellemző beavatkozás-párti megközelítéstől. Ezt támasztotta alá Mirek Topolánek kormányfő kijelentése, mely szerint Prága hatékonyan és ésszerűen fogja kezelni a válságot és nem óhajtja feláldozni a keresetösztönzés oltárán sem a versenyszabályozást, sem a stabilitási és növekedési paktumot.³⁴

Az elnökségi program a külkapcsolatok terén a Nyugat-Balkánt kívánta előnyben részesíteni. Tisztában voltak vele a csehek, hogy ezen belül a horvát csatlakozási tárgyalások felgyorsítása lesz a legnehezebben kivite-

³¹ TÁLAS – VIDA: i. m. 23. o.

³² http://www.khem.gov.hu/nemzkozi_kapcs/eu_kapcsolat/archiv/cseh_eu_ert, 2010. 04.17.

³³ TÁLAS – VIDA: i. m. 23. o.

³⁴ Uo. 23. o.

lezhető feladat, de készek voltak arra, hogy közvetítsenek Szlovénia és Horvátország területi vitájában. A külkapcsolati programon belül a csehekre várt még az a feladat, hogy elindítsák az EU **Keleti partnerség** nevű kezdeményezését is, amely hat, az unióval határos, illetve kaukázusi poszt-szovjet államnak kínál a franciák által kezdeményezett Földközi-tengeri Unióhoz hasonló együttműködést. Ugyanezen program témakörön belül terveztek még egy informális EU-USA csúcsot, amely a transzatlanti viszony megerősítését, az (akkor még újnak számító) amerikai kormányzattal való párbeszéd felvételét hivatott volna célozni. Remélték, hogy ezen a csúcson grúz-orosz konfliktus utókezelését is be tudják fejezni.³⁵

A cseh elnökség iránt aggodalmat táplálókát igyekeztek azzal nyugtatni, hogy az elnökség mögött egy rendkívül jól felkészült stáb áll, amelynek tagjai mind egytől-egyig több nyelven beszélő, brüsszeli tapasztalatokkal és diplomáciai gyakorlattal is bíró fiatalok.³⁶ A háttércsapat kompetenciája, mint tudjuk, nem lehet elegendő ahhoz, hogy egy huszonhét tagállamból álló óriást összefogjon. Az elnökség folyamatos konzultációt és egyben a változó terephez igazított taktikázást is igényel.

A soros elnökség rendkívül jó lehetőséget kínál országimázs szempontból is. Ritka az olyan alkalom az EU-gépezeten belül, amikor az EU minden szegletéből (Nuorgamtól Punta de Tarifaig, illetve Cabo da Rocatól Rizukarpassoig)³⁷ mindenki egy tagállamra koncentrál- még akkor is, ha ez csupán fél évig tart. Véleményem szerint a magyar EU elnökség számára is jó példa lehet majd a csehek azon igyekezete, hogy a tagállamok minél jobban megismerjék országukat. Ennek érdekében nem prágai központú elnökséget akartak létrehozni, hanem a vidékre helyezték a hangsúlyt. Ezért a tervezett tizennégy miniszteri találkozóból ötöt vidékre helyeztek. Így az uniós miniszterek megismerkedhettek híres cseh fürdővárosokkal (pl. Marienbaddal és Luhačovicével) és megismerkedhettek az egyik legrégebbi várost, a X. században alapított Litomeřicét, valamint az ország második legnagyobb városát, Brnót. Mindezek által akarva-akaratlan Európa szeme megakadt a vidéki cseh városokon is. Véleményem szerint az ország-imázs építés kihagyhatatlan ütőkártya az elnökséget betöltő adott állam kezében,

³⁵ TÁLAS – VIDA: i. m. 24. o.

³⁶ Uo. 23. o. Meg szeretném itt jegyezni, hogy egy ilyen stáb alkalmazása a magyar EU elnökséget is könnyűszerrel előre lendítheti majd-függetlenül attól, hogy mint látni fogjuk a cseheknél a jól felkészült háttércsapat sem tudta ellensúlyozni a belpolitikai gondok miatt kialakult helyzetet.

³⁷ Az EU legészakibb illetve legdélibb, valamint legnyugatibb és legkeletibb pontjai. http://hu.wikipedia.org/wiki/Eur%C3%B3pai_Uni%C3%B3, 2010.03.14

amely lehetőséggel majd a 2011-es magyar soros elnökség során is élni kell.³⁸

Túl a bukáson...

Bemutatásra került, hogy mit terveztek a csehek elnökségük idejére, most pedig a lássuk, hogy a terveikből milyen eredményeket sikerült elérniük.

Túléltek elsősorban egy kormányválságot. 2009. március 24-én Mirek Topolánek kormányfő kormánya elvesztette a maga ellen kért bizalmi szavazást. Így felmerült a kérdés, hogy tulajdonképpen ki fogja vezetni az elnökséget. A BBC európai szerkesztője (Mark Mardell) viccesen meg is jegyezte, hogyha az Amerikai Egyesült Államok elnöke eljön az EU-USA csúcsra, akkor e fordultatos események után kinek kell majd a kezét megvárnia?³⁹ Václav Klaus államfő nem tartotta ezt különösebben katasztrófának (mint mondta a hat éves köztársasági elnöksége alatt ez már a negyedik kormány-válság volt), ellenben a nemzetközi közvélemény tartott az esetleges következményektől.⁴⁰ Sokan tartottak attól, hogy a bizonytalan cseh belpolitikai helyzet bizonytalan Európa képét láttatja a külvilág számára. Tartottak attól is, hogy a kormányválság meg fogja pecsételni a Lisszaboni Szerződés ratifikálásának további sorsát, valamint attól, hogy a bukott kormányfő miatt kialakult helyzetnek köszönhetően fennakadások lesznek az Unió napi működésében. Többen az EU-USA csúcs megtarthatóságát is megkérdőjelezték.

Érdekes, hogy a közvélemény ilyen kételyekkel volt telve, hiszen történt már korábban hasonló eset az EU történetében. Sőt ezt megelőzőleg nem is egyszer, hanem kétszer. 1993-ban a dán, 1996-ban pedig az olasz vezetés dőlt össze kártyavár módjára.⁴¹ Felmerül a kérdés, hogy vajon mindezen esetek alkalmával a kormányokra a soros elnökséggel járó terhek súlya mérte az utolsó csapást, vagy egyébként sem lehetett volna elkerülhető a kínos vég?

Az eredményeket illetően a csehek pozitív mérlegére írható, hogy a gazdasági válság kezelése érdekében sikerült tető alá hozniuk az Európai

³⁸ TÁLAS – VIDA: i. m. 23. o.

³⁹ Az EU-nak az EU-n kívüli egységes képviselőtétel problémáját illetve az egységes képviselő iránti felmerülő igényt már többet tárgyalták (nyilvánvalóan a Lisszaboni Szerződés is ezért kínál erre megoldást). Többek között Marján Attila *Hol a térkép közepe?* című művében is kitért erre a kérdéskörre.

⁴⁰ <http://www.origo.hu/nagyvilag/20090325-soros-elnok-nelkul-maradt-az-eu-a-cseh-kormanyfo-bukasaval.html>, 2010.04.17.

⁴¹ <http://www.euractiv.hu/belugyek/hirek/cseh-bukas-robotpilotara-kapcsolt-europa-001545>, 2010.04.11.

Gazdaságélénkítési Terv első gyakorlati intézkedését az energia infrastruktúra, a szélessávú internet-összeköttetés fejlesztését valamint a Közös Agrárpolitika állapotfelmérése során meghatározott új kihívások megerősítését.⁴²

A javukra írható az is, hogy sikerült megszervezniük a tervezett EU-USA csúcsot, ahol igyekeztek új távlatokat nyitni a jövőbeni közös, sikeres együttműködés végett. A találkozón szóba hozott témák tárgyköre elég tág volt. Eszmecsereét folytattak többek között: a gazdaságról, az éghajlatváltozásról, az energiaügyről és a kereskedelemről. Az Unió és az USA közös nyilatkozatot adott ki és közösen reagált a találkozót éppen megelőző észak-koreai rakétaindítási cselekményeket illetően. A nyilatkozatban a felek leszögezték: „a phenjani ballisztikus rakétafejlesztési program célja az, hogy Észak-Koreát képessé tegye arra, hogy tömegpusztító fegyvereivel fenyegetést jelentsen a közel és távol fekvő országokra”.⁴³

Mindezek tükrében megállapítható, hogy a csehek rájuk jellemző bohém módon átlavíroztak az elnökségi teendőik tengerén, de az országimázs törekvéseiken kívül viszont – véleményem szerint – semmit sem hagytak az őket ezen a poszton követő országok számára. Két dologra viszont mégis megtanítottak minket. Ezek közül az egyik az, hogy a belpolitikai szennyest nem feltétlenül kell kitergetni a külpolitika magaslati levegőjén. A másik, hogy az EU-szkepticizmus térnyerése akár veszélyes is lehet.

1.3. „Svédország áll a kihívások elébe”

A fenti jelmonddal nyitotta meg Fredrik Reinfeldt svéd miniszterelnök az EU elnökségi ciklusukat, s talán ennél frappánsabban nem is fogalmazhatott volna, hiszen itt előrevetíteném, amit már eddig is tudunk a csehek „botladozásainak” köszönhetően kihívásokból hiány nem akadt.

A továbbiakban nézzük meg, hogy milyen feladatok vártak valójában megoldásra a konfliktus-helyzeteket viszonylag jól kezelő svédek által.

Három területen is válság-kezelésre volt szükség. Először is sürgős lépéseket kellett tenniük a nemzetközi pénzügyi-válság káros hatásainak mérséklésére és olyan biztonsági mechanizmusokat kellett kialakítaniuk, amelyek a jövőben csökkentik a hasonló eredetű krízisek kialakításának lehetőségét. Másrészt az akkor közelgő koppenhágai klímacsúcs miatt siet-

⁴² http://www.khem.gov.hu/nemzkozi_kapcs/eu_kapcsolat/archiv/cseh_eu_ert, 2010.04.11.

⁴³ [http://ec.europa.eu/news/external_relations/090406_1_hu.htm,](http://ec.europa.eu/news/external_relations/090406_1_hu.htm) 2010.04.11.

niük kellett egységes álláspont mögé felsorakoztatni az EU tagállamait. Harmadrészt pedig hatalmas terhet rótt rájuk az uniós intézményi ügyek kérdése.⁴⁴

A svédek, akik 2001. első félévében már töltötték be soros elnökségi posztot, ezúttal a korábbi három „e” helyett, három „s”-el (ezek: fenntarthatóság – *sustainability*, biztonság – *security* és végül szolidaritás – *solidarity*) jellemezték prioritásaikat. A környezet és a klímaváltozás kérdéskörei azonban mindhárom „s”-be beszivárogtak.⁴⁵

Nehézségek és könnyebbségek

Jelentős súllyal nehezedett a svédek vállára az a tény, hogy az elnökségi ciklusuk végéig mindent makulátlan rendben végre kellett hajtaniuk, hiszen utánuk egy merőben más konstrukciónak kellett megteremteniük a feltételeket, hogy hivatalba, működésbe léphessenek. Terhet jelenthetett számukra, hogy mikor hivatalba léptek az Európai Bizottság mandátuma éppen lejárt, az EP választások sem azt sokkal megelőzőleg zajlottak le és az ügyek-vitelét épp a kormány-válsággal küzdő csehektől kellett átvenniük. Mindezekon felül ott lebegett mindvégig felettük a Lisszaboni szerződés ratifikációjának esetleges bukása.

Könnyebbséget jelenthetett azonban, hogy az EU döntéshozatali rendjéből fakadóan a svéd elnökség alatt hozott (illetve akkor még hozandó) döntések jelentős része egy hosszabb folyamat lezárását képezték. Nekik sok esetben csupán a pontot kellett az i-re illeszteniük. Bár el kell ismerni, hogy a ratifikációs folyamat tekintetében az euró-szkeptikus cseh államfő letörése nem a könnyű diplomáciai feladatok közé tartozhatott. A svédek briliáns diplomáciai tehetsége itt minden esetre bizonyított.

Ha mérleget állítunk, akkor megállapíthatjuk, hogy a svéd elnökség alapvetően sikeres volt. 2009. december 1-jétől életbe lépett a Lisszaboni Szerződés, a pénzügyi-válság hatásainak kezelése is sikeresen alakult,⁴⁶ s bár a 20/20/20 2020-ig tervet a koppenhágai klímacsúcson nem sikerült teljes mértékben véghezvinni, mégsem írható ez fel a svéd elnökségnek.

⁴⁴ MAKKAY LILLA: Az EU-tagság és a nemzeti érdekérvényesítés: a 2009. évi svéd EU elnökség példája, in Európai Tükör 2010/2. szám, 68. o.

⁴⁵ Uo. 69. o.

⁴⁶ Ezt bizonyítja az Európai Rendszerkockázati Testület, Európai Bankfelügyeleti Hatóság stb. intézmények létrehozása.

Sőt nemzeti érdekérvényesítés óvatos „átcúsztatásában” még példát is lehet venni róluk, gondolok itt például a balti-tengeri stratégiára.⁴⁷

2. FEJEZET

KOMMUNIKÁCIÓS KIHÍVÁSOK A MAGYAR EU ELNÖKSÉG ELŐTT

2.1. Problémafelvetés

A magyar EU-elnökség egyik ambíciója, hogy javítson az elmúlt években kialakult negatív Magyarország-képen.

A magyar közigazgatást, de különösen a magyar diplomáciát nagy próbatétel elé állító 2011-es elnökségi munka „eladásáról” kevés szó esett eddig.

Miből áll a magyar elnökség sikere? A szóvivők és a kommunikációs team rátermettsége mellett függ az elnökség munkájától is (diplomáták, kormánytagok). Ha sikertelen a kommunikáció, azonnal visszaszáll az elnökség egészének megítélésére is.

Ha a kommunikáció hibátlan, sajnos az sem tekinthető egy sikeres elnökségnek. Vegyünk egy példát: A 2004-ben csatlakozott országok közül elsőként Szlovénia volt a soros az elnökség betöltésében. Szlovéniára sok feladat hárult: évek óta húzódott az illegális bevándorlók szabályozatlan ügye, továbbá szabályozatlan volt az energiapiaci szolgáltatók és a hálózatokat üzemeltetők kettéválasztását célzó (*unbundling*) jogszabály megalkotása, csakúgy, mint az ideiglenes munkavállalók tagállami feltételeinek szabályozása (*temporary agents*). Mindeközben zajlott Koszovó elismerésének folyamata, ami felvetette a közös EU-külpolitika sérülésének veszélyét is. „Továbbá a kelet-európai országok többsége kétoldalú egyeztetést kezdett Washingtonnal a vízummentesség érdemi könnyítéséről...”⁴⁸ A szlovén elnökség mindezen problémáival megbirkózott. Mégis a szlovén elnökség sikerét megkérdőjelezzük: sokak szerint a szlovénok „csak” lead-minisztrálták az elnökségük alatti történéseket: a korábban előkészített jogszabályok megalkotása a szlovénok elnöksége alatt született meg. Például az *unbundling* esetében ez megcáfolandó: a „szlovén félév” közepén még azt mondták, hogy valószínűleg évekbe fog tartani, amíg közös meg-

⁴⁷ MAKKAY: i. m. 67. o. Annak ellenére, hogy a soros elnökséget betöltő ország nem képviselheti nemzeti érdekeit. http://kitekinto.hu/europa/2010/01/29/minden_elnoksegnek_maga_fele_huz_a_keze, 2010.04.17.

⁴⁸ FÖRIS GYÖRGY: Kommunikációs kihívások a magyar EU-elnökség előtt, in Európai Tükör, 2010/1. szám, 64-65. o.

egyezésre jutnak róla. És tessék: három hónap kellett hozzá. Ha ezt mondjuk a francia kommunikációval valósult volna meg, Brüsszel és a nemzetközi sajtó menet közben „rendkívül sikeres elnökségként” könyvelte volna el, és még ma is hivatkoznának rá. A szlovénok esetében többnyire legyintenek és jelentőségét néhány hét alatt el is felejtették.

Annak ellenére, hogy Brüsszeli sajtókörökben azt tartják, hogy viszszaemően a brüsszeli szlovén szóvivők nyújtották a legjobb teljesítményt. A hiba az elnökséget végző szlovén hivatalos személyek megszólalásaiban keresendő: a nemzetközi sajtószerrepléseket csak, mint kötelező tevékenységnek tudták be, és nem törekedtek azok tökéletesítésére. Így okkal nem felelt rájuk a brüsszeli sajtó.

Ezért fontos nekünk az ő „hibájukból” tanulni, főként azért mert a magyar elnökség közismert módon igyekszik az elmúlt években sok szempontból sérült magyar országimázs helyreállítására. Az imázs építéshez pedig szükséges az arculat megtervezése: akár egy közös logó alkotásával, amelynek üzenete harmonizál a tagállami prioritással. „Márpedig, ha az elnökségi erőfeszítéseket és eredményeket a média nem karolja fel, nem tudatosítja, nem terjeszti, akkor egy szűk brüsszeli szakmai kört leszámítva a hat hónap-meg a mindezt megelőző évek- hatalmas munkája könnyen az észrevétlenség, vagy legalábbis a feledés áldozatává válhat.”⁴⁹ Ezért is kell a korábbi EU-elnökségek kommunikációs stratégiáját áttekinteni, elemezni, és a megfelelő következtetéseket levonni, hogy mi ne essünk azokba a hibákba, amiket már előttünk egyszer elkövettek.

A következő rész egy, a Miniszterelnöki Hivatal megbízásából a Merlin Kft. által megrendelt 2009 tavaszán a BruxInfo Európai Elemző Iroda által elkészült az EU-elnökségi kommunikáció főbb brüsszeli tapasztalatairól szóló tanulmány összefoglalása.⁵⁰

2.2. Az EU-kommunikáció szerepe

Ha az elnökség tájékoztatása nem hatékony, nem gyors és nem informatív, akkor esély van rá, hogy a brüsszeli média ignorálja az elnökségi információt, és máshonnan szerez tudomást az eseményekről. Ha ez történik, akkor a soros elnökség elveszíti a „csatornáját” önmaga megmutatására, ami a befolyását csökkenti az elnökségi imázs formálására, továbbá elveszíti a sajtón keresztüli ráhatást az általa elnökölt EU-folyamatokra.

⁴⁹ FÓRIS: i. m. 65. o.

⁵⁰ Uo. 66. o.

Ha ez megtörténik, a soros elnökség utána már nehezen tud bizonyítani. Mindenekelőtt fontos megemlíteni, hogy az elnökségi pozíció csak ritkán jelent információs monopóliumot: az elnökségi munkát megkezdő diplomácia olyan, EU-tudósításokra szakosodott nemzetközi sajtóval rendelkezik, akik már sok éves elnökségi tapasztalatokat tudnak a hátuk mögött. Következésképpen, a mindenkori elnökségnek megítélése a brüsszeli nemzetközi sajtó kezében van.

Ezért „az elnökségi kommunikációt a tagállamok lehetőség szerint egy kézben összpontosítják, külön erre a célra létrehozott szervezeti egység keretében, de a többi szereplő bevonásával”.⁵¹

Az érdeklődés felkeltése

A promóciós anyagok nagyon népszerűek: irodaszerek: füzetek, tollak, blokkok, tájékoztató anyagok: plakátok, meghívók, programfüzetek, továbbá a magas beosztású vezetőknek jó minőségű és a helyi sajátosságokkal rendelkező termékek ajándékozása.

Kiadványok, információs anyagokkal is népszerűsíteni lehet a társadalom számára az elnökséget: pl. elnökségi program 3 nyelven (angol, francia és elnökségi tagállami).⁵²

„A közvéleménynek tisztában kell lennie az elnökség intézményével. Tudatosítani kell az elnökség ellátásához kapcsolódó kihívást, valamint azt, hogy a sikeres elnökség hozzájárulhat az állampolgárok és az ország jobb megítéléséhez.”⁵³

A célközösség azonosítása

A magyar EU-elnökség első számú működési helye Brüsszel, Luxembourg, Strasbourg lesz majd (a szlovén példánál maradva: a hat hónap során több mint 3400 elnökségi eseményre került sor. Ebből 116 zajlott Szlovéniában, közülük 13 volt miniszteri–informális–tanácsülés).

A hazai sajtó számára hírérték lesz, hogy kis hazánkban zajlanak fél évig az elnöki ülések. Az érdeklődés középpontjában az lesz, hogy mit csinál a magyar diplomácia.

A Magyarországra akkreditált külföldi sajtó témája is alapvetően hazánk, de a fő érdeklődési területek az alábbiak lesznek: Miként járt el Ma-

⁵¹ TAMÁSI KRISZTINA: Elnökségi kommunikáció és országpromóció a tagállamokban, in Európai Tükör, 2008/1. szám, 99. o.

⁵² IVÁN GÁBOR: Magyar EU-elnökség 2011: a kihívás természete és a felkészüléshez kapcsolódó feladatok, 2008, Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karának tanulmánykötete, 9. o.

⁵³ Uo. 10. o.

gyarország az elnökségi szerepkörében? Hogyan reagált a magyar belpolitika? Miként éli ezt meg a magyar társadalom?

A brüsszeli nemzetközi sajtó a „legrendszeresebb nemzetközi sajtó-visszhang”. A brüsszeli székhelyű, mintegy 1000 fős médiagárda véleménye fogja pozicionálni a magyar EU-elnökségről alkotott véleményt.

Még egyszer hangsúlyozandó: ha az elnökségi tájékoztató nem informatív eléggé, a tudósítók más forrásokhoz fognak fordulni.

A brüsszeli sajtó napi szinten foglalkozik EU-s ügyekkel, így a versenyt nehéz felvennie a magyar médiapiacnak. Manapság minden szakterületnek létezik szaklapja, hírügynöksége, csatornája (pl. Agrofax, Bloomberg stb.), amelyeknek témaként akár több tudósítója is lehet, aki a legapróbb részletekig ismeri a szakterületet.

A többi tagállam nemzeti sajtója hirtelen felfigyel Magyarországra, érdekelni kezdik az elnökségi félév alatt zajló események, a magyar ügyek a középpontba kerülnek.

A sajtó-főképp a brüsszeli- azon az alapon ítéli meg a soros elnökség kommunikációját, hogy információi mennyire frissek, tartalmasak, lényegre törőek. Kudarcaira ítélte az a kommunikáció, ha a politikai szinten tájékoztató személy rosszul kommunikál. Okai a következők lehetnek: nyelvtudás hiánya, csak tolmács általi tárgyalóképeség; nem világos fogalmazás; sajtóanyag felolvasása, érdektelenség, kérdésekre adott válasz alóli kitérés stb.

Ha az elnökség brüsszeli szóvivői nem elérhetők, nem válaszolnak üzenethagyás esetén sem, ugyanúgy a hibás kommunikációnak tudható be.

Az információ hatalom, tartja a mondás is, és ez ebben az esetben is igaz; ha a szóvivők nem megfelelően tájékozottak az adott tárgykörben, az is eredményezheti a sajtó elfordulását.

A sajtó szempontjából a találkozási pontot az elnökségi tájékoztatáshoz a szóvivők jelentik. A magyar gyakorlatban kevésbé ismert a „tanácsülési-briefelés”, vagyis amikor a szóvivő a miniszteri ülés alatt időről időre lemegy a sajtóközpontba, elvegyül az újságírók között, és kérdéseikre fellevé tájékoztat, hogy hol tart a tanácskozás. Az ad hoc tájékoztatásnak két formája van: az egyik a közvetlenül tájékoztató, a másik az elsődleges forrással összekapcsoló, vagy az információt előbb onnan lekérdező módszer. A szóvivőkhöz intézett egyik leggyakoribb kérdés szintén ismeretlen a magyar gyakorlatban: Mi az elnökség álláspontja a kérdésben? Válaszolni pedig-mint már kiderült-kell!

2.3. Időbeliség

A hivatalos elnökségkezdésre akkor kerül sor, ha az elnökség teljes kormánya, és az Európai Bizottság megtartja együttes ülését. Ez várhatóan 2011. január 2. és 8. között várható.

A hivatalos programismertetés hagyománya az, hogy az előző elnökség félévzáró csúcstalálkozója utáni napokban (esetünkben 2010. december 20-a körül) az elnökségi ország külügyminisztere (és/vagy európai ügyi minisztere/államtitkára) brüsszeli nemzetközi sajtóértekezleten közzéteszi a soron következő elnökség programját, ismerteti prioritásait, majd válaszol a sajtó kérdéseire. Kirívó példaként említhető a 2001-es belga elnökség, amelyik sok héttel az elnöksége kezdete előtt tartott programbejelentő sajtótájékoztatót. A másik véglet: a 2008-as francia elnökség: elmaradt a június végi külügyminiszteri programismertető, helyette Nicolas Sarkozy elnök összekötötte a júliusi együttes üléssel, és ennek végén ő maga tartott először hivatalos programismertetőt. Mindkettőnek negatív visszhangja volt!

Van egy nem hivatalos „programérzékeltetés”, amikor a European Policy Center az új elnökség előtt kb. három héttel nyilvános „reggelire” hívja a soron következő elnökség állandó EU képviselőjét (nagykövetét).

A reggelit általában az EU-negyedben lévő négycsillagos Hotel Crown Plaza Europe egyik különtermében tartják, mintegy 350-400 további résztvevővel. A nagykövet kap 30-40 percet, hogy ismertesse a leendő elnökség várható, fontosabb törekvéseit, majd fél óra-órás kérdés-felelet szakasz következik erről.

A brüsszeli sajtókapcsolatok építésének tipikus példája, amikor a leendő elnökség-általában 6-8 héttel a kezdés előtt- elkezdi meghívni kisszámú újságírócsoportokat háttérbeszélgetésre az ország brüsszeli EU-képviselőjére.

Ezt követi az elnökség kezdetén a sajtólátogatás: 45-60 brüsszeli tudósító útja Budapestre a félévnyitó, Bizottsággal közös sajtóértekezlettel.

2.4. Előkészületek a magyar elnökségre-avagy hol is tartunk?

„Az elnökség sikeres lebonyolításának egyik feltétele és egyben biztosítéka az elnökségi feladatokat ellátó tisztviselői kar megfelelően képzettsége.”⁵⁴ Az elnökségi felkészülés minden tagállam számára fontos időszak. Ennek prioritása az elnökségi feladatot ellátó tisztviselők képzése: a tagállamok többsége 2-4 évvel az elnökség kezdete előtt alakítja ki a képzésre vonat-

⁵⁴ TIHANYI KRISZTINA – ERDŐDI ÁKOS: Felkészülés a 2011-es magyar EU-elnökségre: képzési stratégia, in Európai Tükör, 2009/5. szám, 68. o.

kozó stratégiáját. Általában elmondható, hogy amíg a tagállam nem látja biztosítotttnak az elnökséget ellátó tisztviselők megfelelő nyelvi felkészültségét (ez **angol** nyelven tárgyalóképeséget, **francia** nyelven legalább értési képeséget jelent), addig a szakmai képzéssel egyenrangú prioritásként kezeli azt. A 2011-es magyar elnökségre való felkészülést a jogszabályi kereteket szem előtt tartva kell megvalósítani. A jogszabályi háttér felállítása már 2007-ben elkezdődött. Az elnökségi felkészülés képzési stratégiájának kidolgozása s megvalósítása a Miniszterelnöki Hivatal és a Külügyminisztérium közös feladata. „Az elnökségi képzés finanszírozása az Államreform Operatív Program »Humán erőforrás-gazdálkodás a központi közigazgatásban« kiemelt projektből történik, a Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Személyügyi és Közszolgálati Szakállamtitkársága (MEH), a külügyminisztérium (KÜM), és a Kormányzati Személyügyi és Közigazgatási Képzési Központ (KSZK) konzorciumi partnerségében.”⁵⁵

Az elnökségi stáb kiválasztása és képzése

„Az elnökségi stáb kiválasztása a 374/2007. évi (XII. 23.) kormányrendeletnek megfelelően történt.”⁵⁶ A kiválasztás három szempont alapján történik. Az **első körbe** tartoznak Európai Koordinációs Tárcaközi Bizottság (EKTB) szakértői csoportjának tagjai, akik a magyar álláspont kialakításával, képviselésével és az uniós kérdésekkel, valamint a tagállami működéssel foglalkoznak. A **második körbe** azon közigazgatási szervnél vagy háttérintézménynél dolgozó tisztviselők alkotják, akiket az érintett központi közigazgatási szerv vezetője stábtagságra kijelölt. A **harmadik kört** a nyílt pályázat útján, elnökségi feladatokra jelentkezők alkotják.

Az elnökségi stáb kiválasztása 2008 elején kezdődött. „Az elnökségi stáb gerincét a jelenleg is uniós kérdésekkel foglalkozó tisztviselők alkotják, akik ma is képviselik Magyarország álláspontját a tanácsi fórumokon. Az elnökségi stáb létszáma az EU elnökség feladataihoz, a Tanács formációihoz, munkacsoportjaihoz, bizottságaihoz, továbbá a központi és tárcaköordinációs feladatokhoz igazodik.”⁵⁷ Előzetesen 700 főre becsülik azt az elnöki stábot, amely eltudja látni a rábízott feladatokat. A kiválasztott stábtagok kompetencia-felmérése 2008 decemberében kezdődött meg. Készülődnek Brüsszelben is a magyarok: „Iván Gábor, aki Kiss Tibort váltotta a képviselő élén, közölte, hogy e hónaptól tavasz végéig nagyjából negyven

⁵⁵ TIHANYI-ERDŐDI: i. m. 69. o.

⁵⁶ Uo. 70. o.

⁵⁷ http://kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/eu/2011_eu_elnokseg/elnokse_gi_stab,2010.02.21.

fővel növelik a létszámot, így a magyar elnökség idején mintegy 190-en lesznek, többségükben diplomaták, és körülbelül 70 főt tesz majd ki az adminisztratív, kisegítő személyzet.”⁵⁸ A DEVELOR Zrt. által végzett felmérés vizsgálta az elnökségi feladatellátáshoz szükséges kulcskompetenciáit, a stratégiai gondolkodást, a problémamegoldást, kommunikációt az együttes döntési képességet, a konfliktuskezelést, a terhelhetőséget, a stressztűrést, a rugalmasságot, a tárgyalási technikák ismeretét és a teljesítménymotivációt. Az elnökségi stáb nyelvi alapképzése angol és francia nyelvből történik. A nyelvi képzés szintfelméréssel indult és továbbképzése 2009 áprilisában kezdődött meg, és 2010 elején fejeződik be várhatóan. A nyelvi képzés angol és francia nyelvű, uniós tematikára épülő oktatást jelent, amely elsősorban diplomáciai kapcsolatokban szokásos szituációkra és az európai uniós szókinszerekre épít. „A képzést a közbeszerzési eljárás keretében kiválasztott nyelviskolák, angol nyelvből az International House Language School kulturális Szolgáltató Kft., francia nyelvből pedig a Budapesti Francia Intézet valósítja meg.”⁵⁹

Elnökségi alapismeretek képzés formájában előadás, amely mintegy 300 fő számára biztosítja a részvételt. Az előadások a Külügyminisztérium saját szervezésében valósulnak meg. Az **integrált elnökségi képzés** célja az elnökségi feladatok gyakorlati bemutatása. Ez a képzés idegen nyelven folyik, angolul és franciául. Ezen képzés formája gyakorlati, szeminárium-formájú.

Összegzésként elmondható, hogy a kommunikációnak nagy szerepe van az elnökségek során, a sajtómunka a mindenkori soros elnökség megkerülhetetlen része, ettől is függ az elnökségi teljesítmény megítélése. Tehát, ha Magyarország célként tűzte ki maga elé, hogy a soros elnökségét az imázs építés központjába állítja, akkor ennek érdekében a kommunikációt hibátlanra kell fejlesztenie. Most nem lehet egy szóvivő sem felkészületlen: ez az egy év alkalmas arra, hogy a hiányosságainkat megszüntessünk, és úgy készüljünk fel az előttünk álló fél évre, hogy abban ne legyen hiba.

Talán megnyugtató lehet a napokban elhangzott kijelentés a német diplomácia vezetőjétől, Guido Westerwelle-től, aki professzionálisnak és alaposnak nevezte a magyar EU elnökség előkészítését.⁶⁰

⁵⁸ http://hvg.hu/vilag/20100107_magyar_eu_elnokseg_felkeszules, 2010. 02.20.

⁵⁹ TIHANYI-ERDŐDI: i. m. 74. o.

⁶⁰ http://kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Aktualis/Szovivoi_nyilatkozatok/BP_Westerwelle_100218.htm, 2010.02.21.

Tehát végkövetkeztetésként levonható: a „...siker fő záloga az ambíciózus, mégis átgondolt, reális, a partnerekkel egyeztetett elnökségi program, s az annak végrehajtására történő alapos felkészülés.”⁶¹

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. CAIRNS, WALTER: Introduction to European Union Law, 1999, Cavendish Publishing, London, 30. o.
http://books.google.hu/books?id=nxY23sJTo1MC&printsec=frontcover&dq=CAIRNS,+WALTER:+Introduction+to+European+Union+Law&source=bl&ots=aFdTJFgNqY&sig=Ese1LWBs_HvEnVyV11WEOSpwq2o&hl=hu&ei=_uzJS5_-IsT2OZiU1aQG&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CAsQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false, 2010.04.17.
2. FÓRIS GYÖRGY: Kommunikációs kihívások a magyar EU-elnökség előtt, in Európai Tükör, 2010/1. szám, 64-73. o.
3. GYÖRI ENIKŐ: A Nemzeti parlamentek és az Európai Unió, 2004, Osiris Kiadó, Budapest.
4. HORVÁTH ZOLTÁN: Kézikönyv az Európai Unióról, 2007, HVG–ORAC Lap-és könyvkiadó, Budapest.
5. IVÁN GÁBOR: Magyar EU-elnökség 2011: a kihívás természete és a felkészüléshez kapcsolódó feladatok, 2008, Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karának tanulmánykötete.
6. KENDE TAMÁS (szerk.): Európai közjog és politika, 1995, Osiris – Századvég Kiadó, Budapest.
7. KENDE TAMÁS – SZÜCS TAMÁS (szerk.): Európai Közjog és Politika, 2003, Osiris kiadó, Budapest.
8. KOC SIS GYÖRGYI: A Magyar EU-elnökség programja: hármassugrás, in HVG 2008/22. szám, 18-20. o.
9. LOMNÍCI ZOLTÁN: Intézmények Európában, 2002, HVG–ORAC Lap-és könyvkiadó Kft., Budapest.
10. LOSONCZ MIKLÓS: Az Európai Unió, Rómától Budapestig, 2001, TRI mester Kiadó, Tatabánya
11. MAK KAY LILLA: Az EU-tagság és a nemzeti érdekérvényesítés: a 2009. évi svéd EU elnökség példája, in Európai Tükör 2010/2. szám 68-77. o.
12. NÁSZ ADRIENN: A francia soros elnökség prioritásai-különös tekintettel a Civilekre, 2008.
http://eucivil2011.hu/downloads/081216_eucivil2011-francia-elnokseg.pdf, 2010.04.17.

⁶¹ IVÁN: i. m. 6. o.

13. SZAJBÉLY KATALIN – TRASER JULIANNA SÁRA (szerk.): Képünk az Unióról, helyünk az Unióban, 2006, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.
14. TAMÁSI KRISZTINA: Elnökségi kommunikáció és országpromóció a tagállamokban, in Európai Tükör, 2008/1. szám 94-108. o.
15. TÁLAS ANDREA – VIDA LÁSZLÓ: Aggályos cseh uniós elnökség: édesített gondok, in HVG, 2009/1. szám, 23-25. o.
16. TIHANYI KRISZTINA – ERDŐDI ÁKOS: Felkészülés a 2011-es magyar EU-elnökségre: képzési stratégia, in Európai Tükör, 2009/5. szám, 68-75. o.
17. TÜRKE ANDRÁS ISTVÁN: A francia EU-elnökség mérlege és tapasztalatai, in MKI-tanulmányok, 2009/4. szám, Magyar Külügyi Intézet.
18. http://ec.europa.eu/news/external_relations/090406_1_hu.htm, 2010.04.11.
19. http://hvg.hu/vilag/20100107_magyar_eu_elnokseg_felkeszules, 2010.02.20.
20. http://kitekinto.hu/europa/2008/11/07/spanyolorszag_lenyomta_maltat&lap=1, 2010.04.11.
21. http://kitekinto.hu/europa/2010/01/29/minden_elnoksegnek_maga_fele_huz_a_keze, 2010.04.11.
22. http://kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/eu/2011_eu_elnokseg/elnokegi_stab/, 2010.02.21.
23. http://kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Aktualis/Szovivoi_nyilatkozatok/BP_Westerwelle_100218.htm, 2010.04.11.
24. http://kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/eu/2011_eu_elnokseg/elnokegi_stab/, 2010.02.21.
25. <http://www.corvinusembassy.com/ep/index.php?page=8&content=8>, 2010.04.11.
26. <http://www.euractiv.com/en/priorities/nicolas-sarkozy-new-style-eu-presidency/article-172212>, 2010.04.11.

ADALÉKOK A KATONAI TEVÉKENYSÉG KISZERVEZÉSÉNEK MEGÍTÉLÉSÉHEZ

Jelen dolgozat célja egy már divatossá vált gazdasági privatizációs technika, az *outsourcing* egy sajátos területének, a katonai tevékenységek kiszervezésének célirányos áttekintése. Dolgozatunkban a kiszervezés ismertetését követően, a katonai tevékenységek kiszervezésének a szuverenitáshoz, a legitim fizikai erőszak állami monopóliumához, a számonkéréshez való viszonyát vizsgáljuk, végül kitekintést teszünk a kérdés gyakorlati megvalósulása, vagyis az amerikai modell felé.

1. FEJEZET

EGY DIADALÚTRA INDULT GAZDASÁGI TECHNIKA

1.1. A kiszervezés fogalmáról

Az *outsourcing*¹ fogalmának megjelenése a 80-as évekre, a neoliberális gazdaságpolitika által indukált „privatizációs forradalom”² kezdetére tehető. Külső megközelítésben a jelenség táptalaját az adta, hogy az egyre bővülő vállalatok a növekvő számú feladatok felett egyre nehezebben tudták gyakorolni a megfelelő hatékonyságú felügyeletet, illetve bizonyos körökben problémássá vált a feladatok ellátási színvonalának megszokott szinten tartása is. A vállalatok a diverzifikáció helyett minimalizálták a tevékenységük révén érintett üzletágak számát, és az alapvető kompetenciákat egy gerinc mentén fókuszálták.³ Belső megközelítésben pedig azt mondhatjuk, hogy „a költségcsökkentési kényszer, a stratégiai előnyszerzésre való törekvés, a piaci helyzet javítására irányuló vállalati igény napjainkban az *outsourcing* – kiszervezés – folyamatban talál mozgásformát.”⁴

¹ Eredetileg: Outside Resource Using.

² A privatizációs forradalom kereteiben a neoliberális gazdasági szemlélet azon felfogásának megvalósulását értjük, mely szerint a piac kereteinek kiterjesztésével hatékonyabbá és profitábilisebbé tehetők az egyes tevékenységek, beleértve számos állami tevékenységet is.

³ Ezt dediverzifikációs politikának nevezi a szakirodalom.

⁴ TURCSÁNYI KATALIN: Outsourcing itthon és külföldön – divat, vagy szükségszerűség?, <http://kgk.bmf.hu/system/files/Turcsanyi.pdf>, 2010.02.15.

Szűkebb értelemben az *outsourcing* a vállalat egy vagy több tevékenységének kihelyezése a szervezeten kívülre. Ez azt jelenti, hogy egy külső szolgáltató látja el az adott tevékenységet, átvállalja a vállalattól a tevékenység során felmerülő kockázatokat, és teszi mindezt egy (rendszerint) hosszú távú szerződés keretében.⁵ A hosszú táv fontos tényező, mivel a kiszervezés előnyei (lásd az 1.2.-es fejezetben) hosszú távon figyelhetők meg. Ha a vállalat kiszervezi valamelyik tevékenységét, amihez a szükséges eszközei, illetve a munkaerő a rendelkezésére áll, akkor általában a szolgáltatónak adja át azokat. Ebben az esetben a vállalatnak ügyelnie kell arra, hogy a szerződésben mindezt rögzítsék a munkaerő elbocsátásának elkerülése végett.

Tágabb értelemben az *outsourcing*hoz tartozik minden (feladatellátásra irányuló) szerződéses kapcsolat, mint például az alvállalkozó viszony, a bér munka alkalmazása és a továbbértékesítésre szánt késztermékek vásárlása.⁶

Az *outsourcing* definícióját sokan, sokféleképpen megfogalmazták már. Véleményünk szerint a magyar szakirodalomban az egyik legátfogóbb Könczöl Erzsébet, Hinek Mátyás által idézett fogalommagyarázata, miszerint „az *outsourcing* szűkebb értelemben a már meglévő, korábban a vállalatban, illetve intézményen belül ellátott feladatok és az elvégzésükhöz szükséges eszközök, berendezések, kapacitások kihelyezése, külső szolgáltató megbízása, jogilag elkülönült szervezetbe történő kiszervezés.”⁷

Az *outsourcing* fogalma természetesen nem csak tevékenység kihelyezést takar, a leglényegesebb formái közé tartozik még az erőforrás kihelyezés, és az alkalmazás kihelyezés is.⁸

Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy a kiszervezett tevékenység minden részéért, az erőforrások beszerzésétől a tevékenység végzésén át az ellenőrzésig a szolgáltató felelős. A szerződés csak az elvárt eredményt rögzíti.⁹

⁵ HINEK MÁTYÁS: Az outsourcing – A tevékenység-kihelyezési döntések elmélete és gyakorlata, Ph.D. értekezés, http://www.gphd.ktk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Vedes/Hinek_Matyas_disszertacio.pdf, 2010.02.19.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ TREMBECZKY LÁSZLÓ: Az outsourcing működése, lehetőségeinek kihasználása a Honvédelmi Minisztérium – Magyar Honvédség gazdaságosabb ellátása érdekében, 2007, doktori értekezés, Budapest.

⁹ HINEK: i. m.

A kiszervezés –mint már említettük– sokszor hosszú távú szerződésen alapul, a feltételeket a vállalat igényei szerint alakítják, amely a szerződés időtartama alatt folyamatosan kapcsolatban áll, kommunikál az alvállalkozóval.¹⁰ A kiszervezés nem csak hosszú távú szerződés kereteiben történhet. Gyakran előfordul az is, hogy miután a vállalat adott tevékenység kiszervezése mellett dönt, a szolgáltatókat versenyezteti, és mindig a legjobbat, számára legkedvezőbbet választja.

Az *outsourcing* történhet egy országon belül,¹¹ de akár át is nyúlhat az országhatárokon. Tipikus példája az országhatáron kívülre helyezésnek, amikor a gyártást alacsonyabb bérköltségű, vagy kedvezőbb adózású országba helyezik át.¹² Ennek oka lehet még a tranzakciós költségek csökkentése, a szakképzett munkaerő vagy a termelési tényezők hiánya és a munkaerő-piaci korlátozások miatti hátrányok kiküszöbölése.

A kihelyezés stratégiai fontosságú döntés. Ha a vállalat jó döntést hoz, az *outsourcing* nagy mértékben hozzájárul a minőség javításához, a költségek csökkentéséhez, és ez által a vállalat versenyképességének javításához is. A kiszervezési döntésnél a jogi, a gazdasági, a kulturális, az infrastruktúrális, a szakmai és a HR tényezők a legfontosabbak.¹³

Amikor egy vállalat dönt a kiszervezésről, mérlegelnie kell a végzett tevékenységek fontosságát, meg kell keresni azt a kulcstevékenységet (*core business*), amihez a legjobban ért, és ezt mindenképpen meg kell tartania. A kulcstevékenységen kívül vannak olyan tevékenységek, amikről nem dönthető el egyértelműen, hogy hozzájárulnak-e a vállalat versenyképességének növeléséhez. Azokat a tevékenységeket érdemes kiszervezni, amiket nem tud hatékonyan végezni (pl. méretgazdaságossági okok vagy munkaerőhiány miatt), vagy nem kapcsolódnak szorosan a fő tevékenységhez (pl. portaszolgálat, őrző-védő szolgálat, takarítás, bérszámfejtés, stb.). Ha az adott tevékenységre már nincs szüksége a vállalatnak, egyszerűen lezárják a kapcsolatot a szolgáltatóval. Ennek főleg a rövid távon, csak speciális esetekben (pl. projekteknél) igénybe vett szolgáltatásoknál van jelentősége.

¹⁰ HINEK: i. m.

¹¹ Az outsourcing ezen fajtáját onshoringnak hívja a szakirodalom.

¹² Fontos megjegyezni, hogy az outsourcing fogalma nem összekeverendő az offshoring-gal, ugyanis a kiszervezés célja nem leányvállalat vagy külföldi telephely létrehozása és az ezzel járó kedvezmények kihasználása, hanem tényleges tevékenységek kihelyezéséről van szó.

¹³ TREMBECZKY: i. m.

1.2. Az outsourcing előnyei és hátrányai

Az *outsourcing* hosszú, összetett folyamat, ezért sok buktatója lehet, de optimális esetben - kellő körültekintéssel meghozott döntések esetén - a kiszervező vállalatnak többnyire előnye származik belőle.

A legfontosabb előny a költségek csökkenése. *Outsourcing* esetén a szolgáltató több vállalatnak nyújtja ugyanazt a szolgáltatást, így a méretgazdaságossági előnyöket és a folyamatok standardizálását kihasználva olcsóbban termel. Ezzel együtt a vállalat is pénzt és erőforrást takarít meg, mivel kedvezőbb áron jut hozzá a szolgáltatáshoz, mintha saját maga biztosítaná azt.

Ha a vállalat csak ideiglenesen, rövid távon, vagy a tevékenység kis részéhez használ bizonyos erőforrásokat, érdemes az adott tevékenységet kiszervezni, ezzel jelentős megtakarítást érhet el, valamint ez hozzájárul a vállalat nagyobb likviditásához is.¹⁴

A fix költségek, amik az adott folyamatra vonatkoznak, változó költséggé alakulnak, mert a szükségletek arányában változnak, a szolgáltató az aktuális igényeknek megfelelően végzi a tevékenységet.

Az *outsourcing* szintén nagy előnye az olyan helyszínre való kihelyezés, amiből a vállalatnak költségelőnyei származnak. Ez főleg a munkaerő-költségben nyilvánul meg, de fontos még a további erőforrások közelsége (szállítási költség) és az adott ország adópolitikája, vállalatoknak nyújtott kedvezmények is.¹⁵

Ha több hasonló illetve kapcsolódó tevékenységet ugyanazon szolgáltatóhoz helyez ki a vállalat, tranzakciós költségeket takarít meg, ami szintén fontos, hiszen a kiszervezésnek jelentős tranzakciós költségei lehetnek, ha nem megfelelően átgondolt döntés alapján kötik meg a szerződéseket.

A költségelőnyökön kívül természetesen más egyéb szempontok is vannak, amik a kiszervezés mellett szólnak. Talán a legfontosabb a kockázatok megosztása, hiszen a kiszervezett tevékenységekért a teljes felelősséget a szolgáltató vállalja.

¹⁴ A kiszervezett tevékenység nem igényli azokat az erőforrásokat, eszközöket, amiket abban az esetben kellene birtokolnia a vállalatnak, ha saját maga végezné azt. Ezzel elkerülhető az adott tevékenységgel kapcsolatos a felesleges tőkelekötés, így a vállalat likviditása fokozódik.

¹⁵ Egyes országok törekednek arra, hogy a külföldi vállalatoknak kedvezőbb körülményeket teremtsenek, ezáltal a külföldi tőke az országba áramlik, nem beszélve a munkahelyekről, amit a vállalat teremt. Az érem másik oldala a vállalat alkuereje, ugyanis lehet olyan erős alkupozícióban, hogy ő kényszeríti ki a kedvezményeket az országtól.

Ha a vállalat a fő tevékenységéhez szorosan nem kötődő tevékenységeket kiszervezi, több figyelem, tőke, stb. jut a *core business*-re, így azt tőkésítheti a vállalat. A tevékenységeket annak a szolgáltatónak helyezi ki, aki arra specializálódott, így a legnagyobb szakértelemmel látják el feladatukat, amire a vállalat nem lenne képes a hozzáértés és a szükséges tudás hiánya miatt. Ezzel együtt a szükséges újítások, továbbfejlesztések is hozzájárulnak a minőség javításához és a termék fejlesztéséhez.

Az *outsourcing* legnagyobb kockázata a nem elég körültekintően meghozott döntés, a nem megfelelő tevékenység kiszervezése. Az *insourcing*¹⁶ jelentős tranzakciós költségekkel járhat. Nem beszélve arról, hogy ha a kulcstevékenységet is kiszervezik, a vállalat kiadja magát a konkurenciának, mert nyilvánosságra kerülhetnek a vállalat kulcstevékenységgel kapcsolatos titkai.

Másik rossz döntés lehet, ha megfelelő tevékenységet ugyan, de nem megfelelő szolgáltatónak szerveznek ki. Ha nem szakértők kezébe adják a tevékenység elvégzését, nem biztos, hogy az elvárt mértékben tudják javítani a minőséget, illetve tudnak költségeket megtakarítani.

A szerződést kellő körültekintéssel kell kötni, különös tekintettel a költségek, a felelősség és a tevékenységhez tartozó egyéb körülmények rögzítésére. A szolgáltatónak átadott erőforrásokról - különös tekintettel a munkaerőre - a vállalatnak rendelkeznie kell.¹⁷ A rossz szerződés kötése is nem várt problémákat okozhat a vállalat számára. A kihelyezéssel járó tranzakciós költségek olykor magasabbak lehetnek annál, mintha a vállalat végezné az adott folyamatot.

Szintén fontos, hogy a szolgáltató és a kihelyező vállalat vállalati filozófiája harmóniában legyen.

A Deloitte Consulting 2004-es *outsourcing* tanulmányából¹⁸ azonban jól látszik, hogy a kiszervezési döntések mögött lévő várakozásokat a tapasztalatok sokszor nem támasztják alá. A megkérdezettek legtöbbször, azaz 70%-a a kiszervezés mellett szóló legfőbb érvnek a költségmegtakarítást

¹⁶ A kiszervezett folyamatok visszaszervezése a vállalaton belülre.

¹⁷ Ha a szerződésben nem rögzítik a munkaerővel kapcsolatos szabályokat, a dolgozók esetleges elbocsátása a többi dolgozóban nem várt reakciót válthat ki, a bizalom megrendülhet, és ez a vállalat számára végzetes következményeket is maga után vonhat.

¹⁸ <http://itm.bme.hu/dl/p%C3%A9nzinfo%5C7.%20P%C3%A9nzinformatikai%20konferencia%20%282006%29%5C%C3%81prilis%2026%5C2.%20terem%5C01%20-%20Outsourcing%20-%20L%C3%A9vai%20G%C3%A1bor%20%28Mansoon%29.pdf>.

tartja, de az esetek 38 %-ában felmerültek rejtett költségek, amikről a vállalat azt hitte, hogy a szerződésben benne vannak. A vállalatok 58%-a tartja a legfontosabb szempontnak a minőségi szolgáltatás vásárlását és a folyamatos innovációt, de 38%-uk szerint a szolgáltató a szerződés megkötése után önelégültté vált. A megkérdezettek 35%-a tartja a rugalmasságot a legfontosabbnak, de sok esetben a szolgáltató nem hozza a kiszervező vállalat által elvárt rugalmasságot. A válaszadók ugyancsak 35%-a tartja fontosnak a *core business*-re fókuszálást, de ¼-ük a kiszervezés után rájött, hogy rossz szul ítéltek meg az adott tevékenységet, és vissza kellett szervezniük azt. A megkérdezettek 22%-a gondolja úgy, hogy a magasan képzett munkaerő-höz jutás a fontos a kiszervezési döntésnél, de 20%-uk a döntés után nem tapasztalta a várt javulást. A válaszoló vállalatok 22%-a tartja fontosnak a kockázat áthárítását, de legtöbb esetben a valóságban ez nem működik. A megkérdezettek 16%-a a saját szakértelem hiánya miatt döntött a kiszervezés mellett, de az esetek 44%-ában vissza kellett szervezni a tevékenységet, mert a szolgáltatás nem lett színvonalasabb, mint azelőtt.

A gyakorlati tapasztalatok tehát azt mutatják, hogy a kiszervezésnek sok árnyoldala van, amit nagyon nehéz elkerülni, még akkor is, ha a vállalatvezetés úgy véli, hogy jól átgondolt, megalapozott döntést hozott az *outsourcing*ről. Meggondolandó tehát, hogy hosszú távú szerződést kötnek az ideálisnak vélt szolgáltatóval, vagy versenyeztetnek több kiválasztott céget, és ezzel próbálják csökkenteni a lehetséges kockázatokat.

1.3. A kiszervezés eddigi alkalmazási területei

A kiszervezésnek két fajtáját különböztethetjük meg: az informatikai *outsourcing*ot¹⁹ és az üzleti folyamatok kiszervezését²⁰. Az *outsourcing* megjelenésekor főleg az IT tevékenységet szervezték ki, napjainkban is ez a legelterjedtebb kiszervezett tevékenység. Szintén elterjedt kiszervezett tevékenységek a portaszolgálat, a takarítás, a pénzügyi-számviteli-, az őrző-védő-, illetve a jogi tevékenység. Napjainkra egyre inkább népszerű a logisztikai és a HR *outsourcing*.

Az *outsourcing* területei közül néhány elterjedtebb, magyar gyakorlatban is alkalmazott tevékenység.²¹

- **ITO:** IT infrastruktúra menedzsment, telefonos segítségnyújtás (*help desk*), alkalmazástámogatás, alkalmazásmenedzsment,

¹⁹ ITO-Information Technology Outsourcing.

²⁰ BPO-Business Process Outsourcing.

²¹ HINEK: i. m.

- **BPO:** Bérszámfejtés, tranzakció-feldolgozás, pénzügyi és számviteli tevékenységek, ügyfélkapcsolat-központ (*call center*), logisztika.

2. FEJEZET

KATONAI TEVÉKENYSÉG: TILTOTT, VAGY SPECIÁLIS TERÜLET?

A katonai tevékenység kiszervezését legitimáló hármas fogat, nevezetesen a hidegháborús jaltai rend felbomlása, a hadviselés technikai-metodikai jellegében bekövetkezett változások és a neoliberális gazdaság- és társadalomszervezés körében kivitelezett „privatizációs forradalom” ellenére is központban álló kérdéskör az, melyre dolgozatunk e részében válaszokat kívánunk találni, vagy legalábbis felvetésekkel fogunk élni.

A cím sokatmondó a dolgozat e részének tartalmára nézve és a kérdésre adható válasz álláspontunk szerint kettős mérce alkalmazását legitimálja, mivel az eltérő méretű, gazdaságú és hatalmi pozíciójú államok vonatkozásában eltérően alakulnak a válaszok. Ez a kérdés ugyanis e tényezőkön keresztül és önmagában véve is szoros összefüggésben van a szuverenitás kérdésével, így pedig az egyes államok stabilitásával. Ennek okán pedig úgy véljük, dolgozatunk második részében három fő témakör vizsgálatán át kell értelmezni a katonai tevékenységek kiszervezését, nevezetesen:

- a katonai területek „klasszikus” kiszervezési területekkel történő összehasonlításán,
- a szuverenitás és az állami feladatok problémakörén,
- valamint a jogi és politikai síkú felelősség kérdésén át.

2.1. A katonai tevékenységek és a „klasszikus” kiszervezés

„Mi a közös egy haderőreformot végrehajtó NATO-tagállamban, egy bánya ellenőrzéséért küzdő bukott állam (*failed state*) kormányában, egy konfliktuszónában kitermelést végző multinacionális vállalatban és egy hadműveletet végrehajtó szuperhatalomban? Az, hogy mindannyian katonai magánvállalatok szolgáltatásait veszik igénybe.”²²

A gondolatébresztőnek szánt idézet úgy véljük Janus-arcú. Egyik arcával azt mutatja, hogy a katonai magánvállalatok alkalmazása, vagyis a katonai kiszervezés a kialakulóban lévő új világrend minden szereplőjét érintő, mindegyikük által igénybe vehető és igénybe veendő út, másik arcával pedig (részben ebből következően) azt, hogy ez az alkalmazási terület

²² VARGA KRISZTIÁN: Civilek a harcmezőn, in MKI-Tanulmányok 2009/12. szám, Magyar Külügyi Intézet, 3. o. <http://www.kulugyiintezet.hu/index.php?menu=23&ev=2009,2010.02.14>.

sem tér el az összes többitől, a „klasszikus”²³ területektől. Az idézet azonban *prima facie* fogadható csak el, mivel a kérdés mélyebb elemzésénél beigazolódná, hogy „az ördög a részletekben rejlik”.

Egy haderőreformra törekvő NATO tagállam ugyanis igaz, hogy kiszervez(het), de fő szabály szerint költséghatékonysági céllal csak objektumvédelmi és ellátmányozási feladatokat, melyek igaz, hogy nem elhanyagolhatóak, de nem is „core-közel”²⁴ tevékenységek. Egy bukott állam a politikai stabilitás és általa a lojalitás hiánya okán kényszerül (megfelelő anyagi háttér fennállása esetén) katonai erő vásárlására, míg egy profitorientált multinacionális cégnek gazdasági érdeke, hogy a profiljába nem illő fegyveres tevékenységet külső cég alkalmazottai útján lássa el. Ami pedig „A” szuperhatalom hadműveleti tevékenységét illeti, nos, az a már fent említett kettős mérce kérdéséhez tartozik. Egy ilyen státuszú állam (nevezetesen az USA és mintakövetési-kísérleti jelleggel az Egyesült Királyság) vezetésének politikai érdeke, hogy a haza egyenruhás fiainak halála helyett „zsoldosokkal” végeztessen bizonyos tevékenységeket, amiben szintén rejlik politikai kockázat (ahogy ezt később még tárgyaljuk), de a választás sokig ható rizikófaktor beálltának valószínűsége lényegesen kisebb, mint tisztán saját katonai erő bevetése esetén.²⁵

Ezek után tehát Janus másik arca revideálásra vár. Egyrészt azért, mert a katonai tevékenység, bármilyen típusú is, jelentékeny mértékben érinti az adott állam szuverenitását és stabilitását, másrészt mert e területen a kiszervezési modellek több alcsoportba sorolhatók. Ezek a következők:

- a katonai erő biztosítása,
- a katonai tanácsadás,
- a katonai támogatás,
- katonai-biztonsági tevékenység.²⁶

E tevékenységi körök közül az első tekinthető a legkritikusabbnak, hiszen pontosan ellentétes a *mainstream* kiszervezési elmélettel, mivel a taktikai

²³ „Klasszikus” alkalmazási területekről a kiszervezés körében azért csak idézőjelek közt beszélhetünk, mert maga a jelenség még olyannyira új és folyamatosan változó és terjeszkedő jellegű, hogy ez a jelző csak hozzávetőlegesen alkalmazható mellette.

²⁴ Core-közel: annyit tesz, hogy a fő tevékenységi körbe, vagy annak közvetlen holdudvarába tartozó feladatok, tevékenységi körök.

²⁵ Különösen igaz ez akkor, ha figyelembe vesszük, hogy Irakban és Afganisztánban az objektum- és személyvédelmi, valamint konvoj kíséző csapatok fokozottabb veszélynek vannak kitéve rejtett támadásokkal szemben.

²⁶ VARGA: i. m. (2009/12. szám), 5-6. o.

szintű szolgáltatások révén főtevékenységre irányul és egyébként a szakirodalom több szerzője szerint ez a típus 2004 áprilisa, a brit Sandline International megszűnése óta nem létezik. A második csoportba az elemző, tanácsadó, vagy épp kiképzési szolgáltatások tartoznak, melyek lényegében *core*-közelinek tekinthetők, hiszen ezek befolyásolják a fő tevékenységgel kapcsolatos hatékonyság és metodika jelentős részét, így ez szintén rizikós terület. A harmadik körbe tartozó támogató²⁷ tevékenységek talán mondhatjuk, hogy a „klasszikus” kiszervezési területekkel legnagyobb rokonságot mutató cselekmények, mivel ezek másodlagos, *core*-közelinek nem nevezhető tevékenységekre irányulnak. Végül a negyedik csoport az, amelyet magunk csak részben tekintünk katonai területnek, talán azt is mondhatnánk, hogy típusos zsoldos-testőr-biztonságiör²⁸ feladatkörök ezek.

A jelenlegi (álláspontunk szerint túlerőltetett és fékevesztett) alkalmazás messze túlmutat a PMC²⁹-k hidegháború végére jellemző alkalmazásán, hiszen ma már a létszámcsoökkentés és költséghatékonyság melletti ütőképesség helyett, az alkalmazóknak számos esetben létfontosságú tevékenységeket látnak el ezek a vállalatok. Így volt ez az „*Operation Iraqi Freedom*”³⁰ vonatkozásában is, ahol kulcsfontosságú fegyverrendszerek üzemeltetése is a magánszektor szereplőinek feladatkörébe került, az építkezések, ellátmányozás és más szolgáltatások mellett.³¹

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a katonai tevékenységek kiszervezése messze nem értelmezhető a „klasszikus” kiszervezési területekkel párhuzamban, mivel mások az alapvető viszonyítási pontok, így például a szuverenitás és a kulcsfontosságú állami feladatok kérdésköre, valamint e feladatkörök kiszervezései lényegesen sajátos, álláspontunk szerint elhibázott politika mentén alakultak. Ezen álláspontunkat erősíti egyébként az újra meg újra felmerülő kérdés, hogy kinek, kiknek állna érdekében nemzetközi szinten is elfogadottá tenni a magánszektor általi *peacekeeper* és *peacemaker* missziók lefolytatását, valamint az is, hogy az

²⁷ Például élelmezés, üzemeltetés, logisztikai támogatás, építés.

²⁸ Objektum- és személyvédelem, konvojbiztosítás, szállítmánybiztosítás és más hasonló feladatok értendők ez alatt.

²⁹ PMC: Private Military Corporation – Katonai Magánvállalat.

³⁰ Operation Iraqi Freedom: Iraki Szabadság Hadművelet, mely név alatt a Hussein-rezsim megbuktatása, Irak jelenleg is tartó megszállása és demokratizálása, stabilizálása jegyzésre került a Pentagonban.

³¹ VARGA: i. m. (2009/12. szám), 6-7. o.

ENSZ hasonló kérdései kapcsán más alternatívák is megfogalmazásra kerültek.³²

2.2. A szuverenitás és az állami feladatok problémaköre

A katonai kiszervezés kiemelt kezelésének tehát egyik indoka a szuverenitás egyik tartóoszlopának (a védelemnek) a részleges kiszervezhetőségének kérdése. Annak ellenére, hogy a szuverenitás mára részben „imitált és megosztott”³³ azt kell mondanunk, hogy az egyik (de már messze nem az egyetlen) alapvető politikai-hatalmi szint a kulturális, politikai és gazdasági érdekezésszféra nyomán kiépült egység, a nemzetállam szintje. Bár a vesztfáliai paradigma korát már meghaladtuk, vagy épp meghaladjuk a maga eredetiségében, mondhatni „a szuverenitás és a nemzetállamiság a vesztfáliai rendszer megrepesztett sarkkövei”,³⁴ mégis más hathatós viszonyításra alapot még érdemben nem találhattunk a hatalmi-politikai kérdéskörben. E paradigma lényege, hogy a világ felettük lévő főhatalmat el nem ismerő, független, szuverén államokból áll, melyek jogilag egyenlők, függetlenül a hatalmi viszonyoktól.³⁵

A szuverenitás tehát az állam lényegi alkotóelemét adó politikai-jogi kategória, mely azt fejezi ki, hogy a társadalom által létrehozott intézmények csúcsa (és egyben kerete) maga az állam, melytől független magasabb főhatalom nem létezik. Ennek szükségképpen, fő alkotóelemei a függetlenségben, egységességben és integritásban, önrendelkezésben, kizárólagosságban, felelősségre vonhatóságban, hadüzenet-hadviselés, illetve békekötés és kegyelmezés jogában ragadhatók meg.³⁶

E megközelítésben tehát a katonai kiszervezés több síkon is erőteljesen érinti a szuverenitást, hiszen a kiszervező belső szuverenitása vonatkozásában rizikófaktorokat teremt, külső szuverenitása vonatkozásában az esetleges határokon kívüli tevékenységek okán a bevetés helye szerinti állammal

³² Az ENSZ vonatkozásában felmerült alternatívák: (1) államközi munkamegosztás, például más államok általi tanácsadás, kiképzés, (2) egy központi ENSZ gyorsreagálású erő létrehozása, (3) vagy egy nonprofit ENSZ PMC létrehozása. Lásd: NÉNYEI JUDIT: Békefenntartók Zrt.?, in *Kül-Világ*, 2009/4. szám, 23-24. o.

³³ Prof. Dr. Francis Delperée leuveni szenátornak az 5. Európai Jogász Fórumon előadott gondolataiból.

³⁴ FUKUYAMA, FRANCIS: Államépítés, 2005, Századvég, Budapest, 121. o.

³⁵ TAKÁCS PÉTER (szerk.): Államelmélet, 2009, Szent István Társulat, Budapest, 156. o.

³⁶ SZABADFALVI JÓZSEF: Nemzetállam, in TAKÁCS PÉTER (szerk.): Államelmélet, 2001, Bíbor Kiadó, 132-133. o.

való kapcsolatra is jelentős hatást gyakorol, nem beszélve a kiszervező állam szövetségesekkel és nem állami szereplőkkel való viszonyáról, emellett pedig a bevetés helye szerinti állam belső szuverenitásáról.³⁷

Így szemlélve tehát a szuverenitás kifejezetten sokat mond a katonai kiszervezés vonatkozásában (is), főleg akkor, ha kiegészítjük az *autoritas, non veritas, facit legem*³⁸ kissé anakronisztikusnak ható elvével, és Carl Schmitt azon gondolatával, miszerint „szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt”. Mindként gondolatban központi helyen áll ugyanis a fegyveres erő, a honvédelem, a katonai tevékenység és annak minden komponense, minden kiegészítő tevékenysége. Nem véletlen az sem, hogy a kérdés közgazdász elemzői rendre a katonai vezetés szemére vetik, hogy sokszor ridegen elzárkóznak a kiszervezés kérdésétől. Ennek oka vélhetően (és álláspontunk szerint megingathatatlan joggal) az, hogy a hatalom végső zárköve mindig a fegyveres erő (belső és részint külső vonatkozásban is), akárcsak a kivételes állapot, a jogrendet részben, egészben mellőző időszak rendteremtő céljának alapja is. S mint ilyen zárkőnek és alapnak minden kérdése kiemelt fontosságú, még a támogató, kiegészítő tevékenységek is, s ezt igazolják az állami feladatok lajstromozási gyakorlatai is.

Stumpf István például a következőkben ragadja meg az állam alapvető, elsődleges funkcióit:

- belbiztonság,
- külső biztonság (honvédelem),
- nemzeti statisztika előállítása,
- külügyek,
- bevándorlási politika,
- termelés és munkahelyek biztonságának megteremtése,
- monetáris politika.³⁹

E feladatok között a katonai (és tágabb értelemben vett állami fegyveres) tevékenységek komoly helyet foglalnak el, hiszen az első, második, negyedik és részben az ötödik pontban foglaltakban is komolyan érintettek. Ezek kapcsán a szuverenitás egy nagy kérdéséhez, a legitim fizikai erőszak álla-

³⁷ „A jogirodalomban található vitás felfogások ellenére a szuverenitáson legáltalánosabban az államhatalom legfelső voltát, főhatalmi jellegét értik »befelé«, és az állam függetlenségét »kifelé«.” TAKÁCS (szerk.): i. m. 144. o.

³⁸ „A törvények a hatalomból és nem az igazságból következnek” (Thomas Hobbes).

³⁹ STUMPF ISTVÁN: Állam és kormányzás, in EGRESI KATALIN – SÜLYOK GÁBOR (szerk.): Jog, Állam, Politika, 2009/3. szám, 157. o.

mi monopóliumához kapcsolódnak, melynek magánkézbe szervezése álláspontunk szerint elvi szinten sérti a jogbiztonság elvét, s teszi ezt függetlenül az adott állam hatalmi státuszától, vagyis a kérdés e részére már nem terjed ki a kettős mérce gondolata.

A kisebb hatalmi potenciállal bíró államoknál azért is kritikus kérdés ez, mert a legitim fizikai erőszak monopóliumának célzatos „bérbeadása” veszélyt jelenthet végső esetben az állam belső stabilitására, veszélyforrásokat teremt az alább tárgyalandó politikai felelősség vonatkozásában és egyúttal (ahogy erre a katonai vezetők többször felhívták a figyelmet) veszélyeztethetik a katonai tevékenységek végső bevetési hatékonyságát. Erre hozzák fel klasszikus példaként a kivételes állapot beálltát. Mi történik a béke és rend fenntartására kötelezett fegyveres erőkkel, ha a kiszervezés okán a gazdasággal együtt megingott, vagy ne adja Isten, bedőlt magánszereplők nem tudják biztosítani az állomány élelmezését, ellátását, bizonyos technikai rendszerek működését. Ez elgondolkodtató, és ez alól nem mentesítenek a szupranacionális és kormányközi szervezetek sem.

Lehet, hogy valóban „új szuverenitás” alakul ki a szupranacionális egységesülések integratív szintjén,⁴⁰ de ezek azért még messze nem tudják pótolni és helyettesíteni az állami szuverenitás megnyilvánulási lehetőségeit, sem jogi, sem hatalmi, sem politikai szempontból. Ezen állítás bizonyítására idéznénk meg érintőlegesen az afganisztáni hadszíntérről kivont nemzeti erők, a közös európai uniós haderő, illetve biztonságpolitika problémáit, valamint a NATO működésének rendjét, ugyanis „a szövetség első és talán legfontosabb jellegzetessége, hogy szuverén és független nemzetek alkotják, továbbá olyan kormányközi szervezet, amely minden döntését konszenzussal hozza. [...] A tagállamok kollektív védelmére vonatkozó 5. cikkelye a szövetség részéről nem ír elő automatikus katonai beavatkozást, a tagállamok számára előírt kötelezettség az azonnali konzultációra és arra vonatkozik, hogy megfelelő módot választanak a segítségnyújtásra.”⁴¹

Mindezekből jól érezhető tehát, hogy a katonai lépések még mindig fő szabály szerint nemzetállami szintű döntések, különösképp azért, mert a katonai erőt nemzetállami haderők adják, még a katonai tömb vonatkozásában is felajánlások, vállalások rendszerben. Ebből pedig a fent említett szuverenitás kérdés mellett az is következik, hogy a katonai tevékenységek kiszervezése elsődlegesen a nemzetállamra és annak politikai rendjére hárítja a felelősség kérdését és minden más terhét, s ezen a szinten pedig

⁴⁰ SZABADFALVI: i. m. 139. o.

⁴¹ RÁBAI GYÖRGY – TÜZES KÁROLY: NATO útmutató, 2003, Magyar Országgyűlés, Budapest, 19. o.

alapvető kötelesség felkészülni minden eshetőségre, így például a már említett kivételes állapotra éppúgy, mint a kiszervezett tevékenységek körében beálló problémákra, bűncselekményekre és kárt, vagy veszélyt okozó mulasztásokra, elégtelenségekre.

E körben tehát azt mondhatjuk, hogy a szuverenitás, a belbiztonság, az állami feladatok és a legitim fizikai erőszak állami monopóliumának kérdései felől megközelítve a tág értelemben vett katonai tevékenységek kiszervezése nem, vagy csak nagyon komoly megszorításokkal és szűkítésekkel alkalmazható még akkor is, ha a szuverenitás jelentős változásokon ment át az elmúlt években és megy át egészen a mai napig. A kiszervezés helyett álláspontunk szerint az ésszerű és differenciált vállalások, illetve a kormányközi együttműködések serkentése indokolt a katonai tevékenységek körében, osztva az ENSZ békefenntartó tevékenysége kapcsán felvetett kiszervezés-semlegesítő alternatívákat.

2.3. A felelősség kérdése jogi és politikai síkon

A katonai tevékenységek kiszervezésének eddig áttekintett kritikus kérdései mellett, mintegy záróakkordként szót kell ejtenünk a felelősség ez eddig nagy port kavart problémájáról. Ez a kérdés már szorosabb, mondhatni szimbiotikus összefüggésben áll a gyakorlattal, hiszen a fő és elsődleges kiszervezők az Amerikai Egyesült Államok, illetve az amerikai, vagy amerikai mintájú nem állami szereplők, akiknek magatartása nagyban határozta meg a felelősség alakulását.

A felelősség vonatkozásában három szint ragadható meg. Az első a PMC belső szabályzatainak és ezekkel összhangban gazdasági és társadalmi érdekeinek szintje, a második a szakmai érdekképviseltek kódexeinek szintje, a harmadik pedig az állami büntetőhatalom szintje.⁴²

Az első szint vonatkozásában a szakirodalom nyilvánvalóként kezeli, hogy a márkanév védelme elsődleges a PMC-k számára, hiszen a bűncselekményekkel összefüggésben álló cégek elvesztik megbízatásaik zömét és lényegében a csőd felé sodródnak. Ennek következtében a katonai magánvállalatoknak saját jól felfogott érdeke, hogy belső szabályozókkal garantálják a rendezett, fegyelmezett, professzionális és egyben törvénytisztelő, és nem utolsó sorban szerződészerű teljesítést, illetve ennek perszonális szintű veszélyeztetését maguk is hathatósan szankcionálják. Mindez azonban mondhatjuk, hogy „szép, szép”, de nagyon messze áll a jogállamiság

⁴² VARGA: i. m. (2009/12. szám), 14. o.

ideálja által meghonosított garancialitás elvétől és az emberi jogok biztosítottaságától.

Ugyanez mondható el a második szintről is, ami lényegében nem több, mint az egyes cégek első szintű felelősségi fokát részben megemelő társulása, afféle kamara létrehozása. Garanciális jellege bizonyosan van és az amerikai modellben úgy tűnik, jól érvényesül, de szögezzük le, hogy messze nem jelenthet elégséges biztosítottaságot, hiszen ezek a testületek és kódexeik nem rendelkeznek megfelelő kényszerítő és felügyeleti hatalommal, ami lehetőséget teremt arra, hogy az egyes cégek kijátszva a szabályokat, olyan személyeket is alkalmazzanak, akik mellett gazdasági érvek szép számmal és ugyanígy morális ellenérvek is szép számmal adódnak.

A szakirodalomban megnevezett felelősség harmadik szintje komoly dilemma volt hosszú időn át, ugyanis nem volt világos, hogy miképp alakul a büntetőjogi felelősség a PMC-k alkalmazottaira nézve (például a Nisour téri incidens⁴³ után). Azért sem volt ez világos, mert Amerika, akárcsak katonáit, civil fegyvereseit is egy huszárvágással kiemelte a nemzetközi jog szabályainak hatálya alól. E kérdésnek azonban 2007 óta mintegy a katonai kiszervezés részkérdéseként kézzel fogható irodalma és gyakorlata alakult ki azzal a megoldással, hogy a Bush-adminisztráció társadalmi és politikai nyomásra az amerikai katonai büntető igazságszolgáltatás hatálya alá vonta az állam érdekében eljáró fegyveres civileket, míg a nem állami szereplők szerződésesei vonatkozásában a nemzetközi jog joghatósági szabályai maradtak irányadók szerte a világban.

Álláspontunk szerint azonban ez a felelősségi szintrendszer hiányos, mivel nem fektet kellő hangsúlyt a politikai felelősségre. A kiszervező állam és annak képviselői ugyanis maguk viselik a PMC-k alkalmazásával járó politikai felelősséget. Kritikus kérdés ez, hiszen ezek a civilek nem ritkán a függelmi rendben álló és jogilag pontosan rendezett felelősségű katonákkal együttesen teljesítenek szolgálatot, azonban a függelmi rendszer a maga eredetiségében nem terjed, nem terjedhet ki rájuk, csupán egy sajátos magánjogi kötelék formájában, ami rendszerint katonás külmetet ölthet.

⁴³ Az incidens fontosságát az adta, hogy az Irakban lévő amerikai követség állományát és épületeit védő Blackwater USA fegyveresei 2007. szeptember 16-án Bagdadban, a Nisour téren lelőttek tizenhét iraki állampolgárt és további huszonhetet megsebesítettek feladatellátás címén. A jogi felelősség pedig tisztázatlan volt, tekintettel arra, hogy az amerikai vezetésű Koalíciós Ideiglenes Hatóság 17. számú rendelete alapján az amerikai állam érdekében eljáró magánvállalatok személyi állománya immunitást élvez a nemzetközi jog standardjai szerint rendelt iraki joghatóság alól.

Mégis kérdéses, hogy egy a Nisour térhez hasonló incidens esetén mi történik. Felelősségre vonják-e az esetlegesen együtt szolgáló katonákat a civilek tetteiért, vagy felfelé hárul a felelősség a politikai szintre, s ott aztán miképp fog becsatornázódni. Olyan rendezetlen mégis létező felelősségi szint ez, amit magunk újabb ellenérvként értékelünk a katonai kiszervezés-szel szemben.

A politikai felelősség dilemmája ugyanis ellensúlya a katonai kiszervezés mögött álló és érthető politikai érdeknek, nevezetesen a katonaelemek védelmének, főként az esetlegesen sorozott katonák vonatkozásában. De vajon milyen politikai súllyal csapódik le egy incidens akkor, amikor egyértelműen az Amerikát kritizálni nem félő sajtóorgánumok és gondolkodók Amerika zsoldosainak mézárásairól, túlkapásairól, vagy egyáltalában Amerika zsoldos hadairól beszél? És elvonatkoztatva Amerikától, aki talán a kettős mérce okán – anyagi, hatalmi és politikai jellegénél fogva – megteheti, hogy PMC-k és PSC⁴⁴-k sokaságát dollár milliárdokért alkalmazza a katonai és biztonsági szektorban, létezik-e még olyan állam, mely jogi, politikai, hatalmi, gazdasági és társadalmi szempontból nyíltan megengedheti magának ezt a „privatizációs forradalomból” vadhajráként kinőtt, rendkívül rizikós, sok hátránnyal bíró gyakorlatot?

Álláspontunk szerint az Egyesült Királyságtól eltekintve nincs ilyen állam, de talán még az Egyesült Királyság sem ilyen, csupán a külpolitikai érdek nagyította ilyenné. Ezt az álláspontunkat pedig a katonai kiszervezés amerikai modelljének adatai úgy véljük, méltóképp alátámasztja.

3. FEJEZET

AZ AMERIKAI MÓDSZER, AVAGY A KATONAI KISZERVEZÉS A GYAKORLATBAN

Mint azt a bevezetőben tárgyaltuk, a privatizáció korunk egyik domináns közgazdasági koncepciója. Általános értelemben véve a vagyontárgyak és a szolgáltatások áthelyezését jelenti az állami szektorból, a magánszektorba, amit a verseny-alapú piacok és a vállalkozói kezdeményezések jellemeznek. Az államok olyan funkciókat is felvállaltak, amelyek ellátását nehezen tudják finanszírozni, így a privatizáció egyfajta válasz az állami szektor túlterjeszkedésére. „A »veszteséges« területek magánkézbe adása csök-

⁴⁴ PSC: Private Securityi Corporate – Biztonsági Magánvállalat a nemzetbiztonsági és ezzel határos metodikájú és célzatú biztonsági szektorokban ténykedő cégek megnevezésének rövidítése.

kentheti az állami kiadásokat, továbbá növelheti az adott szolgáltatás minőségét is.”⁴⁵

Kiszervezésről (*outsourcing*) –ami a privatizáció egyik megnyilvánulási formájának is tekinthető– akkor beszélhetünk, amikor az állam fizet a szolgáltatásért, de annak teljesítésére egy az adott szolgáltatásra specializálódott piaci szereplőt szerződött.⁴⁶ A katonai szektor vonatkozásában az *outsourcing* felé történő legdinamikusabb elmozdulást az USA-ban figyelhetjük meg. Az állam részéről felmerült igény kielégítésére egy új iparág, a katonai szolgáltatóipar jött létre. A szolgáltatások teljesítésére pedig a vállalatok új típusai, a katonai magánvállalatok (*Private Military Company*, PMC; illetve a biztonsági szektorban a *Private Security Company*, azaz PSC) szakosodtak. Ezen cégek tevékenységének köszönhetően a korábban kizárólag a nemzeti haderő hatáskörébe tartozó funkciók egyre nagyobb része került részleges vagy teljes kiszervezésre.

3.1. A PMC-kről és tipizálásukról általában

Katonai magánvállalatnak nevezzük azt a vállalkozást vagy vállalatot, amely a katonai szférához tartozó szolgáltatásokat nyújt ügyfelei részére. Vagyis, egy olyan magánvállalat, amely – nyereségességi alapon – olyan szolgáltatásokat nyújt, amelyeket korábban a nemzeti hadseregek láttak el.⁴⁷

A katonai szolgáltatások piaca egy kereslet-kínálati piac, ahol az államok megrendeléseai alakítják a kínálatot. A legnagyobb megrendelőknek az angol-szász államok számítanak, közülük is kiemelkedik az Amerikai Egyesült Államok.

Fontos kiemelni, hogy a hadiipari cégek csak abban az esetben tartoznak a katonai szolgáltatóipar vállalatai közé, ha az általuk gyártott fegyvereket saját maguk üzemeltetik, vagy kiképzési és karbantartási szolgáltatást is biztosítanak megrendelőik számára.

„A magánvállalatok által végzett feladatok listáján szerepel többek között katonai objektumok őrzés-védelme, konvojok biztosítása, magas besorolású kormánytisztviselők és katonai parancsnokok személyi védelme, a legmodernebb haditechnikai eszközök karbantartása valamint üzemeltetése,

⁴⁵ SZALAI GÁBOR: A nemzeti hírszerzés és a magánszektor kapcsolatának alapkérdései az USA-ban, in *Hadtudományi Szemle*, 2008/2. szám, <http://hadtudomanyiszemle.zmne.hu/files/2008/2/szg.pdf>, 2010.04.11.

⁴⁶ A kiszervezés nemcsak a privatizáció egyik formája, hanem az üzleti életben is sűrűn alkalmazott stratégia, amit az I. 1. alatt részletesen tárgyaltunk.

⁴⁷ VARGA: i. m. (2009/12. szám), 3. o.

a vezetés-irányítási támogatás bizonyos elemeinek biztosítása, továbbá speciális kiképzési programok vezetése.”⁴⁸ Ezeket négy fő kategóriába csoportosíthatjuk:

- műveleti vagy taktikai támogatás,
- katonai tanácsadás és tréning,
- logisztikai támogatás,
- rendfenntartás és biztonság.⁴⁹

Ezeket a szolgáltatási kategóriákat jól lehet használni az egyes PMC-k típusainak meghatározásához. Ezek alapján megkülönböztethetünk:

- katonai erőt biztosító vállalatokat (*military provider firm*),
- katonai tanácsadó vállalatokat (*military consulting firm*),
- katonai támogató vállalatokat (*military support firm*),
- katonai-biztonsági vállalatokat (*private security company*, továbbiakban PSC).

A *katonai erőt biztosító vállalatok* (Executive Outcomes, Sandline International), olyan vállalatok, amelyek közvetlenül részt vesznek a harcokban és az irányítási feladatok ellátásában. A szolgáltatást igénybe vevők közös ismertető jegye, hogy nem rendelkeznek megfelelő katonai potenciállal és nem is számíthatnak nemzetközi fegyveres segítségre, azonban közvetlen katonai beavatkozást szükségessé tevő biztonsági kihívásokkal kell szembenéznük. A szakértők között egyetértés van abban, hogy ez a vállalat típus napjainkban nincs jelen a katonai szolgáltatások piacán. Az utolsó, magát katonai erőt biztosító vállalatnak valló PMC, a brit Sandline International 2004 áprilisában számolta fel magát.

A **katonai tanácsadó vállalatok** (MPRI), olyan vállalatok, amelyek olyan elemző, tanácsadó és kiképző szolgáltatásokat nyújtanak, amelyek központi jelentőségük a megbízó állam haderejének működtetése, átszervezése szempontjából.

A **katonai támogató vállalatok** (KBR, DynCorp International, Flour International), olyan vállalatok, amelyek ún. kiegészítő jellegű katonai szolgáltatásokat nyújtanak. Ezek olyan feladatok, amelyek az ügyfél katonai képessége szempontjából másodlagosak. E feladatok ellátásával az ügyfelek jobban tudnak koncentrálni a tisztán katonai jellegű feladataikra.

A **katonai-biztonsági vállalatok**⁵⁰ (Blackwater/Xe, Triple Canopy, DynCorp International), olyan vállalatok, amelyek fegyveres biztonsági

⁴⁸ SZALAI: i. m. 26. o.

⁴⁹ VARGA KRISZTIÁN: Funkcionális szükségszerűség? – Katonai Magánvállalatok állami alkalmazása, in Szakmai Szemle 2009/4. szám, 95. o.

szolgáltatásokat nyújtanak az ügyfeleknek a konfliktuszónákban. Feladatuk ellátásához katonai taktikát és könnyűfegyverzetet használnak. A magáncégek szolgáltatásai között leginkább a fegyveres konvojbiztosítás, személy- és objektumvédelem érdemel említést. Elizabeth Joh az őrző-védő, a hírszerző, a közszolgálati és a vállalati rendvédelem megkülönböztetésének tipológiáját alkalmazza a katonai biztonsági vállalatokon belül.⁵¹

3.2. Adatok az „amerikai módszerről”

Miért használ az USA PMC-ket? –teszi fel a kérdést egy 2010-es Kongresszusi beszámoló.⁵² A kérdésre a választ pedig meg is adja: azért, mert jelentős műveleti előnyöket tudnak nyújtani. A kontraktorokat gyorsabban tudják felbérelni és telepíteni, mint az ugyanúgy kiképzett és ugyanakkora méretű katonai egységeket. Ez a gyorsaság pedig hozzásegíti a szövetségi ügynökségeket a környezet változásaihoz történő alkalmazkodáshoz. Néhány esetben pedig a PMC-k olyan egyedülálló képességeknek vannak a birtokában, amelyekből a hadsereg hiányban szenved. Valamint a kontraktorok pénzt takarítanak meg a Kormánynak, mivel csak arra az időre bérel fel őket, amelyre szükségeseek.

Egyes szakértők szerint,⁵³ az USA-ban az *outsourcing* mértéke már elérte azt a szintet, amikor is a haderő kritikus mértékben függ a magánvállalatok szolgáltatásaitól. A katonai kiszervezés egyfajta függőséggé vált. A PMC-k annyira betagozódtak az USA védelmi rendszerébe, hogy a 2006-ban, a Védelmi Minisztérium által kiadott Négyéves Védelmi Felülvizsgálóban a Minisztérium „totális erejének” (*Total Force*) részévé nyilvánította. A dokumentum szerint a Védelmi Minisztérium a világ legnagyobb munkáltatója, mivel több, mint 3 millió közvetlen alkalmazottja van. A „totális erő” részei pedig az aktív és a tartalékos szolgálatok, a civil szolgálatok, valamint a kontraktorok, vagyis a PMC-k.⁵⁴

Ezen kijelentések alátámasztására szolgáljon a következő néhány adat. A Katonai-biztonsági Vállalatok Iraki Társaságának (*Private Security*

⁵⁰ A magunk részéről ezt a kategóriát csak részben tartjuk katonai területnek.

⁵¹ JOH, ELIZABETH E.: Conceptualizing the Private Police, Utah Law Review, 2005, Vol. 2., http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=650945, 2010.04.11.

⁵² The Department of Defense's Use of Private Security Contractors in Iraq and Afghanistan: Background, Analysis, and Options for Congress 2010, <http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R40835.pdf>, 2010.03.01.

⁵³ Például P. W. Singer.

⁵⁴ 2006 Quadrennial Defense Review, Department of Defense, 75. o. <http://www.defense.gov/qdr/report/Report20060203.pdf>, 2010.02.28.

Company Association of Iraq, PSCAI) 2008. júniusi becslése szerint a katonai-biztonsági területen Irakban dolgozó kontraktorok száma megközelítette a 30 ezret. A katonai magánvállalatok két legnagyobb kormányzati megrendelője a Pentagon és a külügyminisztérium. A két minisztérium nagyjából 10-11 ezer fegyveres kontraktort alkalmaz Irakban. „Azonban számuk a folyamatosan változó igényeknek megfelelően állandóan változik. A katonai biztonsági vállalatok legnagyobb állami megrendelőjének az Amerikai Egyesült Államok számít. Az Amerikai Hadsereg Központi Parancsnokságának (USCENTCOM) 2009-es első negyedévi adatai szerint az Irakban szolgáló, Pentagon alkalmazásában álló 148 ezer kontraktor közül, mintegy 8330-an dolgoztak a katonai biztonsági területen.”⁵⁵

A katonai magánvállalatok szolgáltatásainak növekvő fontosságát jelzi, az adott hadműveletben tevékenykedő katona-kontraktor arányszám alakulása. A USCENTCOM 2009. I. negyedéves adatai alapján száznegyvennyolcezer kontraktor jut százharmincyolcezer katonára. A probléma nem a kontraktorok számával van, hanem az általuk ellátott feladatokkal. Ugyanis a magán szektor végezte az inváziós csapatok terep kiképzését, még az invázió előtt, irányította a katonai logisztikát és a berendezkedést. A hatalmas katonai komplexumot a Kuvaiti Camp Doha-ban, ami kiindulópontja volt az inváziónak, nemcsak egy PMC építette, de irányította és védte is. Az invázió alatt pedig PMC-k tartottak fenn sok, igen kifinomult fegyverrendszert, mint a B-2-es vadászbombázókat, Apache helikoptereket, valamint segítettek irányítani olyan védelmi rendszereket, mint a Patriot rakétákat, vagy a haditengerészet Aegis rakéta-védelmi rendszerét.⁵⁶

„A munkaerőpiaci kínálatot egyik oldalról az általános haderőcsökkenés nyomán leszereltek milliói, illetve a professzionális haderőre való áttérés következtében felerősödő katona szakmai fluktuáció biztosítja a PMC-k számára. A volt katonák mellett a rendőrség és más erőszakszervezetek volt munkatársai is egyre nagyobb számban megtalálhatók a katonai magánvállalatok világában.”⁵⁷ A USCENTCOM alatt működő PMC-k alkalmazottait három csoportba lehet sorolni:

- az alkalmazó állam állampolgárai,
- az alkalmazás helyének állampolgárai, vagyis a helybeliek,

⁵⁵ VARGA: i. m. (2009/4. szám), 108. o.

⁵⁶ SINGER, P. W.: Can't Win With 'Em, Can't Go To War Without 'Em: Private Military Contractors and Counterinsurgency, in POLICY PAPER, Number 4, 2007. szeptember, 2. o. <http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/papers/2007/0927militarycontractors/0927militarycontractors.pdf>, 2010.04.11.

⁵⁷ VARGA: i. m. (2009/12. szám), 9. o.

- harmadik országbeli állampolgárok.

Érdekességként ki kell emelnünk, hogy a PMC és az alkalmazottai között létrejött „munkaszerződésre” a polgári jog vonatkozó szabályai az irányadóak. Vagyis az alkalmazottak jogi helyzete nem különbözik egy bolti eladótól, azt leszámítva, hogy a szerződés aláírásával elismeri, hogy a munkát speciális körülmények között végzi.

Egy 2008-as Kongresszusi beszámoló alapján,⁵⁸ ezeknek az alkalmazottaknak a fizetése függ a tapasztalatuktól, nemzetiségüktől és az előre látható veszélytől. Általánosságban annyi mondható el, hogy \$500 és \$1500 között mozog a fizetésük naponta. A legmagasabb fizetést a magasan képzett, tapasztalt, korábban amerikai vagy brit seregben szolgáló személyek, alacsonyabb fizetést a harmadik országbeli (Chile, Nepál) személyek, míg a legkevesebbet a helybeliek kapják.

Összességében az a véleményünk, hogy a magánszféra bevonása a történelmileg az állam kizárólagos kompetenciájába tartozó legitim erőszak alkalmazásába, koránt sem üdvözlendő. Még akkor sem, ha megvannak az előnyei. Az árnyoldaláról pedig nem szabad megfeledkezni!

3.3. Halliburton, Nisour tér és más problémák

A katonai magánvállalatok működése számos esetben visszaélésre ad alkalmat. A rendkívül magas összegű szerződések átláthatósága és ellenőrizhetősége kérdéses, mivel az USA-ban a szerződő cégek dokumentációi nem minősülnek közérdekű adatnak, és a gyorsított eljárásban kiadott megbízások gyakran felvetik a korrupció, nepotizmus gyanúját, ami a közbizalom általános erodálásához vezet. Arról nem is beszélve, hogy a szerződések ellenőrzését gyakran egy másik magáncég látja el.⁵⁹

A PMC-k kezdetben a katonai logisztika területén jutottak jelentősebb megrendelésekhez. A szektor piacvezetője, a Kellogg, Brown & Root (KBR) nevű vállalat – amely 1962 és 2007 között a Halliburton olajipari óriáscég leányvállalataként működött - a kilencvenes évek elejétől kezdve fokozatosan a külföldön telepített amerikai kontingensek „éltvonalává”

⁵⁸ CRS Report for Congress: Private Security Contractors in Iraq: Background, Legal Status, and Other Issues 2008. <http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/RL32419.pdf>, 2010.03.01.

⁵⁹ PAP ANDRÁS LÁSZLÓ: Közbiztonság magánkézben? in Állam-és Jogtudomány, 2007/2. szám, 266-267. o.

vált; az afganisztáni és iraki műveletekben pedig az ellátó-kiszolgáló feladatok döntő részéért már a KBR felelt.⁶⁰

Mint korábban említettük a politikai szféra és a magánszféra összefonódása felveti a nepotizmus gyanúját. Erre tökéletes példa a Halliburton óriásvállalat, aminek Dick Cheney volt a vezetője, mielőtt ő lett az USA alelnöke. Nagy port kavart az a botránya, amely egy a hadügymisztériummal kötött tízmilliárd dolláros szerződés alapján 42 000 menüt számolt el az adófizetők pénzéből, jöllehet csak 14 000-et szolgált fel, és ezáltal 186 millió dollárt tüntetett el. Megjegyzendő, hogy a Halliburton 1999–2002 között 2,2 millió dollárt adományoztak kampánycélokra - elsősorban a republikánus pártnak.⁶¹

A hirtelen megjelenő nagy állami kereslet következtében a katonai-biztonsági vállalatok tevékenységének szabályozatlansága számos nem szándékozott következménnyel járt, amelyek közül a legnagyobb visszhangot kavart esemény, a Blackwater tizenhét halálos áldozatot és huszonhét sérültet követelő Nisour-téri incidense volt. A 2007. szeptember 16-i nyugat-bagdadi mintegy 20 percig tartó lövöldözés után Condoleezza Rice amerikai külügyminiszter vizsgálatot rendelt el. A vizsgálat eredményeként megállapodtak a kormányzat számára Irakban dolgozó katonai-biztonsági vállalatok elszámoltathatóságának és az általuk folytatott fegyveres őrző-védő tevékenység szabályozásának alapelveiről és eljárásairól. Barack Obama még szenátorként két törvényjavaslatot is benyújtott a katonai-biztonsági tevékenység összkormányzati szabályozására, de politikai támogatottság hiányában nem kerültek elfogadásra. Hivatalba lépését követően azonban visszatért korábbi javaslataihoz, így a „külügyminisztériumtól és a hadügyminisztériumtól olyan katonai *outsourcingra* vonatkozó stratégia kidolgozását várja el, amellyel átláthatóságot és elszámoltathatóságot teremtenek a katonai szolgáltatások állami megrendelésében, illetve megteremtik a katonai szolgáltatóipari szereplők számon kérhetőségének jogi alapjait. Ezáltal erősítve meg a kormányzat katonai *outsourcingra* vonatkozó felügyeleti és ellenőrző képességét.”⁶²

Egyéb problémák főleg a katonai-biztonsági vállalatoknál kerülhetnek előtérbe. Ilyen sarkalatos problémakör a büntetés-végrehajtás privatizálása. Ugyanis a börtönök építésével, majd azok fenntartásával egy újabb inhereus állami funkció ellátását felvállaló magáncéggel szemben felmerülhet az a vád, hogy nem biztosítja a szolgáltatás, azaz a fogva tartás körülmé-

⁶⁰ SZALAI: i. m. 25. o.

⁶¹ PAP: i. m. 268. o.

⁶² VARGA: i. m. (2009/4. szám), 114. o.

nyeinek a jogszabályokban megkívánt színvonalát. Továbbá kutatások kimutatták, hogy a magánbörtönökben lényegesen több erőszakos cselekmény történik, mint az állami börtönökben.⁶³ A börtönüzemeltetés jövedelmező tevékenység, elsősorban a börtönmunka miatt. „Amíg az állami börtönökben többnyire minimálbért fizetnek, ami szövetségi szinten 5,15 dollár óránként, de tagállami, önkormányzati hatáskörben ennél még magasabb, akár 10 dollár is lehet, addig a magánbörtönök ennél jóval kevesebben, akár 17 centben is megállapíthatják az egy óra munkáért kifizetett ellentételezést.”⁶⁴ Ebből kiindulva a börtön lobbi egyértelműen a szigorú kriminálpolitikában érdekelt.

Az *outsourcing* nyújtotta előnyöket és problémákat gondosan kell mérlegelni, csak utána lehet határozott véleményt alkotni arról, hogy káros-e, vagy sem. Jelen állás szerint, a szabályozatlanságból fakadó anomáliák miatt az a véleményünk, hogy katonai téren indokolt lenne a folyamatot legalább megállítani, de akár vissza is fordítani.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. DOLOVICH, SHARON: State Punishment and Private Prisons, in Duke Law Review, 2005, December
<http://www.law.duke.edu/shell/cite.pl?55+Duke+L.+J.+437>, 2010.04.11.
2. FUKUYAMA, FRANCIS: Államépítés, 2005, Századvég, Budapest.
3. HINEK MÁTYÁS: Az outsourcing – A tevékenység-kihelyezési döntések elmélete és gyakorlata, doktori értekezés, 2009, Pécs,
http://www.gphd.ktk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Vedes/Hinek_Matyas_disszertacio.pdf, 2010.02.19.
4. JOH, ELIZABETH E.: Conceptualizing the Private Police. Utah Law Review, 2005, Vol. (2), http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=650945, 2010.04.11.
5. NÉNYEI JUDIT: Békefenntartók Zrt.?, in Kül-Világ, 2009/4. szám, 15-36. o.
6. PAP ANDRÁS LÁSZLÓ: Közbiztonság magánkézben? in Állam- és Jogtudomány, 2007/2. szám, 247-271. o.
7. RÁBAI GYÖRGY – TÜZES KÁROLY: NATO útmutató, 2003, Magyar Országgyűlés, Budapest.

⁶³ DOLOVICH, SHARON: State Punishment and Private Prisons, in Duke Law Review, 2005. december, 504. o.
<http://www.law.duke.edu/shell/cite.pl?55+Duke+L.+J.+437>, 2010.04.11.

⁶⁴ PAP: i. m. 259. o.

8. SINGER, P. W.: Can't Win With 'Em, Can't Go To War Without 'Em: Private Military Contractors and Counterinsurgency POLICY PAPER Number 4, September 2007, <http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/papers/2007/0927militarycontractors/0927militarycontractors.pdf>, 2010.04.11.
9. STUMPF ISTVÁN: Állam és kormányzás, in EGRESI KATALIN – SÜLYÖK GÁBOR (szerk.): Jog, Állam, Politika, 2009/3. szám, 150-172. o.
10. SZABADFALVI JÓZSEF: Nemzetállam, in TAKÁCS PÉTER (szerk.): Államelmélet, 2001, Bíbor Kiadó.
11. SZALAI GÁBOR: A nemzeti hírszerzés és a magánszektor kapcsolatának alapkérdései az USA-ban, in Hadtudományi Szemle, 2008/2. szám, 22-29. o. <http://hadtudomanyiszemle.zmne.hu/files/2008/2/szg.pdf>, 2010.04.11.
12. TAKÁCS PÉTER (szerk.): Államelmélet, 2009, Szent István Társulat, Budapest.
13. TREMBECZKY LÁSZLÓ: Az outsourcing működése, lehetőségeinek kihasználása a Honvédelmi Minisztérium – Magyar Honvédség gazdaságosabb ellátása érdekében, doktori értekezés, 2007, Budapest.
14. TURCSÁNYI KATALIN: Outsourcing itthon és külföldön – divat vagy szükségszerűség?, <http://kgk.bmf.hu/system/files/Turcsanyi.pdf>, 2010.04.11.
15. VARGA KRISZTIÁN: Civilek a harcmezőn, in MKI-Tanulmányok 2009/12. szám, Magyar Külügyi Intézet, http://www.kulugyiintezet.hu/MKI-tanulmanyok/T-2009-12-Varga_Krisztian-katonai_maganvallalatok.pdf, 2010.02.14
16. VARGA KRISZTIÁN: Funkcionális szükségszerűség? – Katonai Magánvállalatok állami alkalmazása, in Szakmai Szemle 2009/4. szám, 95-115. o.
17. 2006 Quadrennial Defense Review, Department of Defense, <http://www.defense.gov/qdr/report/Report20060203.pdf>, 2010.04.11.
18. The Department of Defense's Use of Private Security Contractors in Iraq and Afghanistan: Background, Analysis, and Options for Congress 2010, <http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R40835.pdf>, 2010.03.01.
19. CRS Report for Congress: Private Security Contractors in Iraq: Background, Legal Status, and Other Issues 2008. Forrás: <http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/RL32419.pdf>
20. <http://itm.bme.hu/dl/p%C3%A9nzinfo%C7.%20P%C3%A9nzinformatikai%20konferencia%20%282006%29%5C%C3%81prilis%2026%5C2.%20terem%5C01%20-%20Outsourcing%01%20-%20L%C3%A9vai%20G%C3%A1bor%20%28Mansoon%29.pdf>, 2010.04.11

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szakkollégiumunk közössége köszönetet mond azoknak az oktatóknak, akik szakmai véleményükkel, illetve hasznos javaslataikkal segítették munkánkat. Ezúton köszönjük az alábbi oktatók értékes segítségét, jó tanácsait és támogatását:

Dr. Horváthy Balázs PhD, egyetemi adjunktus

Dr. jur. Dr. med. Kovács Gábor PhD, egyetemi docens, oktatási dékán helyettes

Dr. Papp Ilona PhD, egyetemi docens, társadalmi kapcsolatok dékán helyettese

Dr. Reiderné Dr. Bánki Erika, egyetemi adjunktus

Dr. Sulyok Gábor PhD, egyetemi docens, tudományos dékán helyettes

Dr. Szigeti Péter DSc, tanszékvezető egyetemi tanár

Köszönet illeti továbbá mindazokat, akik támogatták Szakkollégiumunk tevékenységét, közreműködtek az elmúlt évek munkájában, és segítettek megvalósítani céljainkat. Hálával tartozunk szakkollégiumi tanárainknak, a Széchenyi István Egyetem és a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar vezetőinek és munkatársainak.

Ez a kiadvány az Oktatási és Kulturális Minisztérium támogatásával jött létre.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
Batthyány Lajos Szakkollégiuma
9027 Győr, Budai út 12.
<http://www.sze.hu/blszk>

A kiadó képviselője:
dr. G. Karácsony Gergely, *programigazgató*

A kötet főszerkesztője:
Keserű Barna Arnold, *választmányi tag*

Szerkesztők:
Farkas Ádám, *választmányi elnök*
Kálmán János, *választmányi tag*

Műszaki szerkesztő és tördelő:
Keserű Barna Arnold

A borító Kálmán György munkája.
Megjelent A/5-ös formátumban.

Megjelent az Oktatási és Kulturális Minisztérium támogatásával.

ISSN: 2061-7895